นิทานกถา

พระพุทธประวัติตอนต้น

ฉบับพระพุทธโฆสเถระ

นายธนิต อยู่โพธิ์ แปลและเรียบเรียง

294.361
พ 353 พ

กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่
เนื่องในมหามงคลสมัยพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาเสมอ
สมเด็จพระบรมอัยกาธิราช
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พุทธศักราช ๒๕๒๙

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ฯ ตรัง

นิทานกถา

พระพุทธประวัติตอนต้น

ฉบับพระพุทธโฆสเถระ

กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ฯ ตรัง

นายธนิต อยู่โพธิ์ แปลและเรียบเรียง

กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่
เนื่องในมหามงคลสมัยพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาเสมอ
สมเด็จพระบรมอัยกาธิราช
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พุทธศักราช ๒๕๒๕

003087

เรื่องนิทานกถาพระพุทธประวัติตอนต้น ฉบับพระพุทธโฆสเถระ นายธนิต อยู่โพธิ์ ถอดแปลและเรียบเรียง กรมศิลปากรจัดพิมพ์ครั้งแรก ๑,๐๐๐ เล่ม เนื่องในมหามงคลสมัยพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาเสมอสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ ๗ มกราคม ๒๕๒๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๙

๒๗๔.๒๐๗๒
พ๓๕๓พ

พระพุทธโฆสเถระ
นิทานกถา พระพุทธประวัติตอนต้น
ถอดแปลและเรียบเรียงโดย ธนิต อยู่โพธิ์
กรุงเทพฯ, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร, ๒๕๓๐
๑๘๖ หน้า. ภาพประกอบ, แผนผัง.
๑. พระพุทธเจ้า. ๒. ศิลปากร, กรม
กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์. ๓. ชื่อเรื่อง
ISBN 974 - 7525 - 86 - 9

คณะบรรณาธิการ

ผู้อำนวยการกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์
นางประกอบ ลาภเกษร
นักอักษรศาสตร์ ๗ ปฏิบัติหน้าที่หัวหน้างานประวัติศาสตร์
นางสายไหม จบกลศึก
นักภาษาโบราณ ๓
นายประสิทธิ์ แสงทับ

พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ป. สัมพันธ์พาณิชย์๑๐๓๐/๘-๙ ถนนนครไชยศรี ดุสิต กทม. ๑๐๓๐๐
โทร. ๒๔๑๒๘๖๒ นายประวิทย์ มาสกุลรัตน์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๒๙

คำนำ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระปิยมหาราชเจ้า ได้ทรงพระราชปรารภถึงหนังสือชาดกปกรณ์ ซึ่งทรงเรียกไว้ในพระราชปรารภว่านิบาตชาดก คือ คัมภีร์อรรถกถาชาดก หรือ ชาตกฏฐกถา และได้ทรงศึกษาวิจัยนิทานชาดกเปรียบเทียบกับเรื่องนิยายอีสป และเรื่องราวของพวกกรีกโบราณ แล้วทรงพระราชนิพนธ์ "พระราชวิจารณ์ว่าด้วยนิทานชาดก" ไว้เป็นหลักวิชาน่าศึกษา ทั้งได้ทรงอาราธนาพระเถระผู้ใหญ่ในสมัยนั้น มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ขณะทรงดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส) เป็นต้น ให้แปลและเรียบเรียงนิทานชาดกจากคัมภีร์อรรถกถาชาดก และทรงมอบให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงเป็นแม่กอง แล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดฯให้พิมพ์นิทานชาดกตั้งแต่เรื่องที่ ๑ ถึงเรื่องที่ ๓๐ ขึ้นเป็นเล่มสมุด เป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ ซึ่งในเรื่องนิบาตชาดก หรือชาดกปกรณ์นี้ได้มีท่านผู้สนองพระราชปรารภสืบต่อมาเป็น ๒ ทาง คือ

ทางแรก คัมภีร์อรรถกถาชาดก หรือ ชาตกฏฐกถา ซึ่งเป็นต้นฉบับของคำแปลนิบาตชาดกนั้น โวหารเป็นภาษาบาลี ซึ่งพื้นเดิมเป็นภาษามคธ ดังทรงพระราชปรารภไว้ใน "พระราชวิจารณ์" นักปราชญ์โบราณได้เขียนและจารึกลงไว้ในใบลานด้วยอักษรขอม ซึ่งพระเถระผู้ใหญ่ในสมัยนั้นใช้เป็นต้นฉบับสำหรับแปลและเรียบเรียงเป็นภาษาไทย ต่อมาสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี ได้ทรงอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ให้ทรงชำระคัมภีร์ชาตกฏฐกถา (ภาษาบาลี) ถ่ายจากอักษรขอมลงพิมพ์เป็นอักษรไทย แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ได้สิ้นพระชนม์ไปเสียก่อน พระเถระผู้ใหญ่ในสมัยนั้น คือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ขณะเมื่อดำรงสมณศักดิ์ พระญาณวราภรณ์ พร้อมด้วยบัณฑิตฝ่ายฆราวาสได้สนองพระราชศรัทธาตรวจสอบชำระ แล้วสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์พระราชทานให้มหามกุฏราชวิทยาลัยจัดพิมพ์คัมภีร์ชาตกฏฐกถาภาษาบาลีฉบับพิมพ์อักษรไทยจบบริบูรณ์ เนื่องในวาระเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ โดยมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงอำนวยการจัดพิมพ์

ทางที่สอง นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชปรารภให้แปลนิบาตชาดกออกเป็นภาษาไทย และทรงบริจาคพระราชทรัพย์โปรดให้หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มแรก รวม ๓๐ เรื่อง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ แล้ว พ.ศ. ๒๔๖๙ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้สถาปนาหอพระสมุดสำหรับพระนครเป็นราชบัณฑิตย-

สภา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงดำรงตำแหน่งนายกราช-บัณฑิตยสภา ได้สนองพระราชประสงค์ ดำเนินการติดต่อกับบัณฑิตทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ ให้ช่วยแปลนิบาตชาดก และติดต่อจัดหาผู้บริจาคทุนจัดพิมพ์ต่อมา ได้แปลและพิมพ์จนครบ ๕๔๖ เรื่องตามคัมภีร์บาลีชาตกฏฐกถาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ ในรัชกาลที่ ๗ แล้ว รวมเป็นหนังสือทั้งชุดมี ๒๒ เล่ม ต่อมาราชบัณฑิตยสภาได้ทำภาคผนวกเพิ่มเติมไว้เป็นเล่ม ๒๓ และได้พิมพ์ทูลเกล้าฯถวายในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระจุล-จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระปิยมหาราชเจ้าในวันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๔

แต่การได้ปรากฏว่ามีส่วนสำคัญที่ราชบัณฑิตยสภามิได้จัดให้แปลขึ้นไว้ในภาษาไทยอีกส่วนหนึ่ง คือ นิทานกถา อันเป็นตอนว่าด้วยพระพุทธประวัติ ตอนต้น ซึ่งเป็นที่มาของนิทานชาดกตามที่มีอยู่ในคัมภีร์ ชาตกฏฐกถาเป็นเรื่องที่หลายประเทศได้ตีพิมพ์ขึ้นเผยแพร่เป็นภาษาของตนเองนานมาแล้ว แต่กลับไม่มีในประเทศไทย เรื่องนี้ นายธนิต อยู่โพธิ์ ผู้เคยดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร ได้มีศรัทธาอุตสาหะแรงกล้าแปลและเรียบเรียงขึ้นเพื่อเป็นเนื้อนาบุญแห่งพระพุทธศาสนา ได้ชี้แจงประวัติความเป็นมาไว้ในคำปรารภและเพิ่มเติมภาคผนวกประกอบให้หนังสือมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ได้มอบต้นฉบับหนังสือทั้งหมดให้กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากรอนุญาตให้จัดพิมพ์เผยแพร่ได้ตามโอกาสสมควร

กรมศิลปากร พิจารณาเห็นว่า เรื่องการเผยแพร่ชาดกปกรณ์ หรือนิบาตชาดก นี้ เป็นพระราชปรารภในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาแต่แรกเริ่ม และบรรดาท่านผู้รู้และท่านผู้มีศรัทธาต่างก็ได้สนองพระราชปรารภสืบมาโดยลำดับ กรมศิลปากร จึงได้ดำเนินการจัดพิมพ์คำแปลและเรียบเรียง "นิทานกถา พระพุทธประวัติตอนต้น" นี้ออกเผยแพร่เพื่อกุศลสาธารณประโยชน์ ถวายพระราชกุศลสนองพระราชประสงค์โดยสมบูรณ์ ตามพระราชปรารภในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราชเจ้า ทูลเกล้าฯ ถวายพระราชกุศลในมหามงคลสมัยพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาเสมอสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระบาท-สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ ๗ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๒๘

ขออัญเชิญพระมหิทธานุภาพแห่งพระพุทธไตรรัตน์ จงเป็นอำนาจบารมีสมบัติสถิตเสถียรอภิบาลบำรุงแด่องค์ทรงประมุขให้ทรงดำรงเป็นมิ่งขวัญของชาวไทยตราบเท่าจิรฐิติกาลเทอญ.

(นายทวีศักดิ์ เสนาณรงค์)
อธิบดีกรมศิลปากร

กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์.
๒๙ สิงหาคม ๒๕๒๙

คำปรารภ

เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า ประวัติหรือเรื่องราวความเป็นไปของพระพุทธเจ้า อย่างที่เรียกว่า **ชีวประวัติ** หรือเรียกอย่างกว้าง ๆ ว่า **พระพุทธประวัติ** นั้น มิได้มีอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามาแต่แรก นอกจากความบางตอนซึ่งมีกล่าวไว้ประปรายในบาลีพระวินัยและพระสูตร เช่นที่กล่าวไว้ในบาลีมหาวัคค์, จุลลวัคค์ เป็นต้น ในวินัยปิฎก และที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาตรัสอ้างถึงเป็นตัวอย่างประกอบคำสอน เช่น ในมหาปทานสูตร และในมหาปรินิพพานสูตร ทีฆนิกาย มหาวัคค์, ในปาสราสิสูตร (อริยปริเยสนสูตร) ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์, ในติกนิบาตและปัญจกนิบาต ในอังคุตตรนิกาย และที่พระอานนทเถระประกาศไว้ในปัพพัชชาสูตร ในสุตตนิบาต ขุททกนิกาย ในสุตตปิฎก เป็นต้น ครั้นต่อมาในรุ่นอรรถกถา จึงมีพระอาจารย์รจนาพระประวัติของพระพุทธเจ้าขึ้นไว้ เป็นความนำประกอบเรื่องที่แต่ง หรือประกอบคำอธิบายความ ในพระคัมภีร์นั้น ๆ บ้าง รจนาขึ้นไว้เป็นพระประวัติโดยเฉพาะบ้าง แต่มักจะไม่ดำเนินความแต่ต้นจนจบพระพุทธประวัติที่ท่านพระโบราณาจารย์แต่งไว้แต่ก่อนและนักปราชญ์สมัยปัจจุบันได้ติดตามศึกษากัน ซึ่งควรกล่าวถึง จึงมีดังนี้ คือ ;

๑. นิทานกถา ในคัมภีร์ **อรรถกถาชาดก** หรือ **ชาตกัฏฐกถา** กล่าวกันว่า พระพุทธโฆสเถระรจนาไว้ใน **ภาษาบาลี** ที่ลังกา เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ เป็นความนำประกอบเรื่องของอรรถกถาชาดก กล่าวความตั้งแต่สุเมธดาบสปรารถนาพุทธภูมิแล้วบำเพ็ญบารมีมาโดยลำดับตลอดจนอุบัติเป็นสิทธัตถกุมาร ทรงครองฆราวาสแล้วเสด็จออกทรงผนวช ทรงทำความเพียรบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงธรรมจักกัปปวัตนสูตร ทรงประกาศพระศาสนาจนท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีถวายพระมหาวิหารเชตวัน กล่าวความโดยย่อ ในปัจจุบันชาติ ตามกำหนดเวลาราว ๓๖ - ๓๗ ปีแรก แห่งพระชนมายุของพระพุทธเจ้า

สำนวนนี้ ท่านศาสตราจารย์ ริส เดวิดส์ (T.W. Rhys Davids) ได้แปลเป็นภาษาอังกฤษรวมอยู่ในชุด Buddhist Birth Stories และพิมพ์เผยแพร่แล้ว แต่ พ.ศ. ๒๔๒๔ คือ ๙๕ ปี* มาแล้ว (สำนวนนี้ จะกล่าวถึงต่อไป)

๒. ชินจริต ท่านวนรัตนเมธังกรเถระ ได้รจนาเป็นคำร้อยกรองในภาษาบาลี (แต่งเป็นคาถาประพันธ์ มี ๔๗๒ คาถา) ณ วิชยพาหุบริเวณ ในลังกา เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ กล่าวเรื่องราวตั้งแต่พระพุทธเจ้าเป็นสุเมธดาบส ทรงบำเพ็ญบารมีตลอดมา จบลงด้วยคำอธิษฐานของท่านผู้รจนาขอให้ได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในภายหน้า

---

* ถึงปีปัจจุบัน ราว ๑๐๕ ปี และ พ.ศ. ต่อไปเพิ่ม ๑๐ เช่นกัน

สำนวนนี้ รูส (E.H.D. Rouse) ได้ชำระและแปลเป็นภาษาอังกฤษ เรียกชื่อว่า The Conqueror's Career และพิมพ์เผยแพร่แล้ว แต่ พ.ศ. ๒๔๔๘ คือเมื่อ ๗๑ ปีมาแล้ว

๓. **มาลาลังการวัตถุ** พระเถระพม่า ในประเทศพม่า รจนาไว้ในภาษาบาลี ไม่ทราบว่ารจนาไว้เมื่อใด แต่คงจะเป็นเวลาภายหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๐

สำนวนนี้ ท่านสาธุคุณไบกันเด็ต (The Right Rev. P. Bigandet) ได้แปลเป็นภาษาอังกฤษ เรียกชื่อว่า The Life or Legend of Gaudama พิมพ์ครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐

๔. **พุทธจริต** ท่านอัศวโฆษ รจนาไว้เป็นคาถาประพันธ์ในภาษาสันสกฤต เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๗ ตามฉบับปัญจาป เมื่อ ค.ศ. ๑๙๔๔ (พ.ศ. ๒๔๘๗) บอกไว้ว่า เดิมมี ๒๘ สรรค ๒๑๑๐ โศลก แต่คงเหลือมาเพียง ๑๔ สรรค ๑๐๑๑ โศลก (หายไปกว่าครึ่ง)

สำนวนนี้ โคเวล (E.B. Cowell) ได้แปลไว้ในภาษาอังกฤษและพิมพ์แล้ว แต่ พ.ศ. ๒๔๓๗ คือเมื่อ ๘๒ ปีมาแล้ว และนายเกษม บุญศรี เปรียญ เคยแปลออกเป็นภาษาไทยเฉพาะสรรคที่ ๑ รวม ๒๕ โศลก พิมพ์ไว้เป็นเล่มเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ ต่อมานายกรุณา กุศลาสัย ได้แปลถ่ายทอดจากภาษาฮินดีและสันสกฤตขึ้นไว้ตั้งแต่บทที่ ๑ การประสูติแห่งพระศาสดา ถึงบทที่ ๕ มหาภิเนษกรมณ์ และพระทายาทโปรดให้พิมพ์ในงานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ณ พระเมรุ ท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๓ เรียกชื่อไว้ว่า "มหากาพย์ พุทธจริต ของ มหากวีอัศวโฆษ" มีคำนำเล่าประวัติและงานนิพนธ์ของท่านอัศวโฆษไว้ น่าสนใจ

๕. **ลลิตวิสฺตร** รจนาไว้ในภาษาสันสกฤต เป็นคาถาประพันธ์บ้าง ความเรียงบ้าง คงจะรจนาภายหลังเรื่องที่ ๔ กล่าวความตั้งแต่พระโพธิสัตว์อยู่ในสวรรค์ชั้นดุษิต แล้วรับคำเชื้อเชิญจากทวยเทพจุติลงมาถือกำเนิดเป็นมนุษย์ จนตรัสธรรมจักรปวรรตนสูตร

สำนวนนี้ ฟูโก (P. Foucaux) ได้แปลเป็นภาษาฝรั่งเศสและพิมพ์เผยแพร่ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๑ คือเมื่อ ๘๘ ปีมาแล้ว เคยมีผู้แปลเป็นภาษาไทยบ้าง แต่ไม่จบ ต่อมาข้าพเจ้าได้มอบให้ศาสตราจารย์ แสง มนวิทูร เปรียญ แปลออกเป็นภาษาไทย (โดยมีความมุ่งหมายดังได้กล่าวไว้ในประวัติเรื่อง **ความเป็นบัณฑิต** ของศาสตราจารย์ แสง มนวิทูร เปรียญ) กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒

๖. **ชินมหานิทานกถา** ในระยะที่ทำงานตรวจสอบค้นคว้าพระพุทธประวัติ ภาษาบาลีและสันสกฤตกันอยู่นี้ ได้ตรวจพบพระพุทธประวัติภาษาบาลีอีกสำนวนหนึ่งชื่อ "ชินมหานิทานกถา" ในหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร เป็นฉบับบาลีจารลงใบลานด้วยอักษรขอม เรียกหมายรู้กันว่า "ฉบับทองน้อย ร.๓" จึงให้คัดออกเป็นอักษรไทยและพิมพ์ดีดไว้ แล้วข้าพเจ้าได้จดหมายติดต่อ

สอบถามไปยังนางสาว ฮอร์เนอร์ (Miss B.I. Horner) ประธานกรรมการแห่งสมาคมบาลีปกรณ์ (The President, Pali Text Society) ณ. กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ว่าเคยพบและทราบว่ามีคัมภีร์พระพุทธประวัติบาลี ชื่อ **ชินมหานิทานกถา** หรือไม่? ขอทราบตำนานและหลักฐาน เท่าที่จะโปรดแจ้งให้ทราบได้ ก็ได้รับคำตอบว่ายังไม่เคยพบและไม่ทราบเรื่องราวของคัมภีร์ดังกล่าวนี้ เธอเสนอแนะให้ติดต่อสอบถามไปทางประเทศพม่า ว่าอาจทราบ แต่ข้าพเจ้ามิได้ติดต่อสอบถามไป

คัมภีร์บาลี "ชินมหานิทานกถา" เป็นพระพุทธประวัติดำเนินเรื่องเริ่มต้นตั้งแต่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพราหมณ์ชื่อสุเมธ แล้วออกบวชและตั้งปณิธานปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า ในที่เฉพาะพระพักตร์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า ทีปังกร ตลอดมาจนตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ ได้โปรดเวไนยสัตว์และเสด็จดับขันธปรินิพาน แล้วท่านโทณพราหมณ์จัดแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ รู้สึกว่า พระพุทธประวัติบาลีชินมหานิทานกถานี้ รจนาขึ้นด้วยภาษาสำนวนดี กล่าวความละเอียดกระทัดรัดครบถ้วนบริบูรณ์ อาจใช้เป็นตำราศึกษาเรียนรู้พระพุทธประวัติได้เป็นอย่างดี

ทราบว่าขณะนี้ เจ้าหน้าที่ในกองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กำลังตรวจสอบชำระบาลีคัมภีร์ชินมหานิทานกถา ฉบับที่กล่าวถึงนี้ เพื่อดำเนินการแปลออกเป็นภาษาไทย เข้าใจว่าจะนำออกพิมพ์เผยแพร่ให้หาอ่านกันได้ในเวลาไม่ช้า

พระพุทธประวัติ ที่เรียบเรียงกันไว้และมีมาแต่โบราณ ก็ดูเหมือนจะมีอยู่ ๕ - ๖ สำนวน ดังกล่าวนี้ (ทั้งนี้มิได้รวมถึงพระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส และพุทธประวัติ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส กับของสมเด็จพระสังฆราช (สา) ซึ่งเป็นความภาษาไทย) ต่อมาได้มีนักปราชญ์ชาวตะวันตกอาศัยเรื่องพระพุทธประวัติดังกล่าวนี้ และเก็บเรื่องราวในพระคัมภีร์แล้วแต่งประวัติของพระพุทธเจ้าขึ้นใหม่อีกหลายสำนวน

ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะหมายเลข ๑ คือ **นิทานกถา** ในคัมภีร์ชาตกัฏฐกถา ซึ่งถือได้ว่าเป็น "พระพุทธประวัติ ตอนต้น" สำนวนหนึ่ง เช่น พิมพ์อยู่ในหนังสือเล่มนี้ แต่เพื่อเข้าใจเรื่องดี ขอกล่าวถึงคัมภีร์ **ชาตกัฏฐกถา** หรือหนังสือว่าด้วยนิทานชาดกในพระพุทธศาสนาไว้เป็น ๒ ทาง คือ (๑) นิทานชาดกที่แต่งไว้ในภาษาบาลี ซึ่งเรียกว่า **ชาตกฏฐกถา** ทาง ๑ และ (๒) นิทานชาดก ซึ่งราชบัณฑิตยสภาจัดให้แปลออกเป็นภาษาไทย เรียกชื่อไว้ว่า **นิบาตชาดก** ทาง ๑ ขอกล่าวถึงคัมภีร์นิทานชาดกภาษาบาลี ที่เรียกว่า **ชาตกัฏฐกถา** ก่อน

(๑) **ชาตกัฏฐกถา** เป็นคัมภีร์เล่าเรื่องและอธิบายความของ **คาถาชาดก** ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ซึ่งรวบรวมนิทานที่กล่าวกันว่า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญพระบารมี ได้เคยเกิดเป็นคนและสัตว์ในชาติต่าง ๆ มีเรื่องเท่าที่รวบรวมไว้ในภาษาบาลีประมาณ ๕๔๖ เรื่อง หรือ

๕๔๗ เรื่อง ของเดิมคงจะมี ๕๕๐ เรื่อง เพราะมีกล่าวถึงว่า "อฑฺฒจฺฉฏฺฐานิ ชาตกสตานิ" ซึ่งแปลตามคำว่า "ร้อยแห่งชาดกที่ ๖ ทั้งกึ่ง คือ ๕๕๐" แต่คงรวบรวมกันตกหล่นไปบ้าง คัมภีร์-ชาตกัฏฐกถานี้ ต่อมาพระมหาเถระผู้ใหญ่ฝ่ายบรรพชิตและบัณฑิตฝ่ายฆราวาส ผู้มีความรู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลี มีรายนามดังได้กล่าวถึงไว้ในเรื่อง "ท่านผู้แต่งและชำระอรรถกถาชาดก หรือชาตกัฏฐกถา" ในภาคผนวกท้ายเล่ม ได้รับอาราธนาและรับเชื้อเชิญให้ร่วมปรึกษาและแบ่งหน้าที่กันชำระภาษาบาลีถ่ายออกเป็นฉบับอักษรไทย และสมเด็จพระนางเจ้าสว่างควัฒนา บรมราชเทวี (สมเด็จฯ พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า) มีพระราชศรัทธาได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ทรงมอบให้มหามกุฏราชวิทยาลัยจัดพิมพ์ขึ้น เนื่องในวาระเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ โดยมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถทรงอำนวยการจัดพิมพ์ จบบริบูรณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ โดยแบ่งเป็นภาค ๆ ตามเล่มสมุดเล่มละภาค จำนวน ๑๐ ภาค เป็นหนังสือมีความยาว (ขนาดพับ ๘) ราว ๔,๔๕๘ หน้า

(๒) **นิบาตชาดก** ความจริง การแปลนิทานชาดกเรื่องต่าง ๆ จากคัมภีร์ชาตกัฏฐกถาที่กล่าวถึงในข้อ (๑) ออกเป็นภาษาไทยนั้น ปรากฏว่า มีนักปราชญ์ผู้รู้ภาษาบาลีได้แปลและจัดพิมพ์ออกเป็นเล่มกันอยู่บ้างและเคยมีมานานแล้ว แต่เป็นการแปลเฉพาะเรื่องและต่างคนต่างจัดพิมพ์เป็นเฉพาะราย ส่วนที่นับว่าได้ดำเนินการแปลติดต่อกันมาจนจบคัมภีร์ชาตกัฏฐกถานั้น คือ **นิบาต-ชาดก** ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงแสดง "**พระราชปรารภ** มูลเหตุที่จะแปลและพิมพ์นิบาตชาดก" และได้ทรงพระราชนิพนธ์ "พระราชวิจารณ์ว่าด้วยนิทานชาดก" ไว้เป็นหลักการ ซึ่งนับว่าได้ทรงชี้แจงไว้เป็นหลักที่นักปราชญ์ควรยึดถือเป็นแนวศึกษาน่าเรียนรู้เป็นอย่างดียิ่ง และได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์โปรดให้จัดพิมพ์คำแปล **นิบาตชาดก** ขึ้นเป็นเล่มแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ แล้วต่อมาหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร (ในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ ในรัชกาลที่ ๗ ได้สถาปนาเป็น) ราชบัณฑิตยสภา ได้สนองพระราช-ประสงค์ โดยดำเนินการติดต่อกับท่านบัณฑิต ทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ ให้ช่วยแปลนิบาตชาดกและติดต่อจัดหาผู้บริจาคทุนทรัพย์จัดพิมพ์ต่อมาโดยลำดับ จนแปลและพิมพ์จบคัมภีร์ชาตกัฏฐกถาครบบริบูรณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ ในรัชกาลที่ ๗ (รวมเวลา ๒๘ ปี)

แต่เนื่องจากคำแปลหนังสือนิบาตชาดกในภาษาไทยนี้ มีผู้แปลมากท่านและต่างท่านต่างแปล ขาดการติดต่อกัน ทั้งราชบัณฑิตยสภาเองก็เพียงแต่เป็นผู้ติดต่อ มิได้ประสานงานทางหลักวิชา สำนวนแปลจึงไม่สม่ำเสมอกัน ท่านผู้รู้หลายท่านอุตสาหะแปลตามหลักวิชาทางภาษาศาสตร์เป็นอย่างดี แต่บางท่านก็แปลลัดตัดความ และบางท่านก็เห็นว่า ความบางตอนในนิทานชาดกบางตอนในเรื่อง เป็นโลกียวิสัยไม่เป็นหลักธรรม จึงตัดทิ้งเสียโดยไม่แปลตอนนั้น ๆ เลยเป็นเหตุให้คำแปลนิบาตชาดกฉบับของราชบัณฑิตยสภาบางเรื่องบางตอนขาดหลักวิชาตามภาษาศาสตร์และขาดรสนิยมทางวรรณคดีไป ไม่สมดังพระราชประสงค์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-

เจ้าอยู่หัวทรงแสดงพระราชปณิธานไว้ใน **พระราชปรารภ** และ **พระราชวิจารณ์** แต่ที่ขาดส่วนสำคัญไปก็คือ มิได้จัดแปล **นิทานกถา** อันเป็นตอนว่าด้วยพระพุทธประวัติเบื้องต้น ซึ่งเป็น **ที่มาของนิทานชาดก** หรือ **ของคัมภีร์ชาตกัฏฐกถา** เพราะฉะนั้น หนังสือ **นิบาตชาดก** ฉบับคำแปลภาษาไทยของราชบัณฑิตยสภา จึงขาดตอนสำคัญไปอีกอย่างหนึ่ง

นิทานกถา ในอรรถกถาชาดก หรือ ชาตกัฏฐกถา เป็น **พระพุทธประวัติ** ที่ท่านผู้รู้ได้รจนาไว้ในภาษาบาลี โดยแบ่งเรื่องเป็น ๓ นิทาน หรือ ๓ ตอน ท่านเรียกของท่านไว้ว่า **ทูเรนิทาน** - นิทานในระยะกาลไกล ๑ **อวิทูเรนิทาน** - นิทานในระยะกาลไม่ไกล ๑ **สันติเกนิทาน** - นิทานในระยะกาลใกล้ ๑ และจบ **นิทานกถา** ลงด้วยเรื่อง ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ถวายพระเชตวัน-มหาวิหาร ภายหลังพรรษาที่ ๓ นับแต่ปีพระพุทธเจ้าตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

ถ้าจะถามว่า เหตุใด **นิทานกถา** จึงกล่าวพระพุทธประวัติ มาจบลงเพียงนั้น? อาจตอบได้ว่า เพราะนิทานชาดกในคัมภีร์ **ชาตกัฏฐกถา** เริ่มเรื่อง **อปัณณกชาดก** เป็นอันดับแรก ด้วย **ปัจจุบันวัตถุ** ว่า เมื่อพระผู้มีภาคเจ้าทรงอาศัยพระนครสาวัตถี เสด็จอยู่ในพระมหาวิหารเชตวันนั้น วันหนึ่งท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีได้นำพวกสาวกของอัญญเดียร์ถีย์ ๕๐๐ คน ซึ่งเป็นสหายของตน ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ พระเชตวันมหาวิหาร แล้ว **ปัจจุบันวัตถุ** นั้นก็กล่าวนำเรื่องไปจนเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงตรัส **อปัณณกชาดก** อันเป็นชาดกอันดับแรกของชาดกทั้งหลายในคัมภีร์ **ชาตกัฏฐกถา** เป็นการเชื่อมหัวต่อจากความที่กล่าวไว้ในนิทานกถา ตามคำแปลและเรียบเรียง **นิทานกถา** หรือเรื่อง **"พระพุทธประวัติ ตอนต้น"** ที่พิมพ์ไว้ในเล่มนี้

ดูเหมือน **นิทานกถา** นี้จะเป็นพระพุทธประวัติที่แต่งขึ้นในภาษาบาลีเป็นสำนวนแรก และคณะสงฆ์นิกายเถรวาท หรือ หินยาน ได้ยึดถือเป็นหลักฐานสำคัญ เพราะในคัมภีร์ภาษาบาลีที่แต่งภายหลัง ได้อ้างอิงถึง เช่น ในคัมภีร์ **ปรมัตถโชติกา อรรถกถาสุตตนิบาต** (หน้า ๓) และใน **อัฏฐสาลินี อรรถกถาธัมมสังคณี** (หน้า ๑๐๐) อีกทั้งท่านผู้แต่งคัมภีร์ **วิสุทธชนวิลาสินี อรรถกถา-อปทาน** ก็ได้นำเอา **นิทานกถา** ทั้งหมดของชาตกัฏฐกถานี้ ไปใช้เป็นนิทานนำเรื่องด้วย นิทานกถาของ ๒ คัมภีร์นี้จึงเกือบเหมือนกันโดยตลอด จะแตกต่างกันเพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็แต่ตรงขึ้นต้นเรื่องและถ้อยคำศัพท์แสงในท้องเรื่อง ซึ่งการแตกต่างกันนั้น อาจเป็นเพราะเมื่อล่วงกาลผ่านมา ได้คัดลอกสืบต่อและทรงจำกันไปคนละทาง และผู้ชำระต่างกันไปคนละคนก็เป็นได้ จนเป็นเหตุให้ท่านผู้ชำระคัมภีร์ **อรรถกถาชาดก** ฉบับบาลีพิมพ์อักษรไทย (ชาตกฏฐกถา, ปฐมภาค) ของเราสำคัญผิด ไปนำเอา **ปณามคาถา** ของคัมภีร์วิสุทธชนวิลาสินี อรรถกถาอปทานมาใช้เป็น **ปณาม-คาถา** ของคัมภีร์ชาตกัฏฐกถา ดังปรากฏอยู่ในฉบับบาลีพิมพ์อักษรไทยของมหามกุฏราชวิทยาลัยนั้นแล้ว

โดยเหตุที่ **นิทานกถา** ในคัมภีร์อรรถกถาชาดก หรือ ชาตกัฏฐกถา เป็น **พระพุทธประวัติ** ที่เข้าใจว่าท่านรจนาไว้ในภาษาบาลีเป็นสำนวนแรก และพระโบราณาจารย์แต่ก่อนถือเป็นหลักฐาน

อ้างอิงถึง ประการหนึ่ง บรรดานักปราชญ์ภาษาบาลีชาวตะวันตกได้สนใจเรียนรู้แล้วแปลเป็นภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสแล้วพิมพ์เผยแพร่ให้ท่านผู้รู้ภาษาอังกฤษฝรั่งเศสที่สนใจ ได้อ่านกันมาเป็นเวลานับด้วยร้อยปีแล้ว ประการหนึ่ง อีกทั้งราชบัณฑิตยสภา ซึ่งดำเนินการให้ท่านนักปราชญ์บาลีทั้งหลายของไทยช่วยกันแปล **นิบาตชาดก** จากคัมภีร์ชาตกัฏฐกถาออกเป็นภาษาไทยและขวนขวายหาผู้บริจาคทุนทรัพย์จัดพิมพ์จนจบบริบูรณ์ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๔ แต่มิได้จัดให้แปลและพิมพ์เผยแพร่ **นิทานกถา** ซึ่งเป็นความตอนต้นว่าด้วยพระพุทธประวัติ อันเป็นตอนสำคัญนี้ไว้ประการหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงพยายามแปล **นิทานกถา** นั้น และเรียบเรียงขึ้นไว้ในภาษาไทย เพื่อให้ครบบริบูรณ์ตามที่มีอยู่ในคัมภีร์อรรถกถา แต่โดยเหตุที่จัดพิมพ์ไว้เป็นเอกเทศ จึงเสนอชื่อฉบับที่แปลและเรียบเรียงในภาษาไทยนี้ว่า “พระพุทธประวัติ ตอนต้น” ตามเรื่องราวที่ปรากฏอยู่ในหนังสือนี้ และที่อ้างว่า “ฉบับพระพุทธโฆสเถระ” ก็เพราะนักปราชญ์ส่วนมากวินิจฉัยกันไว้ว่า พระพุทธโฆสเถระเป็นผู้แต่งคัมภีร์ **ชาตกฏฐกถา** ดังมีหลักฐานตามที่กล่าวไว้ในเรื่อง “ท่านผู้แต่งและชำระอรรถกถาชาดก หรือ ชาตกัฏฐกถา” ในภาคผนวก ท้ายเล่ม

ภายหลังที่ได้แปลและเรียบเรียง นิทานกถา หรือ “พระพุทธประวัติ ตอนต้น” นี้จบเรียบร้อยแล้ว ข้าพเจ้าได้ทราบและพบว่าเคยมีผู้แปลนิทานกถา และพิมพ์เผยแพร่ไว้แล้ว ๒ สำนวน คือ ท่านเจ้าคุณพระธรรมสิริชัย เจ้าอาวาสวัดพระปฐมเจดีย์ราชวรวิหาร ท่านเรียกชื่อของท่านไว้ว่า “พุทธประวัติในนิบาต” ปรากฏว่า ท่านแปลและเรียบเรียงไปตามความที่ปรากฏในคัมภีร์-ชาตกัฏฐกถา ฉบับบาลีพิมพ์อักษรไทย ฉบับบาลีนั้นพิมพ์ไว้อย่างใด ก็แปลไปตามนั้น บางแห่งก็แปลลัดตัดความข้ามไปบ้าง และมิได้แปลปณามคาถา ซึ่งเป็นตอนว่าด้วยคำนมัสการและปรารภเรื่อง ส่วนอีกสำนวนหนึ่ง เป็นสำนวนที่ท่านเรียกของท่านไว้ว่า “ส.อ.ส. พระคัมภีร์ชาดกแปล ฉบับ ส.อ.ส.” พิมพ์เผยแพร่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ อักษรย่อ ส.อ.ส. หมายถึง สำนัก - อบรมครู - วัดสามพระยา สำนวนแปลฉบับนี้ สังเกตเห็นได้ว่าผู้แปลพยายามแปลให้ละเอียดและเป็นหลักวิชาดีกว่าสำนวนที่กล่าวถึงข้างต้น โดยปรารภว่า “พระคัมภีร์อรรถกถาชาดก ได้มีท่านนักปราชญ์จัดการแปลและพิมพ์ในงานต่าง ๆ จบบริบูรณ์แล้ว โดยหอสมุดแห่งชาติเป็นผู้ดำเนินงาน ซึ่งเป็นงานนำเกียรติมาสู่ชาติและพระศาสนาอย่างสูงยิ่ง ก็การที่สำนักได้จัดการแปลพระคัมภีร์-อรรถกถาชาดกขึ้นนี้ มีความประสงค์เป็นคนละอย่างกับของเดิม กล่าวคือ ของเดิมนั้น โดยส่วนมากที่สุด ท่านมุ่งไปในทางเทศนาโวหาร มุ่งอรรถรสไปในทางเทศนา ส่วนที่สำนักแปลนั้นมุ่งแปลตัวต่อตัวเป็นที่ตั้ง หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า แปลอย่างชนิดที่เรียกว่าเรียงความ มิได้มุ่งไปในทางเทศนาโวหาร” สำนวนนี้ก็คงพยายามแปลไปตามฉบับบาลีพิมพ์อักษรไทย ชำระไว้คลาดเคลื่อนอย่างใด ก็แปลไปตามนั้น เช่น กล่าวถึงกัปป์คลาดเคลื่อน ก็แปลไปตามคำบาลีที่คลาดเคลื่อน **ปณามคาถา** ที่ฉบับบาลีไปเอาปณามคาถาฉบับของคัมภีร์วิสุทธชนวิลาสินีเขามา ก็แปล

ไปตามนั้น รวมความเป็นดังคำนำที่ปรารภไว้ว่า "มุ่งแปลตัวต่อตัวเป็นที่ตั้ง" จริง ๆ แต่ก็มีอยู่บ้าง ที่แปลศัพท์ไม่ได้จริง ๆ ก็เดาแปลหรือข้ามไป เพราะฉะนั้น ฉบับแปลและเรียบเรียงของข้าพเจ้าในฉบับนี้จึงไม่ได้อะไรมาจาก ๒ สำนวนนั้น

เพื่อให้พระพุทธประวัติตอนต้นนี้มีความสมบูรณ์ ผู้แปลและเรียบเรียงฉบับนี้ได้นำความจากคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาเป็นต้น รวมทั้งคาถาพรรณนาการเดินทางไปนครกบิลพัสดุ์ของท่านกาฬุทายีเถระและนรสีหคาถาของพระนางราหุลมาตา ครบบริบูรณ์ (ซึ่งไม่ปรากฏในคัมภีร์ทั้งของ Pali Text Seciety และของเรา) มาพิมพ์ผนวกเติมไว้ด้วย โดยพิจารณาเห็นว่าเป็นคาถาที่ไพเราะเต็มไปด้วยรสวรรณกรรมและไม่ค่อยมีผู้พบเห็นกันแพร่หลาย

อนึ่ง ในการแปลและเรียบเรียงนิทานกถา ซึ่งเป็น "พระพุทธประวัติตอนต้น" นี้ อาจมีผิดพลาดบกพร่องอยู่บ้าง เนื่องจากผู้แปลและเรียบเรียงใช้คัมภีร์บาลีฉบับพิมพ์อักษรไทยที่พระ-มหาเถระของเราชำระไว้เป็นหลัก ซึ่งมีความเสียใจที่จำต้องกล่าวว่าคัมภีร์บาลีฉบับพิมพ์อักษรไทย (โดยเฉพาะภาคต้น) นั้น ได้ชำระกันไว้ผิดพลาดบกพร่องมากมาย ดังกล่าวถึงไว้ในภาคผนวกท้ายเล่มแล้ว ผู้แปลและเรียบเรียงจึงจำต้องใช้ฉบับพิมพ์อักษรโรมันของ Pali Text Seciety สอบทานบ้าง ใช้ฉบับพิมพ์อักษรพม่าตรวจสอบบ้าง เท่ากับแปลไปชำระไปและชำระไปแปลไป บางตอนก็ดำเนินความตามฉบับพิมพ์อักษรไทย บางตอนก็ดำเนินความตามฉบับพิมพ์อักษรโรมัน บางตอนก็ดำเนินความตามฉบับพิมพ์อักษรพม่า และบางตอนเอามารวมเรียงความขึ้นใหม่ก็มี (แต่น้อยแห่ง) โดยมุ่งหมายความรู้เรื่องพระพุทธประวัติเป็นหลัก จึงอาจเป็นเหตุให้ท่านผู้รู้และผู้อ่าน ยากที่จะทราบได้ ว่าฉบับแปลและเรียบเรียงภาษาไทยนี้ได้แปลและเรียบเรียงขึ้นจากคัมภีร์บาลีฉบับไหน ขอประทานอภัยไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ธนิต อยู่โพธิ์

๑๙ พฤษภาคม ๒๕๑๙
บ้านโพธิพิมาน
๑/๖๖ ซอยรวยลม
ถนนวงศ์สว่าง กรุงเทพมหานคร

พระราชวิจารณ์
ว่าด้วยนิทานชาดก
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

หนังสือชาดกปกรณ์นี้ เป็นคัมภีร์ชนิดหนึ่งซึ่งได้ร้อยกรองขึ้นไว้ เพื่อประโยชน์บางประการ แต่ไม่ใคร่จะได้รับความวิจารณ์ของเราทั้งหลายโดยถ้วนถี่ ฯ ว่าโดยท่านผู้ที่ศึกษาในพระคัมภีร์พุทธศาสนา หรือผู้ที่ฝักฝ่ายในการศาสนาพอใจฟังเทศน์เป็นต้น มักจะมีเป็น ๓ จำพวกฯ พวกหนึ่งที่ชอบฟังนิทานก็ใส่ใจแต่เรื่องนิทานนั้น ฟังเพลิดเพลินไป ไม่ใคร่ใส่ใจในธรรมหรือสุภาษิตซึ่งมีอยู่ในนิทานชาดกนั้น ฯ อีกพวกหนึ่งซึ่งเป็นผู้แสวงหาแต่ธรรม เมื่ออ่านแล้วก็เห็นว่าเป็นแต่เรื่องเล่านิยาย การที่จะแสวงหาธรรมในชาดก เหมือนร่อนทรายหาทองซึ่งมีอยู่แต่เล็กน้อยไม่คุ้มความลำบาก สู้หนังสือฉะบับอื่นซึ่งอาจจะพบธรรมได้ง่ายไม่ได้ ก็ละเลยเสียไม่ได้อ่าน ฯ ยังความคิดในชั้นหลัง ๆ ซึ่งแรงขึ้นไปกว่าท่านทั้งสองพวกซึ่งกล่าวแล้วนั้น มักจะถือว่าชาดกเป็นนิทานซึ่งนึกแต่งขึ้น ไม่มีความจริงเป็นหลักฐาน เช่นดิรัจฉานพูดได้เหมือนมนุษย์เป็นต้น ถึงจะเชื่อว่าเป็นความเปรียบ ก็ยังมีข้อติเตียนด้วยเรื่องกลับชาติต่อไปอีก ฯ อีกอย่างหนึ่งคติโบราณ ซึ่งถือกันมาว่าไม่ควรจะสอดแคล้วในบรรดาหนังสือทั้งปวงที่อ้างว่าเป็นพระพุทธวจนะ ถ้าผู้ใดไม่เชื่อถือก็จะต้องตกนรก เป็นการบังคับกะเกณฑ์ให้เชื่อ ก็ยิ่งเป็นเหตุซ้ำร้ายให้เบื่อหน่ายจนเป็นข้อติเตียนว่า ท่านทั้งหลายผู้แต่งหนังสือนี้ กระทำให้เกิดไฟฟ่าขึ้น ในพระพุทธศาสนาโดยมาก เพราะเหตุที่กล่าวยืนยันว่าพระพุทธเจ้าได้เทศนาเช่นนี้ จนถึงเมื่อกลับชาติ ก็อาจจะยิ้มเยาะหรือทายเดาล่วงหน้าได้ ฯ

การซึ่งเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุที่ผู้อ่านตั้งวงความพิจารณาคับแคบ คือ พวกหนึ่งปรารถนาแต่จะฟังนิทาน พวกหนึ่งปรารถนาแต่จะฟังธรรม พวกหนึ่งปรารถนาแต่จะวินิจฉัย ว่าหนังสือนี้พระพุทธเจ้าจะได้เทศนาอย่างนี้จริงทีเดียวหรือ ฯ

ข้าพเจ้าไม่มีความประสงค์ที่จะรับอธิบายโต้เถียงตามทางความคิดของท่านทั้งหลายสามพวกซึ่งได้กล่าวมาแล้วนี้ ซึ่งเป็นความประสงค์และความมุ่งหมายต่าง ๆ กัน ฯ แต่จะขอชักนำให้พิจารณาในเรื่องหนังสือชาดกนี้ โดยความเห็นที่เป็นวงกว้าง ซึ่งบางทีจะทำให้ท่านทั้งหลายเห็นว่าหนังสือชาดกปกรณ์นี้เป็นเรื่องที่น่าอ่านอยู่ เพราะเหตุฉะนั้น พระโบราณาจารย์จึงได้อุตส่าห์ร้อยกรองเข้าไว้เป็นอันมาก ฯ แต่เบื้องต้นที่จะอ่าน ท่านจะต้องคิดถึงเหตุการณ์อันจะกล่าวต่อไปนี้ให้เข้าใจเสียก่อน ฯ

คือต้องคิดเห็นว่า ตั้งแต่พระพุทธเจ้าปรินิพพานมาจนถึงบัดนี้ ก็เกือบจะถึง ๒๕๐๐ ปีแล้ว ความคิดและโวหารทั้งทางที่จะทำให้เข้าใจกันง่าย ย่อมเปลี่ยนแปลกจากปัจจุบันนี้เป็นอันมาก ฯ

ถ้าจะเทียบแต่ใกล้ ๆ เช่นไปหาหนังสือฉะบับใดฉะบับหนึ่ง ซึ่งแต่งไว้แต่แผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อันล่วงมาเพียงระยะ ๖๐ ปี มาอ่านเทียบกับหนังสือในปัจจุบันนี้ ผู้อ่านคงจะทักได้หลายแห่งว่า ความคิดข้อนี้แปลกอย่างนั้น ๆ โวหารแห่งนี้ใช้แปลกเช่นนั้น ๆ ฯ ถ้าขยับขึ้นไปอีกระยะหกสิบปีหนึ่ง เป็น ๑๒๐ ปี ตกอยู่ในระวางแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก หาหนังสืออันใดอันหนึ่งมีร่างหมายเป็นต้นมาอ่าน คงจะพบแปลกไปจากหนังสือในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอีก ฯ ถ้าขยับขึ้นไปอีกเพียงกึ่งรอบคือ ๓๐ ปี เป็น ๑๕๐ ปี ไปอ่านหนังสือคำจารึกที่วัดปาโมกข์ ก็คงเห็นมีอะไร ๆ ที่แปลกอีก ฯ เมื่อคิดดูระยะเพียง ๑๕๐ ปี อาจจะเปลี่ยนแปลงไปได้เช่นนี้แล้ว จงคิดดูว่า ๑๕๐ ปีกี่ครั้งจะครบ ๒๕๐๐ ปีหย่อน ก็คงคิดเห็นได้ว่า ความคิดและความประสงค์ของผู้ซึ่งเกิดแต่ชั้นนั้น ถึงว่ามีความคิดและมุ่งหมายความสำเร็จอย่างหนึ่งอย่างใด เช่นเราจะมุ่งหมายทางความคิดและโวหาร ย่อมจะต่างกันกับเราในเวลานี้เป็นอันมาก ฯ

อีกนัยหนึ่ง ข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านทั้งหลายที่จะอ่านหนังสือนี้ คงจะทราบอยู่แล้วโดยมาก หรือถ้ายังไม่ทราบชัด ก็อาจจะคิดเห็นได้โดยง่าย ว่าพระพุทธเจ้านั้นได้เกิดขึ้นในประเทศอื่นหาใช่ประเทศเราไม่ ถ้าจะเทียบประเทศอันตั้งอยู่ใกล้เคียงกันกับเรา เช่น รามัญ พะม่า ญวน เพียงเท่านี้ ความประพฤติและภาษาก็ยังต่างกันกับเรามากไม่ใช่หรือ ฯ และพระพุทธเจ้าหาได้เป็นชาติเราไม่ ข้อนี้ก็เห็นได้โดยง่ายด้วยภาษาที่ใช้ก็หาใช่ภาษาเราไม่ ฯ ธรรมดาว่าคนต่างประเทศต่างชาติต่างภาษากัน อาการกิริยาความคิดและโวหารย่อมเปลี่ยนแปลกกัน ฯ เช่นถ้าจะสังเกตถ้อยคำที่เขียนลงเป็นภาษาไทยแล้ว เหมือนอย่างหนังสือซึ่งออกใหม่เร็ว ๆ นี้ ซึ่งเรียกชื่อเรื่องว่า “ความพยาบาท” ท่านจะเห็นหรือไม่ว่า ความคิดและโวหารที่แต่งลงเป็นภาษาไทยแล้วนั้น ถ้าหากว่าคนไทยเราที่ไม่ได้เรียนรู้ภาษาต่างประเทศ จะเรียบเรียงหนังสือขึ้นเรื่องหนึ่ง ความคิดและโวหารจะเป็นเช่นนั้นได้หรือไม่ ฯ ท่านคงจะคิดเห็นได้โดยง่ายว่า ความคิดนั้นเป็นความคิดต่างประเทศ โวหารก็เป็นโวหารต่างประเทศ ทั้งโวหารที่เรียงนั้นเป็นภาษาซึ่งกำลังใช้กันอยู่ในปัจจุบันนี้ในประเทศอันหนึ่ง เรายังเห็นแปลกจากที่เราเคยคิดเราเคยแต่งเพียงเท่าใด ฯ ก็โวหารภาษาบาลี ซึ่งพื้นเดิมเป็นภาษามคธ แต่เป็นอย่างเก่า จนเป็นภาษาอันหนึ่ง ซึ่งจะเรียกว่าภาษามคธในปัจจุบันนี้ไม่ได้ ตลอดทั้งที่กลายมาเป็นภาษามคธ ซึ่งใช้อยู่ในปัจจุบันนี้ อันนับว่าเป็นภาษาตาย ไม่มีชาติใดที่พูดกันด้วยภาษาบาลี ในทุกวันนี้แล้ว ความคิดและโวหารจะไม่เปลี่ยนแปลงไปได้มากหรือ ฯ ข้อซึ่งภาษากลายเป็นภาษาตายไปนั้น เหตุด้วยมนุษย์ซึ่งเป็นผู้พูดภาษานั้นแต่เดิมเปลี่ยนความคิดเปลี่ยนโวหารเปลี่ยนถ้อยคำมาโดยลำดับ เมื่อกาลล่วงนานมา ภาษาซึ่งได้พูดกันอยู่ในสมัยหนึ่งแต่แรกนั้นกลายเป็นคนละภาษากันกับที่พูดอยู่ในปัจจุบันนี้ในประเทสแห่งเดียวกันนั้นเอง ฯ อย่าตกใจว่าภาษาจะมีตายแต่ภาษาบาลี ภาษาละติน ภาษากรีกเป็นต้น ก็ตายมาแล้วเหมือนกัน ฯ ถึงแม้ว่าภาษาบาลีเป็นภาษาตายแล้ว เป็นภาษาเขียนพุทธวจนะอย่างเดียว มีผู้เรียนผู้อ่านเขียนและแต่ง แต่ฉะเพาะผู้ที่ศึกษาใน

พระพุทธศาสนา เช่นนั้นก็ยังเดิรได้แต่ลำพังตัว ฯ ผู้ที่ศึกษาภาษาบาลีอาจชี้ได้ว่า หนังสือฉะบับนี้เป็นหนังสือเก่า หนังสือฉะบับนี้เป็นหนังสือใหม่ หรือเรียงลำดับไว้ว่า คัมภีร์นั้นแต่งก่อนแล้วถึงคัมภีร์นั้น ๆ ลงมาเป็นลำดับ ฯ จะยกมากล่าวในที่นี้ก็ดูไม่ต้องการ เพราะไม่เป็นการที่ต้องการจะรู้ทั่วไป เป็นวิสัยของผู้ที่ได้เล่าเรียนภาษาบาลีซึ่งจะสังเกตุได้เองแล้ว ฯ

อีกข้อ ๑ เรื่องชาดกนี้ ไม่ใช่เป็นเรื่องราวในครั้งพุทธกาล เป็นเรื่องมีมาเก่าแก่ก่อนพุทธกาลนาน ที่จะพึ่งกำหนดได้ด้วยหลักฐานหลายอย่าง ถึงในชาดกเองก็รับว่าเป็นเรื่องเก่า ด้วยขึ้นอตีเตทุกแห่ง ฯ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมถึงที่ควรจะให้ความชัดขึ้นด้วยชักนิทานมากล่าวก็ชักมาสาธกให้ความกระจ่างขึ้น ฯ คำที่แสดงโดยวิธีนี้เรียกว่าชาดกในบาลีขึ้นต้นว่า ภูตปุพฺพำ (เรื่องนี้เคยมีมาแล้ว) จัดเข้าในนวังคสัตถุสาสนะ (คำสอนของพระพุทธเจ้ามีองค์เก้า) ฯ เมื่อพิเคราะห์ดูนิทานที่ยกมากล่าวนั้นมีหลายชั้น ที่เป็นนิทานเก่าที่เดียวก็มี ที่เป็นชั้นหลัง ๆ ลงมาก็มี ฯ และนิทานอย่างเช่นชาดกนี้ไม่ได้มีแต่ในคัมภีร์ฝ่ายพระพุทธศาสนาในหมู่ชนชาติอื่นภาษาอื่นนอกพระพุทธ-ศาสนาก็มีปรากฏเหมือนกัน ฯ ชาติอื่น ๆ เช่นอาหรับ เปอเซีย เป็นต้น ก็ว่ามีนิทานเช่นนี้คล้ายคลึงกัน แต่จะยกไว้ไม่กล่าว เพราะไม่มีตัวเรื่องมาเทียบ ฯ จะยกแต่นิยายอิสอป ซึ่งข้าพเจ้าได้แปลลงเป็นภาษาไทยช้านานมาแล้ว ได้ตั้งชื่อว่า อิสอปปกรณำ ของนักปราชญ์ผู้ ๑ ชื่อว่าอีสอป(๑) เป็นผู้แต่งขึ้นในประเทศกรีก ฯ นักปราชญ์ผู้นี้ได้แต่งหนังสือฉะบับนั้นแต่ในเมื่อเวลาราว ๆ กันกับพุทธกาล มีทำนองนิทานอย่างเดียวกัน คือเทวดาพูดกับคน ดิรัจฉานพูดกับคน ดิรัจฉานต่อดิรัจฉานพูดกันเอง ทำนองเดียวกันกับชาดก ฯ และเรื่องราวที่อีสอปกล่าวนั้นก็มีคล้ายคลึงกัน ที่อาจจะเทียบกับเรื่องราวชาดกได้หลายเรื่อง เช่นเรื่องกันทคลกชาดกในทุกนิบาตกับเรื่องสุนัขป่ากับนกกระสาในอีสอปปกรณำ (เรื่องที่ ๕) เป็นเรื่องเดียวกันแท้ ฯ ในกันทคลกชาดกมีเรื่องว่า ราชสีห์จับสัตว์กินเป็นอาหาร กระดูกเข้าไปขวางติดคอได้ความเจ็บเป็นสาหัสเจียนจะถึงแก่ชีวิต อ้อนวอนนกชื่อกันทคลกะ (แปลว่ามีปมที่คอ) เป็นชะนิดมีจะงอยปากยาวให้ช่วยสงเคราะห์ นกนั้นรับแล้วไม่ไว้ใจ เอาไม่ค้ำปากไว้ สอดจะงอยปากเข้าไปเขี่ยปลายกระดูกที่ขวางคอให้ตกลงไป แล้วเคาะไม้ที่ค้ำปากออก ราชสีห์ก็ได้ความสบาย วันหนึ่งนกเห็นราชสีห์กำลังกินมังสะ ปรารถนาจะลองใจว่าจะคิดถึงบุญคุณหรือไม่ จึงอ้างอุปการะของตนแล้วขอมังสะบ้าง ราชสีห์ตอบว่า เมื่อเจ้าเคาะกระดูกที่ติดคอข้าได้กินมังสะที่ติดอยู่ตามซอกฟันของข้าพอแล้ว ฯ ในนิยายอีสอปเล่าความมีต้นเค้าเป็นอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่ในชาดกเป็นราชสีห์ ในอีสอปปกรณำเป็นสุนัขป่าเท่านั้น โวหารนั้นย่อมผิดกันไปบ้างเป็นธรรมดา ฯ บางเรื่องมุ่งคำสอนอย่างเดียวกันเพี้ยนแต่แต่ท้องเรื่อง เช่นสุวัณณหังสชาดก

---

๑. นิทานอิสป

ในเอกนิบาต และเรื่องห่านไข่เป็นทอง ในอิสอปปกรณำ (เรื่องที่ ๑๑๐) ฯ ในชาดกเล่าว่ามีตระกูลพราหมณ์หนึ่ง คือบิดามารดากับลูกสาวสามคน พราหมณ์บิดาตายไปเป็นหงส์ทอง ก็ให้ขนแก่เขาคราวละอัน พราหมณียังไม่พอก็จับหงส์ถอนขนหมดทั้งตัว ขนที่ถอนโดยพลการก็ไม่เป็นทอง ขนขึ้นใหม่ก็ขาวเป็นขนหงส์สามัญ ตระกูลนั้นก็เสื่อมจากทองที่เคยได้ ฯ ในนิยายอีสอปเล่าว่า กระทาชายผู้ ๑ คราวโชคดีมีห่านตัว ๑ ไข่เป็นทองทุกวัน เขายังไม่พอใจว่าได้ช้าไป ต้องการจะได้คราวเดียวให้มาก จึงฆ่าห่านเสียแหวะท้องออกก็พบแต่เครื่องในเหมือนห่านสามัญ ฯ ประโยชน์ของนิทานนี้ก็ลงท้ายแสดงสุภาษิตว่า โลภมากลาภหายอย่างเดียวกัน ฯ ถ้าจะตรวจสอบกันอีก ก็เห็นจะยังมีถูกกันมาก(๑) จึงเห็นว่านิทานเช่นนี้คงจะเป็นนิทานเก่าที่เล่ากันมาแต่ก่อนสองพันห้าร้อยปีขึ้นไปถ่ายเทกันไปมา และเป็นวิธีที่ยกมาประกอบทางสั่งสอนของคนโบราณครั้งพุทธกาลและราว ๆ พุทธกาล ฯ

อนึ่ง นิทานที่มาในชาดกนี้ มีท่วงทีต้องกัน(๒)กับนิทานที่มีในคัมภีร์อื่น ๆ ฝ่ายข้างไสยศาสตร์ซึ่งยังมิได้มีใครแปลลงเป็นไทยหลายเรื่อง จะยกมากล่าวก็ไม่มีเวลาพอจะค้นหาที่เทียบ ฯ แต่เป็นอันได้ความว่า นิทานนั้นอย่างเดียวกัน แปลกแต่เพียงข้างฝ่ายไสยศาสตร์มีกล่าวถึงการถือลัทธิต่าง ๆ ซึ่งไม่ต้องกับพุทธศาสนา ฝ่ายนี้ได้ตัดรอนออกเสีย คงไว้แต่เนื้อเรื่องหรือแก้ไขให้ลงในทางคลองธรรมของพระพุทธศาสนา ด้วยประสงค์จะเอานิทานนั้นประกอบเวลาแสดงธรรม ฯ ถึงนิทานใดซึ่งเป็นเรื่องอันเล่ากันอยู่แต่ฉะเพาะในประเทศ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้บังเกิดขึ้นนั้นก็ดี ย่อมปรากฏว่าเป็นนิทานเก่าก่อนพุทธกาลขึ้นไปช้านาน เพราะท้องเรื่องนิทานนั้น ความประพฤติและความเป็นอยู่ของมนุษย์ไม่เหมือนกันกับเวลาพุทธกาลเลย ฯ พระเจ้าแผ่นดินผู้มีอำนาจ และบ้านเมืองซึ่งเป็นใหญ่เป็นสำคัญอันมีในท้องนิทานทั้งหลายนั้น ไม่พลั้งเผลอมาตรงกันกับเวลาปัจจุบันที่แต่งชาดก คือภายในพุทธกาลนั้นเลย ฯ เช่นที่กล่าวโดยมากถึงเมืองพาราณสี อันเป็นเมืองหลวงของพระราช-อาณาจักรกาสีนั้น ในเวลาพุทธกาลก็รวมเข้าอยู่ในประเทศโกศล ซึ่งไม่มีพระเจ้าแผ่นดินปกครองต่างหาก ช้านานมาแล้ว ดังนี้เป็นต้น ฯ ธรรมดาผู้แต่งนิทานหรือหนังสืออันใดถ้าแต่งขึ้นใหม่ ถึงจะเป็นเรื่องเก่าก็มักพลั้งเผลอถึงเวลาที่ตัวเกิดอยู่เช่นกับหนังสือรามเกียรติ์เป็นต้น เผลอ ๆ ไปก็เกณฑ์พลให้ถือปืน ซึ่งในเวลานั้นยังไม่มีเลย ดังนี้เป็นต้น ฯ ส่วนนิทานชาดกนี้จึงเห็นปรากฏได้ว่าเป็นนิทานเก่าซึ่งเล่าสืบต่อกันมาช้านาน ไม่ใช่เล่าขึ้นใหม่ในเวลาพุทธกาลหรือผู้แต่งจะแต่งประดิษฐ์ขึ้นใหม่ภายหลัง เป็นนิทานเก่าที่มีอยู่แล้ว เว้นไว้แต่เรื่องปรารภและกลับชาติ ซึ่งจะยกไว้กล่าวต่อภายหลัง ฯ ตามที่นักปราชญ์ได้ตรวจหนังสือในคัมภีร์ต่าง ๆ เขาได้เทียบเคียงทั้งในคัมภีร์นิกายต่าง ๆ และคัมภีร์อื่นซึ่งปรากฏชัดว่าได้เรียบเรียงขึ้นก่อนคัมภีร์ชาดก ซึ่งแปลออกพิมพ์ในสมุดนี้ คือชั้นต้นก่อน

---

๑. ตรงกัน ๒. ตรงกัน, คล้ายกัน

เวลาตติยสังคายนา มีแต่คาถาได้แต่งขึ้นในมัชฌิมประเทศ คาถานี้สังเกตุได้ว่า ได้นำสืบ ๆ กันมาตามความทรงจำ เพราะแต่ก่อนพระสงฆ์ได้ทรงพระพุทธวจนะไว้ด้วยความจำ จึงจำต้องร้อยกรองถ้อยคำประจุความให้ย่อสั้นสำหรับที่จะได้จำให้มั่นคง เชื่อได้ว่าคงจะได้สืบมาแต่ชั้นต้น ไม่มีข้อที่พลั้งพลาด ฯ แต่ลำพังคาถาเท่านั้น เรื่องยังไม่ชัด ต้องมีอธิบายสำหรับประกอบเป็นท้องเรื่องไว้ด้วย ใช้เป็นคำร้อยแก้ว เล่าบอกกันเอาด้วยปาก ท้องเรื่องตามคำร้อยแก้วนี้หลายเรื่อง มีปรากฏในรูปสลักครั้งพระเจ้าอโศก คือเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วได้ ๒๐๐ ปีเศษ ส่ออายุว่าไม่ต่ำกว่านั้น ฯ ยังมีชาดกอีกอย่าง ๑ ในนิกายทั้งหลายที่เป็นหนังสือเก่ากว่าชาดกปกรณ์นี้ ซึ่งมีแต่เรื่องนิทาน ไม่มีเรื่องปรารภ และที่ไม่มีคาถาในท้องเรื่องหรือไม่มีทีเดียวก็มาก และไม่ได้เทียบพระโพธิสัตว์เป็นสัตว์ดิรัจฉานหรือคนสามัญ เทียบแต่ด้วยเป็นฤษีหรือบัณฑิต ฯ ส่วนชาดกซึ่งได้แปลฉะบับนี้มิใช่บาลีเป็นอรรถกถา กล่าวว่าได้เรียงรวบรวมขึ้นในเกาะลังกา ในราวเมื่อพระพุทธเจ้านิพพานได้ ๑๐๐๐ ปีล่วงไปแล้ว แต่ไม่ปรากฏว่าผู้ใดเป็นผู้เรียบเรียง ไม่ได้แก่ไขเพิ่มเติมท้องนิทานเติมแต่เรื่องปรารภข้างต้นและประชุมชาดกข้างปลาย แต่ได้เรียบเรียงเป็นภาษาสิงหฬ แต่คาถานั้นคงเป็นภาษาบาลี แล้วจึงกลับแปลลงเป็นภาษาบาลีทั้งหมด ฯ เพราะเหตุฉะนั้น คัมภีร์ชาดกนี้เชื่อได้ว่า ท้องเรื่องซึ่งเป็นหลักนิทานเดิมมีมาแต่ครั้งพุทธกาล ผู้ซึ่งเก็บรวบรวมขึ้นภายหลังไม่ใช่คนเดียว ได้ยกเอานิทานนั้นมาลงเต็มเรื่อง แต่งแต่ปรารภและกลับชาติเติมลงในภายหลังเป็นคัมภีร์โตขึ้น ๆ โดยลำดับ แต่ท้องนิทานควรเชื่อว่าเป็นนิทานเก่าแท้ด้วยเหตุดังที่กล่าวมานี้ ฯ

บัดนี้จะได้วินิจฉัยในข้อซึ่งว่า เหตุไฉนพระพุทธเจ้าจึงได้นำนิทานซึ่งเป็นเรื่องไม่น่าเห็นจริงมาตรัสเทศนา ดังนี้จะควรเชื่อหรือว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนา ฯ ขออธิบายว่า ให้ระลึกถึงคำที่กล่าวมาแล้วแต่เบื้องต้น ว่า สันดานของมนุษย์ในเวลาที่ล่วงมาแล้วสองพันเกือบห้าร้อยปี และเป็นคนประเทศอื่น ไม่ใช่ประเทศเดียวกันกับเรา ทั้งเทียบด้วยนักปราชญ์ผู้ชื่ออีสอปได้แต่งคำสั่งสอนสุภาษิต ด้วยยกนิทานเทียบคล้ายคลึงกันกับนิทานชาดกควรจะเห็นได้หรือไม่ว่า การที่จะสั่งสอนให้สาวกทั้งหลายเข้าใจได้ง่ายนั้น บางครั้งจะต้องยกนิทานขึ้นเทียบให้เข้าใจชัดเจนได้โดยง่าย ฯ พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาโดยยกนิทานขึ้นเทียบย่อมจะมีได้เป็นแท้ ฯ ถึงพระสงฆ์สาวกซึ่งเป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะสืบ ๆ ต่อมานั้นเล่า ก็คงต้องคิดหาอุบายที่จะสั่งสอนคนหนุ่ม ๆ เด็ก ๆ ให้ถูกกับสันดานคนในเวลานั้น ๆ เพื่อจะให้เข้าใจธรรมโดยชัดเจนโดยง่าย ๆ ความเข้าใจของคนย่อมยากง่ายต่าง ๆ กัน ฯ บางคนถ้าจะยกแต่ข้อธรรมมาสอนให้เข้าใจ ไม่อาจจะเข้าใจได้ ถ้าเล่านิทานแปรียบให้เนื้อความไปลงปลายเข้ากันกับธรรมที่สอน อาจจะเข้าใจได้โดยง่าย นับว่าเป็นการหลักเลี่ยงจากทางซึ่งจะต้องใช้วาจาดุกดามเพราะเหตุที่จะทำอย่างไรก็ไม่เข้าใจ ฯ เช่นเรื่องอีสอปปกรณำ ควรจะเอามาพิจารณาเป็นตัวอย่างได้ ว่านักปราชญ์ผู้ชื่ออีสอปนั้น ตั้งใจหรือที่จะให้ผู้อ่านเชื่อว่าดิรัจฉานพูดภาษาคนได้ ฯ ซึ่งชวนให้เอานิทานอีสอปมาคิดนี้เพราะเหตุว่าไม่มีข้อซึ่งพึงรังเกียจ โดยฐานเป็นคำปะรัมปะรา

ของพวกที่โมหะครอบงำเข้ามากล่าวให้กระทบกระเทือนใจ ว่าไม่เชื่อก็บาป ทำให้ผู้ซึ่งจะคิดเหนื่อยหน่ายระอาใจเสีย ฯ อีสอปนั้นใครจะนึกว่าอะไรก็จงนึกไป ไม่มีข้อรังเกียจ ฯ แล้วให้นึกว่าเรื่องนี้เขาแต่งสำหรับจะให้เชื่อว่าเป็นความจริงหรือไม่ ฯ เราจะตอบตัวเราเองได้ทันทีว่าเป็นแต่เรื่องเขาแต่งเปรียบเท่านั้น ฯ เราควรจะถามตัวเราอีกที่หนึ่งว่า ที่เขาแต่งไว้นี้เพื่อจะให้อ่านเล่นเหลว ๆ เหมือนเรื่องวงศ์ ๆ จักร์ ๆ หรือเขามีความประสงค์อย่างไร ฯ เราจะตอบตัวเราได้ทันทีว่าเขาแต่งขึ้นไว้เพื่อจะกล่าวสุภาษิต เพราะเขาแทงใจความสุภาษิตลงไว้ข้างท้ายทุก ๆ เรื่อง ฯ เช่นนี้ฉันใด นิทานที่มีมาในพระพุทธศาสนาก็มักจะเป็นนิทานเปรียบสำหรับให้ผู้ศึกษาเข้าใจธรรมง่าย ไม่เบื่อหน่ายในการที่จะเล่าเรียน ฯ ขอให้สังเกตดูในนิทานที่จะได้อ่านต่อไปข้างหน้านี้ คงมีธรรมหรือสุภาษิตที่เป็นความมุ่งหมายอยู่แห่งใดแห่งหนึ่งซึ่งพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งสอนจริงไม่มากก็น้อย ฯ ข้อซึ่งมิได้ชี้สุภาษิตลงไว้ข้างท้ายเช่นนิทานอีสอปนั้น ถึงนิทานอีสอปเดิมเขาก็ไม่ได้เขียนสุภาษิตลงไว้ข้างท้าย ปล่อยให้ค้นหาสุภาษิตในท้องเรื่องนั้นเอง เป็นอุบายที่จะให้นักเรียนมีปัญญาหยิบข้อแก่นสารในหนังสือที่ตัวได้อ่านมานั้นได้ ฯ ตามวิถีของอีสอปนี้ฉันใด ก็คงจะตรงกันกับหนังสือชาดกซึ่งแต่งขึ้นไว้สำหรับให้นักเรียนหนุ่ม ๆ หรือเด็ก ๆ อ่านฝึกให้รู้จักค้นธรรมที่ดีอันมีอยู่ในท้องนิทานนั้น เพราะเหตุฉะนั้นจึงได้เรียงจุข้อความที่ผู้แต่งเห็นว่าเป็นคติเข้าไว้ ด้วยกล่าวถึงความประพฤติของผู้ที่เกี่ยวในเรื่องทั้งข้างดีข้างเสีย ฯ

ข้อซึ่งมีที่ทักท้วงได้อีกอย่าง ๑ ว่า เหตุใดจึงยกว่าเป็นคำซึ่งพระพุทธเจ้าเทศนาทั้งหมด และเหตุใดจึงว่าพระพุทธเจ้าตรัสประชุมชาดกกลับชาติ ฯ ข้อที่อ้างว่าพระพุทธเจ้าตรัสนั้นเป็นด้วยเหตุ ๒ ประการ คือนิทานทั้งหลายนี้เป็นนิทานที่นักปราชญ์ ถึงมิใช่ที่ถือพุทธศาสนาก็ยอมรับว่าเป็นนิทานที่เก่าก่อนเกินพุทธกาล คงแก่ความสอบสวนว่าไม่ใช่นิทานที่ได้คิดแต่งขึ้นใหม่แท้จริง ทั้งพระพุทธเจ้าคงจะได้ยกขึ้นมาเทียบในเวลาใดเวลาหนึ่งซึ่งเทศนาเหมาะแก่เรื่องนิทานที่ควรจะยกมาเทียบ ถึงว่าไม่หมดทุกเรื่องจะเป็นสาวกบางองค์ยกนิทานเก่า ๆ มาเทียบสอนภิกษุสามเณรตามอย่างซึ่งพระพุทธเจ้าได้ยกมาเทียบเป็นตัวอย่างก็ดี ผู้ซึ่งได้เล่าเรียนกันต่อ ๆ สืบมาภายหลังอาจที่จะกล่าวปนกัน โดยไม่ได้ตั้งใจจะแปลกปลอม หรือไม่ได้ตั้งใจจะปด เป็นแต่เห็นว่าไม่มีโทษ ด้วยถือเอาแก่นสารเป็นสำคัญ นิทานนั้นเป็นแต่เรื่องที่จะนำให้เข้าใจธรรมง่ายขึ้นก็อาจจะเป็นได้ ฯ ข้อที่กล่าวถึงประชุมชาดกและกลับชาตินั้น เป็นข้อซึ่งปรากฏชัดแล้วว่าเติมขึ้นในชั้นหลังดังได้กล่าวมาแล้ว ถึงชาดกเก่า ๆ ก็ไม่ได้กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ไม่ได้กลับชาติ ฯ ในเมื่อส่งคำปรารถนี้ไปถวายหมื่นวชิรญาณ(๑)ทอดพระเนตร ท่านทรงเห็นด้วย จึงทรงแปลนิทานนันทิวิสาลชาดกซึ่งมาใน

---

๑. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

โอมสวาทสิกขาบท คัมภีร์มหาวิภังค์พระวินัย ซึ่งเป็นคัมภีร์เก่ากว่าคัมภีร์ชาดกส่งมาให้เทียบกับเรื่องนันทิวิสาลชาดกเรื่องที่ ๘ ในกุรุงควรรค ที่กรมสมมติแปลตามคัมภีร์ชาดก ซึ่งได้คัดติดท้ายคำปรารภนี้มาด้วย[๑] ท่านทรงเห็นว่า ถึงมีคำว่าเรา ก็เห็นชัดว่าแซกเข้าท้ายเรื่อง ไม่เกี่ยวกับท้องเรื่อง ฯ การที่เติมกลับชาติลงนั้นคงจะเป็นเหตุด้วยเมื่อรวมรวมชาดกเป็นคัมภีร์หนึ่งต่างหาก (๑) ย่อมยกเรื่องมาจากคัมภีร์อื่น ๆ โดยมาก (๒) ประสบกันกับที่เป็นนิทานเก่าเล่ากันอยู่ในประเทศ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้บังเกิดขึ้นบ้าง (๓) นิทานซึ่งถ่ายเทมาจากประเทศอื่นเล่าสืบ ๆ กันมาบ้าง ฯ ในนิทาน ๓ พวกนี้ บางเรื่องมีกลับชาติ จึงเป็นข้อสงสัยไต่ถามกันขึ้นว่าเรื่องนี้ทำไมไม่กลับชาติ เพราะเห็นรูปความสมที่จะกลับชาติเหมือนเรื่องที่มีกลับชาติอยู่ ฯ ผู้ซึ่งเรียบเรียงคัมภีร์นั้น เห็นว่าเป็นข้อที่ไม่ควรจะถุ้มเถียงกันว่านิทานบกพร่องหรือบริบูรณ์ เพราะไม่ใช่ประโยชน์ที่มุ่งหมาย ถึงตัวนิทานเหล่านั้นก็ใช่จะประสงค์ให้ฟังจำเอาเป็นความจริง ประสงค์เพียงยกเรื่องมาเทียบให้เห็นธรรมหรือสุภาษิตได้โดยง่าย จึงเติมลงเสียให้บริบูรณ์ทุกนิทาน จะได้ไม่เป็นข้อถุ้มเถียงกันในชั้นต้น ได้เปิดทางสำหรับสอนธรรมหรือสุภาษิตข้างท้ายทีเดียว ฯ ทั้งนี้ก็เป็นอุบายของอาจารย์ที่จะสอนธรรมและสอนสุภาษิตแก่คนหนุ่มหรือเด็กให้ง่ายสะดวก ฯ อุบายอาจารย์ซึ่งสั่งสอนหันหาทางที่สะดวกที่ง่ายนั้น ถึงทุกวันนี้ก็ย่อมเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เช่น ออบเยกต์เลสซอน[๒] คือวิธีสอนให้รู้จักลักษณะและธรรมดาแห่งสิ่งของนั้น ๆ ซึ่งกรมศึกษาเรียกว่าบทสิ่งของ[๓] เป็นต้น เป็นวิธีสอนตามอัธยาศัยคนทุกวันนี้ สอนเทียบด้วยนิทานเป็นสอนตามอัธยาศัยคนแต่ก่อน ฯ

อีกประการ ๑ ตามที่ว่ามานี้ เป็นการที่คิดดูตามทางที่ว่าผู้แต่งประชุมชาดกเติมลง โดยตัวไม่ได้เชื่อว่าพระพุทธเจ้าได้เทศนาถึงประชุมชาดกกลับชาติ เป็นแต่แต่งลงเพื่อกันข้อถุ้มเถียงไม่มีประโยชน์

ถ้าจะว่าอีกอย่าง ๑ ไปตามทางที่ผู้รวบรวมชาดก เชื่อว่าในชาติก่อน ๆ ของพระพุทธเจ้าพระองค์คงจะได้อุบัติขึ้นเป็นตัวสำคัญในนิทานทั้งหลายนี้ ก็อาจจะเป็นได้ เพราะท่านทั้งหลายนั้นเชื่อว่าพระพุทธเจ้าบรรลุวิชชาอย่าง ๑ ซึ่งเรียกว่าบุพเพนิวาสญาณ คือความรู้ให้ระลึกชาติที่เป็นอยู่ก่อน ๆ ได้ ฯ

การที่เชื่อว่าระลึกชาติได้นี้ ใช่จะมีอยู่แต่ในพระพุทธศาสนาก็หาไม่ เป็นข้อที่เชื่อกันอยู่ในโบราณกาล แม้ในหมู่คนนอกพระพุทธศาสนาจะนำมากล่าวไว้พอเป็นตัวอย่าง ฯ ในเรื่องราว

---

๑. ดูต่อไป ท้ายพระราชวิจารณ์นี้

๒-๓. บทเรียนด้วยสิ่งของ

ของพวกกรีก มีนักปราชญ์ชาตินั้นผู้ ๑ ชื่อปีถักโกรัส(๑) เป็นเจ้าลัทธิในวิชชาที่ว่าด้วยธรรมดาของรูปธรรมนามธรรม(๒) ซึ่งเป็นเหตุเกิดศาสนาต่าง ๆ ขึ้น และเป็นคนเข้าใจวิชชาสำหรับคำนวณ(๓) ฯ เขาเกิดที่เมืองสามส(๔) ประเทศกรีกครั้งยังแยกเป็นหลายอาณาจักร์ เมื่อก่อนคริสตศกราว ๕๘๒ คือก่อนพุทธปรินิพพาน ๔๐ ปี ได้แก่เวลากำลังเป็นพุทธกาลในตอนแรก ๆ พระพุทธเจ้าพึ่งได้ตรัสสัก ๕ ปีล่วงไปแล้ว เที่ยวสอนความรู้ของตนในเมืองทั้งหลายแถบประเทศกรีกตั้งมาเดิมซึ่งเรียกว่า มักนา กรีเซีย(๕) และสันนิษฐานตามภูมิศาสตร์โบราณว่า ประเทศอิตาลีตอนใต้ เมื่อก่อนคริสตศกราว ๕๒๙ ปี คือหลังพุทธปรินิพพานราว ๑๓ ปี ทำกาลกิริยาที่เมืองเมตฺตาปนตุม(๖) จังหวัดมักนากรีเซียนั้นเอง เมื่อก่อนคริสตศกราว ๕๐๐ ปีถ้วน คือหลังพุทธปรินิพพาน ๔๒ ปี ฯ ปีถักโกรัสผู้นั้น กล่าวอ้างว่าตนระลึกชาติได้ ฯ คราวหนึ่งก่อนคริสตศกระวาง ๑๓๓๕ ลงมาหา ๑๑๔๙ ปี แต่ที่ลงสันนิษฐานร่วมกันว่า ๑๑๘๓ ปี คือก่อนพุทธปรินิพพานราว ๖๔๑ ปี พวกกรีกสมคบกันทำสงครามต่อพวกโตรยัน(๗) คือชาวเมืองตรอย(๘) ในประเทศโตรอัด(๙) ปลายเขตต์แผ่นดินเอเชียไมนอร์(๑๐) ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ด้วยสาเหตุคือ ปาริส(๑๑) ราชบุตรของพระเจ้าไบรอัม(๑๒) พระราชาของพวกโตรยัน พาเอาพระนางเฮลเลน(๑๓) พระราชมเหษีของพระเจ้าเมน์เนลาอุส(๑๔) พระราชาเมืองสปาร์ตา(๑๕) อีกนัยหนึ่ง ชื่อเมืองลัซซีดีมน(๑๖) ไป พวกกรีกก็หวังจะตามเอาคืนมาให้จงได้ ฯ สงครามครั้งนั้นฝ่ายกรีกมีพระเจ้าอักกเมม์นน(๑๗) พระราชาเมืองไมซีนี(๑๘) และบริเวณอาร์โกลิส(๑๙) พระราชภาดาของพระเจ้าเมน์เนลาอุสเป็นจอมพล ต่อรบกันอยู่ถึง ๑๐ ปี พวกกรีกจึงมีชัยชำนะได้เมืองตรอยและได้พระนางเฮลเลนคืนมา ฯ ในสงครามครั้งนั้น พระเจ้าเมน์เนลาอุสฆ่านายทหารพวกโตรยันชื่อยูฟอร์บุส(๒๐) ที่เป็นคนมีชื่อเสียงข้างกล้าหาญตาย แล้วเอาโล่ห์ของเขาถวายไว้ณเทวสถานแห่งนางเทพอับสรชื่อฮีรา(๒๑) ที่พวกกรีกนับถือว่าเป็นภคนีเทวีแห่งพระพฤหัสบดี(๒๒) และเป็นแบบอย่างของสตรีที่มีความดี ทั้งที่เป็นภรรยาและที่เป็นมารดา อันตั้งอยู่ใกล้เมืองไมซีนี บ้างก็ว่าถวายไว้ณเทวสถานเทพบุตรอปอลโล(๒๓) โอรสพระพฤหัสบดี เป็นที่หมายแห่งแสงสว่างและอำนาจอันจะทำให้เป็นและให้ตายของพระอาทิตย์ บางทีก็มักเข้าใจว่าพระอาทิตย์เองอันตั้งอยู่ที่เมืองบรางกิดี(๒๔) ฯ ปีถักโกรัสนักปราชญ์กรีกผู้นั้นกล่าวอ้างว่า ในครั้งนั้นตนเกิดเป็นยูฟอร์บุสชาวโตรยัน ผู้ถูกพระเจ้าเมน์เนลาอุสฆ่าตายใน

---

(๑) PYTHAGORAS. (๒) PHILOSOPHY. (๓) MATHEMATICS. (๔) SAMOS. (๕) MAGNA GRAECIA. (๖) METAPONTUM. (๗) TROJAN. (๘) TROY. (๙) TROAD. (๑๐) ASIA MINOR. (๑๑) PARIS.

(๑๒) PRIAM. (๑๓) HELEN (๑๔) MENELAUS (๑๕) SPARTA. (๑๖) LACEDEMON. (๑๗) AGAMEMNON. (๑๘) MYCENE. (๑๙) ARGOLIS. (๒๐) EUPHORBUS. (๒๑) HERA. (๒๒) ZEUS (JUPITER.) (๒๓) APOLLO. (๒๔) BRANCHIDE.

สงคราม คนนั้น และเมื่อมาเกิดเป็นปีถักโกรัสแล้วเมื่อภายหลังแต่นั้นราว ๖๐๐ ปีหรือเกือบเท่านั้น ยังจำโล่ห์ของตนที่พระเจ้าเมน์เนลาอุสถวายไว้ณเทวสถานนั้นได้ ฯ เขายังอ้างถึงชาติก่อนและหลังแต่นี้อีกว่า ครั้งนั้นเกิดเป็นคนชื่อนั้นและชื่อนั้น ฯ ถ้าจะตรวจค้นในเรื่องราวของพวกอื่นก็คงยังจะพบอีก แต่เท่านี้ก็พอเป็นอุทาหรณ์ให้เห็นว่า คนโบราณแม้นอกพระพุทธศาสนาก็เชื่อถือความระลึกชาติได้เหมือนกัน

เพราะเหตุที่พุทธกาลเป็นคราวเดียวกันกับเรื่องเหล่านี้ ผู้เรียบเรียงคัมภีร์จึงได้กล่าวไปตามความเชื่อ ฯ เมื่อพบเห็นพระพุทธภาษิตที่ชักเรื่องเก่า ๆ มาเทียบให้ธรรมที่ทรงแสดงนั้นชัดขึ้น คือชาดก ชั้นที่ ๑ จึงนึกว่า ใครเหมือนใครดังนี้ก่อน แล้วถึงใครได้แก่ใคร ครั้นต่อ ๆ มาจนถึงใครเป็นใครเป็นที่สุด ฯ เพราะฉะนั้น จึงควรจะเห็นได้ว่า ความเข้าใจค่อย ๆ เลื่อนมาเป็นชั้น ๆ จนถึงลงปลายยืนยันเอาเป็นมั่นคงด้วยต้นเหตุแห่งความเชื่อบุพเพนิวาสญาณนั้น ฯ ถึงจะมีผู้นึกเคลือบแคลงสงสัยขึ้นมา ก็หักใจเสียว่าไม่ใช่ข้อสำคัญที่จะพึงพิจารณา ข้อสำคัญนั้นอยู่ที่ธรรมหรือสุภาษิตต่างหาก ฯ

ข้อซึ่งกล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น เป็นคำแนะนำให้ท่านทั้งหลายอ่านหนังสือเรื่องชาดกนี้ตามคำซึ่งข้าพเจ้าเรียกว่าแลดูด้วยตั้งวงกว้าง ฯ แต่แท้จริงเรื่องชาดกนี้เป็นเรื่องนิทานโบราณซึ่งนักปราชญ์ทั้งหลายได้นำสืบ ๆ กันมาตั้งแต่ ๒๕๐๐ ปี ขึ้นไปหา ๓๐๐๐ ปี ก็เป็นเรื่องที่ควรอยู่ซึ่งเราจะอ่าน ฯ ธรรมดาผู้ซึ่งมีความพอใจในความรู้วิชชาหนังสือและเรื่องทั่วไปในโลกย่อมถือว่าหนังสือซึ่งเขียนไว้แต่โบราณเช่นนี้ เป็นหนังสือสำคัญที่จะส่องให้เห็นความประพฤติ ความเป็นอยู่และประเพณีของประเทศซึ่งแต่งเรื่องนิทานนั้นเป็นอย่างไร เป็นอุปการะแก่การที่จะแต่งเรื่องตำนานทั้งปวงโดยทางเทียบเคียงให้รู้คติของคนโบราณในประเทศนั้น ฯ ถึงแม้แต่เพียงเรื่องปรารภซึ่งเรารู้อยู่ว่าพระอาจารย์ผู้รวมรวมคัมภีร์ชาดกได้เรียบเรียงขึ้น เพื่อจะให้เห็นเหตุผลประกอบท้องนิทานก็ดี แต่เรื่องราวเหล่านั้นย่อมมาจากความจริง ซึ่งเป็นไปอยู่ในเวลาซึ่งพระพุทธเจ้ายังดำรงพระชนม์อยู่ เป็นเครื่องอุปการะใหญ่ ซึ่งจะให้รู้เรื่องราวของประเทศและประชุมชนอันอยู่ในประเทศนั้น ทั้งความประพฤติของสาวกทั้งหลายตลอดถึงพระองค์พระพุทธเจ้า เหมือนหนึ่งเล่าเรื่องเป็นท่อน ๆ ในสมัยหนึ่ง ๆ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงประพฤติพระอิริยาบถและตรัสสั่งสอนอย่างไร เช่นหนังสือซึ่งเขาคัดข้อที่ผู้มีชื่อเสียงใหญ่ในปัจจุบันหรืออดีตซึ่งไม่ช้านานได้กระทำการหรือได้กล่าววาจาอันเป็นข้อควรสังเกตหรือควรจำและน่าพอใจอ่าน มารวบรวมขึ้นไว้เป็นฉะบับหนึ่งต่างหาก ซึ่งผู้รู้ภาษาต่างประเทศคงจะได้พบเห็นอ่านโดยมาก ถ้าจะพยายามกล่าวเป็นคำไทยก็เห็นจะตรงกับคำที่เรียกว่าอภินิหาร ซึ่งมีผู้เคยแต่งอยู่บ้าง ฯ ความสังเกตอันนี้อาจจะทำให้เข้าใจในพระพุทธประวัติแจ่มแจ้งขึ้น ฯ

แท้จริงหนังสือพุทธประวัตินั้นก็ได้เก็บเรื่องจากพระคัมภีร์ต่าง ๆ มารวบรวมเรียบเรียงขึ้นเหมือนอย่างผู้ซึ่งจะแต่งพงศาวดารก็ต้องอ่านหนังสือราชการและหนังสือหลักฐานอันมีอยู่ในกาลสมัยที่ตัวจะแต่งนั้นทั่วถึงแล้ว จึงยกข้อที่ควรเรียบเรียงเป็นเรื่องในข้อซึ่งควรจะกล่าว ฯ แต่ผู้ซึ่งจะอ่านหนังสือโบราณ เช่นนี้ จำจะต้องสังเกตกาลสมัยของหนังสือนั้นให้รู้ว่า หนังสือนี้ได้แต่งขึ้นในประเทศใด ประเทศนั้นมีภูมิฐานอย่างไร ความประพฤติของมนุษย์ในประเทศนั้นเป็นอยู่ในกาลนั้นอย่างไร ความมุ่งหมายของผู้ซึ่งคิดเห็นว่า เป็นการดีที่ตนจะทำประโยชน์ให้แก่ประชุมชนเป็นอันมากอย่างไร แล้วและได้ทำการไปด้วยอาการอย่างไร สำเร็จได้อย่างไร ฯ ผู้อ่านต้องตั้งใจเหมือนตนได้เกิดขึ้นในขณะนั้น อ่านด้วยน้ำใจที่รู้สึกประโยชน์ใช่ประโยชน์ในเวลานั้น จึงจะเกิดความรื่มรมย์ในใจในขณะที่อ่านนั้น และจะเข้าใจแจ่มแจ้งตลอด ฯ เมื่ออ่านตลอดข้อความแล้วจะใช้วิจารณปัญญาอย่างหนึ่งอย่างใดสำหรับวินิจฉัยในภายหลังก็ตาม เมื่อเข้าใจชัดเจนแล้วก็จะถูกต้องตามความที่เป็นจริง ฯ

ข้าพเจ้าขอแนะนำผู้ซึ่งตั้งใจจะอ่านหนังสือชาดกนี้ ให้อ่านด้วยวิธีซึ่งข้าพเจ้าเรียกในเบื้องต้นว่าตั้งวงพิจารณากว้างดังได้อธิบายมาแล้วนี้

กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ ตรัง

สารบาญ
พระพุทธประวัติ ตอนต้น

หน้า

คำนำ
คำปรารภ
พระราชวิจารณ์ว่าด้วยนิทานชาดก
พระพุทธประวัติ ตอนต้น ๑
คำแปลปณามคาถา ๒
นิทานกถา ในคัมภีร์ชาตกัฏฐกถา ๓
ทูเรนิทาน - นิทานในระยะกาลไกล ๔
แนวการเรียบเรียงเรื่องสุเมธดาบส ๔
เรื่องสุเมธดาบสที่เรียบเรียงใหม่ ๕
สุเมธบัณฑิตรำพึง ๖
สุเมธบัณฑิตออกบวช ๙
โทษ ๕ ประการของที่จงกรม ๑๐
ความสุขของสมณะ ๘ อย่าง ๑๑
สุเมธบัณฑิตบวชเป็นดาบส ๑๑
ผ้าสาฎกมีโทษ ๙ ประการ ๑๒
คุณสมบัติ ๑๒ ประการของผ้าปอ ๑๓
บรรณศาลามีโทษ ๘ ประการ ๑๔
โคนต้นไม้มีคุณ ๑๐ ประการ ๑๔
สุเมธดาบสได้สมาบัติและอภิญญา ๑๕
๑. พระพุทธเจ้าทีปังกรเสด็จอุบัติ ๑๕
สุเมธดาบสปรารถนาพุทธภูมิ ๑๗
ผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าต้องมีธรรมสโมธาน ๘ ประการ ๒๐
เปรียบเทียบความมีฉันทะ ๒๐
สุเมธดาบสได้รับพุทธพยากรณ์ ๒๑
สุเมธดาบสเป็นพระโพธิสัตว์ ๒๒
พระโพธิสัตว์ตรวจเลือกพระบารมี ๒๗

กรมศิลปากร โรงเรียนแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ ตรัง

หน้า

พระโพธิสัตว์พิจารณาทบทวนพระบารมี - แผ่นดินไหว ๓๓
จบเรื่องสุเมธดาบส ๓๖
พระพุทธเจ้าทีปังกรเสด็จดับขันธปรินิพพาน ๓๖
๒. พระพุทธเจ้าทีปังกรเสด็จดับขันธปรินิพพาน ๓๙
พระโพธิสัตว์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์พระนามวิชิตาวี ๓๙
พระพุทธเจ้าพระนามมังคละ, สุมนะ, เรวตะ และโสภิตะ เสด็จอุบัติ ๔๐
๓. พระพุทธะมังคละเสด็จอุบัติ ๔๐
พระสรีรประภาของพระพุทธะมังคละ ๔๐
สุรุจิพราหมณ์ถวายมหาทาน ๔๒
๔. พระพุทธสุมนะเสด็จอุบัติ ๔๕
๕. พระพุทธะเรวตะเสด็จอุบัติ ๔๖
๖. พระพุทธโสภิตะเสด็จอุบัติ ๔๖
พระพุทธเจ้าพระนามอโนมทัสสี, ปทุม และ นารทะ เสด็จอุบัติ ๔๗
๗. พระพุทธะอโนมทัสสีเสด็จอุบัติ ๔๗
๘. พระพุทธะปทุมเสด็จอุบัติ ๔๘
๙. พระพุทธะนารทะเสด็จอุบัติ ๔๘
๑๐. พระพุทธะปทุมุตตระเสด็จอุบัติ ๔๙
๑๑. พระพุทธะสุเมธเสด็จอุบัติ ๕๐
๑๒. พระพุทธะสุชาตะเสด็จอุบัติ ๕๐
พระพุทธเจ้าพระนามปิยทัสสี, อัตถทัสสี และ ธัมมทัสสี เสด็จอุบัติ ๕๒
๑๓. พระพุทธะปิยทัสสีเสด็จอุบัติ ๕๒
๑๔. พระพุทธะอัตถทัสสีเสด็จอุบัติ ๕๒
๑๕. พระพุทธะธัมมทัสสีเสด็จอุบัติ ๕๓
๑๖. พระพุทธะสิทธัตถะเสด็จอุบัติ ๕๔
พระพุทธเจ้าพระนามติสสะและปุสสะเสด็จอุบัติ ๕๔
๑๗. พระพุทธะติสสะเสด็จอุบัติ ๕๕
๑๘. พระพุทธะปุสสะเสด็จอุบัติ ๕๕
๑๙. พระพุทธะวิปัสสีเสด็จอุบัติ ๕๖
๒๐. พระพุทธะสิขีเสด็จอุบัติ ๕๖

กรมศิลปากร สำนักหอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ ตรัง

หน้า

๒๑. พระพุทธะเวสสภูเสด็จอุบัติ ๕๗
พระพุทธเจ้า ๔ พระองค์เสด็จอุบัติ ๕๘
๒๒. พระพุทธะกกุสันธะ ๕๘
๒๓. พระพุทธะโกนาคมนะ ๕๘
๒๔. พระพุทธะกัสสปะ ๕๙
พระพุทธเจ้า ๒๗ พระองค์ ๖๐
พระโพธิสัตว์ไม่เกิดในอภัพพฐาน ๖๑
ปรมัตถบารมี ๖๒
ศากยวงศ์และโกลิยวงศ์ ๖๗
สร้างนครกบิลพัสดุ์ ๗๐
โกลิยวงศ์และโกลนคร ๗๑
วงศ์ศากยะสมัยพุทธกาล ๗๔
อวิทูเรนิทาน – นิทานในระยะกาลไม่ไกล ๗๕
โกลาหล ๓ ประการ ๗๕
เทวดาโลกพยุหะ ๗๕
ทวยเทพเชิญพระโพธิสัตว์จุติ ๗๖
พระโพธิสัตว์รับคำเชิญ ๗๖
ขอบเขตของมัชฌิมประเทศ ๗๗
พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิ ๗๘
พระนางมหามายาทรงพระสุบิน ๗๘
บุพพนิมิตร ๓๒ ประการ ๗๙
พระโพธิสัตว์อยู่ในพระครรภ์ ๘๐
ประสูติพระโพธิสัตว์ ๘๑
เรื่องกาฬเทวลดาบสและพระนาลกะเถระ ๘๔
ทำนายลักษณะพระโพธิสัตว์ ๘๕
พระเจ้าสุทโธทนะทรงวางอารักขาพระโอรส ๘๗
พระราชพิธีวัปปมงคล ๘๗
สร้างสระโบกขรณีสำหรับพระโพธิสัตว์ ๘๘
พระเจ้าสุทโธทนะทรงสร้างปราสาท ๓ องค์พระราชทานพระโอรส ๙๐

กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ ตรัง

หน้า

พระโพธิสัตว์เสด็จประพาสพระราชอุทยาน ๙๑
ประสูติราหุลกุมาร
พระโพธิสัตว์เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ ๙๔
พระโพธิสัตว์ทรงผนวช ๙๘
เสด็จเข้าพระนครราชคฤห์ ๑๐๐
เสด็จอุรุเวลาและทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา ๑๐๒
ทรงเลิกบำเพ็ญทุกกรกิริยา และพระปัญจวัคคีย์หนี ๑๐๓
นางสุชาดาถวายมธุปายาส ๑๐๓
พระโพธิสัตว์ประทับ ณ โพธิบัลลังก์ ๑๐๖
มารผจญ ๑๐๗
ทรงพิชิตมาร ๑๑๐
บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ๑๑๒
สันติเกนิทาน – นิทานในระยะกาลใกล้ ๑๑๔
เสวยวิมุตติสุข ๑๑๔
๓ มารธิดาเล้าโลม ๑๑๖
บริเวณพระศรีมหาโพธิ ซึ่งเสด็จอยู่ ๗ สัปดาห์แรก ๑๑๙
พระพุทธเจ้าประทับเสวยวิมุตติสุข ๑๒๐
พ่อค้าชื่อตปุสสะและภัลลิกะมาเฝ้า ๑๒๐
สหัมบดีพรหมทูลอาราธนา ๑๒๑
โปรดพระปัญจวัคคีย์ ๑๒๒
โปรดพระยสและชฎิล ๓ พี่น้อง ๑๒๓
โปรดพระเจ้าพิมพิสารและพราหมณ์คหบดีชาวมคธ ๑๒๔
ทรงได้พระอัครสาวกและมีสาวกสันนิบาต ๑๒๘
พระเจ้าสุทโธทนะส่งอำมาตย์มาทูลเชิญเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ ๑๒๘
เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ ๑๓๑
โปรดพระเจ้าสุทโธทนะมหาราช ๑๓๕
เสด็จเยี่ยมและโปรดพระเทวีราหุลมาตา ๑๓๖
บวชพระนันทะกุมาร ๑๓๘
พระราหุลกุมารทรงผนวชสามเณร ๑๔๐

กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ ตรัง

หน้า

อนาถปิณฑิกะเศรษฐีสร้างพระวิหารเชตวันถวาย ๑๔๑
ลำดับนามผู้สร้างสังฆาราม ถวายพระพุทธเจ้า ๑๔๓
จบนิทานกถา ๑๔๔

ภาคผนวก

พุทธกิจ ๕ ประการ ๑๔๗
๒๐ ปีแรกในปฐมโพธิกาล นรสีหคาถา (ภาษาบาลี) และคำแปล ๑๕๑
การสร้างปราสาท ๓ องค์และทรงประลองศิลป ๑๕๔
กาพฺทายิตฺเถรสฺส มคฺคคมนวณฺณนาคาถา (ภาษาบาลี) ๑๕๗
คำแปลคาถาพรรณนาการเดินทางไปนครกบิลพัสดุ์ ๑๕๗
นรสีหคาถา (ภาษาบาลี)และคำแปล ๑๖๖
ท่านผู้แต่งและผู้ชำระอรรถกถาชาดก หรือ ชาตกัฏฐกถา ๑๗๐

กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ ตรัง

นิทานกถา

พระพุทธประวัติ ตอนต้น

ฉบับพระพุทธโฆสเถระ

พระพุทธประวัติ ตอนต้น

ขอความนอบน้อม

จงมี

แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธะพระองค์นั้น

คำแปล ปณามคาถา

พระผู้เป็นที่พึ่งของโลก ผู้เป็นพระมหาฤษี พระองค์ใด ได้ทรงทำประโยชน์เกื้อกูลหาประมาณมิได้แก่ชาวโลก ด้วยทรงเสวยพระชาติมานับด้วยหลายพันโกฏิพระชาติ ข้าพเจ้าขอนมัสการพระยุคลบาทของพระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลกพระองค์นั้น และขอทำอัญชลีแด่พระธรรมกับทั้งขอนอบน้อมเฉพาะซึ่งพระสงฆ์ผู้เป็นภาชนะแห่งความนับถือทุกประการ ขออุปัททวะทั้งหลายทั้งปวงจงสลายไปด้วยอานุภาพแห่งบุญที่เป็นไป (ได้กระทำ) ในพระรัตนตรัย ตั้งแต่เริ่มต้นนมัสการนั้น

(เรื่อง) ชาดกทั้งหลายเหล่าใด มีปัณณกะชาดกเป็นต้น ที่พระมหาฤษี ผู้มีพระปัญญารุ่งเรือง ได้ทรงอาศัยเหตุ (ที่เกิดของเรื่อง) นั้น ๆ แล้วทรงแสดงไว้แต่ก่อน (ก็ดี) พระบรมศาสดาผู้เป็นนายก ผู้มีพระประสงค์ในการปลดเปลื้องชาวโลก (จากทุกข์) ได้ทรงสั่งสมอบรมพระบรมโพธิสัมภารหาที่สุดมิได้ มาตลอดกาลนานในชาดกทั้งหลายเหล่าใด (ก็ดี) ชาดกทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้น ท่านพระธรรมสังคาหกาจารย์ทั้งหลาย ได้ยกขึ้นรวบรวมเป็นหมวดเดียวกัน ร้อยกรองไว้ ชื่อว่า (คัมภีร์) ชาดก

พระเถระ (ชื่อว่า) อัตถทัสสี ผู้อยู่ไม่คลุกคลี เคยอยู่ร่วมกันมาตลอดกาล อีกทั้งท่านพุทธมิตตะ วิญญูผู้มีจิตสงบ และท่านพุทธเทวะ ผู้มีพุทธิ (ปัญญา) ผ่องใส ผู้รู้นัย เป็นพระภิกษุอยู่ในวงศ์ (นิกาย) มหิงสาสกะ อีกด้วย (ทั้ง ๓ ท่าน) ต่างปรารถนาที่จะให้วงศ์ (ตำนาน) ของพระพุทธเจ้า (คือ คัมภีร์ชาดก) นี้ ดำรงอยู่ตลอดกาลนาน ได้มุ่งหน้ากันมาอาราธนาไว้

ข้าพเจ้าจึงจักกล่าวคำพรรณนาเนื้อความของ (คัมภีร์) ชาดกนั้น ซึ่งส่องแสดงอานุภาพอันเป็นอจินไตยแห่งจริยาทั้งหลายของพระมหาบุรุษ (โดย) อาศัยแนวทางตามคำบอกกล่าวของบรรดาพระเถระผู้สถิตอยู่ ณ มหาวิหาร (สำนักของคณะ หรือนิกาย มหาวิหาร ในกรุงอนุราธปุระ ประเทศศรีลังกา)

ขอท่านสาธุชนทั้งหลาย จงรับเอาคำพรรณนาเนื้อความ (ชาดก) ของข้าพเจ้าตามที่กล่าวนั้นด้วยดี เทอญ

นิทานกถา
ในคัมภีร์ชาตกัฏฐกถา

ข้าพเจ้า (พระพุทธโฆสเถระ) จะพรรณนาเนื้อความของชาดกนั้น แสดงเป็น ๓ นิทาน (หรือ ๓ ตอน) เหล่านี้ คือ

(๑) **ทูเรนิทาน** (นิทานในระยะกาลไกล)

(๒) **อวิทูเรนิทาน** (นิทานในระยะกาลไม่ไกล) (และ)

(๓) **สันติเกนิทาน** (นิทานในระยะกาลใกล้)

เมื่อท่านทั้งหลายฟังการพรรณนาเนื้อความนั้น จะชื่อว่าเป็นผู้รู้เรื่องได้ดี ก็เพราะได้ทราบเรื่องจำเดิมแต่เริ่มแรก เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจักพรรณนา (แยก) แสดงเนื้อความนั้นเป็น ๓ นิทาน ในการพรรณนานั้น พึงทราบขอบเขตของนิทาน (แต่ละนิทาน) เหล่านั้น เป็นเบื้องต้นไว้ก่อน ดังนี้ คือ

(๑) กถามรรคที่พรรณนาความตั้งแต่พระมหาสัตว์ทำอภินิหาร ณ แทบพระยุคลบาทของพระทีปังกรพุทธเจ้า ตลอดมาจนจุติจากอัตตภาพพระเวสสันดร แล้วขึ้นไปบังเกิดในบุรีสวรรค์ชั้นดุสิต เรียกว่า **ทูเรนิทาน**

(๒) ส่วนกถามรรคที่พรรณนาความตั้งแต่พระมหาสัตว์จุติจากภพดุสิต ตลอดมาจนบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ณ ควงไม้พระศรีมหาโพธิ เรียกว่า **อวิทูเรนิทาน**

(๓) แต่ **สันติเกนิทาน** จะกำหนดรู้ได้ในเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ ณ สถานทั้งหลายนั้น ๆ (ตามที่กล่าวถึงไว้) ในที่นั้น ๆ (ในคัมภีร์พระไตรปิฎก) นั่นเอง (เช่น “เอกำ สมยำ ภควา ราชคเห วิหรติ คิชฺฌกูเฏ ปพฺพเต - สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่บนภูเขาคิชฌกูฏ ในพระนครราชคฤห์” (ก็เป็นสันติเกนิทานตอนนั้น) หรือ “เอกำ สมยำ ภควา สาวตฺถิยำ วิหรติ อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม - สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในพระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑิกะเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี” (ก็เป็นสันติเกนิทานตอนนั้น) หรือ “เอกำ สมยำ ภควา เวสาลิยำ วิหรติ มหาวเน กูฏาคารสาลายำ - สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ ณ กูฏาคารสาลา ในป่ามหาวัน ใกล้พระนครเวสาลี” (ก็เป็นสันติเกนิทานตอนนั้น) ดังนี้เป็นต้น,

ใน ๓ นิทานนั้น (พึงทราบว่า) ต่อไปนี้ เรียกว่า **ทูเรนิทาน**

ทูเรนิทาน
นิทานในระยะกาลไกล
[เรื่องสุเมธดาบส] (๑)

เล่ากันมาว่า นับ (ย้อนหลัง) แต่กาลบัดนี้ไปจนในตอนปลาย (๒) ๔ อสงไขย กับอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์ มีพระนคร (แห่งหนึ่ง) ชื่อ อมรวดี มีพราหมณ์ชื่อว่า สุเมธ อาศัยอยู่ในพระนครนั้น เป็นผู้มีกำเนิดดีทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายมารดาและฝ่ายบิดา มีครรภ์ที่ถือกำเนิดบริสุทธิ์ดี ตลอดวงศ์สกุลที่ ๗ ไม่มีใครจะดูหมิ่นติเตียนได้ด้วยการกล่าวถึงชาติกำเนิด มีรูปงาม ชวนชม น่าเลื่อมใส ผิวขาวมาก พราหมณ์สุเมธนั้นไม่ทำการงานอย่างอื่น เล่าเรียนแต่ศิลปของพราหมณ์อย่างเดียว ในเวลาที่ท่านยังหนุ่มแน่นอยู่นั้น มารดาบิดาของท่านได้ตายลง ครั้นแล้วอำมาตย์ผู้จัดการกองมรดกของท่าน ก็นำบัญชีทรัพย์มรดกมาเสนอ แล้วเปิดห้องที่เก็บทรัพย์มรดกไว้จนเต็ม ด้วยทอง เงิน และแก้วมณีแก้วมุกดาเป็นต้น ให้ตรวจดู (พร้อมกับ) ชี้แจงเรื่องทรัพย์มรดก (ย้อนหลังไป) ตลอดถึงวงศ์สกุลที่ ๗ ว่า "ข้าแต่พ่อหนุ่ม ทรัพย์ที่เป็นส่วนของมารดาของท่านมีอยู่เท่านี้ ที่เป็นส่วนของบิดามีอยู่เท่านี้ ที่เป็นส่วนของคุณปู่และคุณทวดมีอยู่เท่านี้ ๆ" แล้วเรียนว่า "ขอเชิญท่านรับมอบทรัพย์มรดกนี้ไปเถิด" ท่านสุเมธบัณฑิตจึงรำพึงว่า "บรรพบุรุษของเรา ตั้งแต่คุณทวดเป็นต้น ได้รวบรวมทรัพย์ไว้แล้วพากันไปปรโลก จะนำเอาทรัพย์แม้แต่กหาปณะเดียวไปด้วย ก็มิได้ แต่ตัวข้าควรจะทำสิ่งที่เป็นเหตุให้นำเอาทรัพย์ไปได้" จึงกราบทูลพระราชาให้ทรงทราบ แล้วให้ตีกลองร้องป่าวไปในพระนคร (นำทรัพย์ออก) ให้ทานแก่ประชาชน แล้วออกบวชเป็นดาบส

แต่เพื่อที่จะแสดงเนื้อความเรื่องนี้ให้รู้แจ่มแจ้ง ควร (นำ) เรื่องราวของท่าน **สุเมธดาบส** มากล่าวไว้ในที่นี้

[แนวการเรียบเรียงเรื่องสุเมธดาบส]

อันเรื่องราวของท่านสุเมธดาบสนั้น ถึงแม้จะมีมาตลอดเรื่องในคัมภีร์ **พุทธวงศ์** แล้วก็จริง แต่ไม่ปรากฏชัดแจ้ง เพราะท่านผูกประพันธ์ไว้เป็นคาถา เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้า (พระพุทธโฆสเถระ) จักกล่าวเรื่องราวของท่านสุเมธดาบสนั้น (ขึ้นใหม่) พร้อมกับมีคำชี้แจงเรื่องตามที่ผูกประพันธ์เป็นคาถาไว้เป็นตอน ๆ ไป (๓)

---

๑. ตอนว่าด้วย "เรื่องสุเมธดาบส" ตลอดเรื่อง แปลและเรียบเรียงตามนิพนธ์คำแปลใน "สุเมธคาถา" ของท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (เขมจารีมหาเถระ) วัดมหาธาตุ

๒. จะเป็น "ปลาย" หรือ "ต้น" ก็ได้ แต่หมายถึงว่า ห่างจากกันเป็นระยะกาลเท่านี้

๓. การเรียบเรียงโดยวิธีนี้ ข้อความตอนว่าด้วยเรื่องสุเมธดาบส ต่อไปนี้ จึงกล่าวความซ้ำเรื่อง ๒ หน คือ ความของท่านผู้เรียบเรียงหนหนึ่ง ความตามคาถาในพุทธวงศ์ อีกหนหนึ่ง

[เรื่องสุเมธดาบสที่เรียบเรียงใหม่]

ในตอนปลายของ ๔ อสงไขย กับอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์ มีพระนคร (แห่งหนึ่ง) ได้นามว่า อมรวดี และ อมร เป็นพระนครที่ไม่ว่างเว้นเสียง ๑๐ ประการ ซึ่งหมายถึงเสียงที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัส (เป็นพระคาถา) ไว้ในคัมภีร์ พุทธวงส์ (แปลความ) ว่า

เมื่อ ๔ อสงไขยกับ ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์ มีพระนครแห่งหนึ่ง
มีนามว่า อมร เป็นนครน่าชม เป็นที่รื่นรมย์ใจ
ไม่ว่างเว้นเสียง ๑๐ ประการ สมบูรณ์ด้วยข้าวและน้ำ[๑]

ที่ว่า "ไม่ว่างเว้นเสียง ๑๐ ประการ" นั้น หมายความว่า ไม่ว่างเว้นเสียงเหล่านี้ คือ เสียงช้าง เสียงม้า เสียงรถ เสียงกลอง เสียงตะโพน เสียงพิณ เสียงขับร้อง เสียงฉิ่ง เสียงตบมือ เสียงร้องเรียกว่า "เชิญกิน เชิญเคี้ยว เชิญดื่ม" เป็นเสียงที่ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้ แต่ทรงระบุถึงเพียงส่วนหนึ่งของเสียงเหล่านั้นเท่านั้น จึงทรงตรัสพระคาถานี้ไว้ในคัมภีร์ พุทธวงส์ (แปลความ) ว่า

เสียงช้าง เสียงม้า เสียงกลอง เสียงสังข์
เสียงรถ กึกก้องด้วยเสียงร้องเชิญให้กินข้าวและดื่มน้ำ

แล้วทรงตรัส (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

พระนคร (อมรวดี) สมบูรณ์ด้วยส่วนประกอบครบถ้วน
ประกอบด้วยสิ่งที่ต้องการทุกอย่าง[๒] สมบูรณ์ด้วยรัตนะ
๗ ประการ คลาคล่ำด้วยฝูงชนต่าง ๆ เป็นพระนครมั่งคั่ง-
สมบูรณ์ ดังเทพนคร เป็นที่อยู่อาศัยของพวกคนมีบุญ ในพระนคร-
อมรวดี มีพราหมณ์ (ผู้หนึ่ง) ชื่อสุเมธ มีสมบัติที่สะสมไว้หลายโกฏิ
มีทรัพย์และข้าวเปลือกมากมาย มิใช่ผู้มีฌาน แต่เป็นผู้ทรงจำมนต์
ถึงฝั่ง (รู้จบ) พระเวททั้งสาม ยอดเยี่ยมในคัมภีร์ทายลักษณะและคัมภีร์
อิติหาสะ กับทั้งคัมภีร์ธรรมศาสตร์ของพราหมณ์

---

๑. พุทฺธวส ๓๓/๔๑๖

๒. อรรถกถาชาดก, ปฐมภาค, น.๔ ว่า "สพฺพกามมุปาคตำ" จึงแปลไว้ดังนี้ แต่ในคัมภีร์พุทธวงส์ว่า "สพฺพกมฺมมุปาคตำ" แปลว่า ประกอบด้วยการงานทุกอย่าง

[สุเมธบัณฑิตรำพึง]

ครั้นวันหนึ่ง ท่านสุเมธบัณฑิตนั้น เข้าที่สงัด นั่งขัดบัลลังก์อยู่ ณ พื้นปราสาทอันประเสริฐชั้นบน พลางรำพึงแก่ตนเอง ว่า "ดูกรเจ้าบัณฑิต ขึ้นชื่อว่าการถือปฏิสนธิในภพใหม่เป็นทุกข์ การที่ร่างกายแตกดับในสถานที่ตนเกิดมา ๆ [๓] ก็เป็นทุกข์เหมือนกัน และตัวข้าพเจ้าเองก็มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บไข้ ความตาย เป็นธรรมดา ตัวข้าพเจ้าเองเป็นอย่างนี้แล้ว ก็ควรแสวงหาอมตะ-มหานิพพานที่ไม่มีความเกิด ไม่มีความแก่ ไม่มีความเจ็บไข้ ไม่มีทุกข์ มีแต่สุขและความเยือกเย็น ควรจะมีทางสักทางหนึ่งที่พ้นไปจากภพ ดำเนินไปสู่พระนิพพานเป็นแน่แท้" เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

เวลานั้น ข้าพเจ้านั่งอยู่ในที่รโหฐาน แล้วจินตนาการ
อย่างนี้ว่า ภพ (คือ การเกิด) อีก และการที่ร่างกายแตกดับ
เป็นความทุกข์ และข้าพเจ้าเองก็มีความเกิด มีความแก่
มีความเจ็บไข้ เป็นธรรมดาอยู่เหมือนกัน จึงจักแสวงหา
ความดับอันเป็นแดนเกษม ที่ไม่มีความแก่ ไม่มีความตาย
ทำไฉนข้าพเจ้าจึงจะละทิ้งร่างกายอันเปื่อยเน่า เต็มไป
ด้วยทรากศพต่าง ๆ นี้ไป ไม่มีความอาลัย ไม่มีความ
ต้องการ ทางนั้นคงมีอยู่ จักมีอยู่เป็นแน่ ที่จะไม่มีทาง
(ดังกล่าว) นั้น ไม่อาจเป็นไปได้ เราจักแสวงหาทางนั้น
เพื่อพ้นไปจากภพ [๔]

สุเมธบัณฑิตรำพึงต่อไปอีก อย่างนี้ว่า "แท้จริง ขึ้นชื่อว่าความสุข อันเป็นปฏิปักษ์ต่อความทุกข์ ยังมีอยู่ในโลก ฉันใด เมื่อภพ (คือความเกิด) มีอยู่ แม้การปราศจากภพ (คือไม่มีความเกิด) ก็ควรจะมีเหมือนฉันนั้น และเมื่อความร้อนมีอยู่ แม้ความเย็นเป็นการระงับความร้อน ก็มีอยู่ด้วย ฉันใด แม้พระนิพพานอันเป็นการสงบไฟ (คือกิเลส) มีราคะเป็นต้น ก็ควรจะมี เหมือนฉันนั้น สิ่งดีงามไม่เป็นโทษอันเป็นปฏิปักษ์ต่อสิ่งชั่วช้าลามก ยังมีอยู่ ฉันใด เมื่อความเกิดอันเป็นสิ่งชั่วช้ามีอยู่ แม้พระนิพพานคือความไม่เกิด เพราะห้ามความเกิดโดยสิ้นเชิง ก็ควรจะมีเหมือนฉันนั้น" เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

---

๓. ตามฉบับของ P.T.S. เป็น "นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตฏฺฐาเน"

๔. พุทฺธวํส ๓๓/๔๑๖-๔๑๗

เมื่อความทุกข์มีอยู่ แม้สิ่งที่เรียกว่าความสุขก็มีอยู่ด้วย
แม้ฉันใด เมื่อมีภพ แม้ความปราศจากภพ ก็น่าจะมีเหมือน
ฉันนั้น เมื่อมีความร้อน ความเย็นอันเป็นฝ่ายตรงข้ามก็ย่อมมี
ฉันใด เมื่อไฟ (คือกิเลส) ๓ อย่างมีอยู่ พระนิพพาน
(ความดับไฟคือกิเลสนั้น) ก็น่าจะมีเหมือนฉันนั้น เมื่อความชั่ว
มีอยู่ แม้ความดีก็มีอยู่ด้วย ฉันใด เมื่อความเกิดมีอยู่ แม้
ธรรมชาติที่ไม่เกิด ก็น่าจะมีเหมือนฉันนั้น (๑)

สุเมธบัณฑิตรำพึงต่อไปอีกว่า "บุรุษผู้จมอยู่ในกองคูถ เห็นสระน้ำใหญ่ดาระดาษด้วยบัวเบญจพรรณอยู่ไกล ๆ ควรคิดว่า ฉันควรไปที่สระน้ำนั้นทางไหนดีหนอ แล้วหาทางไปยังสระน้ำนั้น การไม่แสวงหาทางไปยังสระน้ำนั้น นั่นมิใช่ความผิดของสระ เป็นความผิดของบุรุษผู้นั้นเอง ฉันใด เมื่อสระน้ำใหญ่คืออมตะนิพพานเป็นที่ชำระล้างมลทินคือกิเลส มีอยู่ การไม่แสวงหาทางไปยังสระน้ำใหญ่คืออมตะนิพพานนั้น นั่น-มิใช่ความผิดของสระน้ำใหญ่คืออมตะ-นิพพาน เป็นความผิดของบุรุษผู้นั้นเอง เหมือนกันฉันนั้น"

"อนึ่ง, บุรุษที่ถูกพวกโจรรุมล้อมไว้ เมื่อมีทางที่จะหนีไปได้ ถ้าบุรุษผู้นั้นไม่หนีไป นั่นก็มิใช่ความผิดของทาง เป็นความผิดของบุรุษผู้นั้นเอง ฉันใด คนที่ถูกกิเลสทั้งหลายหุ้มห่อไว้ เมื่อทางเป็นแดนเกษมดำเนินไปสู่พระนิพพานมีอยู่ การไม่แสวงหาทางนั้น มิใช่เป็นความผิดของทาง เป็นความผิดของบุคคลผู้นั้นเอง เหมือนกันฉันนั้น"

"อนึ่ง, บุรุษที่ถูกพยาธิเบียดเบียน เมื่อแพทย์ผู้เยียวยามีอยู่ ถ้าไม่หาแพทย์นั้นให้เยียวยาพยาธิ นั่น-มิใช่ความผิดของแพทย์ เป็นความผิดของบุรุษผู้นั้นเอง ฉันใด บุคคลใดถูกพยาธิคือกิเลสเบียดเบียน ไม่แสวงหาอาจารย์ผู้ฉลาดในการระงับกิเลสซึ่งมีอยู่โดยเฉพาะ นั่น-เป็นความผิดของบุคคลผู้นั้นเอง มิใช่ความผิดของอาจารย์ผู้กำจัดกิเลส เหมือนกันฉันนั้น" เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

บุรุษผู้จมอยู่ในคูถ เห็นสระน้ำเต็มเปี่ยมแล้วไม่เข้าไปยังสระน้ำนั้น
นั่นมิใช่ความผิดของสระ ฉันใด เมื่อสระน้ำอมตฤเป็นที่ชำระมลทิน
คือกิเลสมีอยู่ ไม่เข้าไปหาสระน้ำอมฤตนั้น นั่น-มิใช่ความผิดของสระ
น้ำอมฤต เหมือนฉันนั้น บุรุษที่ถูกข้าศึกรุมล้อมไว้ เมื่อทางที่จะหนีไป
ได้มีอยู่ บุรุษนั้นไม่หนีไป นั่น-มิใช่ความผิดของทาง ฉันใด บุคคลที่ถูก
กิเลสรัดรึงไว้ เมื่อทางเป็นแดนเกษมมีอยู่ ไม่แสวงหาทางนั้น ก็มิใช่

---

๑. พุทธวัส. ๓๓/๔๑๗

ความผิดของทางอันเป็นแดนเกษม เหมือนฉันนั้น บุรุษผู้ถูกพยาธิเบียดเบียน เมื่อแพทย์ผู้เยียวยามีอยู่ ไม่ให้แพทย์รักษาพยาธินั้น นั่น-มิใช่ความผิดของแพทย์ผู้เยียวยา ฉันใด บุคคลที่ถูกพยาธิคือกิเลสเบียดเบียนทำให้ลำบากอยู่ ไม่แสวงหาอาจารย์ผู้กำจัดพยาธิคือกิเลสนั้น นั่น-มิใช่ความผิดของอาจารย์ผู้กำจัดพยาธิคือกิเลส เหมือนฉันนั้น

สุเมธบัณฑิตรำพึงต่อไปอีกว่า "บุรุษผู้มีนิสัยชอบแต่งตัว พึงสลัดทิ้งทรากศพซึ่งพันอยู่ที่คอออกไป แล้วเดินสบายไป ฉันใด ถึงแม้ข้าพเจ้าก็ควรทิ้งร่างกายอันเปื่อยเน่านี้ ไม่มีความอาลัย เข้าไปยังพระนคร คือพระนิพพาน เหมือนฉันนั้น"

"อนึ่ง ชายหญิงทั้งหลายถ่ายอุจจาระและปัสสาวะไว้ในที่ถ่ายแล้ว ไม่เอาอุจจาระและปัสสาวะนั้นใส่พกหรือขอดชายผ้าไป ย่อมเกลียด ไม่มีความต้องการ จึงทิ้งไป ฉันใด ถึงตัวข้าพเจ้าก็ควรทิ้งร่างกายนี้ ไม่มีความอาลัย เข้าไปสู่พระนครคืออมตะนิพพาน เหมือนฉันนั้น"

"อนึ่ง ชาวเรือย่อมทิ้งเรือที่เก่าคร่ำคร่าไป ไม่มีความเสียดาย ฉันใด ถึงตัวข้าพเจ้าก็จักทิ้งร่างกายที่หลั่งไหล (ของไม่สะอาด) ออกมาจากปากแผลทั้ง ๙ แผลนี้ ไม่มีความอาลัย ไปสู่เมืองคือพระนิพพาน เหมือนฉันนั้น"

"อนึ่ง บุรุษผู้ถือเอารัตนะต่าง ๆ เดินทางไปกับพวกโจรแล้วทิ้งพวกโจรเหล่านั้นไปหาทางที่ปลอดภัยเพราะกลัวรัตนะของตนจะพินาศ ฉันใด แม้กรัชกายนี้ก็เหมือนกับโจรปล้นรัตนะ ถ้าข้าพเจ้ายังสร้างตัณหาขึ้นในกรัชกายนี้ รัตนะคือกุศลธรรม ได้แก่อริยมรรคนั่นเอง จักพินาศไปเป็นแน่ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าควรละทิ้งร่างกายนี้ซึ่งเปรียบเหมือนโจร แล้วไปสู่พระนครคือนิพพาน เหมือนฉันนั้น" เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

บุรุษปลดทรากศพที่น่าเกลียดซึ่งพันอยู่ที่คอออกทิ้งไป แล้วมีความสุข มีเสรี เป็นอิสสระแก่ตนเอง ฉันใด แม้ข้าพเจ้าก็ควรละทิ้งร่างกายอันเปื่อยเน่าเป็นที่หมักหมมทรากศพต่าง ๆ นี้ไป ไม่มีความอาลัย ไม่มีความต้องการ เหมือนฉันนั้น ชายและหญิงทั้งหลายถ่ายอุจจาระในที่ถ่ายแล้วทิ้งไป ไม่มีความอาลัย ไม่มีความต้องการ ฉันใด ข้าพเจ้าก็จักละทิ้งร่างกายอันเต็มด้วยทรากศพต่าง ๆ นี้ไป เหมือนเขาถ่ายอุจจาระแล้วทิ้งวัจจกุฏิไป ฉันนั้น เจ้าของเรือทิ้งเรือซึ่งเป็นพาหนะทางน้ำอันเก่าคร่ำคร่าผุพังไป ไม่มีความอาลัย ไม่มีความต้องการ ฉันใด ข้าพเจ้าก็จักละทิ้งร่างกายซึ่งมีรู ๙ รู คายของไม่สะอาดอยู่เป็นนิตย์นี้ไป ดุจเจ้าของเรือสละทิ้งเรือเก่าคร่ำคร่าไป ฉันนั้น บุรุษถือสิ่งของ (มีค่า) เดินทางไปกับพวกโจร เห็นภัยที่จะถูกปล้นสิ่งของ จึงทิ้งพวกโจรไป ฉันใด ร่างกายนี้ก็เป็นเช่นมหาโจร ข้าพเจ้าจักละทิ้งร่างกายนี้ไป เพราะกลัวถูกปล้นเอาสิ่งเป็นกุศลไป เหมือนฉันนั้น

[สุเมธบัณฑิตออกบวช]

สุเมธบัณฑิตรำพึงถึงประโยชน์เกี่ยวกับเนกขัมมะ (คือการออกบวช) ด้วยข้อเปรียบเทียบมีประการต่าง ๆ ดังกล่าวนี้แล้ว จึงสละโภคทรัพย์ซึ่งประมาณมิได้ในนิเวศน์ของตน ให้ทานเป็นอันมากแก่ประชาชนมีคนกำพร้าและคนเดินทางเป็นต้น ละวัตถุกามและกิเลสกามทั้งหลายแล้วออกจากพระนครอมระ ไปแต่ผู้เดียว ไปอาศัยภูเขาชื่อธัมมิกะ ในป่าหิมพานต์ สร้างอาศรมขึ้น แล้วสร้างบรรณศาลาและที่จงกรมขึ้นในอาศรมนั้น สร้างด้วยกำลังปัญญาของตัวเอง (และ) นำมาซึ่งพละกล่าวคืออภิญญา อันเว้นจากโทษคือนิวรณ์ ๕ ประกอบด้วยองคคุณ ๘ ประการ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสไว้โดยนัยเป็นต้นว่า "เอวฺ สมาหิเต จิตฺเต" (๑) (ท่าน) สละทิ้งผ้าสาฎกซึ่งประกอบด้วยโทษ ๙ ประการไว้ในอาศรมบทนั้น แล้วนุ่งห่มผ้าปออันประกอบด้วยคุณ ๑๒ ประการ บวชเป็นฤษี

ครั้นบวชอย่างนี้แล้ว สุเมธดาบสก็ออกจากบรรณศาลาอันระคนด้วยโทษ ๘ ประการ เข้าไปอยู่โคนต้นไม้ ซึ่งประกอบด้วยคุณ ๑๐ ประการ เลิกกินอาหารที่ทำด้วยธัญญชาติทุกชนิด บริโภคแต่ผลไม้ที่หล่นจากต้นแล้ว เริ่มทำความเพียรด้วยการนั่ง ยืน และจงกรม ภายในสัปดาห์เดียวเท่านั้นก็ได้สมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ สุเมธดาบสได้บรรลุพละคืออภิญญาตามที่ตนปรารถนาไว้ ด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

> ครั้นข้าพเจ้ารำพึงอย่างนี้แล้ว ได้แจกจ่ายทรัพย์หลายร้อยโกฏิให้เป็นทานแก่ประชาชนทั้งที่เป็นคนอนาถาและไม่อนาถา แล้วเดินทางเข้าสู่ป่าหิมพานต์ ณ ที่ไม่ไกลป่าหิมพานต์มีภูเขาอยู่ลูกหนึ่งชื่อ ธัมมิกะ อาศรมข้าพเจ้าก็สร้างขึ้นอย่างดี บรรณศาลาก็สร้างขึ้นมาอย่างดี (และ) ได้สร้างที่จงกรมซึ่งปราศจากโทษ ๕ ประการขึ้นในอาศรมนั้น และได้นำมาซึ่งพละคืออภิญญาประกอบด้วยคุณ ๘ ประการ ข้าพเจ้าสละทิ้งผ้าสาฎกประกอบด้วยโทษ ๙ ประการไว้ในบรรณศาลานั้น แล้วนุ่งห่มผ้าปอประกอบด้วยคุณ ๑๒ ประการ ละทิ้งบรรณศาลา ซึ่งระคนด้วยโทษ ๘ ประการ เข้าอยู่โคนต้นไม้ประกอบด้วยคุณ ๑๐ ประการ ข้าพเจ้าเลิกบริโภคข้าวที่เขาหว่านเขาปลูกโดยสิ้นเชิง บริโภคแต่ผลไม้ที่หล่นเอง ซึ่งประกอบด้วยคุณหลายประการ ได้ตั้งความเพียรด้วยการนั่ง การยืน และจงกรมอยู่ในอาศรมนั้น ก็ได้บรรลุอภิญญาพละ (พละคืออภิญญา) ภายในสัปดาห์นั้น

ที่ทรงตรัสไว้ด้วยคำบาลี (แปล) ว่า "อาศรมข้าพเจ้าก็สร้างขึ้นอย่างดี บรรณศาลาก็สร้างขึ้นมาอย่างดี" ในคาถาข้างต้นนั้น ดูคล้ายกับว่าสุเมธบัณฑิตได้สร้าง (อาศรม) บรรณศาลาและที่จงกรมขึ้นมาด้วยมือของตนเอง แต่ในเรื่องนี้มีอธิบายดังต่อไปนี้

---

๑. สามัญญผลสูตร, ที. สี. ๙/๑๐๑

ท้าวสักกะทอดพระเนตรเห็นพระมหาสัตว์ (สุเมธบัณฑิต) ย่างเข้าสู่ป่าหิมพานต์ ทรงทราบว่า "ท่านจักเข้าไปยังภูเขาธัมมิกะในวันนี้" จึงตรัสเรียกวิสสุกรรมเทพบุตรมาสั่งว่า "นี่แน่พ่อ, ท่านสุเมธบัณฑิตนี้ออกมาด้วยตั้งใจจักบวช เธอจงไปสร้างที่อยู่ให้แก่ท่านสุเมธบัณฑิตนั้น" วิสสุกรรมเทพบุตรทูลรับพระดำรัสของท้าวสักกะแล้ว ก็มานิรมิตอาศรมทำให้เป็นที่รื่นรมย์อย่างดี นิรมิตบรรณศาลาและที่จงกรมให้เป็นที่พอใจ แต่ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสว่า "ดูก่อนสาริบุตร, อาศรมข้าพเจ้าก็สร้างขึ้นอย่างดี บรรณศาลาก็สร้างขึ้นมาอย่างดี (และ) ได้สร้างที่จงกรมซึ่งปราศจากโทษ ๕ ประการขึ้นในอาศรมนั้น"
ณ ภูเขาธัมมิกะนั้น เพราะเหตุที่สมาบัตินั้นสำเร็จด้วยอานุภาพบุญของพระองค์ในครั้งนั้น

คำว่า "สุกโต มยฺห" ในพระคาถานั้น แปลว่า (อาศรม) ข้าพเจ้าก็สร้างขึ้นอย่างดี คำว่า "บรรณศาลาก็สร้างขึ้นมาอย่างดี" หมายความว่า ข้าพเจ้าได้สร้างศาลาที่มุงและบังด้วยใบไม้ขึ้นมาอย่างดี (๑)

[โทษ ๕ ประการของที่จงกรม]

ที่ว่า "ที่จงกรมปราศจากโทษ ๕ ประการ" นั้น อธิบายว่า ที่เรียกว่า โทษของที่จงกรม มี ๕ ประการ คือ พื้นแข็งและไม่สม่ำเสมอ ๑ มีต้นไม้ขึ้นอยู่ภายใน ๑ มีพงชัฏปกคลุม ๑ แคบเกินไป ๑ กว้างเกินไป ๑

เพราะว่า เมื่อโยคีเดินจงกรมบนพื้นดินแข็งและไม่สม่ำเสมอ ก็เจ็บเท้า เกิดเท้าพอง จิตไม่ได้อารมณ์เป็นหนึ่ง และกัมมัฏฐานวิบัติ แต่เมื่อจงกรมบนที่จงกรมที่พื้นอ่อนและสม่ำเสมอ กัมมัฏฐานก็สำเร็จได้ เพราะอาศัยความเป็นอยู่สบาย เพราะฉะนั้น พึงทราบไว้ว่า ที่จงกรมมีพื้นแข็งและไม่สม่ำเสมอ เป็นโทษประการที่ ๑ ถ้ามีต้นไม้ขึ้นอยู่ภายใน หรือตอนกลาง หรือตอนท้ายที่จงกรม เมื่อเดินจงกรมเผลอไผลไป หน้าผากหรือศีรษะจะไปกระทบเข้า เพราะฉะนั้น ที่จงกรมมีต้นไม้ขึ้นอยู่ภายใน จึงเป็นโทษประการที่ ๒ เมื่อโยคีเดินจงกรมในที่จงกรมซึ่งปกคลุมด้วยพงชัฏหญ้าและเถาวัลย์เป็นต้น ในเวลามืดค่ำ อาจเหยียบสัตว์มีชีวิต เช่น งู เป็นต้นตาย หรือถูกมันกัดได้รับทุกขเวทนา เพราะฉะนั้น ที่จงกรมซึ่งมีพงชัฏปกคลุม จึงเป็นโทษประการที่ ๓ เมื่อเดินจงกรมในที่จงกรมแคบเกินไป เช่น กว้างเพียง ๑ ศอก หรือครึ่งศอก เล็บเท้าบ้าง นิ้วเท้าบ้าง จะพลาดไปที่ขอบ (หรือริมที่จงกรม) ถึงฉีกหัก เพราะฉะนั้น ที่จงกรมแคบเกินไป จึงเป็นโทษประการที่ ๔ เมื่อโยคีจงกรมในที่จงกรมกว้างเกินไป จิตจะวิ่งพล่านไป ไม่ได้อารมณ์เป็นหนึ่ง เพราะฉะนั้น ที่จงกรมกว้างเกินไปจึงเป็นโทษประการที่ ๕

---

๑. ดู. บรรณศาลา ในหนังสือ เสนาสนะ-ปัจจัยสำคัญในการปฏิบัติธรรมและอาศรม ของผู้แปลและเรียบเรียง, หน้า ๗๙-๘๐

แต่ที่จงกรมขนาดเล็ก กว้างศอกคืบ มีขอบ ๒ ข้างประมาณ ๑ ศอก ยาว ๖๐ ศอก พื้นอ่อนนุ่ม เกลี่ยทรายไว้สม่ำเสมอ เป็นที่จงกรมเหมาะสม เหมือนอย่างที่จงกรมของพระมหินทเถระผู้ทำให้ชาวลังกาทวีปเลื่อมใส ในเจติยคีรี เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

ได้สร้างที่จงกรมซึ่งปราศจากโทษ ๕ ประการขึ้นในอาศรมนั้น

[ความสุขของสมณะ ๘ อย่าง]

ที่ว่า "(พละคืออภิญญา) ประกอบด้วยคุณ ๘ ประการ" หมายความว่า ประกอบด้วยความสุขของสมณะ ๘ อย่าง

ที่เรียกว่า ความสุขของสมณะ ๘ อย่าง มีดังนี้ คือ ไม่ต้องสะสมทรัพย์และข้าวเปลือกไว้ ๑ แสวงหาแต่บิณฑบาตที่ไม่มีโทษ ๑ บริโภคแต่บิณฑบาตที่บังเกิดขึ้น (โดยบริสุทธิ์) ๑ ไม่มีการเบียดเบียนประชาราษฎร์ ในเมื่อพวกพระราชกุมารเบียดเบียนประชาราษฎร์แล้วยึดทรัพย์สินที่เป็นสาระหรือยึดเอาเงินกระษาปณ์ที่เป็นหลักทรัพย์มา ๑ ปราศจากความกำหนัดยินดีในเครื่องใช้สอยทั้งหลาย ๑ ปลอดภัยในเรื่องจะถูกโจรปล้น ๑ ไม่ต้องคลุกคลีกับพระราชาและพวกอำมาตย์ของพระราชา ๑ ไม่ถูกกระทบกระทั่งใน ๔ ทิศ ๑

เรื่องนี้ ท่านกล่าวเป็นคำอธิบายว่า ผู้อยู่ในอาศรมนั้นจะสามารถประสบความสุขของสมณะ ๘ อย่างเหล่านี้ได้ ด้วยประการใด ข้าพเจ้าได้สร้างอาศรมนั้น ซึ่งประกอบด้วยคุณ ๘ อย่างขึ้นไว้ ด้วยประการนั้น

ที่ว่า "นำมาซึ่งพละคืออภิญญา" อธิบายว่า เมื่ออยู่ในอาศรมนั้น ภายหลังได้ทำบริกรรมทางกสิณแล้วเจริญวิปัสสนาโดยความไม่เที่ยงและโดยความเป็นทุกข์ เพื่อต้องการให้เกิดอภิญญาและสมาบัติ จึงนำมาซึ่งพละทางวิปัสสนาที่มีกำลังเข้มแข็ง เมื่ออยู่ในอาศรมนั้น ข้าพเจ้าจะสามารถนำมาซึ่งพละนั้นได้ด้วยประการใด ข้าพเจ้าได้สร้างอาศรมนั้นขึ้นทำให้สมควรแก่วิปัสสนาพละนั้น เพื่อประโยชน์แก่อภิญญา

[สุเมธบัณฑิตบวชเป็นดาบส]

ในคำที่ว่า "ข้าพเจ้าสละทิ้งผ้าสาฎกประกอบด้วยโทษ ๙ ประการไว้ในอาศรมนั้น" นี้มีเรื่องราวกล่าวไว้โดยลำดับ ดังต่อไปนี้

เล่ากันมาว่า เมื่อวิสสุกรรมเทพบุตรได้นิรมิตอาศรมประกอบด้วยกุฏิ ที่เร้น ที่จงกรมเป็นต้น ร่มรื่นด้วยต้นไม้ดอกและต้นไม้ผล มีน้ำรสจืดสนิท ปราศจากมลทุคร้ายและนกชนิดที่มี

เสียงต่าง ๆ น่าสะพึงกลัว เหมาะแก่ความสงัดเงียบ ณ ท้ายที่จงกรมซึ่งตกแต่งไว้แล้วทั้งสองด้าน จัดแผ่นกระดานห้อยไว้ (ชิงช้า?) ในตอนกลางของที่จงกรมก็นิรมิตแผ่นสิลาพื้นเรียบสีเหมือนเมล็ดถั่วเขียวไว้สำหรับนั่งพัก ภายในบรรณศาลาก็นิรมิตชฎามณฑล ผ้าปอ บริขารของดาบสมีไม้ง่ามเป็นต้นไว้ ในมณฑปก็นิรมิตหม้อน้ำ สังข์สำหรับตักน้ำดื่ม ขันสำหรับตักน้ำ ในโรงไฟก็นิรมิตกระเบื้องรองถ่านและฟืนเป็นต้นไว้ สิ่งใด ๆ ที่จะเป็นเครื่องอุปการะแก่บรรพชิตก็นิรมิตสิ่งนั้น ๆ ไว้ทุกอย่าง ด้วยประการฉะนี้ แล้วจารึกอักษรไว้ที่ผนังบรรณศาลาว่า "ใคร ๆ ที่ปรารถนาจะบวช จงเอาบริขารเหล่านี้ใช้สอยแล้วบวชเถิด" แล้ววิสสุกรรมเทพบุตรก็กลับไปยังเทวโลก สุเมธบัณฑิตเดินทางไปตามซอกเขาเข้าสู่ป่าหิมพานต์ เที่ยวตรวจดูสถานที่ผาสุกซึ่งสมควรเป็นที่อยู่ของตน เห็นอาศรมซึ่งวิสสุกรรมนิรมิตไว้ที่ริมแม่น้ำไหลวน (หรือ ณ คุ้งน้ำ) เป็นสถานน่ารื่นรมย์ ซึ่งท้าวสักกะประทานให้ เดินไปจนสุดที่จงกรม ก็ไม่เห็นรอยเท้าคน จึงคิดว่า "บรรพชิตทั้งหลายซึ่งพากันไปแสวงหาภิกษาในบ้านไกล ๆ เหน็ดเหนื่อยมา คงจักเข้าไปนั่งพักในบรรณศาลาเป็นแน่" รออยู่ครู่หนึ่ง เห็นว่านานเกินไป ใคร่จะทราบ จึงเปิดประตูกุฏิคือบรรณศาลาเข้าไปข้างใน มองดูข้างโน้นข้างนี้ อ่านหนังสือที่ฝาผนังแผ่นใหญ่ แล้วตกลงใจว่า "บริขารอันควรเหล่านี้เป็นของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจักเอาบริขารนี้ใช้บวช" แล้วสละทิ้งคู่ผ้าสาฎกที่ตนเองนุ่งห่มมา เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ว่า "ข้าพเจ้าสละทิ้งผ้าสาฎกไว้ในบรรณศาลานั้น" พระบรมศาสดาทรงตรัสว่า "ดูก่อนสารีบุตร, ตถาคตเข้าไปอย่างนี้แล้ว ได้สละทิ้งผ้าสาฎกอันประกอบด้วยโทษ ๙ ประการไว้ในบรรณศาลานั้น" คือทรงแสดงว่าเมื่อสละทิ้งผ้าสาฎก ได้สละทิ้งเพราะเห็นโทษ ๙ ประการ

[ผ้าสาฎกมีโทษ ๙ ประการ]

เพราะว่า โทษ ๙ ประการในผ้าสาฎก ย่อมปรากฏแก่บรรพชิตทั้งหลายผู้บวชเป็นดาบสดังนี้คือ ; ผ้าสาฎกเป็นของมีราคามาก เป็นโทษประการ ๑ เกิดขึ้นเพราะอาศัยคนอื่น เป็นโทษประการ ๑ เมื่อใช้สอยก็เศร้าหมองเร็ว เป็นโทษประการ ๑ และผ้าสาฎกที่เศร้าหมองแล้วก็ต้องซักและต้องย้อม เมื่อใช้สอยก็เก่าไป เป็นโทษประการ ๑ เพราะผ้าสาฎกที่เก่าแล้วจะต้องชุนต้องปะ เป็นโทษประการ ๑ แสวงหาใหม่ลำบาก เป็นโทษประการ ๑ เป็นของไม่เหมาะแก่การบวชเป็นดาบส เป็นโทษประการ ๑ เป็นของสาธารณะซึ่งพวกโจรก็ใช้ได้ เป็นโทษประการ ๑ เพราะเป็นของที่จะต้องคุ้มครองรักษามิให้พวกโจรเอาไปได้ เมื่อใช้สอยก็อยู่ในฐานะเป็นของโอ่อ่าสวยงาม เป็นโทษประการ ๑ เมื่อเอาไปไหนก็เป็นที่หนักกายหนักใจ เป็นโทษประการ ๑

ที่ว่า "ข้าพเจ้านุ่งผ้าปอ" นั้น อธิบายว่า ดูก่อนสารีบุตร ในครั้งนั้น ตถาคตเห็นโทษ ๙ ประการนี้ จึงสละทิ้งผ้าสาฎกแล้วนุ่งผ้าปอ อธิบายว่า ตถาคตได้เอาผ้าปอที่เขาเอาต้นหญ้ามุญชะมาทำเป็นเส้น ๆ แล้วทอทำขึ้นเพื่อใช้ในการนุ่งห่ม

[คุณสมบัติ ๑๒ ประการของผ้าปอ]

ที่ว่า "(ผ้าปอ) ประกอบด้วยคุณ ๑๒ ประการ" หมายความว่า ประกอบด้วยอานิสงส์ ๑๒ ประการ เพราะผ้าปอมีอานิสงส์ ๑๒ ประการ ดังนี้ คือ ; ผ้าปอเป็นของมีค่าน้อยแต่สวยงาม และเป็นกัปปิยะ ดังนี้ เป็นอานิสงส์ประการ ๑ สามารถทำได้ด้วยมือของตนเอง (ไม่ต้องรบกวนผู้อื่น) นี้เป็นอานิสงส์ประการที่ ๒ เมื่อใช้สอยนุ่งห่มก็ค่อย ๆ เศร้าหมอง แม้จะซัก ก็ไม่เสียเวลานาน นี้เป็นอานิสงส์ประการที่ ๓ เมื่อใช้เก่าแล้วก็ไม่ต้องเย็บ (ทิ้งได้เลย) เป็นอานิสงส์ประการที่ ๔ เมื่อหาใหม่ก็ทำได้ง่าย เป็นอานิสงส์ประการที่ ๕ เป็นเครื่องนุ่งห่มที่สมควรแก่การบวชเป็นดาบส เป็นอานิสงส์ประการที่ ๖ พวกโจรไม่ต้องการใช้ เป็นอานิสงส์ประการที่ ๗ ไม่เป็นของโอ่อ่าสวยงามแก่ผู้ใช้สอย เป็นอานิสงส์ประการที่ ๘ น้ำหนักเบา เป็นอานิสงส์ประการที่ ๙ ทำให้ผู้ใช้สอยมีความปรารถนาน้อยในเรื่องผ้าผ่อน เป็นอานิสงส์ประการที่ ๑๐ สิ่งที่เกิดจากปอเป็นของไม่มีโทษแก่ผู้ปฏิบัติธรรม เป็นอานิสงส์ประการที่ ๑๑ เมื่อผ้าปอสูญหายไปก็ไม่มีความเสียดาย เป็นอานิสงส์ประการที่ ๑๒ [๑]

ที่ว่า "ละทิ้งบรรณศาลาซึ่งระคนด้วยโทษ ๘ ประการ" นั้น ถามว่า ละทิ้งอย่างไร? เล่ากันว่า สุเมธดาบสนั้น เปลื้องคู่ผ้าสาฎกอย่างดีลงวาง หยิบเอาผ้าปอสีแดงเหมือนดอกอังกาบซึ่งห้อยอยู่ที่ราวผ้ามานุ่ง (ผืนหนึ่ง) แล้วห่มผ้าปอสีเหมือนทองอีกผืนหนึ่ง (ทับ) ณ เบื้องบนผืนที่นุ่งนั้น แล้วหยิบหนังเสือมีเล็บเหมือนสัณฐานของดอกบุนนาควางทับเฉวียงบ่า มุ่นชฎามณฑล (มวยผม) เสียบไม้กลัดเข้ากับมวยผมทำให้แนบแน่น ยกหม้อน้ำสีเหมือนแก้วประพาฬลงวางในสาแหรกงามเหมือนตาข่ายแก้วมุกดา ยกคานซึ่งโค้งงามเป็น ๓ ช่วง ณ ปลายคาน (ข้างหนึ่ง) ห้อยหม้อน้ำ ณ ปลายคาน (อีก) ข้างหนึ่ง ห้อยขอ กระเช้าและไม้ง่าม เป็นต้น ยกหาบขึ้นวางบนบ่า มือขวาถือไม้เท้า เดินออกจากบรรณศาลา เดินกลับไปกลับมาอยู่บนที่จงกรมใหญ่ (ยาว) ๖๐ ศอก มองดูเพศ (บรรพชา) ของตน พลางรำพึงว่า "มโนรถของข้าพเจ้าถึงที่สุดแล้ว บรรพชาของข้าพเจ้างามจริงหนอ ขึ้นชื่อว่าบรรพชานี้ บุรุษผู้ทรงปัญญาทั้งหลายทั้งปวงตั้งแต่พระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นต้นมา ต่างพากันสรรเสริญ ชมเชย ข้าพเจ้าละทิ้งเครื่องผูกพันของคฤหัสถ์ได้แล้ว ข้าพเจ้าออกจากเครื่องผูกมัดแล้ว ครั้นออกได้แล้วข้าพเจ้าก็ได้บรรพชาอันสูงสุด ข้าพเจ้าจักทำสมณธรรม ข้าพเจ้าจักได้สุขจากมรรคและสุขคือผล" แล้วเกิดความอุตสาหะ ปลงคานหาบลงจากบ่าแล้วนั่งลงบนแผ่นศิลามีสีเหมือนเมล็ดถั่วเขียว ณ ตรงกลางที่จงกรม (งาม) เหมือนปฏิมาทองคำ ยับยั้งอยู่ตลอดเวลากลางวัน จนถึงเวลาเย็นจึงเข้าบรรณศาลา ลงนอนบนพื้นที่ปูด้วยไม้ข้างเตียงหวาย ทำร่างกายให้เคยชินกับฤดูกาล (ดินฟ้าอากาศ) ครั้นเวลาใกล้รุ่งก็ตื่นขึ้น พลางรำพึง

---

๑. ดู-หนังสือ เสนาสนะ-ปัจจัยสำคัญในการปฏิบัติธรรมและอาศรม ของผู้แปลและเรียบเรียง หน้า ๘๕ - ๖

ถึงการที่ตนมาอยู่ (ณ อาศรม บรรณศาลา) ว่า "ข้าพเจ้าเห็นโทษในฆราวาส จึงสละโภคทรัพย์นับไม่ถ้วน สละยศหาที่สุดมิได้ แล้วเข้ามาอยู่ป่า เป็นผู้แสวงหาเนกขัมมะ จึงบรรพชา ต่อแต่นี้ไป ณ บัดนี้ ข้าพเจ้าไม่ควรประพฤติด้วยความประมาท เพราะผู้ที่ประพฤติละทิ้งความเงียบสงัดจะถูกตัวแมลงคือมิจฉาวิตกกัดกิน ควรที่ข้าพเจ้าจะเพิ่มพูนความสงัดเงียบเสียในบัดนี้ เพราะข้าพเจ้าเห็นแล้วว่า การอยู่ครองเรือนเป็นปลิโพธ (เครื่องกังวลใจ) จึงออกมา และบรรณศาลานี้ก็เป็นที่เจริญใจ ภาคพื้นก็ทำราบเรียบสีเหมือนผลมะตูมสุก ฝาก็มีสีขาวราวกับสีเงิน ใบไม้ที่มุงที่บังก็มีสีเหมือนเท้านกพิราบ เตียงหวายก็มีสีเหมือนเครื่องลาดอันวิจิตร สถานที่อยู่ก็เป็นที่อาศัยอย่างผาสุก ความสมบูรณ์ในเคหะ (ของบรรณศาลา) ปรากฏแก่ข้าพเจ้าราวกับว่าจะยิ่งไปกว่านี้" ครั้นรำพึงดังนี้แล้ว จึงใคร่ครวญโทษของบรรณศาลาต่อไป ก็เห็นโทษ ๘ ประการ

[บรรณศาลามีโทษ ๘ ประการ]

อันที่จริง ในการอาศัยใช้สอยบรรณศาลานั้น มีโทษอยู่ ๘ ประการ คือ ; ต้องแสวงหาทัพพสัมภาระมารวบรวมสร้างขึ้นด้วยสัมภาระหลายอย่าง เป็นโทษประการ ๑ ต้องดูแลรักษาเป็นนิตย์ เพราะเมื่อหญ้า ใบไม้และดินหลุดร่วง ก็ต้องเอาของเหล่านั้นกลับขึ้นวางไว้เนือง ๆ เป็นโทษประการที่ ๒ ธรรมเนียมเสนาสนะย่อมตกแก่ผู้ใหญ่ก่อน เมื่อต้องถูกให้ออกไปในเวลาไม่ควรจิตก็ไม่มีอารมณ์เป็นหนึ่ง (ไม่เป็นสมาธิ) เพราะฉะนั้น การที่ต้องถูกให้ออกไป (จากเสนาสนะนั้น) เป็นโทษประการที่ ๓ ทำให้ร่างกายอ่อนแอเมื่อกระทบหนาวและร้อน เป็นโทษประการที่ ๔ ปกปิดความครหาไว้ เพราะคนที่เข้าไปอยู่ในเรือนอาจทำความชั่วอย่างหนึ่งอย่างใดก็ได้ เป็นโทษประการที่ ๕ เกิดสร้างความหวงแหนว่าเป็นของของฉันขึ้นมา เป็นโทษประการที่ ๖ ขึ้นชื่อว่าความมีเรือนก็ต้องมีเพื่อนอยู่ร่วม เป็นโทษประการที่ ๗ เป็นของสาธารณ์แก่สัตว์เป็นอันมาก เพราะเป็นที่สาธารณะแก่เล็น เลือดและตุ๊กแกเป็นต้น เป็นโทษประการที่ ๘

พระมหาสัตว์เห็นโทษ ๘ ประการเหล่านี้ จึงละทิ้งบรรณศาลา เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสว่า ข้าพเจ้าละทิ้งบรรณศาลา ซึ่งระคนด้วยโทษ ๘ ประการ

[โคนต้นไม้มีคุณ ๑๐ ประการ]

ที่ว่า "เข้าไปอยู่โคนต้นไม้ประกอบด้วยคุณ ๑๐ ประการ" นั้น ท่านกล่าวว่า ปฏิเสธที่มุงที่บังแล้วเข้าไปอยู่โคนต้นไม้ประกอบด้วยคุณ ๑๐ ประการ คุณ ๑๐ ประการในโคนต้นไม้นั้นมีดังนี้ คือ ; มีการริเริ่มน้อย เป็นคุณประการ ๑ ไม่ต้องดูแลรักษา เพราะมีกิจแต่เพียงเข้าไปอยู่ที่โคนต้นไม้นั้นเท่านั้น เป็นคุณประการที่ ๒ เพราะโคนต้นไม้นั้น แม้จะกวาดหรือไม่กวาดก็อยู่ใช้เป็นผาสุกเท่ากัน การที่ไม่ต้องหมั่นปัดกวาดจึงเป็นคุณประการที่ ๓ โคนต้นไม้ปกปิดความ

ครหาไม่ได้ เพราะผู้จะทำความชั่ว ณ โคนต้นไม้นั้น ย่อมรู้สึกละอาย เพราะฉะนั้น การปกปิดความครหาไม่ได้ จึงเป็นคุณประการที่ ๔ โคนต้นไม้ไม่ทำให้กายอบอ้าว เป็นเหมือนอยู่กลางแจ้ง เพราะฉะนั้น การไม่ทำกายให้อบอ้าว เป็นคุณประการที่ ๕ ไม่ทำให้มีการหวงแหน เป็นคุณประการที่ ๖ ป้องกันความห่วงใยในเคหะ เป็นคุณประการที่ ๗ ไม่มีคนมาไล่ออก โดยอ้างว่า ฉันจักทำความสะอาด ขอให้ท่านออกไป เหมือนเคหะสาธารณะเป็นส่วนมาก เป็นคุณประการที่ ๘ ผู้อยู่ (ณ โคนต้นไม้นั้น) มีปีติ เป็นคุณประการที่ ๙ ไม่ต้องห่วงใย เพราะเสนาสนะโคนต้นไม้เป็นของหาง่าย ตนไปถึงไหน ๆ ก็มีอยู่ในที่ซึ่งตนไปถึง เป็นคุณประการที่ ๑๐ ทรงตรัสว่า "ข้าพเจ้าเข้าอยู่โคนต้นไม้เพราะเห็นคุณ ๑๐ ประการเหล่านี้แล"

[สุเมธดาบสได้สมาบัติและอภิญญา]

พระมหาสัตว์กำหนดเหตุการณ์ดังกล่าวเหล่านี้แล้ว ในวันรุ่งขึ้นก็เข้าไปภิกษา แล้วประชาชนในบ้านที่พระโพธิสัตว์ไปถึงก็ให้ภิกษาด้วยความขะมักเขม้นอย่างมาก ท่านเสร็จกิจเรื่องอาหารแล้วก็กลับมาอาศรม พลางนั่งรำพึงว่า "ข้าพเจ้ามิได้บวชเพราะคิดว่าจะไม่ได้อาหาร ธรรมดาว่าอาหารที่ประณีตนี้ทำให้เพิ่มพูนความมัวเมาด้วยมานะและความมัวเมาในความเป็นผู้ชาย และทุกข์ซึ่งมีอาหารเป็นมูลเหตุก็ไม่มีสิ้นสุด สมควรที่ข้าพเจ้าจะเลิกละอาหารที่เกิดจากข้าวที่เขาหว่านเขาปลูกเสีย แล้วบริโภคแต่ผลไม้ที่ร่วงหล่น" ตั้งแต่นั้นมา พระโพธิสัตว์ก็กระทำตามนั้น แล้วเพียรพยายามอยู่ ภายใน ๑ สัปดาห์ก็ทำสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ ให้เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

ข้าพเจ้าเลิกละอาหารที่เกิดจากธัญญชาติที่เขาหว่าน
ที่เขาปลูกโดยสิ้นเชิง บริโภคแต่ผลไม้ที่ร่วงหล่น
ซึ่งมีคุณหลายประการ ได้เริ่มตั้งความเพียร ด้วย
การนั่ง การยืน และจงกรม ในอาศรมนั้น ภายใน ๑
สัปดาห์ก็ได้บรรลุพละ คือ อภิญญา ดังนี้.

[๑. พระพุทธเจ้า พระนามทีปังกร เสด็จอุบัติ]

เมื่อท่านสุเมธดาบสบรรลุอภิญญาพละแล้วปล่อยให้วันคืนล่วงไปด้วยความสุขในสมาบัติอยู่อย่างนั้น พระบรมศาสดา พระนามว่า ทีปังกร ได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก เมื่อพระพุทธ-ทีปังกรนั้นทรงปฏิสนธิก็ดี ประสูติก็ดี ตรัสรู้ก็ดี ทรงประกาศพระธรรมจักรก็ดี ทั่วทั้งหมื่นโลก

ธาตุก็ไหวสะเทือนสะท้านร้องครึกโครมเป็นการใหญ่ บุพพนิมิตร ๓๒ ประการ[๑] ก็ปรากฏ ท่านสุเมธบัณฑิตมัวเพลิดเพลินอยู่ด้วยความสุขในสมาบัติเสีย จึงมิได้ยินเสียงหมื่นโลกธาตุไหวหวั่นครึกโครมนั้น อีกทั้งนิมิตเหล่านั้นก็ไม่ได้เห็น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

เมื่อข้าพเจ้าบรรลุความสำเร็จ (ซึ่งอภิญญาพละ) เป็นผู้
มีความชำนาญในศาสนาแล้วอย่างนั้น พระชินะเจ้า ผู้เป็น
นายกของโลก พระนามว่า พุทธทีปังกร ได้เสด็จอุบัติขึ้น
เมื่อพระองค์ทรงปฏิสนธิ ประสูติ ตรัสรู้ และทรง
แสดงพระธรรม (จักร) ข้าพเจ้ามัวเอิบอิ่มเพลิด
เพลินในฌานเสีย จึงมิได้เห็นนิมิตรทั้ง ๔ คราว

ในกาลนั้น พระทศพลพระนามทีปังกร มีพระขีณาสพ ๔๐๐,๐๐๐ แวดล้อม เสด็จจาริกมาโดยลำดับ เสด็จถึงรัมมะนครแล้ว ประทับอยู่ในสุทัสสนะมหาวิหาร ประชาชนชาวรัมมะนครได้ยินข่าวว่า "พระพุทธทีปังกร พระผู้เป็นจอมของสมณะ ได้ทรงบรรลุพระปรมาภิสัมโพธิญาณแล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักรแล้ว เสด็จจาริกโดยลำดับมาถึงนครชื่อรัมมะ แล้วประทับอยู่ในมหาวิหารชื่อสุทัสสนะ" ดังนี้ ต่างก็ให้คนถือเภสัชมีเนยใสและเนยข้นเป็นต้น กับทั้งผ้านุ่งผ้าห่ม (ตนเอง) ถือเครื่องสักการะเป็นต้นว่าของหอมและดอกไม้ พากันโน้มน้อมมุ่งหน้าต่อพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดา ถวายบังคมแล้วบูชาด้วยเครื่องสักการะมีของหอมและดอกไม้เป็นต้น แล้วนั่งกันอยู่ด้านหนึ่ง สดับพระธรรมเทศนาแล้ว ทูลนิมนต์เพื่อฉันภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น แล้วลุกจากที่นั่งพากันกลับไป ครั้นวันรุ่งขึ้น ประชาชนเหล่านั้นก็ตระเตรียมมหาทาน ตกแต่งนคร ตกแต่งมรรคาที่พระทศพลจะเสด็จมา ถมดินในที่เป็นหล่ม ทำพื้นดินให้เรียบเสมอ เกลี่ยทรายสีขาวเหมือนแผ่นเงิน โปรยข้าวตอกและดอกไม้ แขวนธงชัยและแผ่นผ้า ช่วยกันปักต้นกล้วยและจัดตั้งหม้อเต็มด้วยดอกไม้ไว้เป็นแถว เวลานั้น ท่านสุเมธดาบสเหาะขึ้นจากอาศรมบทของตนมาทางอากาศเบื้องบนของประชาชนเหล่านั้น เห็นประชาชนเหล่านั้นร่าเริงชื่นบาน ก็คิดว่า "มีเหตุการณ์อะไรหรือ?" จึงลงจากอากาศมายืนอยู่ทางหนึ่ง แล้วถามประชาชนว่า "ท่านผู้เจริญ, ท่านทั้งหลายช่วยกันตกแต่งทางนี้ไว้สำหรับใคร?" เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

ประชาชนในจังหวัดปัจจันตประเทศ ทูลนิมนต์พระตถาคต-
เจ้าไว้ ต่างมีใจชื่นบาน ช่วยกันตกแต่งมรรคาที่พระตถาคตเจ้า

---

๑. ดูต่อไปใน - อวิทูเรนิทาน

พระองค์นั้นจะเสด็จมา เวลานั้น ข้าพเจ้านุ่งห่มผ้าคากรอง
ออกจากอาศรมของตนไปในอัมพร เห็นประชาชนดีใจชื่นบาน
หรรษาปราโมทย์ จึงลงจากท้องฟ้าแล้วถามประชาชนในทันที
นั้นว่า "คนเป็นอันมากชื่นบานหรรษาปราโมทย์ดีใจ ตกแต่งมรรคา
อันเป็นทางดำเนินไว้สำหรับใคร?

[สุเมธดาบสปรารถนาพุทธภูมิ]

ประชาชนทั้งหลายพากันบอกว่า "ข้าแต่ท่านสุเมธผู้เจริญ, ท่านไม่ทราบหรือ? พระทศพล พระนามว่าทีปังกร ได้บรรลุพระสัมโพธิญาณ ทรงประกาศพระธรรมจักรอันประเสริฐแล้ว เสด็จจาริกมาถึงนครของพวกข้าพเจ้า เวลานี้ประทับอยู่ในสุทัสสนะมหาวิหาร พวกข้าพเจ้าได้ทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นไว้ จึงช่วยกันตกแต่งมรรคาเป็นทางเสด็จดำเนินนี้สำหรับพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระองค์นั้น" ท่านสุเมธดาบสจึงรำพึงว่า "เพียงแต่เสียงโฆษณาว่า "พุทฺโธ - พระพุทธเจ้า" ดังนี้ ก็ยากที่จะหาได้ในโลกอยู่แล้ว จะป่วยการไปใยถึงการที่พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นมาจริง ๆ ถึงข้าพเจ้าเองก็ควรจะตกแต่งมรรคาสำหรับพระทศพลร่วมกับประชาชนเหล่านี้" ครั้นรำพึงฉะนี้แล้ว จึงบอกประชาชนเหล่านั้นว่า "ท่านผู้เจริญ, ถ้าพวกท่านตกแต่งมรรคานี้สำหรับพระพุทธเจ้า ขอได้โปรดให้โอกาสแก่ข้าพเจ้าบ้าง แม้ข้าพเจ้าก็จะร่วมกับพวกท่านตกแต่งมรรคาสำหรับพระทศพลด้วยเหมือนกัน" ประชาชนเหล่านั้นก็รับคำด้วยดี เมื่อรู้อยู่ว่าท่านสุเมธดาบสมีฤทธิ์ จึงกำหนดสถานที่ตรงที่เป็นหล่มมอบให้ว่า "ท่านจงตกแต่งสถานที่ตรงนี้เถิด" ท่านสุเมธดาบสยึดเอาปีติมีพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์แล้วดำริว่า "ข้าพเจ้าสามารถตกแต่งสถานที่ตรงนี้ได้ด้วยฤทธิ์ แต่มรรคาที่ตกแต่งอย่างนั้น จักไม่ทำให้ปลาบปลื้มใจ วันนี้ข้าพเจ้าควรขวนขวายด้วยกาย" ดำริแล้วจึงขนดินมาถมลงในประเทศที่นั้น ขณะที่ท่านสุเมธดาบสตกแต่งมรรคายังไม่ทันเสร็จนั่นเอง พระทศพลทีปังกรแวดล้อมด้วยพระขีณาสพผู้ทรงอภิญญามีอานุภาพใหญ่ ๔๐๐,๐๐๐ องค์ มีฝูงทวยเทพบูชา ด้วยของหอมและดอกไม้ทิพเป็นต้น มีทิพสังคีตประโคม และขณะที่ประชาชนพากันบูชาด้วยของหอมและดอกไม้อยู่นั้น พระพุทธองค์ก็เสด็จดำเนินมาถึงมรรคาตอนที่ท่านสุเมธดาบสตกแต่งประดับประดานั้นด้วยพระพุทธลีลางดงามหาที่สุดมิได้ ประดุจสีหราชบิดเบือนกายอยู่ ณ พื้นถ้ำมโนสิลา ท่านสุเมธดาบสลืมตาทั้งสองมองดูพระวรองค์อันสมบูรณ์ด้วยพระรูปสมบัติอย่างเลอเลิศของพระทศพล ซึ่งเสด็จดำเนินมาตามมรรคาที่ประชาชนตกแต่งไว้ ทรงมีพระวรกายประดับด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ประกอบด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ แวดวงด้วยพระรัศมี ๑ วา เปล่งพระพุทธรังสีมีพรรณ ๖ ฉวัดเฉวียนเป็นคู่ ๆ ดูประหนึ่งสายฟ้ามีประการต่าง ๆ ฉวัดเฉวียนอยู่ในท้องฟ้าซึ่งมีสีดุจแก้วมณี จึงดำริว่า "วันนี้ข้าพเจ้าควร

บริจาคชีวิตถวายแด่พระทศพล” แล้วกราบทูลว่า “ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่าทรงเหยียบเปลือกตมเลย แต่ขอพระผู้มีพระภาคเจ้ารวมทั้งพระขีณาสพ ๔๐๐,๐๐๐ โปรดทรงเหยียบหลังข้าพระองค์เสด็จดำเนินไปดุจทรงเหยียบสะพานแผ่นแก้วมณีฉะนั้นเถิด นั่นจักเป็นประโยชน์ เป็นความสุขแก่ข้าพระองค์ไปตลอดกาล” แล้วแก้มวยผมออก ลาดหนังเสือกับชฎาและผ้าปอลงบนเปือกตมสีดำแล้ว (ตนเอง) ก็นอน (คว่ำ) ลงบนเปือกตม เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

ข้าพเจ้าถามประชาชนเหล่านั้น เขาแจ้งว่า “พระพุทธชินะเจ้าผู้เป็นนายกของโลกองค์เยี่ยมยอด พระนามว่า ทีปังกร ได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก พวกเขากำลังตกแต่งมรรคาเป็นทางเสด็จดำเนินสำหรับพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น” พอได้ยินคำว่า “พุทฺโธ - พระพุทธเจ้า”ปีติก็เกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้าในทันที เมื่อข้าพเจ้ากล่าวคำว่า “พุทฺโธ พุทฺโธ - พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้า” ก็ได้โสมนัส ข้าพเจ้ายืนอยู่ ณ ที่นั้นเกิดความยินดี แต่แล้วมีความสลดใจ พลางดำริว่า “ข้าพเจ้าจักปลูกพืช (แห่งกุศล) ลงไว้ในพระพุทธทีปังกรนี้ อย่าให้กาลเวลา (ที่มาถึงอยู่เฉพาะหน้านี้) ผ่านพ้นไปเสียเลย” จึงบอกประชาชนเหล่านั้นว่า “ถ้าพวกท่านตกแต่งมรรคาสำหรับพระพุทธเจ้า โปรดแบ่งที่ส่วนหนึ่งให้ข้าพเจ้าด้วย ถึงแม้ข้าพเจ้าก็จักตกแต่งมรรคาเป็นทางเสด็จพุทธดำเนินบ้าง” ประชาชนเหล่านั้นจึงให้โอกาสข้าพเจ้าได้ตกแต่งมรรคาในเวลานั้น ขณะนั้นข้าพเจ้าก็รำพึงว่า “พุทฺโธ พุทฺโธ - พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้า” ไปพลาง ตกแต่งมรรคาไปพลาง เมื่อสถานที่ของข้าพเจ้า (ตกแต่ง) ยังมิทันเสร็จ พระชินะมหามุนีเจ้าพระนามว่าทีปังกร ก็เสด็จถึงทางนั้น พร้อมด้วยพระขีณาสพผู้ปราศจากกิเลสมลทิน ผู้มั่นคง ทรงอภิญญา ๖ จำนวน ๔๐๐,๐๐๐ องค์ การรับเสด็จก็ดำเนินไป เสียงกลองเป็นอันมากบันลือลั่น มวลมนุษย์และเทวดาต่างชื่นชมปราโมทย์พากันแซ่ซร้องสาธุการ พวกเทวดาก็เห็นพวกมนุษย์ อีกทั้งพวกมนุษย์ก็เห็นเทวดา พวกเทวดาและมนุษย์ทั้งสองพวกนั้นต่างประคองอัญชลีเดินตามพระตถาคตเจ้า (ขบวนหนึ่ง) พวกเทวดาประโคมดุริย-ดนตรีทิพ พวกมนุษย์ประโคมดุริยดนตรีมนุษย์ แม้ ๒ พวกนี้ก็เดินตามพระตถาคตเจ้า (อีกขบวนหนึ่ง) พวกเทวดา (อีกพวกหนึ่ง) เหาะไปทางอากาศโปรยปรายดอกมนทารพ ดอกปทุมและดอกปาริชาติทิพลงมาทั่วทิศ พวกมนุษย์เดินไปบน

พื้นดินโปรยปรายดอกจำปา ดอกสน ดอกกะทุ่ม ดอกกากะทิง ดอกบุนนาคและดอกเกตไปทั่วทิศ (อีกขบวนหนึ่ง) ข้าพเจ้าจึงสยายผมและลาดผ้าปอกับหนังเสือลงบนเปือกตมแล้วลงนอน ครั้ว่า ณ ที่นั้น ทูลนิมนต์ว่า "ขอพระพุทธเจ้า กับ (พระขีณาสพผู้เป็น) ศิษย์ โปรดเหยียบข้าพระองค์เสด็จดำเนินไปเถิด อย่าทรงเหยียบลงไปในเปือกตมเลย จักเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ข้าพเจ้าสืบไป"

ท่านสุเมธบัณฑิตนั้น ขณะนอน (ครั่ว) อยู่บนเปือกตมลืมตาแลดูความสง่างามเยี่ยงพระพุทธเจ้าของพระทีปังกรทศพล พลางรำพึงอย่างนี้ว่า "ถ้าข้าพเจ้าปรารถนา ข้าพเจ้าก็จะพึงเผากิเลสทั้งปวงให้มอดไปแล้ว เป็นนาวา (องค์ใหม่) ในหมู่สงฆ์ (ตามเสด็จ) เข้าสู่รัมมะนคร แต่ข้าพเจ้าไม่มีความประสงค์จะเผากิเลสทั้งหลายแล้วบรรลุพระนิพพานโดยครองเพศที่ไม่มีใครรู้จัก อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าควรได้บรรลุปรมาภิสัมโพธิญาณ เหมือนพระทีปังกรทศพลเจ้า แล้วยกประชาชนจำนวนมากขึ้นสู่ธรรมนาวาพาข้ามสาครคือสังสารวัฏ แล้วจึงปรินิพพานต่อภายหลัง ข้อนี้เป็นการสมควรสำหรับข้าพเจ้า" แล้วชุมนุมคุณธรรม ๘ ประการ นอนสร้างอภินีหารเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

เมื่อข้าพเจ้านอนอยู่เหนือแผ่นดินนั้น ได้รำพึงอย่างนี้ว่า
"หากข้าพเจ้าปรารถนา ข้าพเจ้าก็จะพึงเผากิเลสทั้งหลาย
ของข้าพเจ้าให้มอดไปในวันนี้ ประโยชน์อะไรที่ข้าพเจ้าจะ
รู้พระธรรมแจ่มแจ้งด้วยการครองเพศที่ไม่มีใครรู้จัก ข้าพเจ้า
จักบรรลุความเป็นพระสัพพัญญู เป็นพระพุทธเจ้าในโลก (นี้)
พร้อมทั้งเทวโลก ข้าพเจ้าไม่ต้องการเป็นบุรุษผู้แสดงความ
สามารถข้าม (สงสารสาคร) เฉพาะตัวผู้เดียว ข้าพเจ้าจัก
บรรลุความเป็นพระสัพพัญญูแล้ว จักพาสัตวโลกกับทั้งเทวดา
ทั้งหลายให้ข้ามไปด้วย ด้วยการกระทำอันยิ่งใหญ่ของข้าพเจ้า
ผู้เป็นบุรุษซึ่งแสดงความเป็นผู้สามารถนี้ ขอให้ข้าพเจ้าได้
บรรลุความเป็นพระสัพพัญญูแล้วพาหมู่ชนเป็นอันมากข้าม (สง-
สารสาคร) ไป ข้าพเจ้าจักตัดกระแสของสังสารวัฏ ขจัดภพ
ทั้งสามแล้วขึ้นสู่ธรรมนาวา พาสัตวโลกกับทั้งทวยเทพให้ข้าม
(สังสารวัฏ)"

[ธรรมสโมธาน ๘ ประการของผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า]

แต่ - เพราะเหตุว่า อภินีหารจะสำเร็จแก่ผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า เพราะมีธรรม-สโมธาน ๘ ประการ คือ เป็นมนุษย์๑ สมบูรณ์ทางเพศ (คือเป็นผู้ชาย) ๑ มีเหตุ (ที่จะได้บรรลุพระอรหัตต์) ๑ ได้พบพระบรมศาสดา ๑ เป็นบรรพชิต ๑ มีคุณสมบัติ ๑ มีการกระทำยิ่งใหญ่ (ในการเสียสละ) ๑ มีฉันทะ ๑[๑]

อันที่จริง ท่านผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้านั้น ความปรารถนาจะสำเร็จแก่ผู้ตั้งอยู่ในอัตตภาพมนุษย์เท่านั้น ความปรารถนาของนาค ของครุฑ หรือของเทวดา หาสำเร็จไม่ ๑ แม้ในอัตตภาพมนุษย์ เฉพาะผู้ตั้งอยู่ในเพศชายเท่านั้นความปรารถนาจึงจะสำเร็จ ผู้เป็นหญิงหรือเป็นบัณเฑาะหรือเป็นกะเทยหรือเป็นอุภโตพยัญชนก ปรารถนาก็ไม่สำเร็จ ๑ แม้เป็นผู้ชาย ยังต้องสมบูรณ์ด้วยเหตุที่จะได้บรรลุพระอรหัตต์ในอัตตภาพนั้น ความปรารถนาจึงจะสำเร็จ ของคนนอกนี้ ความปรารถนาไม่สำเร็จ ๑ แม้เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยเหตุ ผู้ปรารถนาในสำนักพระพุทธเจ้าซึ่งยังทรงพระชนม์อยู่เท่านั้น ความปรารถนาจึงจะสำเร็จ ผู้ปรารถนาในสำนักพระเจดีย์หรือที่โคนต้นโพธิเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว ความปรารถนาหาสำเร็จไม่ ๑ แม้ปรารถนาในสำนักของพระพุทธเจ้า ผู้ปรารถนาต้องอยู่ในเพศบรรพชิต ความปรารถนาจึงจะสำเร็จ ผู้อยู่ในเพศคฤหัสถ์ปรารถนาไม่สำเร็จ ๑ ถึงแม้เป็นบรรพชิต เฉพาะผู้ได้อภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ เท่านั้น ความปรารถนาจึงจะสำเร็จ ผู้อื่นที่ปราศจากคุณสมบัตินี้ ปรารถนาหาสำเร็จไม่ ๑ แม้ผู้ที่สมบูรณ์ด้วยคุณสมบัตินั้น เฉพาะผู้ที่สมบูรณ์ด้วยอธิการ ด้วยการกระทำยิ่งใหญ่ โดยบริจาคชีวิตของตนแด่พระพุทธเจ้าเท่านั้น ความปรารถนาจึงจะสำเร็จ ของคนนอกนี้ไม่สำเร็จ ๑ แม้เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยการกระทำยิ่งใหญ่แล้ว เฉพาะผู้มีฉันทะ มีอุตสาหะ มีพยายาม และมีความขวนขวายยิ่งใหญ่ เพื่อประโยชน์แก่พุทธการกะธรรม (คุณธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า) เท่านั้น ความปรารถนาจึงจะสำเร็จ บุคคลนอกนี้ ปรารถนาไม่สำเร็จ ๑

[เปรียบเทียบความมีฉันทะ]

ความมีฉันทะยิ่งใหญ่นั้น มีการกระทำเปรียบเทียบดังต่อไปนี้; ถ้ามีข้อเปรียบเทียบอย่างนี้ คือ : บุคคลใดสามารถว่ายข้ามห้องจักรวาฬทั้งหมดที่มีน้ำเต็มเป็นห้วงเดียวกัน ด้วยกำลังแขนของตนไปถึงฝั่งข้างโน้นได้ บุคคลผู้นั้นจะบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า ก็หรือว่า บุคคลผู้ใดสามารถเดินย่ำเหยียบห้องจักรวาฬทั้งสิ้นซึ่งปกคลุมด้วยกอไม้ไผ่ไปได้ด้วยเท้าจนถึงฝั่งด้านโน้น

---

๑. ดู - ปรมตฺถโชติกา, สุตฺตนิปาตวณฺณนา, ปฐมภาค, น.๕๙ - ๖๐ ด้วย

บุคคลผู้นั้นจะบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า ก็หรือว่าบุคคลผู้ใดสามารถเดินเท้าเหยียบห้องจักรวาฬทั้งสิ้นซึ่งเขาเอาหอกทั้งหลายมาตอกลงไว้สะพรั่งด้วยปลายหอกตลอดไปจนถึงฝั่งด้านโน้น บุคคลผู้นั้นจะบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า ก็หรือว่า บุคคลผู้ใดสามารถย่ำเหยียบห้องจักรวาฬทั้งสิ้นซึ่งเต็มด้วยไฟถ่านไม่มีเปลวไปด้วยเท้าจนถึงฝั่งด้านโน้น บุคคลผู้นั้นจะบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า ในข้อเปรียบเทียบเหล่านี้ บุคคลผู้ไม่คิดเห็นว่าเป็นของทำได้ยากสำหรับตนเองแม้แต่ข้อเดียว เห็นว่าข้าพเจ้าจักว่ายข้ามได้ จักเดินไปได้ จนถึงด้านโน้นแม้แต่อย่างเดียว บุคคลผู้นั้นชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยฉันทะ อุตสาหะ พยายาม และความขวนขวายอันยิ่งใหญ่ ดังกล่าวมา ความปรารถนาของบุคคลผู้นั้นจะสำเร็จ ของบุคคลนอกนี้ ไม่สำเร็จ[๑]

[ท่านสุเมธดาบสได้รับพุทธพยากรณ์]

แต่ - ท่านสุเมธดาบสได้ชุมนุมธรรม ๘ ประการเหล่านี้แล้ว จึงลงนอนสร้างอภินีหารเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าทีปังกร ครั้นเสด็จดำเนินมาถึง ก็ประทับยืนอยู่ ณ ด้านศีรษะของสุเมธดาบส ทรงลืมพระเนตรทั้งสองซึ่งสมบูรณ์ด้วยประสาท 5 ชนิด ดุจทรงเผยสีหบัญชรแก้วมณี ทอดพระเนตรดูท่านสุเมธดาบสผู้นอนอยู่บนเปือกตม แล้วทรงส่งอนาคตังสญาณไปใคร่ครวญดูว่า “ดาบสผู้นี้นอนทำอภินีหารเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า ความปรารถนาของดาบสผู้นี้จักสำเร็จหรือไม่สำเร็จหนอ?” ก็ทรงทราบว่า “ล่วงไป ๔ อสงไขยกับอีกแสนกัปป์ต่อแต่นี้ไป ดาบสผู้นี้จักเป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่า โคตมะ ยังประทับยืนอยู่นั่นเอง ได้ตรัสถามขึ้นในท่ามกลางที่ประชุมว่า “ท่านทั้งหลายเห็นดาบสผู้มีตบะสูงซึ่งนอนอยู่บนเปือกตมนี้ไหม?” เมื่อที่ประชุมกราบทูลว่า “เห็นแล้วพระเจ้าข้า” ทรงตรัสพยากรณ์ว่า “ดาบสผู้นี้นอนทำอภินีหารเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า ความปรารถนาของดาบสผู้นี้จักสำเร็จ ในตอนปลายของ ๔ อสงไขยกับอีกแสนกัปป์ ดาบสผู้นี้จักเป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่า โคตมะ และในอัตตภาพนั้น นครชื่อกบิลพัสดุ์จักเป็นนิวาสสถานของดาบสนี้ พระเทวีพระนามว่า มายา จักเป็นพระมารดา พระราชาพระนามว่า สุทโธทนะ จักเป็นพระบิดา พระเถระชื่อว่า อุปติสสะ จักเป็นพระอัครสาวก พระเถระชื่อว่า โกลิตะ จักเป็นพระสาวกที่ ๒ พระเถระชื่อว่า อานนท์ จักเป็นพระพุทธอุปัฏฐาก พระเถรีชื่อว่า เขมา จักเป็นพระอัครสาวิกา พระเถรีชื่อว่า อุบลวรรณา จักเป็นพระสาวิกาที่ ๒ ครั้นเธอมีญาณแก่กล้าแล้ว จักทำมหาภิเนษกรมณ์ ตั้งความเพียรครั้งสำคัญแล้วรับข้าวปายาสที่โคนต้นนิโครธเสวยที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เสด็จขึ้นสู่ควงไม้เป็นที่ตรัสรู้แล้วจักตรัสรู้ ณ โคนต้นไม้อัสสัตถะ” เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

---

๑. ปรมตฺถโชติกา, สุตฺต นิปาตวณฺณนา, ปฐมภาค, น.๕๙ - ๖๐.

พระผู้รู้โลกพระนามทีปังกร ผู้ทรงรับเครื่องสักการะที่เขานำมาบูชา ประทับยืน ณ ทางด้านศีรษะของข้าพเจ้า ได้ทรงตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า "ท่านทั้งหลายจงดูชฎิลดาบสมีตบะสูงผู้นี้ แต่นี้ไปหลายกัปป์นับประมาณมิได้ จักเป็นพระพุทธเจ้าในโลก จักเป็นพระตถาคตเสด็จออกจากพระนครอันน่ารื่นรมย์ชื่อกบิลพัสดุ์ ตั้งความเพียรทำทุกกรกิริยา ประทับนั่ง ณ โคนต้นอชปาล (นิโครธ) ทรงรับข้าวปายาส ณ ที่นั้นแล้วจักเสด็จไปยังแม่น้ำเนรัญชรา พระชินะพระองค์นั้นเสวยข้าวปายาส ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา แล้วเสด็จมาประทับ ณ โคนต้นโพธิ โดยมรรคาที่เขาตกแต่งไว้อย่างดี ครั้นทรงทำปทักษิณควงไม้โพธิแล้ว จักตรัสรู้เป็นพระสัมพุทธเจ้าผู้มียศใหญ่ยอดเยี่ยม ณ โคนต้นอัสสัตถะ พระมารดาผู้เป็นชนนีของดาบสนี้จักมีพระนามว่า มายา พระบิดาจักมีพระนามว่า สุทโธทนะ ดาบสนี้จักมีนามว่าพระโคตมะ พระเถระผู้ไม่มีอาสวะ ปราศจากราคะแล้ว มีจิตสงบ มีสมาธิ ชื่อโกลิตะและอุปติสสะจักเป็นอัครสาวก พระเถระชื่ออานนท์จักเป็นอุปัฏฐากปฏิบัติบำรุงพระชินะเจ้าพระองค์นั้น พระเถรีผู้ไม่มีอาสวะ ปราศจากราคะแล้ว มีจิตสงบ มีสมาธิ ชื่อว่า เขมา และอุบลวรรณา จักเป็นอัครสาวิกา ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เรียกกันว่า ต้นอัสสัตถะ"(๑)

[สุเมธดาบสเป็นพระโพธิสัตว์]

ท่านสุเมธดาบสเกิดโสมนัสว่า "ท่านว่าความปรารถนาของข้าพเจ้าจักสำเร็จ" ประชาชนได้ฟังพระดำรัสของพระทีปังกรทศพล ก็พากันร่าเริงยินดีว่า "ท่านสุเมธดาบสเป็นหน่อพระพุทธังกูร" และต่างก็มีความคิดอย่างนี้ว่า "ธรรมดาคนที่จะข้ามแม่น้ำไม่อาจข้ามทางท่าตรงได้ ย่อมข้ามทางท่าใต้ลงไป ฉันใด แม้พวกเราทั้งหลายก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อไม่ได้มรรคผลในพระศาสนาของพระทีปังกรทศพล ถ้าท่านจักเป็นพระพุทธเจ้า ณ กาลใด ในอนาคต ขอให้พวกเราทั้งหลายพึงสามารถทำให้แจ้งมรรคผลในที่เฉพาะหน้าของท่าน ณ กาลนั้นด้วย" คิดแล้วก็พากันตั้งความปรารถนาไว้ ถึงแม้พระทีปังกรทศพลก็ตรัสสรรเสริญพระโพธิสัตว์ แล้วทรงบูชาด้วยดอกไม้

---

๑. พุทฺธวํส. ๓๓/๔๒๒-๔๒๓

๘ กำ ทรงทำปทักษิณแล้วเสด็จไป อีกทั้งพระขีณาสพจำนวน ๔๐๐,๐๐๐ องค์นั้นก็บูชาพระโพธิสัตว์ด้วยของหอมและดอกไม้ ทำปทักษิณแล้วพากันไป ส่วนพวกเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายก็พากันบูชากราบไหว้แล้วพากันไป เมื่อเขาพากันกลับไปหมดแล้ว พระโพธิสัตว์ลุกขึ้นจากที่นอน (เหนือเปือกตม) นั่งคู้บัลลังก์อยู่เหนือกองดอกไม้ด้วยตั้งใจว่า "ข้าพเจ้าจักตรวจเลือกบารมี" ขณะพระโพธิสัตว์นั่งอยู่ด้วยอาการอย่างนั้น เทวดาทั่วทั้งหมื่นจักรวาฬก็พากันแซ่ซร้องสาธุการกล่าวยกย่องว่า "ข้าแต่ท่านสุเมธดาบสเป็นเจ้า ในเวลาที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายแต่โบราณท่านนั่งคู้บัลลังก์ด้วยตั้งใจว่าจักตรวจเลือกบารมีทั้งหลายนั้น บุพพนิมิตรทั้งหลายเหล่าใดปรากฏ บุพพนิมิตรเหล่านั้นแม้ทุกอย่างปรากฏในวันนี้แล้ว ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าโดยแน่นอน เราทั้งหลายทราบเรื่องนี้อยู่ว่า นิมิตรเหล่านี้ปรากฏแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นจักเป็นพระพุทธเจ้าโดยแน่แท้ ขอให้ท่านจงประคองความเพียรของท่านไว้ให้มั่นคงเถิด" แล้วพากันกล่าวสดุดีพระโพธิสัตว์ด้วยคำชมเชยนานาประการ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

มนุษย์และเทวดาทั้งหลายได้สดับพระพุทธพจน์ของ
พระพุทธเจ้าองค์มหาฤษีซึ่งหาผู้เสมอมิได้แล้ว
พากันชื่นชมว่า "ท่านดาบสผู้นี้เป็นหน่อพุทธังกูร"
เสียงโห่ร้องกึกก้อง บรรดามนุษย์และทวยเทพ
ทั้ง ๑๐,๐๐๐ โลกธาตุก็ปรบมือและรื่นเริง แล้ว
ประนมมือนมัสการ ต่างตั้งปณิธานว่า "ถ้าเรา
ทั้งหลายพลาดจากพระศาสนาของพระโลกนาถเจ้า
พระองค์นี้ จักสำเร็จเฉพาะพักตร์ของดาบสผู้นี้ใน
กาลอนาคต ประชาชนผู้ที่จะข้ามแม่น้ำข้ามท่าตรง
ไม่ได้ แต่ข้าม ณ ที่ท่าใต้ลงไป ก็ข้ามแม่น้ำใหญ่ ๆ
ได้ ฉันใด เราทั้งหลายทุกคนก็เหมือนกัน ถ้าพลาด
พระชินะเจ้าพระองค์นี้ไป จักสำเร็จเฉพาะพักตร์ของ
ดาบสผู้นี้ในกาลภายหน้า" พระพุทธทีปังกรผู้ทรงตรัสรู้โลก
พระผู้ทรงรับเครื่องสักการะที่เขานำมาบูชา ทรงประกาศ
กรรมของข้าพเจ้าแล้ว ทรงยกพระบาทเบื้องขวาขึ้นเสด็จ
ดำเนินไป พระสาวกผู้ชินบุตรทั้งหลาย ซึ่งอยู่ ณ ที่นั้น
ทุกองค์ก็ทำปทักษิณข้าพเจ้า พวกมนุษย์ นาคและคนธรรพ์
ต่างพากันอภิวาทข้าพเจ้าแล้วจึงไป เมื่อพระโลกนาถเจ้า

กับทั้งพระสงฆ์ไปลับสายตาข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้ามีจิตยินดี ชื่นบานลุกจากที่นอนในขณะนั้น ข้าพเจ้ามีความสุข ชื่นบาน ปราโมทย์และเอิบอิ่มด้วยปีติ นั่งคู้บัลลังก์ทันที ครั้นนั่งคู้บัลลังก์แล้ว ในขณะนั้นได้รำพึงอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าเป็นผู้ชำนาญในฌาน เต็มเปี่ยมในอภิญญา บรรดาฤษีทั้งหลายในหมื่นโลกธาตุไม่มีผู้ใดเสมอข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเป็นผู้ไม่มีใครเสมอในธรรมคือฤทธิ์ ข้าพเจ้าได้ความสุขเห็นปานฉะนี้” ในขณะที่ข้าพเจ้านั่งคู้บัลลังก์อยู่นั้น บรรดาท้าวมหาพรหมผู้อยู่ในหมื่นโลกธาตุพากันบรรลือเสียงกึกก้องว่า “ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน นิมิตรทั้งหลายเหล่าใดปรากฏแก่พระโพธิสัตว์แต่ก่อนในขณะนั่งคู้บัลลังก์อันประเสริฐ นิมิตรทั้งหลายเหล่านั้นก็ปรากฏในวันนี้ ความหนาวก็หายไป ทั้งความร้อนก็สงบ นิมิตรทั้งหลายเหล่านั้นปรากฏขึ้นในวันนี้ ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน หมื่นโลกธาตุเงียบเสียงไม่อลหม่าน นิมิตรทั้งหลายเหล่านั้นปรากฏขึ้นในวันนี้ ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ลมพายุใหญ่ก็ไม่พัด แม่น้ำทั้งหลายก็ไม่ไหล นิมิตรทั้งหลายเหล่านั้นปรากฏขึ้นในวันนี้ ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ดอกไม้ที่เกิดบนบกและที่เกิดในน้ำ ก็บานสะพรั่งทั่วไปในกาลนั้น ๆ แม้ในวันนี้ดอกไม้ทั้งหลายเหล่านั้นก็บานสะพรั่งทั่วไปหมด ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ไม้เถาและไม้ต้นทั้งหลายที่ออกผลในกาลนั้น ๆ แม้ในวันนี้ ไม้เถาและไม้ต้นทั้งหลายที่ออกผลในกาลนั้น ๆ แม้ในวันนี้ ไม้เถาและไม้ต้นทั้งหลายเหล่านั้นก็ผลิตผลทั่วกันหมด ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน รัตนะทั้งหลายทั้งที่อยู่ในอากาศและอยู่ ณ พื้นดิน ต่างส่องแสงสว่างอยู่ในกาลนั้น ๆ แม้ในวันนี้ รัตนะทั้งหลายเหล่านั้น ก็ยังส่องแสงสว่างอยู่ ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ดุริยดนตรี ทั้งที่เป็นของชาวมนุษย์และของทิพเคยบรรเลงอยู่ในกาลนั้น ๆ แม้ในวันนี้ ดุริยดนตรีทั้งสองจำพวกนั้นก็บรรลือเสียงขึ้น ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ดอกไม้งาม ๆ ทั้งหลายได้ตกลงมาจากท้องฟ้าในกาลนั้น ๆ แม้ในวันนี้ ดอกไม้งาม ๆ ทั้งหลายเหล่านั้นก็ปรากฏขึ้นด้วย ท่านจักได้เป็น

พระพุทธเจ้าแน่นอน มหาสมุทรย่อมคะนองคลื่น และโลกธาตุทั้งหมื่นสั่นสะเทือน แม้ในวันนี้ มหาสมุทรและหมื่นโลกธาตุก็ครื้นเครง ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน แม้ไฟในนรกทั้งหมื่นโลกธาตุ เคยดับแล้วในกาลนั้น ๆ แม้ในวันนี้ ไฟเหล่านั้นก็ดับหมด ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ดวงอาทิตย์ที่ปราศจากมลทินและดวงดาวทั้งหลายทั้งปวงมองเห็นได้ (ในกลางวัน) แม้ในวันนี้ก็ได้เห็นดวงอาทิตย์และดวงดาวทั้งหลายเหล่านั้นทั่วกัน ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน มีน้ำพุพลุ่งขึ้นจากแผ่นดินโดยไม่มีฝนตก ปรากฏขึ้นในกาลนั้น ๆ แม้ในวันนี้ น้ำนั้นก็พลุ่งขึ้นจากแผ่นดิน ท่านจักได้เป็นพระพุทธ-เจ้าแน่นอน หมู่ดาวนพเคราะห์และดาวนักษัตร ทั้งดาววิสาขะ อีกทั้งดวงจันทร์ส่องแสงไพโรจน์เต็มท้องฟ้า ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในรูที่อยู่ในโพรงต่างออกมาจากที่อยู่ของตน แม้ในวันนี้ สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นก็พากันออกจากที่อยู่ ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน สัตว์ทั้งหลายไม่เดียดฉันท์กันรักใคร่กันในกาลนั้น ๆ แม้ในวันนี้ สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นก็รักใคร่กันหมด ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ในครั้งนั้น โรคทั้งหลายสงบหมด และความหิวโหยก็หายไป แม้ในวันนี้ก็ปรากฏเช่นนั้น ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ในกาลนั้น ราคะก็เบาบาง โทสะโมหะก็พินาสไป แม้ในวันนี้ ราคะโทสะโมหะเหล่านั้นก็พินาสไปหมด ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ความกลัวก็ไม่มีในกาลนั้น แม้ในวันนี้ก็ปรากฏอย่างนั้น เพราะเหตุนั้น เราทั้งหลายจึงทราบว่า ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ในครั้งนั้น ธุลีก็ไม่ฟุ้งขึ้นเบื้องบน แม้ในวันนี้ก็ปรากฏอย่างนั้น เพราะเหตุนั้น เราทั้งหลายจึงทราบว่า ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน กลิ่นที่ไม่พึงปรารถนาได้หายไปหมด กลิ่นทิพได้ฟุ้งตระหลบไปในครั้งนั้น แม้ในวันนี้กลิ่นนั้นก็ฟุ้งตระหลบอยู่ ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน นอกจากอรูปพรหมแล้ว มนุษย์ได้เห็นเทวดาทั้งหลายหมด แม้ในวันนี้เทวดาทั้งหลายเหล่านั้นก็ปรากฏให้เห็นได้ ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ชื่อว่านรกทั้งหลายมีอยู่เท่าใด

ปรากฏให้เห็นในเวลานั้นหมด แม้ในวันนี้ นรกทั้งหลายเหล่านั้น
ก็ปรากฏให้เห็นหมด ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ในครั้งนั้น
ฝาเรือน บานประตู และภูเขา ไม่เป็นเครื่องบังสายตาได้
สิ่งเหล่านั้นในวันนี้เป็นเหมือนอากาศ ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้า
แน่นอน ในครั้งนั้น ไม่มีการตายและการเกิด แม้ในวันนี้ ก็ไม่
ปรากฏมีการตายและเกิดเหล่านั้น ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน
ขอท่านจงประคองความเพียรให้มั่นไว้ มุ่งเดินหน้าอย่าถอยกลับ
ส่วนพวกข้าพเจ้าย่อมทราบชัดว่า ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน"

พระโพธิสัตว์ได้สดับพระดำรัสของพระทศพลทีปังกรและได้ฟังคำของทวยเทพในหมื่นจักรวาฬ ก็เกิดความอุตสาหะยิ่งขึ้น จึงรำพึงว่า "ธรรมดาว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย หามีพระวาจาเป็นโมฆะไม่ ถ้อยคำของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย (ตรัสไว้แล้ว) ไม่มีเป็นอย่างอื่น เพราะว่า ก้อนดินที่โยนขึ้นไปในอากาศ ก็ต้องตกลงมา สัตว์เกิดแล้วก็ต้องตาย เมื่อแสงอรุณขึ้นมาแล้ว ดวงอาทิตย์ก็โผล่ขึ้น ราชสีห์ออกจากที่อยู่ก็ต้องบันลือสีหนาท สตรีมีครรภ์แก่ก็ต้องคลอด (สิ่งเหล่านี้) เป็นของเที่ยงแท้แน่นอน ฉันใด ธรรมดาว่า พระดำรัสของพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ยั่งยืนไม่เป็นโมฆะ ฉันนั้นเช่นกัน ข้าพเจ้าจักได้เป็นพระพุทธเจ้า" เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

ข้าพเจ้าได้สดับพระดำรัสของพระพุทธเจ้าและถ้อยคำของทวยเทพ
ในหมื่นจักรวาฬทั้งหลายแล้ว มีความยินดีชื่นบานปราโมทย์ จึง
รำพึงอย่างนี้ในเวลานั้นว่า "พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีพระวาจาเป็น
สอง พระชินเจ้าทั้งหลายมีพระวาจาไม่เป็นโมฆะ คำไม่จริงของ
พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มี ข้าพเจ้าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน
ก้อนดินที่ขว้างขึ้นไปในท้องฟ้าต้องตกลงมา ณ พื้นดินแน่แท้ ฉันใด
พระวาจาของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด ก็เที่ยงแท้แน่นอน เหมือน
ฉันนั้น ความตายของสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงเป็นของเที่ยงแท้แน่นอน
แม้ฉันใด พระวาจาของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุดก็เที่ยงแท้แน่นอน
เหมือนฉันนั้น เมื่อราตรีผ่านไป ดวงอาทิตย์ก็โผล่ขึ้นมา เป็นของแน่นอน
ฉันใด พระวาจาของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุดก็เที่ยงแท้แน่นอน
เหมือนฉันนั้น ราชสีห์ออกจากที่นอนแล้วต้องบรรลือสีหนาทเป็นการแน่นอน ฉันใด
พระวาจาของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุดก็เที่ยงแท้แน่นอน เหมือนฉันนั้น
สตรีมีครรภ์ก็ต้องคลอดเป็นการแน่นอน

ฉันใด พระวาจาของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุดก็เที่ยงแท้แน่นอน
เหมือนฉันนั้น"

[พระโพธิสัตว์ตรวจเลือกพระบารมี]

พระโพธิสัตว์นั้นได้ทำความตกลงใจว่า "ข้าพเจ้าจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน" อย่างนี้แล้ว เพื่อที่จะคิดค้นหาธรรมซึ่งจะทำให้เป็นพระพุทธเจ้า จึงเลือกเฟ้นธรรมธาตุสิ้นทั้งปวงไปโดยลำดับว่า "ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้าอยู่ที่ไหนหนอ? อยู่ในทิศเบื้องบนหรือในทิศเบื้องล่าง อยู่ในทิศใหญ่หรืออยู่ในทิศน้อย?" ก็เห็นทานบารมีซึ่งพระโพธิสัตว์ทั้งหลายในครั้งโบราณได้ก่อสร้างบำเพ็ญกันมาเป็นธรรมข้อแรก จึงกล่าวสอนตนเองอย่างนี้ว่า "ดูก่อนสุเมธบัณฑิต ตั้งแต่นี้ไปท่านควรบำเพ็ญทานบารมีเป็นประการแรก ความจริง หม้อน้ำที่เขาคว่ำไว้ย่อมเทน้ำออกไปหมด ไม่เอาน้ำกลับมาอีก ฉันใด แม้ตัวท่านก็ฉันนั้นเหมือนกัน จักต้องไม่อาลัยทรัพย์สมบัติ ยศศักดิ์ หรือบุตรธิดา หรือภรรยา หรืออวัยวะน้อยใหญ่ แล้วให้สิ่งทั้งปวงนั้นแก่ยาจกทั้งหลายที่มาขอทั้งหมด จึงจักนั่ง ณ โคนต้นโพธิแล้วได้เป็นพระพุทธเจ้า" พระโพธิสัตว์ได้อธิษฐานทานบารมีให้มั่นคงเป็นข้อแรก ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

> เอาละ ข้าพเจ้าจักตรวจเลือกธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า
> จากที่นั่นและที่นี่ จากเบื้องบน (เทวโลก) จากเบื้องล่าง
> (มนุษย์โลก) จาก ๑๐ ทิศ ตลอดทั่วธรรมธาตุ (คือกามธาตุ รูปธาตุ
> และอรูปธาตุ) เมื่อตรวจเลือกในครั้งนั้น ก็ได้พบว่า "ท่านบารมีเป็นวิถีทาง
> ใหญ่ข้อแรกที่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายในกาลก่อน ผู้แสวงหาคุณธรรมอันยิ่ง
> ใหญ่ได้สั่งสมสืบ ๆ กันมา" (แล้วโอวาทตนเองว่า) "ท่านจงสมาทานทาน-
> บารมีข้อต้นนี้ให้มั่นไว้ก่อน ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ หม้อ
> น้ำที่มีน้ำเต็มซึ่งใคร ๆ ทำให้คว่ำลงแล้วก็เทน้ำออกหมด จะเก็บน้ำไว้
> ในหม้อนั้นไม่ได้ ฉันใด เมื่อท่านพบเห็นยาจกทั้งชั้นต่ำชั้นสูงหรือชั้นกลาง
> ก็ตาม จงให้ทานทั้งหมด เหมือนหม้อน้ำที่เขาคว่ำไว้ ฉันนั้นนั่นแล"

ครั้นแล้ว พระโพธิสัตว์ก็ดำริว่า "ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า มิควรจะมีเพียงนี้เท่านั้น" จึงคิดค้นต่อไปอีก ก็พบสีลบารมีข้อที่ ๒ จึงรำพึงว่า "ดูก่อนสุเมธบัณฑิต ตั้งแต่นี้ไป ท่านควรบำเพ็ญสีลบารมี อันธรรมดาว่าเนื้อทราย มิได้อาลัยแม้แต่ชีวิต จะรักษาแต่ขนของตนไว้เท่านั้น ฉันใด แม้ตัวท่านก็ฉันนั้น ตั้งแต่นี้ไปอย่าได้อาลัยแม้แต่ชีวิต รักษาศีลไว้เท่านั้น ก็จักได้เป็นพระพุทธเจ้า" พระโพธิสัตว์ได้อธิษฐานสีลบารมีให้มั่นคงเป็นข้อที่ ๒ ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระ

ผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

> อันธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นพระพุทธเจ้านั้น คงจักไม่มีแต่เพียงนี้เท่านั้น ข้าพเจ้าจักตรวจเลือกธรรมเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณแม้ข้ออื่นอีก เมื่อตรวจเลือกในครั้งนั้น ก็ได้พบสีลบารมีเป็นบารมีข้อที่ ๒ ซึ่งพระโพธิสัตว์ทั้งหลายในกาลก่อน ผู้แสวงหาคุณธรรมอันยิ่งใหญ่ได้สั่งสมอบรมสืบ ๆ กันมา (แล้วโอวาทตนเองว่า) "ท่านจงสมาทานสีลบารมีข้อที่ ๒ นี้ให้มั่นไว้ก่อน ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ จามรีเมื่อขนไปคล้องติดอยู่ ณ ที่ไหน ๆ ก็ยอมตายอยู่ ณ ที่นั้นไม่ยอมเสียหาง ฉันใด ท่านก็ฉันนั้นเช่นกัน จงรักษาศีลให้บริบูรณ์ในภูมิทั้ง ๔ (มีปาฏิโมกขสังวรศีลเป็นต้น) จงรักษาศีลโดยรอบคอบทุกเวลา เหมือนจามรีรักษาขนหางฉะนั้น"

ครั้นแล้ว พระโพธิสัตว์ก็ดำริว่า "ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้ามิควรจะมีเพียงนี้เท่านั้น" จึงคิดค้นต่อไปอีก ก็พบเนกขัมมบารมีเป็นข้อที่ ๓ จึงรำพึงว่า "ดูก่อนสุเมธบัณฑิต ตั้งแต่นี้ไปท่านควรบำเพ็ญเนกขัมมบารมี เพราะว่า คนที่อยู่ในเรือนจำ หามีความรักใคร่ในเรือนจำไม่ย่อมเบื่อหน่าย และไม่อยากจะอยู่ถ่ายเดียว ฉันใด ถึงแม้ตัวท่านก็ฉันนั้นเหมือนกัน จงทำภพทั้งปวงให้เหมือนเรือนจำ มีความเบื่อหน่ายปรารถนาจักพ้นไปเสียจากภพทั้งปวง มุ่งหน้าต่อเนกขัมมะโดยเฉพาะ ก็จักได้เป็นพระพุทธเจ้าด้วยประการฉะนี้" พระโพธิสัตว์ได้อธิษฐานเนกขัมบารมีให้มั่นคงเป็นข้อที่ ๓ ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

> อันธรรมที่ทำให้บุคคลเป็นพระพุทธเจ้านั้น คงจักไม่มีแต่เพียงนี้เท่านั้น ข้าพเจ้าจักตรวจเลือกธรรมเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณแม้ข้ออื่นอีก เมื่อตรวจเลือกในครั้งนั้น ก็ได้พบเนกขัมมบารมีเป็นข้อที่ ๓ ซึ่งพระโพธิสัตว์ทั้งหลายในกาลก่อน ผู้แสวงหาคุณธรรมอันยิ่งใหญ่ได้อบรมสั่งสมกันมา (แล้วโอวาทตนเองว่า) "ท่านจงสมาทานเนกขัมมบารมีข้อที่ ๓ นี้ให้มั่นไว้ก่อน ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ คนได้รับความลำบากอยู่ในเรือนจำเป็นเวลานาน ย่อมไม่ชอบอยู่ในเรือนจำ หาทางที่จะพ้นออกมาถ่ายเดียว ฉันใด ตัวท่านก็จงเป็นฉันนั้นเช่นกัน จงเห็นภพทั้งหลายเหมือนเรือนจำ จงมุ่งหน้าต่อเนกขัมมะ เพื่อให้พ้นไปจากภพ"

ครั้นแล้ว พระโพธิสัตว์ก็ดำริว่า "ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า มิควรจะมีเพียงนี้เท่านั้น จึงคิดค้นต่อไปอีก ก็พบปัญญาบารมีเป็นข้อที่ ๔ จึงรำพึงว่า "ดูก่อนสุเมธบัณฑิต ตั้งแต่นี้ไป ท่านควรบำเพ็ญปัญญาบารมี ควรเข้าไปถามปัญหากะท่านบัณฑิต ไม่ว่าจะเป็นบัณฑิตชั้นต่ำ ชั้นกลาง หรือชั้นสูง ก็ไม่เว้นใครหมด เหมือนพระภิกษุผู้บิณฑบาตเป็นวัตร์ ย่อมเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับบ้านไม่เว้นตระกูลไร ๆ จะแตกต่างโดยเป็นตระกูลชั้นต่ำ ชั้นกลาง หรือชั้นสูงก็ตาม ก็ได้อาหารพอเลี้ยงชีพทันที ฉันใด แม้ตัวท่านก็ฉันนั้น เมื่อหมั่นเข้าไปถามปัญหากะบัณฑิตทั้งหลาย ก็จักได้เป็นพระพุทธเจ้า" พระโพธิสัตว์ได้อธิษฐานปัญญาบารมีให้มั่นคงเป็นข้อที่ ๔ ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

อันธรรมที่ทำคนให้เป็นพระพุทธเจ้านั้น คงจักไม่มีแต่เพียงนี้เท่านั้น
ข้าพเจ้าจักตรวจเลือกธรรมเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณแม้ข้ออื่นอีก
เมื่อข้าพเจ้าตรวจเลือกในครั้งนั้น ก็ได้พบปัญญาบารมีเป็นข้อที่ ๔
ซึ่งพระโพธิสัตว์ทั้งหลายในกาลก่อน ผู้แสวงหาคุณธรรมอันยิ่งใหญ่
ได้อบรมสั่งสมกันมา (แล้วโอวาทตนเองว่า) "ท่านจงสมาทานปัญญา
บารมีข้อที่ ๔ นี้ให้มั่นไว้ก่อน ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุพระโพธิญาณ
ภิกษุผู้เที่ยวภิกษาจารไม่งดเว้นตระกูลทั้งหลายทั้งต่ำ สูง และกลางด้วย
ปฏิบัติอย่างเดียวกันหมด จึงได้อาหารพอเลี้ยงชีวิต แม้ฉันใด ตัวท่าน
ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเข้าไปไต่ถามท่านผู้รู้อยู่ทุกเมื่อ บำเพ็ญปัญญา-
บารมีไป ก็จักบรรลุสัมโพธิญาณ"

ครั้นแล้ว พระโพธิสัตว์ก็ดำริว่า "ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้ามิควรจะมีเพียงนี้เท่านั้น" จึงคิดค้นต่อไปอีก ก็พบวีริยบารมีเป็นข้อที่ ๕ จึงรำพึงว่า "ดูก่อนสุเมธบัณฑิต ตั้งแต่นี้ไป ท่านควรบำเพ็ญวีริยบารมี เปรียบเหมือนราชสีห์ผู้เป็นราชาแห่งมฤค เป็นสัตว์มีความเพียร หนักแน่นในทุกอิริยาบถ ฉันใด แม้ตัวท่านก็จงเป็นฉันนั้น เมื่อเป็นผู้มีความเพียรมั่นคงไม่ลดละความเพียรในทุกอิริยาบถในทุกภพ ท่านก็จักได้เป็นพระพุทธเจ้า" พระโพธิสัตว์ได้อธิษฐานวีริยบารมีให้มั่นคงเป็นข้อที่ ๕ ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

อันธรรมที่ทำคนให้เป็นพระพุทธเจ้านั้นคงจักไม่มีแต่เพียงนี้เท่านั้น
ข้าพเจ้าจักตรวจเลือกธรรมเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณแม้ข้ออื่นอีก
เมื่อข้าพเจ้าตรวจเลือกในครั้งนั้น ก็ได้พบวีริยบารมีเป็นข้อที่ ๕
ซึ่งพระโพธิสัตว์ทั้งหลายในกาลก่อน ผู้แสวงหาคุณธรรมอันยิ่งใหญ่
ได้อบรมสั่งสมกันมา (แล้วโอวาทตนเองว่า) "ท่านจงบำเพ็ญวีรย-

บารมีข้อที่ ๕ นี้ สมาทานให้มั่นไว้ก่อน ถ้าท่านปรารถนาจะบรรลุ
พระโพธิญาณ พญาสีหะมฤคราชไม่ลดหย่อนความเพียรในขณะนั่ง ยืน
เดิน ประคองใจไว้ทุกเมื่อ ฉันใด ตัวท่านก็ฉันนั้นเหมือนกัน
จงประคองความเพียรให้มั่นไว้ในภพทั้งปวง แล้วบำเพ็ญวีริย-
บารมีไป ก็จักบรรลุสัมโพธิญาณ"

ครั้นแล้ว พระโพธิสัตว์ก็ดำริว่า "ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า มิควรจะมีเพียงนี้เท่านั้น" จึงคิดค้นต่อไปอีก ก็พบขันติบารมีเป็นข้อที่ ๖ จึงรำพึงว่า "ดูก่อนสุเมธบัณฑิต ตั้งแต่นี้ไป ท่านควรบำเพ็ญขันติบารมี พึงเป็นผู้อดทนทั้งในการยกย่องนับถือ ทั้งในการถูกดูถูกดูหมิ่น เปรียบเหมือนแผ่นดิน เขาทิ้งของสะอาดลงไปบ้าง ทิ้งของสกปรกลงไปบ้าง แผ่นดินก็ไม่ยินดียินร้ายด้วยการกระทำนั้น อดได้ทนได้อดกลั้นได้ทุกอย่าง ฉันใด แม้ตัวท่านก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเป็นผู้อดทนทั้งในการยกย่องนับถือ ทั้งในการถูกดูถูกดูหมิ่น ท่านก็จักได้เป็นพระพุทธเจ้า" พระโพธิสัตว์ได้อธิษฐานขันติบารมีให้มั่นคงเป็นข้อที่ ๖ ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

อันธรรมที่ทำคนให้เป็นพระพุทธเจ้านั้น คงจักไม่มีแต่เพียงนี้เท่านั้น
ข้าพเจ้าจักตรวจเลือกธรรมเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณแม้ข้ออื่นอีก
เมื่อข้าพเจ้าตรวจเลือกในครั้งนั้น ก็ได้พบขันติบารมีเป็นข้อที่ ๖
ซึ่งพระโพธิสัตว์ทั้งหลายในกาลก่อน ผู้แสวงหาคุณธรรมอันยิ่งใหญ่
ได้สั่งสมอบรมกันมา (แล้วโอวาทตนเองว่า) "ท่านจงสมาทานขันติ
บารมีข้อที่ ๖ นี้ให้มั่นไว้ก่อน มีใจเป็นหนึ่งแน่ในขันติบารมีนั้น ก็จัก
บรรลุสัมโพธิญาณ ธรรมดาว่าแผ่นดินย่อมอดทนได้ทั้งของสะอาดและ
ทั้งของสกปรกที่เขาทิ้งลงไป ไม่ทำความยินร้ายยินดี ฉันใด ถึงแม้ตัว
ท่าน ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเป็นผู้อดทนต่อการยกย่องนับถือและ
ความดูถูกดูหมิ่น บำเพ็ญขันติบารมีไป ก็จักบรรลุสัมโพธญาณ"

ครั้นแล้ว พระโพธิสัตว์ก็ดำริว่า "ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า มิควรจะมีเพียงนี้เท่านั้น" จึงคิดค้นต่อไปอีก ก็พบสัจจบารมีเป็นข้อที่ ๗ จึงรำพึงว่า "ดูก่อนสุเมธบัณฑิต ตั้งแต่นี้ไป ท่านควรบำเพ็ญสัจจบารมี แม้สายฟ้าจะตกลงมากลางกระหม่อม ท่านก็อย่าได้พูดเท็จทั้งรู้ ๆ อยู่ เพราะเรื่องทรัพย์สินเป็นต้น อันธรรมดาว่าดาวประกายพรึก ย่อมไม่ละวิถีทางโคจรของตนแล้วไปเดินในวิถีอื่น แต่เดินอยู่ในวิถีโคจรของตนทุกฤดูกาล ฉันใด แม้ตัวท่านก็ฉันนั้น เมื่อไม่ละคำสัตย์ ไม่กล่าวคำเท็จนั่นแล ท่านก็จักได้เป็นพระพุทธเจ้า" พระโพธิสัตว์ได้อธิษฐานสัจจบารมี

ให้มั่นคงเป็นข้อที่ ๗ ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

อันธรรมที่ทำคนให้เป็นพระพุทธเจ้านั้น คงจักไม่มีแต่เพียงนี้เท่านั้น
ข้าพเจ้าจักตรวจเลือกธรรมเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณแม้ข้ออื่นอีก
เมื่อข้าพเจ้าตรวจเลือกในครั้งนั้น ก็ได้พบสัจจบารมีเป็นข้อที่ 7 ซึ่งพระ-
โพธิสัตว์ทั้งหลายในกาลก่อน ผู้แสวงหาคุณธรรมอันยิ่งใหญ่ได้สั่งสมอบ-
รมกันมา (แล้วโอวาทตนเองว่า) "ท่านจงสมาทานสัจจบารมีข้อที่ ๗ นี้
ให้มั่นไว้ก่อน เมื่อเป็นผู้มีถ้อยคำเป็นหนึ่งแน่ในสัจจบารมีนั้น ก็จักได้
บรรลุสัมโพธิญาณ ธรรมดาว่าดาวประกายพรึกย่อมเป็นดาวที่มีวิถีโคจร
เที่ยงตรงในโลกมนุษย์อีกทั้งในเทวโลก ไม่ลงจากวิถี ทุกสมัย ทุกฤดู
หรือทุกปี แม้ฉันใด แม้ตัวท่านก็ฉันนั้นเหมือนกัน อย่าลงจาก
วิถีความสัตย์ เมื่อบำเพ็ญสัจจบารมีไป ก็จักบรรลุสัมโพธิญาณ"

ครั้นแล้ว พระโพธิสัตว์ก็ดำริว่า "ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า มิควรจะมีเพียงเท่านั้น" จึงคิดค้นต่อไปอีก ก็พบอธิฏฐานบารมีเป็นข้อที่ ๘ จึงจินตนาการว่า "ดูก่อนสุเมธบัณฑิต ตั้งแต่นี้ไป ท่านควรบำเพ็ญอธิฏฐานบารมี ท่านอธิฏฐานสิ่งใดไว้ พึงเป็นผู้มั่นคงในอธิฏฐานนั้น เปรียบดังภูเขา แม้จะถูกลมพัดกระหน่ำมาทั่วทุกทิศ ก็ไม่สั่นสะเทือนไม่เคลื่อนไหว ดำรงมั่นอยู่ ณ ที่เดิมของตนนั่นเอง ฉันใด ถึงตัวท่านก็ฉันนั้น เมื่อเป็นผู้มั่นคงอยู่ในอธิฏฐานของตนนั่นแล ท่านก็จักได้เป็นพระพุทธเจ้า" พระโพธิสัตว์อธิษฐานอธิฏฐานบารมีให้มั่นคงเป็นข้อที่ ๘ ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

อันธรรมที่ทำให้คนเป็นพระพุทธเจ้านั้น คงจักไม่มีแต่เพียงนี้เท่านั้น
ข้าพเจ้าจักตรวจเลือกธรรมเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณแม้ข้ออื่นอีก
เมื่อข้าพเจ้าตรวจเลือกในครั้งนั้นก็ได้พบอธิฏฐานบารมีเป็นข้อที่ ๘
ซึ่งพระโพธิสัตว์ทั้งหลายในกาลก่อน ผู้แสวงหาคุณธรรมอันยิ่งใหญ่
ได้สั่งสมอบรมกันมา (แล้วโอวาทตนเองว่า) "ท่านจงสมาทานบารมี
ข้อที่ ๘ นี้ให้มั่นก่อน เมื่อท่านเป็นผู้มั่นคงในอธิฏฐานบารมีนั้นแล้ว
ท่านก็จักบรรลุสัมโพธิญาณ ภูเขาศิลา ตั้งอยู่มั่นคงไม่เคลื่อนไหว
ถูกลมแรงก็ไม่สั่นสะเทือน คงตั้งอยู่ ณ ที่เดิมของตนนั่นเอง แม้ฉันใด ตัวท่านก็ฉันนั้น จงเป็นผู้มั่นคงในความตั้งใจมั่นตลอดกาลทุกเมื่อ
เมื่อบำเพ็ญอธิฏฐานมารมีไป ท่านก็จักบรรลุสัมโพธิญาณ"

ครั้นแล้ว พระโพธิสัตว์ก็ดำริว่า “ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า มิควรจะมีเพียงนี้เท่านั้น” จึงคิดค้นต่อไปอีก ก็พบเมตตาบารมีเป็นข้อที่ ๙ จึงจินตนาการว่า “ดูก่อนสุเมธบัณฑิต ตั้งแต่นี้ไป ท่านควรบำเพ็ญเมตตาบารมี พึงเป็นผู้มีจิตเป็นอย่างเดียวกันในสรรพสัตว์ทั้งผู้เกื้อกูลทั้งผู้ไม่เกื้อกูล เพราะว่าธรรมดาของน้ำย่อมแผ่ความเย็นเป็นอย่างเดียวกัน ทั้งแก่คนชั่วทั้งแก่คนดี ฉันใด ถึงแม้ตัวท่านก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเป็นผู้มีจิตมีเมตตาเป็นอย่างเดียวกันในสัตว์ทั้งปวง ท่านก็จักได้เป็นพระพุทธเจ้า” พระโพธิสัตว์ได้อธิษฐานเมตตาบารมีให้มั่นคงเป็นข้อที่ ๙ ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

อันธรรมที่ทำคนให้เป็นพระพุทธเจ้านั้น คงจักไม่มีแต่เพียงนี้เท่านั้น
ข้าพเจ้าจักตรวจเลือกธรรมเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณแม้ข้ออื่นอีก
เมื่อข้าพเจ้าตรวจเลือกในครั้งนั้น ก็ได้พบเมตตาบารมีเป็นข้อที่ ๙
ซึ่งพระโพธิสัตว์ทั้งหลายในกาลก่อน ผู้แสวงหาคุณธรรมอันยิ่งใหญ่
ได้อบรมสั่งสมกันมา (แล้วโอวาทตนเองว่า) “ท่านจงสมาทานบารมี
ข้อที่ ๙ นี้ให้มั่นก่อน ท่านจงเป็นผู้มีเมตตาอย่างไม่มีใครเสมอเหมือน
ถ้าท่านปรารถนาจักบรรลุพระโพธิญาณ ธรรมดาว่าน้ำย่อมกระจาย
ความเย็น ย่อมชำระล้างธุลีและมลทินทั้งในคนดีและคนชั่วเสมอกันหมด
แม้ฉันใด แม้ตัวท่านก็ฉันนั้นเหมือนกัน จงทำเมตตาให้เกิดสม่ำเสมอไป
ทั้งในคนที่ไม่ทำประโยชน์ทั้งในคนที่ทำประโยชน์ (คือทั้งศัตรูและมิตร)
เมื่อท่านบำเพ็ญเมตตาบารมีไป ท่านก็จักบรรลุสัมโพธิญาณ”

ครั้นแล้ว พระโพธิสัตว์ก็ดำริว่า “ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า มิควรจะมีเพียงนี้เท่านั้น” จึงคิดค้นต่อไปอีก ก็พบอุเบกขาบารมีเป็นข้อที่ ๑๐ จึงรำพึงว่า “ดูก่อนสุเมธบัณฑิต ตั้งแต่นี้ไป ท่านควรบำเพ็ญอุเบกขาบารมี พึงเป็นผู้วางตนเป็นกลางทั้งในยามสุขทั้งในยามทุกข์ เปรียบเหมือนแผ่นปฐพี เมื่อเขาทิ้งของสะอาดบ้างของสกปรกบ้างลงไป ก็วางตนเป็นกลางตลอดไป ฉันใด แม้ตัวท่านก็ฉันนั้นเช่นกัน เมื่อเป็นผู้วางตนเป็นกลางทั้งในยามสุขและยามทุกข์ตลอดไป ท่านก็จักได้เป็นพระพุทธเจ้า” พระโพธิสัตว์ได้อธิษฐานอุเบกขาบารมีให้มั่นคงเป็นข้อที่ ๑๐ ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถาแปลความ) ว่า

อันธรรมที่ทำให้คนเป็นพระพุทธเจ้านั้น คงจักไม่มีแต่เพียงนี้เท่านั้น
ข้าพเจ้าจักตรวจเลือกธรรมเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณแม้ข้ออื่นอีก
เมื่อข้าพเจ้าตรวจเลือกในครั้งนั้น ก็ได้พบอุเบกขาบารมีเป็นข้อที่ ๑๐
ซึ่งพระโพธิสัตว์ทั้งหลายในกาลก่อน ผู้แสวงหาคุณธรรมอันยิ่งใหญ่
ได้อบรมสั่งสมกันมา (แล้วโอวาทตนเองว่า) “ท่านจงสมาทานบารมี

ข้อที่ ๑๐ นี้ให้มั่นคงก่อน เมื่อท่านเป็นผู้มั่นคงเป็นตาชั่งแล้ว ท่านก็จักบรรลุสัมโพธิญาณ ธรรมดาว่าผืนแผ่นดินย่อมปราศจากความโกรธเคืองและความพึงพอใจ แม้ทั้งสองประการนี้ วางเฉยได้ทั้งของสกปรกทั้งของสะอาดที่เขาทิ้งลงไป แม้ฉันใด แม้ตัวท่านก็ฉันนั้นเหมือนกัน พึงเป็นผู้คงที่ทั้งในยามสุขและยามทุกข์ตลอดเวลา เมื่อท่านบำเพ็ญอุเบกขาบารมีไป ท่านก็จักบรรลุสัมโพธิญาณ" ดังนี้

[พระโพธิสัตว์พิจารณาทบทวนบารมี - แผ่นดินไหว]

แต่นั้น พระโพธิสัตว์ก็จินตนาการ (ต่อไป) ว่า "พุทธการกธรรม (ธรรมที่ทำคนให้เป็นพระพุทธเจ้า) อันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณซึ่งพระโพธิสัตว์พึงบำเพ็ญในโลกนี้ มีจำนวนเพียงนี้เท่านั้น นอกจากบารมี ๑๐ แล้ว หามีอย่างอื่นอีกไม่ ถึงแม้บารมี ๑๐ เหล่านี้จะมีอยู่แม้ในอากาศเบื้องบนก็หามิได้ จะมีอยู่แม้ในแผ่นดินเบื้องล่างก็หามิได้ จะมีอยู่ในทิศทั้งหลายมีทิศบูรพาเป็นต้น ก็หามิได้ (แต่) ตั้งอยู่ในระหว่างเนื้อหทัยของข้าพเจ้านี่เอง" ครั้นพบว่าบารมี ๑๐ เหล่านั้นตั้งอยู่ในหทัยอย่างนี้แล้ว พระโพธิสัตว์จึงอธิษฐานบารมีทั้งหมดให้มั่น เมื่อจะกำหนดพิจารณาทบทวนไปมา จึงกำหนดพิจารณาเป็นอนุโลมและปฏิโลม กำหนดที่เบื้องปลายย้อนไปเบื้องต้น กำหนดที่เบื้องต้นไปหยุด ณ เบื้องปลาย และกำหนดตรงกลางไปจบลงทั้งสองข้าง กำหนด ณ ที่สุดทั้งสองข้างมาจบลงตรงกลาง กำหนดพิจารณาแยกเป็นบารมี ๑๐ เป็นอุปบารมี ๑๐ เป็นปรมัตถบารมี ๑๐ เช่นการบริจาคสิ่งของภายนอก เรียกว่า ทานบารมี การเสียสละอวัยวะ เรียกว่า ทานอุปบารมี การเสียสละชีวิต เรียกว่า ทานปรมัตถบารมี ประหนึ่งหมุนเครื่องยนต์บีบคั้นเอาน้ำมัน และประหนึ่งเอาเขาสิเนรุมาทำไม้กวนมหาสมุทรในจักรวาฬ เมื่อพระโพธิสัตว์กำหนดพิจารณาบารมี ๑๐ อยู่นั้น ด้วยเดชแห่ง (บารมี) ธรรม ผืนแผ่นดินใหญ่ หนา ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์ นี้ก็ร้องครื้นเครงเป็นการใหญ่ไหวสะเทือนสะท้านดุจกำต้นอ้อที่ถูกช้างเหยียบ และดุจเครื่องยนต์หีบอ้อยที่กำลังหีบอยู่และหมุนคว้าง ดุจวงล้อปั้นหม้อและดุจวงล้อเครื่องยนต์หีบน้ำมัน เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

ธรรมเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณในโลกมีอยู่เพียงนี้เท่านั้น
นอกเหนือจากนั้นไม่มี ท่านจงตั้งมั่นอยู่ในบารมี ๑๐ นั้น
เมื่อข้าพเจ้ากำหนดพิจารณา (บารมี) ธรรมเหล่านี้พร้อม
ทั้งรสและลักษณะโดยสภาวะ ด้วยเดชแห่ง (การกำหนด
พิจารณาบารมี) ธรรม ผืนพสุธาทั่วทั้งหมื่นก็สะเทือนไหว
ผืนปฐพีก็สั่นสะท้านครื้นครั่นดุจเครื่องยนต์หีบอ้อยซึ่งกำลัง

หีบอยู่ ผืนเมทนีก็หมุนคว้างเหมือนวงล้อเครื่องยนต์หีบน้ำมัน

เมื่อผืนปฐพีใหญ่ไหวอยู่นั้น ประชาชนชาวรัมมะนครไม่สามารถดำรงตัวอยู่ได้ ต่างล้มระเนระนาด ประดุจต้นรังใหญ่ถูกลมยุคันตวาต (แปลตามศัพท์ว่า ลมในตอนท้ายยุค) พัดล้มลงฉะนั้น ภาชนะดิน เช่นหม้อน้ำเป็นต้นก็หมุนกระทบกันแตกเป็นจุณวิจุณไป ประชาชนตกใจกลัวพากันเข้ามาเฝ้าพระบรมศาสดาแล้วกราบทูลถามว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกข้าพระองค์ไม่ทราบเรื่องนี้โดยแท้จริง ว่ามหาปฐพีนี้หมุนวนเพราะนาค หรือหมุนวนเพราะภูต หรือเพราะยักษ์ หรือเพราะเทวดา ตนใดตนหนึ่ง หรืออย่างไร? อีกประการหนึ่ง ประชาชนนี้ตื่นตกใจทั่วกันหมด สิ่งชั่วร้ายหรือสิ่งดีงามจักมีแก่ชาวโลกหรือไร? ขอพระองค์โปรดตรัสบอกเหตุนั้นแก่พวกข้าพระองค์ด้วยเถิด" พระบรมศาสดาได้ทรงสดับถ้อยคำของประชาชนเหล่านั้นจึงตรัสบอกว่า "ท่านทั้งหลายอย่ากลัวไปเลย อย่าวิตกไปเลย จะไม่มีภัยที่เกิดจากเรื่องนี้แก่ท่านทั้งหลาย สุเมธบัณฑิต คนที่ตถาคตพยากรณ์ไว้ในวันนี้ ว่าจักได้เป็นพระพุทธเจ้ามีนามว่าโคตมะในอนาคตนั้น บัดนี้เขากำลังกำหนดพิจารณาบารมีอยู่ เพราะเดชแห่ง (บารมี) ธรรมของเขาที่กำหนดพิจารณาตรวจเลือกบารมีทั้งหลาย โลกธาตุถ้วนทั้งหมื่นจึงไหวสะท้านบรรลือลั่นพร้อมกันหมด" เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

บริษัทบรรดาที่อยู่ในบริเวณที่ประทับของพระพุทธเจ้านั้น
ต่างซวนเซล้มระเนระนาดอยู่บนพื้นดิน ณ ที่นั้น หม้อน้ำ
หลายพันและหม้อดินมากมายหลายร้อยกระทบกระแทกกัน
แตกละเอียดอยู่ ณ ที่นั้น ๆ ประชาชนต่างก็ตกใจสะดุ้งกลัว
หวาดหวั่น มีใจร้อนรนพากันเข้ามาเฝ้าพระพุทธทีปังกร
แล้วทูลถามว่า "จักมีอะไรในโลกเป็นความดีหรือความ
ร้าย โลกปั่นป่วนทั่วไปหมดแล้ว ข้าแต่พระผู้มีจักษุ ขอ-
พระองค์ได้โปรดบรรเทาความปั่นป่วนนั้นด้วยเถิด" พระมหา-
มุนีทีปังกรตรัสให้ประชาชนเหล่านั้นทราบในขณะนั้นว่า
"เรื่องแผ่นดินไหวนี้ ท่านทั้งหลายจงเบาใจเถิด อย่า
กลัวกันไปเลย ท่านสุเมธบัณฑิตซึ่งตถาคตได้พยากรณ์
ไว้วันนี้ ว่าเขาจักได้เป็นพระพุทธเจ้าในโลกนั้น เขา
กำหนดพิจารณา (บารมี) ธรรม ซึ่งพระชินะเจ้าทรงบำเพ็ญ
มาในกาลก่อน เมื่อเธอกำหนดพิจารณาธรรมที่เป็นพุทธภูมิ
โดยทั่วถึงแล้ว เพราะเหตุนั้น ผืนปฐพีทั้ง ๑๐,๐๐๐ นี้ รวมทั้งเทวโลก
ด้วย จึงสะเทือนไหว"

ครั้นประชาชนได้สดับพระดำรัสของพระตถาคตเจ้าแล้ว ก็พากันรื่นเริงบันเทิงใจ ต่างคนก็ถือดอกไม้เครื่องหอมและเครื่องลูบไล้ ออกจากรัมมะนคร เข้าไปหาพระโพธิสัตว์แล้วบูชาด้วยดอกไม้ เป็นต้น กราบไหว้ทำปทักษิณแล้วพากันกลับเข้ารัมมะนคร ฝ่ายว่าพระโพธิสัตว์ครั้นกำหนดพิจารณาบารมี ๑๐ อธิษฐานตั้งความเพียรให้มั่นแล้วก็ลุกขึ้นจากอาสนะที่นั่ง เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

ประชาชนทั้งปวง ครั้นได้ฟังพระดำรัสของพระพุทธเจ้า
ก็มีใจสงบลงในทันที พากันมาหาข้าพเจ้าแล้วกราบไหว้
อีกครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้าสมาทานพระพุทธคุณทำใจให้มั่น
นมัสการพระพุทธทีปังกรแล้วก็ลุกขึ้นจากที่นั่งในขณะนั้น

ขณะพระโพธิสัตว์ลุกขึ้นจากอาสนะนั้น ทวยเทพทั่วทั้งหมื่นจักรวาฬก็พากันมาชุมนุมบูชาด้วยดอกไม้และเครื่องหอมทิพ แล้วร่วมกันกล่าวคำสดุดีมงคลเป็นต้นว่า “ข้าแต่ท่านสุเมธดาบสผู้เป็นเจ้า ขอให้ความปรารถนาอันยิ่งใหญ่ที่ท่านตั้งไว้ ณ แทบใกล้พระยุคลบาทของพระพุทธ-ทีปังกรทศพลในวันนี้นั้น จงสำเร็จแด่ท่านโดยหาอันตรายมิได้เถิด ท่านอย่าได้มีภัยหรือความหวาดหวั่นเลย โรคแม้แต่เพียงเล็กน้อยก็อย่าได้เกิดขึ้นในตัวท่าน ขอให้ท่านจงบำเพ็ญบารมีทั้งหลายแล้วตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณโดยเร็วเถิด ต้นไม้ดอกและต้นไม้ผลย่อมผลิดอกและเผล็ดผลในฤดูกาล ฉันใด แม้ตัวท่านก็จงบรรลุโพธิญาณอันสูงสุดโดยเร็ว ไม่เกินสมัยกาลเช่นฉันนั้นเถิด” ครั้นกล่าวคำสดุดีมงคลอย่างนี้แล้ว ทวยเทพทั่วทั้งหมื่นจักรวาฬก็กลับไปยังเทวสถานของตน ๆ ฝ่ายพระโพธิสัตว์ครั้นได้รับคำสดุดีจากทวยเทพแล้ว จึงอธิษฐานตั้งความเพียรอย่างแน่วแน่ว่า “ข้าพเจ้าจักบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ แล้วจักเป็นพระพุทธเจ้า ในตอนปลายของ ๔ อสงไขยกับอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์” แล้วเหาะขึ้นสู่อากาศตรงไปยังป่าหิมพานต์ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ (เป็นพระคาถา แปลความ) ว่า

พอข้าพเจ้าลุกจากอาสนะกองดอกไม้ พวกเทวดาและมนุษย์
ทั้งสองฝ่ายก็โปรยปรายดอกไม้ทั้งของทิพและของมนุษย์ และ
เทวดากับมนุษย์ทั้งสองฝ่ายนั้นต่างประกาศความยินดีให้ทราบ
ว่า “ความปรารถนาอันยิ่งใหญ่ที่ท่านตั้งไว้นั้นขอจงได้ดังปรารถนา
เถิด ขอสิ่งเสนียดทุกประการจงสลายไป ขอให้โรคทุกชนิด
จงพินาสไป ขออันตรายจงอย่ามีแก่ท่าน ขอให้ท่านจงบรรลุ
พระโพธิญาณอันประเสริฐสุดโดยเร็วเถิด ต้นไม้ดอกย่อมผลิดอก
ในเมื่อถึงฤดูกาล แม้ฉันใด ข้าแต่ท่านผู้มีความเพียรมาก ขอท่าน
จงผลิบานด้วยพระโพธิญาณเช่นฉันนั้นเถิด พระสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย

พระองค์ไร ๆ ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมี ๑๐ มาแล้ว ฉันใด
ข้าแต่ท่านผู้มีความเพียรมาก ขอท่านจงบำเพ็ญบารมี ๑๐ เช่นฉันนั้นเถิด
พระสัมพุทธเจ้าทั้งหลายพระองค์ไร ๆ ได้ตรัสรู้แล้ว ณ ควงไม้เป็น
ที่ตรัสรู้ ฉันใด ข้าแต่ท่านผู้มีความเพียรมาก ขอท่านจงตรัสรู้ ณ
ควงไม้เป็นที่ตรัสรู้เช่นฉันนั้นเถิด พระสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย
พระองค์ไร ๆ ได้ทรงประกาศพระธรรมจักรแล้ว ฉันใด
ขอท่านจงประกาศพระธรรมจักร เช่นฉันนั้นเถิด ดวงจันทร์
ย่อมผ่องใสไพโรจน์ในวันเพ็ญ ฉันใด ขอให้ท่านจงมีใจผ่อง
เพ็ญไพโรจน์ในหมื่นโลกธาตุ เช่นฉันนั้นเถิด ดวงอาทิตย์พ้น
จากราหูแล้วย่อมรุ่งเรืองยิ่งด้วยแสงอันร้อนแรง ฉันใด
ขอท่านจงปลดเปลื้องโลกธรรมแล้วรุ่งเรืองด้วยสิริ เช่นฉันนั้น
เถิด แม่น้ำทั้งหลายสายไร ๆ ต่างไหลลงสู่มหาสมุทร ฉันใด
ขอชาวมนุษยโลกทั้งหลายรวมทั้งชาวเทวโลกด้วย จงลงมาสู่
สำนักของท่าน เช่นฉันนั้นเถิด" ข้าพเจ้าได้ฟังคำสดุดีสรรเสริญ
จากเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว ได้สมาทาน
(บารมี) ธรรมทั้งสิบ เมื่อจะบำเพ็ญ (บารมี) ธรรมเหล่า
นั้นให้เต็มเปี่ยม จึงกลับไปยังป่าหิมพานต์ ณ กาลนั้นแล

จบเรื่องสุเมธดาบส

[พระพุทธทีปังกรเสด็จดับขันธปรินิพพาน]

ฝ่ายประชาชนชาวรัมมะนคร ครั้นกลับเข้าเมืองแล้ว ได้พากันถวายทานเป็นการใหญ่แก่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข พระบรมศาสดาก็ทรงแสดงธรรมแก่ประชาชนเหล่านั้น โปรดให้ประชาชนตั้งอยู่ในคุณธรรม มีสรณะ (ตรัย) เป็นต้น แล้วเสด็จออกจากรัมมะนครไป ต่อแต่นั้น พระองค์ก็ทรงบำเพ็ญพุทธกิจครบทุกประการ เสด็จดำรงอยู่ตลอดพระชนมายุ ก็ทรงดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุโดยลำดับ

เรื่องที่จะต้องกล่าวในการเสด็จดับขันธปรินิพพานทั้งหมดนั้น พึงทราบตามนัยที่กล่าวไว้แล้วในคัมภีร์พุทธวงส์ เพราะในคัมภีร์พุทธวงส์นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสไว้แล้วว่า

ในครั้งนั้น ประชาชนชาวรัมมะนครทั้งหลายเหล่านั้นได้อังคาส
พระผู้เป็นนายกของโลก พร้อมทั้งพระสงฆ์ แล้วเข้าถึงพระบรม
ศาสดาทีปังกรเจ้าเป็นสรณะ พระตถาคตเจ้าได้โปรดให้บุคคล

บางคนตั้งอยู่ในสรณาคมน์ บางคนตั้งอยู่ในศีล ๕ อีกทั้งในศีล ๑๐ พระองค์ได้โปรดประทานผลแห่งความเป็นสมณะ (อริยมรรค) และ (อริย) ผลอันประเสริฐสุด ๔ ประการแก่บุคคลบางคน โปรดประทานปฏิสัมภิทา (๔) อันเป็นธรรมหาสิ่งเสมอมิได้แก่ บุคคลบางคน องค์พระนราสภได้โปรดประทานสมาบัติอันประเสริฐสุด ๘ ประการแก่บุคคลบางคน ได้โปรดประทานวิชชา ๓ และอภิญญา ๖ แก่บุคคลบางคน พระมหามุนีได้ทรงสั่งสอนฝูงชนโดยลำดับ คำสั่งสอนของพระโลกนาถเจ้า จึงแพร่หลายไพศาล ด้วยเหตุนั้น พระพุทธทีปังกรผู้มีพระหนุ (คาง) ใหญ่ พระผู้มีพระสกนธ์กายดุจโคอุสภะ พระผู้เป็นนายกวิเศษ ได้ทรงพาประชาชนมากมายให้ข้าม (สังสารวัฏ) ได้ทรงปลดเปลื้องชนเป็นอันมากให้พ้นจากทุคคติ พระมหามุนีได้ทรงเห็นคนที่ควรตรัสรู้ แม้อยู่ไกลตั้งแสนโยชน์ ก็รีบเสด็จไปทรงโปรดเขาให้ได้ตรัสรู้ พระพุทธเจ้า (ทีปังกร) ได้โปรดเทวดาและมนุษย์ ๑๐๐ โกฏิ ให้ได้ตรัสรู้ในอภิสมัย (คือการชุมนุมใหญ่) ครั้งที่ ๑ พระผู้เป็นนาถะได้โปรดให้เทวดาและมนุษย์ ๑๐๐,๐๐๐ ได้ตรัสรู้ในอภิสมัยครั้งที่ ๒[๑] และในคราวที่พระพุทธเจ้า (ทีปังกร) ทรงแสดง (พระอภิ) ธรรมในเทวโลกนั้น (ได้โปรดให้) เทวดาถึง ๙,๐๐๐,๐๐๐ โกฏิ (ได้ตรัสรู้) เป็นอภิสมัยครั้งที่ ๓ ส่วนสาวกสันนิบาต (คือการชุมนุมพระสาวก) ของพระพุทธทีปังกรบรมศาสดา มี ๓ ครั้ง คือ การชุมนุมครั้งแรกมีพระสาวก ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ อีกครั้งหนึ่ง เมื่อพระชินเจ้าเสด็จเข้าที่สงัดเงียบบนยอดภูเขานารทะ พระขีณาสพผู้ปราศจากกิเลสมลทิน ๑๐๐ โกฏิได้มาชุมนุมกัน (และ) เมื่อครั้งพระขีณาสพ ๙๐,๐๐๐ โกฏิชุมนุมแวดล้อมพระมหามุนีผู้ทรงมีความเชี่ยวชาญมีความเพียรมาก บนยอดภูเขาสุทัสสนะ สมัยนั้น ข้าพเจ้าเป็นชฎิลผู้มีตบะสูงเหาะไปได้ในอากาศ ผู้ถึงฝั่งในอภิญญา ๕ ธรรมาภิสมัย (คือการตรัสรู้ธรรม) ได้มีขึ้นแก่ชนทั้งหลายถึง ๓๐,๐๐๐ ส่วนการตรัสรู้คราวละคน ๒ คน คำนวณนับไม่ได้ ในครั้งนั้น

---

๑. ในมธุรตฺถวิลาสินี (ฉบับอักษรโรมัน, pp.124) ว่าในอภิสมัยที่ ๒ นี้ ทรงโปรดให้เทวดาและมนุษย์ตรัสรู้ถึง ๙ โกฏิ

คำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าทีปังกรแผ่ไพศาล มีผู้รู้กันมาก แพร่-
หลายกว้างขวาง เป็นคำสั่งสอนที่หมดจดวิเศษเป็นอย่างดี มีพระ
อรหันตขีณาสพผู้สำเร็จอภิญญา ๖ มีฤทธิ์มาก แวดล้อมพระพุทธทีปังกร
พระผู้ตรัสรู้โลก เป็นประจำตลอดเวลา สมัยนั้น ท่านทั้งหลายใด ๆ
ละภพมนุษย์ไป ทั้งยังเป็นพระเสขะมิได้บรรลุพระอรหัตต์ ท่าน
เหล่านั้นจะถูกตำหนิติเตียน ปาพจน์ (คือ พระศาสนา) ที่เบิกบาน
อย่างดี ทั้งในมนุษยโลกและเทวโลก จึงงดงามไปด้วยพระอรหันต-
ขีณาสพผู้คงที่ปราศจากกิเลสมลทิน พระนครของพระทีปังกรบรมศาสดา
มีนามว่า รัมมวดี กษัตริย์พระนามว่า สุเมธ[๑] เป็นพระชนก พระเทวี
พระนามว่า สุเมธาเป็นพระชนนี พระองค์ทรงครองฆราวาสอยู่
๑๐,๐๐๐ ปี มีปราสาทงามยอดเยี่ยม ๓ องค์ ชื่อ รัมมะ ๑ สุรัมมะ ๑
และสุภะ ๑[๒] มีสนมนารีแต่งกายสวยงาม (อยู่ประจำบำเรอ) จำนวน
๓๐๐,๐๐๐ คน นารีพระนามว่า ยโสธรา[๓] เป็นพระชายาและมีพระโอรส
พระนามว่าอุสภขันธ์ พระชินเจ้าทอดพระเนตรเห็นนิมิตร ๔ ประการ
แล้วเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์โดยทรงช้างเป็นพาหนะ ทรงบำเพ็ญความ
เพียรตลอด ๑๐,๐๐๐ (ปี) ถ้วน[๔] ครั้นบำเพ็ญความเพียรแล้ว พระมุนีก็
ได้ตรัสรู้ทางพระหทัย พระผู้มีความเพียรมากทรงแสดงธรรมจักรในสวน
นันตทายะอันมีสิริ[๕] ทรงกำจัดพวกเดียรถีย์ ณ โคนต้นไม้ทรึกอันงดงาม
พระทีปังกรบรมศาสดามีอัครสาวก นามว่า สุมังคละ และ ติสสะ มี
พระเถระอุปัฏฐาก นามว่าสาคระ มีอัครสาวิกานามว่า นันทาและสุนันทา
ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเรียกกันว่า ต้นปิปผลิ
พระมหามุนีทีปังกรมีพระวรองค์สูง ๘๐ ศอก สง่างามประดุจต้นทองกวาว
(และ) ประดุจต้นรังใหญ่ที่มีดอกบานสะพรั่ง พระมหาฤษีพระองค์นั้นมี
พระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี พระองค์เสด็จดำรงอยู่ตลอดกาลเพียงนั้น ได้ทรงพา
หมู่ชนมากมายให้ข้าม (สังสารวัฏ) พระองค์พร้อมด้วยพระสาวกทรงประกาศ

---

๑. ในพุทธวงส์ว่า สุเทวะ
๒. ในพุทธวงส์ว่า ปราสาท ๓ แห่งนี้มีชื่อว่า หงสะ โกญจะ และ มยุระ
๓. ในพุทธวงส์ว่า ชื่อ ปทุมา
๔. ในพุทธวงส์ว่า "อนูนทสมาสานิ - ๑๐ เดือนถ้วน"
๕. ในพุทธวงส์ว่า ในนันทาราม

พระสัทธรรมให้รุ่งเรือง ทรงพาประชาชนให้ข้าม (สังสารสาคร) แล้วดับไป ประดุจกองไฟอันลุกโพลงแล้วดับไปฉะนั้น ทั้งอิทธิฤทธิ์และยศ อีกทั้งจักกรัตนะในพระยุคลบาทเหล่านั้น ได้อันตรธานไปหมดสิ้น สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นสิ่งว่างเปล่าอย่างแน่แท้

[๒ พระพุทธเจ้าพระนามโกณฑัญญะเสด็จอุบัติ]

ในกาลต่อมาจากพระพุทธทีปังกร พระผู้เป็นนายกพระนามว่า โกณฑัญญะ มีเดชอนันต์ มียศเหลือประมาณ ผู้มีพระคุณประมาณมิได้ พระผู้ซึ่งบุคคลอื่นชนะได้ยาก

ในกาลต่อจากพระผู้มีพระภาคเจ้าทีปังกรล่วงมาได้ ๑ อสงไขย พระบรมศาสดาพระนามว่าโกณฑัญญะได้เสด็จอุบัติขึ้น แม้พระบรมศาสดาโกณฑัญญะนั้นมีสาวกสันนิบาต (คือ การชุมนุมพระสาวก) ๓ ครั้งเหมือนกัน คือ ในสันนิบาตครั้งแรกมีพระอรหันตสาวกมาชุมนุม ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ในสันนิบาตครั้งที่ ๒ มีพระอรหันตสาวกมาชุมนุม ๑,๐๐๐ โกฏิ ในสันนิบาตครั้งที่ ๓ มีพระอรหันตสาวกมาชุมนุม ๙๐ โกฏิ

[พระโพธิสัตว์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามวิชิตาวี]

ในครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ (สุเมธดาบส) บังเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระนามว่า วิชิตาวี ได้ทรงถวายทานครั้งใหญ่แก่พระภิกษุสงฆ์นับได้ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข พระบรมศาสดาทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์ว่า “ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วทรงแสดงธรรม” พระเจ้าจักรพรรดิวิชิตาวีนั้นครั้นทรงสดับกถาธรรมแล้ว ก็ทรงมอบราชสมบัติ (แก่พระรัชทายาท) แล้วทรงผนวช พระองค์ทรงศึกษาพระไตรปิฎกแล้วทรงทำสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ ให้เกิด ไม่ทรงเสื่อมจากฌาน เสด็จอุบัติในพรหมโลก

อนึ่งพระนครของพระพุทธโกณฑัญญะนั้น มีนามว่า รัมมวดี (เหมือนกัน) กษัตริย์พระนามว่า อานันทะเป็นพระบิดา พระเทวีพระนามว่า สุชาดาเป็นพระมารดา พระเถระชื่อภัททะและสุภัททะเป็นพระอัครสาวก พระเถระชื่ออนุรุทธะเป็นพระอุปัฏฐาก พระเถรีชื่อว่าติสสาและอุปติสสาเป็นอัครสาวิกา ต้นสาลกัลยาณี (ขานาง) เป็นต้นไม้ตรัสรู้[๑] พระสรีรกายสูง ๘๘ ศอก ประมาณพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี

---

๑. ดูหนังสือ เสนาสนะ ปัจจัยสำคัญในการปฏิบัติธรรมและอาศรม ของผู้แปลและเรียบเรียง หน้า ๒๒-๒๔ และ ๙๑-๙๖

[พระพุทธเจ้าพระนามมังคละ, สุมนะ, เรวตะและโสภิตะ เสด็จอุบัติ]

ในกาลต่อจากพระพุทธเจ้าโกณฑัญญะนั้น ล่วงมาอีก ๑ อสงไขย พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในกัปป์เดียวกัน ๔ พระองค์ คือ พระพุทธมังคละ ๑ พระพุทธสุมนะ ๑ พระพุทธเรวตะ ๑ และพระพุทธโสภิตะ ๑

[๓. พระพุทธมังคละ เสด็จอุบัติ]

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ามังคละ ก็ทรงมีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้ง คือ สันนิบาตครั้งแรก มีพระภิกษุอรหันตสาวกชุมนุม ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ สันนิบาตครั้งที่ ๒ ก็ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ สันนิบาตครั้งที่ ๓ มี ๙๐ โกฏิ (เรื่องสันนิบาตครั้งที่ ๓ นี้) เล่ากันว่า พระภาดาต่างพระมารดามีนามว่า อานันทกุมาร พร้อมด้วยบริษัท จำนวน ๙๐ โกฏิ พากันมายังสำนักของพระบรมศาสดาด้วยประสงค์จะฟังธรรม พระบรมศาสดาได้ตรัสสอนอนุบุพพิกถาแก่ท่านอานันทกุมารนั้น ท่านอานันทกุมารกับทั้งบริษัทได้บรรลุพระอรหัตต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา พระบรมศาสดาทรงตรวจดูจริยาในกาลก่อนของกุลบุตรเหล่านั้น ก็ทรงเห็นอุปนิสัยเรื่องบาตรและจีวรสำเร็จด้วยฤทธิ์ จึงทรงเหยียดพระหัตถ์ออกไปแล้ว ทรงตรัสว่า “เอถ ภิกฺขโว - จงเป็นภิกษุมาเถิด” ในขณะนั้นนั่นเองทุกท่านก็เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยอากัปปกิริยา ประดุจพระเถระมีพรรษา ๖๐ มีบาตรและจีวรสำเร็จด้วยฤทธิ์ พร้อมกันถวายบังคมพระบรมศาสดาแล้วแวดล้อมอยู่ เรื่องนี้เป็นสาวกสันนิบาตครั้งที่ ๓ ของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

[พระสรีรประภาของพระพุทธมังคละ]

พระสรีรประภา (คือพระรัศมีจากพระวรกาย) ของพระพุทธมังคละไม่เหมือนพระสรีรประภาของพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น ๆ พระสรีรประภาของพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์นั้นมีประมาณ ๘๐ ศอกโดยรอบ แต่พระสรีรประภาของพระผู้มีพระภาคเจ้ามังคละนั้น แผ่ไปตลอดหมื่นโลกธาตุอยู่เป็นนิตยกาล ต้นไม้ แผ่นดิน และมหาสมุทรเป็นต้น ตลอดจนภาชนะ เช่น หม้อข้าวเป็นต้น เป็นประหนึ่งว่า หุ้มไว้ด้วยแผ่นทอง ส่วนพระชนมายุของพระพุทธมังคละนั้นประมาณ ๙๐,๐๐๐ ปี ตลอดกาลดังกล่าวนี้ พระจันทร์และพระอาทิตย์เป็นต้นไม่สามารถส่องแสงด้วยรัศมีของตนได้ กำหนดรู้วันและคืนก็มิได้ สัตว์ทั้งหลายท่องเที่ยวไปด้วยอาศัยแสงสว่างของพระพุทธเจ้าอย่างเดียวตลอดกาลเป็นนิตย์ เหมือนท่องเที่ยวกลางวันด้วยแสงพระอาทิตย์ ชาวโลกกำหนดขอบเขตของคืนและวัน โดยอาศัยดอกไม้บานในเวลาเย็น และเสียงนกร้องเป็นต้นในเวลาเช้า

ถาม ; ก็พระพุทธเจ้าพระองค์อื่น ๆ ไม่มีอานุภาพอย่างนี้หรือ?

ตอบ ; ไม่มี, เพราะว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายอื่นนั้น เมื่อมีพระพุทธประสงค์ จึงจะทรงแผ่พระรัศมีไปตลอด ๑๐,๐๐๐ โลกธาตุ หรือเกินกว่านั้น แต่พระสรีรประภาของพระผู้มีพระภาคเจ้า

มังคละนั้น เพราะพระองค์ทรงตั้งความปรารถนาไว้ในกาลก่อน จึงแผ่ไปตลอดทั้ง ๑๐,๐๐๐ โลกธาตุ อยู่เป็นนิตย์เลย เช่นเดียวกับสรีรประภา พระรัศมี ๑ วาโดยรอบ ของพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น ๆ

เล่ากันมาว่า พระพุทธมังคละนั้น เมื่อครั้งดำรงอยู่ในอัตตภาพเช่นพระเวสสันดร ในสมัยบำเพ็ญจริยาของพระโพธิสัตว์ ได้เสด็จอยู่ ณ ภูเขา เช่น วังกบรรพต[๑] พร้อมด้วยพระโอรสและพระชายา ครั้งนั้นมียักษ์ตนหนึ่งชื่อว่า ขรทาฐิก ได้ยินข่าวว่า พระมหาบุรุษมีพระอัธยาศัยในการบริจาคทาน จึงแปลงวรรณะเป็นพราหมณ์เข้าไปเฝ้าทูลขอทารก (โอรส - ธิดา) ๒ องค์ กะพระมหาสัตว์ พอพระมหาสัตว์ทรงดำริว่าจะให้บุตรน้อยแก่พราหมณ์ ก็มีพระทัยร่าเริงเบิกบาน ทำให้ผืนปฐพีจรดถึงน้ำไหวหวั่น แล้วทรงประทานทารกทั้งสองให้ไป ขณะที่พระมหาสัตว์กำลังประทับยืนพิงแผ่นกระดานชิงช้าทอดพระเนตรดูอยู่ ณ ท้ายที่จงกรมนั่นเอง ยักษ์ก็กัดกินทารกทั้งสองเหมือนกัดกินมัดเหง้าไม้ พระมหาบุรุษทรงมองดูหน้ายักษ์ แม้จะทอดพระเนตรเห็นปากของมันซึ่งพอมันอ้าปากก็มีธารโลหิตของทารกไหลพลุ่งออกมาเหมือนเปลวเพลิง แต่พระองค์ก็มิได้มีความโทมนัสเกิดขึ้นแม้เท่าปลายผม ขณะที่พระมหาสัตว์ทรงรำพึงอยู่ว่า “สุทินฺนํ วต เม ทานํ - ทานของข้าพเจ้าได้ให้ไปดีจริง ๆ” นั้น ก็บังเกิดปีติโสมนัสเป็นอันมากขึ้นในพระวรกาย พระมหาสัตว์ได้ทรงตั้งความปรารถนาไว้ว่า “ด้วยผลแห่งทานของข้าพเจ้านี้ สืบไปในอนาคตขอให้รัศมีจงพุ่งออก (จากกาย) โดยทำนองนี้ด้วยเถิด” เพราะอาศัยความปรารถนานั้น เมื่อพระมหาสัตว์ได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว พระรัศมีจึงพุ่งออกจากพระวรกายแผ่กระจายไปตลอดสถานที่ถึงเพียงนั้น

ยังมีบุพพจริยาอย่างอื่นของพระองค์อีก เล่ากันมาว่า พระพุทธมังคละนั้นเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ได้เห็นพระเจดีย์ของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง จึงดำริว่า “ข้าพเจ้าควรบริจาคชีวิตถวายแด่พระพุทธเจ้าพระองค์นี้” แล้วเอาผ้ามาพันทั่วทั้งตัวเหมือนเขาพันไม้ที่เป็นด้ามของดวงประทีป แล้วเอาถาดทอง (กว้าง) ๑ ศอกกำมา มูลค่า ๑๐๐,๐๐๐ มาใส่เนยใสจนเต็มแล้วจุดใส้ ๑,๐๐๐ ที่อยู่ในถาดทองนั้น เอาขึ้นเทินศีร์ษะทำให้เห็นสว่างไสวทั่วทั้งสรีรกาย แล้วเดินปทักษิณพระเจดีย์อยู่จนตลอดคืน ตลอดเวลาที่พระโพธิสัตว์พยายามทำอยู่อย่างนี้จนแสงอรุณขึ้นนั้น แม้แต่เพียงขุมขนก็มิได้มีความร้อน เป็นประหนึ่งว่าเดินเข้าไปในฝักบัว เพราะธรรมดาว่า ธรรมนี้ ย่อมรักษาท่านผู้รักษาตนเอง เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ว่า

---

๑. ภูเขาวังกะ หรือ วังกตะ ในเรื่องเวสสันดรชาดก.

ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ
ธมฺโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ
เอสานิสโส ธมฺเม สุจิณฺเณ
น ทุคฺคตึ คจฺฉติ ธมฺมจารี.(๑)

ธรรมนั่นแล รักษาผู้ประพฤติธรรม
ธรรมที่ประพฤติดีแล้ว นำมาซึ่งความสุข
ข้อนี้เป็นอานิสงส์ในธรรมที่ประพฤติไว้ดี
ผู้ประพฤติธรรมไม่ไปทุคคติ.

ด้วยผลของกรรมดังกล่าวนี้ (อีกอย่างหนึ่ง) ด้วย แสงสว่างจากพระสรีรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น จึงแผ่ไปตลอด ๑๐,๐๐๐ โลกธาตุ

[สุรุจิพราหมณ์ถวายมหาทาน]

ในกาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายเกิดเป็นพราหมณ์ นามว่า สุรุจิ มีความดำริจักทูลนิมนต์พระบรมศาสดา จึงเข้าไปเฝ้า เมื่อได้ฟังกถาธรรมอันไพเราะแล้ว จึงกราบทูลว่า "พรุ่งนี้โปรดรับภิกษาในเคหะของข้าพระองค์เถิดพระเจ้าข้า" พระบรมศาสดาตรัสถามว่า "ดูกรพราหมณ์ ท่านต้องการพระภิกษุสักเท่าไร?" พราหมณ์สุรุจิกราบทูลว่า "ก็พระภิกษุผู้เป็นบริวารของพระองค์มีอยู่เท่าไร พระเจ้าข้า?" เวลานั้น ยังเป็นสาวกสันนิบาตครั้งแรกของพระบรมศาสดาอยู่ เพราะฉะนั้นจึงตรัสบอกว่า "มีอยู่ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ" สุรุจิพราหมณ์กราบทูลว่า "นิมนต์รับภิกษาของข้าพระองค์ด้วยกันทั้งหมดพระเจ้าข้า" พระบรมศาสดาก็ทรงรับนิมนต์ ครั้นกราบทูลนิมนต์เพื่อฉันภัตตาหารในวันรุ่งขึ้นแล้ว พราหมณ์ก็กลับไปเรือนพลางจินตนาการว่า "ข้าพเจ้าสามารถจะถวายข้าวยาคูภัตตาหารและผ้าเป็นต้น แก่พระภิกษุทั้งหลายมีประมาณเท่านี้ได้ แต่เรื่องสถานที่นั่งจักทำอย่างไร?" จินตนาการของพราหมณ์นั้นทำให้แท่นที่นั่งศิลาบัณฑุกัมพลของท้าวเทวราชซึ่งเสด็จอยู่ไกลถึง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ เกิดความร้อน ท้าวสักกะจึงทรงพระดำริว่า "ใครกันหนอทำให้เราเคลื่อนจากที่?" เมื่อทรงตรวจดูก็ทรงเห็นพระมหาบุรุษ จึงทรงพระดำริต่อไปว่า "สุรุจิพราหมณ์ผู้นี้ได้นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขไว้ แล้วคิดหาสถานที่สำหรับพระภิกษุสงฆ์นั่ง ตัวเราก็ควรไปเอาส่วนบุญ ณ ที่นั้นบ้าง แล้วนิรมิตเพศเป็นช่างไม้ถือพร้าและขวานปรากฏตัวอยู่เบื้องหน้าพระมหาบุรุษ แล้วถามว่า "มีงานที่จะจ้างให้ใคร ๆ ทำบ้างไหม?"

---

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๒๙๐ ฯลฯ

ครั้นพระมหาบุรุษได้เห็นนายช่าง ก็ถามว่า “ท่านพอจักทำงานอะไรได้บ้าง?” นายช่างตอบว่า “ขึ้นชื่อว่างานศิลปที่ข้าพเจ้าไม่รู้เป็นไม่มี ผู้ใดจะให้ทำงานใด ๆ ไม่ว่าสร้างเรือนหรือสร้างมณฑป ข้าพเจ้าทำงานนั้น ๆ ให้เขาได้ทั้งนั้น” พระมหาบุรุษจึงพูดว่า “ถ้าอย่างนั้น ข้าพเจ้ามีงานอยู่” นายช่างถามว่า “งานอะไรครับท่าน?” พระมหาบุรุษจึงบอกว่า “ข้าพเจ้าได้นิมนต์พระสงฆ์ไว้ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ให้มาฉันภัตตาหารในวันพรุ่งนี้ ท่านจักทำมณฑปสำหรับพระภิกษุเหล่านั้นนั่งได้ไหม?” นายช่างตอบว่า “ทำได้ ถ้าท่านสามารถจ่ายค่าจ้างให้แก่ข้าพเจ้า” พระมหาบุรุษก็ตอบว่า “จักจ่ายให้ซิท่าน” นายช่างจึงรับคำว่า “ดีแล้ว ข้าพเจ้าจักทำ” แล้วก็ไปตรวจดูภูมิประเทศแห่งหนึ่ง เป็นภูมิประเทศ (กว้างยาว) ประมาณ ๑๒ - ๑๓ โยชน์ พื้นที่ราบเรียบเหมือนมณฑลกสิณ นายช่างนั้นคิดคะนึงในใจว่า “ขอให้มณฑปทำด้วยรัตนะ ๗ ประการจงผุดขึ้นมาในสถานที่ประมาณเท่านี้เถิด” แล้วแลดูไป มณฑปก็แทรกแผ่นดินผุดขึ้นมาในทันทีนั้นเอง ณ ที่เสาทำด้วยทองของมณฑปนั้นมีหม้อน้ำทำด้วยเงิน ณ ที่เสาทำด้วยเงิน มีหม้อน้ำทำด้วยทอง ณ ที่เสาทำด้วยแก้วมณี มีหม้อน้ำทำด้วยแก้วประพาฬ ณ ที่เสาทำด้วยแก้วประพาฬ มีหม้อน้ำทำด้วยแก้วมณี ณ ที่เสาทำด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีหม้อน้ำทำด้วยรัตนะ ๗ ประการเช่นกัน ครั้นแล้วนายช่างก็คิดคะนึงว่า “ขอให้มีตาข่ายกระดิ่งห้อยลงมาตามช่องว่างของมณฑปด้วยเถิด” แล้วแลดูไป ตาข่ายก็ห้อยลงมาพร้อมกับที่แลดูไปนั่นเอง พอลมอ่อน ๆ พัดมากระทบก็เปล่งเสียงไพเราะประดุจเสียงดุริยดนตรีมีองค์ ๕ เป็นประหนึ่งเวลาบรรเลงทิพสังคีต ครั้นแล้วนายช่างก็คิดคะนึงอีกว่า “ขอให้มีพวงเครื่องหอมและพวงมาลาห้อยลงมาตามระหว่างด้วยเถิด” พวงเครื่องหอมและพวงมาลาก็ห้อยลงมา แล้วคิดคะนึงต่อไปอีกว่า “ขอให้มีอาสนะและแท่นรองสำหรับพระภิกษุนับด้วย ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ จงแทรกปฐพีผุดขึ้นมาเถิด” อาสนะและแท่นรองก็ผุดขึ้นมาในทันที แล้วคิดคะนึงอีกว่า “ขอให้ตุ่มน้ำผุดขึ้น ณ ที่ตรงมุม ๆ ละลูก ๆ ด้วยเถิด” ตุ่มน้ำทั้งหลายก็ผุดขึ้นมา ครั้นนิรมิตได้เพียงนี้แล้ว นายช่างก็ไปยังสำนักของพราหมณ์ แจ้งให้ทราบว่า “ท่านขอรับ เชิญมาดูมณฑปของท่าน แล้วจ่ายค่าจ้างให้ข้าพเจ้าด้วย” ท่านมหาบุรุษไปดูมณฑปแล้วเกิดปีติ ๕ ชนิด แผ่ทั่วสกลกายตลอดเวลาที่ตรวจดูมณฑปอยู่ ครั้นตรวจดูมณฑปแล้วท่านก็คิดขึ้นได้ว่า “มณฑปนี้มิใช่ผู้เป็นมนุษย์สร้าง แต่-เพราะอัธยาศัยและคุณธรรมของเรา ที่อยู่ของท้าวสักกะจึงได้ร้อน เหตุนั้นมณฑปนี้จักต้องเป็นของที่ท้าวสักกะเทวราชสร้างขึ้นเป็นแน่แล้ว” แล้วดำริต่อไปว่า “แต่ทว่าการที่เราจะถวายทานเพียงวันเดียวในมณฑปสวยงามเห็นปานนี้ เป็นการไม่สมควรเลย เราจะถวายทานไปจนตลอดสัปดาห์”

แน่ละ พาหิรกทาน (คือ ทานภายนอก) แม้จะมีประมาณเท่าไร ๆ ก็ไม่สามารถทำความพอใจให้แก่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายได้ แต่ทว่า ในกาลที่ตัดศีรษะซึ่งประดับตกแต่งแล้ว ควักลูกตาที่หยอดยาไว้แล้ว หรือชำแหละล้วงเอาเนื้อหทัยออกแล้ว ให้เป็นทาน จึงจะเรียกได้ว่า มีความ

พอใจเกิดขึ้นแก่พระโพธิสัตว์ทั้งหลายเพราะอาศัยราคะ ทานของพระโพธิสัตว์แม้ของเราทั้งหลาย (หมายถึง พระพุทธโคตมะ) ที่ทรงสละทรัพย์ ๕๐๐,๐๐๐ กหาปณะ ทุก ๆ วันแล้วให้ทาน ณ ประตูพระนครทั้ง ๔ แห่ง และที่กลางพระนคร ในชาดกเรื่องพระเจ้าสีวิราช[๑] นั้น ก็มิสามารถทำความพอใจในการบริจาคให้เกิดขึ้นมาได้

แต่ในกาลใด ท้าวสักกะเทวราชเสด็จมาในวรรณะพราหมณ์ แล้วทูลขอดวงตาทั้งคู่ของพระโพธิสัตว์นั้น เมื่อพระโพธิสัตว์แขวะควักเอาดวงตาทั้งสองนั้นออกมาให้เป็นทานนั่นแล ในกาลนั้นจึงจะมีความเบิกบานใจบังเกิดขึ้น จะได้มีความคิดเป็นอย่างอื่นแม้เพียงเท่าปลายผม ก็หามิได้ เพราะอาศัย (พาหิรก) ทานที่ให้ไปอย่าง (ของสุริจิพราหมณ์) นี้ พระโพธิสัตว์ทั้งหลายจะได้ชื่อว่ามีความอิ่มใจก็หามิได้ เพราะฉะนั้น แม้ท่านมหาบุรุษ (สุริจิพราหมณ์) นั้นรำพึงอยู่ว่า "ข้าพเจ้าควรถวายทานแก่พระภิกษุทั้งหลายจำนวน ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิไปจนตลอดสัปดาห์" นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขให้นั่งในมณฑปนั้นแล้วถวายทาน ชื่อว่า **ควปานะ** ตลอด ๗ วัน

โภชนะที่เอาน้ำนมใส่ให้เต็มหม้อใบใหญ่ ๆ แล้วยกขึ้นตั้งต้มไว้บนเตา แล้วเอาข้าวสารใส่ลงไปทีละน้อย ๆ ในน้ำนมที่เคี่ยวให้สุกจนเป็นก้อน แล้วปรุงด้วยน้ำผึ้งและน้ำตาลกรวดเม็ดละเอียดกับเนยใสที่เคี่ยวไว้แล้ว เรียกว่า "ควปานะ"[๒] แต่ทว่า มนุษย์ฝ่ายเดียวไม่สามารถอังคาส (ด้วยควปานะนี้) ได้ ถึงแม้พวกเทวดาก็ต้องร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจึงจัดอังคาสได้

สถานที่นั่ง แม้จะมีประมาณถึง ๑๒ - ๑๓ โยชน์ก็ไม่เพียงพอบรรจุพระภิกษุทั้งหลายได้ แต่พระภิกษุทั้งหลายนั้นท่านนั่งด้วยอานุภาพของตน ๆ ในวันสุดท้าย ท่านสุรุจิพราหมณ์ให้ล้างบาตรของพระภิกษุทุกองค์แล้วเอาเนยใสเนยข้นน้ำผึ้งและน้ำอ้อยเป็นต้นใส่ลงจนเต็มบาตร เพื่อใช้เป็นเภสัช แล้วถวายไปพร้อมกับไตรจีวร ผ้าสาฎกสำหรับทำจีวรที่พระภิกษุองค์นวกะในหมู่สงฆ์ (หมายถึงองค์สุดท้ายเพื่อน) ได้ไป มีค่านับแสน เมื่อจะทรงทำอนุโมทนา พระบรมศาสดาทรงใคร่ครวญดูว่า "บุรุษผู้นี้ได้ถวายมหาทานถึงปานนี้ เขาจักได้เป็นใครกันหนอ?" ก็ทรงเห็นว่า "ณ ตอนปลายของ ๒ อสงไขยกับอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์ในอนาคต บุรุษผู้นี้จักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะ" จึงตรัสเรียกท่านมหาบุรุษเข้ามาใกล้ แล้วทรงพยากรณ์ว่า "ล่วงกาลประมาณเท่านี้ไปแล้ว ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้า พระนามว่าโคตมะ" ท่านมหาบุรุษได้ฟังพระดำรัสทรงพยากรณ์ก็เกิดจินตนาการขึ้นว่า "ทราบว่า ข้าพเจ้าจักได้เป็นพระพุทธเจ้า ประโยชน์อะไรที่เราจะอยู่ครองเรือนต่อไป ข้าพเจ้าจักบวชละ" ดำริแล้วก็สละทิ้งสมบัติเห็นปานนั้นเหมือน

---

๑. สีวิราชชาดก, สตฺตมภาค, น.๓๖ - ๕๑

๒. ในมธุรตฺถวิลาสินี (ฉบับอักษรโรมัน, pp.149 - 150) ว่า เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "จตุมธุรโภชนะ"

ถ่มทิ้งก้อนเขฬะ แล้วบวชในสำนักของพระบรมศาสดา บวชแล้วก็เล่าเรียนพระพุทธวจนะ ทำอภิญญาและสมาบัติให้เกิดขึ้น ครั้นสิ้นอายุก็ไปบังเกิดในพรหมโลก

อนึ่ง พระนครของพระผู้มีพระภาคเจ้ามังคละ มีชื่อว่า อุตตระ พระมารดามีพระนามว่า อุตตรา ทั้งพระบิดาซึ่งเป็นกษัตริย์ก็มีพระนามว่า อุตตระ เช่นกัน พระอัครสาวก ๒ ท่าน คือ สุเทวะและธัมมเสน พระเถระผู้เป็นอุปัฏฐากมีนามว่า ปาลิต พระอัครสาวิกา ๒ ท่าน คือสิมพลี และอโสกา ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้เรียกว่าต้นกากะทิง (นาครุกข) ทรงมีพระสรีรกายสูง ๘๘ ศอก ดำรงพระชนมายุอยู่ ๙๐,๐๐๐ ปี จึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน และเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ทั่วทั้งหมื่นจักรวาฬก็มืดมนอนธการลงพร้อมกัน พวกมนุษย์ทั้งหลายต่างพากันร้องไห้คร่ำครวญไปทั่วทุกจักรวาฬ (พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ว่า)

ถัดจากพระพุทธโกณฑัญญะ คือ พระผู้เป็นนายก
พระนามว่ามังคละ ได้ทรงขจัดความมืด แล้วทรง
ชูดวงประทีป คือ พระธรรมขึ้นไว้

[๔. พระพุทธสุมนะเสด็จอุบัติ]

ในกาลต่อจากพระผู้มีพระภาคเจ้า (พุทธมังคละ) พระผู้เสด็จปรินิพพาน (พร้อมกับ) ทำให้ ๑๐,๐๐๐ โลกธาตุมืดมนอย่างนี้นั้น พระบรมศาสดาพระนามว่าสุมนะ ได้เสด็จอุบัติขึ้น แม้พระพุทธสุมนะนั้นก็มีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้งเหมือนกัน คือ ในสันนิบาตครั้งที่ ๑ มีพระภิกษุสาวกมาชุมนุม ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ในสันนิบาตครั้งที่ ๒ มีพระภิกษุมาชุมนุมบนภูเขากาญจนบรรพต ๙,๐๐๐,๐๐๐ โกฏิ ในสันนิบาตครั้งที่ ๓ มีพระภิกษุสาวกมาชุมนุม ๘ ,๐๐๐,๐๐๐ โกฏิ

ในครั้งนั้น พระมหาสัตว์เกิดเป็นพญานาคชื่อว่า อตุละ มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ได้ยินข่าวว่าพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว จึงพร้อมฝูงญาติห้อมล้อมออกจากภพของนาคมาเฝ้า แล้วให้ทำการขับรำบำเรอถวายด้วยดุริยดนตรีทิพแด่พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิเป็นบริวาร แล้วถวายผ้าองค์ละคู่ ตั้งตนอยู่ในพระสรณะ (ตรัย) ถึงแม้พระบรมศาสดาพระองค์นั้นก็ได้ทรงพยากรณ์อตุลนาคราชนั้นว่า “ท่านจักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต”

พระนครของพระผู้มีพระภาคเจ้า (พุทธสุมนะ) นั้น มีชื่อว่า เมขละ พระราชาพระนามว่าสุทัตตะเป็นพระบิดา พระเทวีพระนามว่าสิริมาเป็นพระมารดา พระอัครสาวก ๒ ท่าน คือ สรณะ และ ภาวิตัตตะ พระเถระอุปัฏฐากมีนามว่า อุเทน พระอัครสาวิกา ๒ ท่าน คือโสณา และอุปเสณา ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้คือ ต้นกากะทิง พระสรีรกายสูง ๙๐ ศอก ประมาณพระชนมายุ ๙๐,๐๐๐ ปี (พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรัสไว้ว่า)

ถัดจากพระพุทธมังคละ คือ พระผู้เป็นนายก
พระนามว่าสุมนะ ไม่มีผู้เสมอในธรรมทั้งปวง
เป็นผู้ประเสริฐสุดของสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง

[๕. พระพุทธะเรวตะเสด็จอุบัติ]

ในกาลต่อจากพระผู้มีพระภาคเจ้า (สุมนะ) นั้นมา พระบรมศาสดาพระนามว่าเรวตะ ได้เสด็จอุบัติขึ้น แม้พระพุทธเรวตะนั้นก็มีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้งเหมือนกัน ในสันนิบาตครั้งที่ ๑ มีพระภิกษุสาวกมาชุมนุมนับไม่ถ้วน ในสันนิบาตครั้งที่ ๒ มีพระภิกษุสาวกมาชุมนุม ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ในสันนิบาตครั้งที่ ๓ ก็เท่ากัน

ในกาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นพราหมณ์ชื่อว่า อติเทวะ ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระบรมศาสดาแล้วตั้งอยู่ในพระสรณะ (ตรัย) วางอัญชลีไว้เหนือศีร์ษะ ได้ฟังคำพรรณนาในการสละกิเลสของพระบรมศาสดาพระองค์นั้นแล้วได้บูชาด้วยผ้าอุตตราสงค์ แม้พระบรมศาสดาพระองค์นั้นก็ได้ทรงพยากรณ์ท่านพราหมณ์อติเทวะนั้นว่า “จักได้เป็นพระพุทธเจ้า”

อนึ่ง พระนครของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีนามว่า สุธัญญวดี พระบิดาเป็นกษัตริย์พระนามว่า วิปุละ พระมารดาพระนามว่าวิมลา พระอัครสาวก ๒ ท่าน มีนามว่า วรุณ และ พรหมเทวะ พระเถระอุปัฏฐากมีนามว่า สัมภวะ พระอัครสาวิกา ๒ ท่าน มีนามว่า ภัททา และสุภัททา ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้คือ ต้นกากะทิง ทรงมีพระสรีรกายสูง ๘๐ ศอก ประมาณพระชนมายุ ๖๐,๐๐๐ ปี (พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสไว้ว่า)

ถัดจากพระพุทธสุมนะ คือ พระผู้เป็นนายก
มีพระนามว่า เรวตะ พระองค์ไม่มีผู้เปรียบ
ไม่มีผู้เหมือน ไม่มีผู้เสมอ ทรงเป็นพระชินะเจ้า
ผู้ประเสริฐสุด

[๖. พระพุทธโสภิตะเสด็จอุบัติ]

ในกาลต่อจากพระผู้มีพระภาคเจ้า (พระพุทธเรวตะ) นั้นมา พระบรมศาสดาพระนามว่าโสภิตะ ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก แม้พระพุทธโสภิตะนั้น ก็มีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้งเหมือนกัน คือ ในสันนิบาตครั้งแรก มีพระภิกษุสาวกร่วมชุมนุม ๑๐๐ โกฏิ ในสันนิบาตครั้งที่ ๒ มี ๙๐ โกฏิ ในสันนิบาตครั้งที่ ๓ มี ๘๐ โกฏิ

ในกาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพราหมณ์ชื่อว่า อชิต ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระบรมศาสดาแล้วตั้งอยู่ในพระสรณะ (ตรัย) ได้ถวายทานครั้งใหญ่แก่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้า

เป็นประมุข ถึงแม้พระบรมศาสดาพระองค์นั้นก็ได้ทรงพยากรณ์อชิตพราหมณ์นั้นว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าเช่นกัน

อนึ่ง พระนครของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีชื่อว่า สุธัมมะ พระราชาพระนามว่า สุธัมมะเป็นพระบิดา พระเทวีพระนามว่า สุธัมมาเป็นพระมารดา พระอัครสาวกชื่อว่า อสมะ และ สุเนตตะ พระเถระอุปัฏฐากชื่อว่า อโนมะ พระอัครสาวิกาชื่อว่า นกุลาและสุชาตา ต้นกากะทิงเป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ มีพระสรีรกายสูง ๕๘ ศอก ประมาณพระชนมายุ ๙๐,๐๐๐ ปี (พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสไว้ว่า)

ถัดจากพระพุทธเรวตะ คือ พระผู้เป็นนายก
พระนามว่า โสภิตะ ทรงมีจิตสงบ มั่นคง
หาผู้เสมอมิได้ หาบุคคลเปรียบมิได้

[พระพุทธะอโนมทัสสี, ปทุม และนารทะ เสด็จอุบัติ]

ในกาลต่อจากพระผู้มีพระภาคเจ้า (พระพุทธะโสภิต) นั้นมา ผ่านมาอีก ๑ อสงไขย มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในกัปป์เดียวกัน ๓ พระองค์ คือ พระพุทธะอโนมทัสสี พระพุทธะ-ปทุม และพระพุทธะนารทะ

[๗. พระพุทธะอโนมทัสสีเสด็จอุบัติ]

พระผู้มีพระภาคเจ้าอโนมทัสสี ทรงมีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้ง ในครั้งแรก มีพระภิกษุสาวกมาชุมนุม ๘๐๐,๐๐๐ องค์ ในครั้งที่ ๒ มี ๗๐๐,๐๐๐ องค์ ในครั้งที่ ๓ มี ๖๐๐,๐๐๐ องค์

ในครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เกิดเป็นยักขเสนาบดีตนหนึ่ง มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก เป็นอธิบดีของยักษ์หลายแสนโกฏิ ยักขเสนาบดีนั้นได้ยินข่าวว่าพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว จึงมาถวายมหาทานแก่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข พระบรมศาสดาได้ทรงพยากรณ์ยักขเสนาบดีนั้นว่าจักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

อนึ่ง พระนครของพระผู้มีพระภาคเจ้าอโนมทัสสี มีชื่อว่า จันทวดี พระราชาพระนามว่า ยสวา เป็นพระบิดา พระเทวีพระนามว่ายโสธรา เป็นพระมารดา พระอัครสาวก คือ ท่านนิสภะ และท่านอโนมะ พระเถระอุปัฏฐากชื่อว่า วรุณะ พระอัครสาวิกา คือ สุนทรี และสุมนา ต้นไม้รกฟ้า (อชฺชุนรุกฺข) เป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ ทรงมีพระสรีรกายสูง ๕๘ ศอก มีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี (พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสไว้ว่า)

ถัดจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระพุทธโสภิตะ คือ
พระสัมพุทธเจ้าพระนามว่าอโนมทัสสี ผู้ประเสริฐสุด

ในหมู่มนุษย์และทวยเทพ ผู้มียศประมาณมิได้ ผู้มีเดช
ผู้ซึ่งคนอื่นล่วงล้ำได้ยาก

[๘. พระพุทธะปทุมเสด็จอุบัติ]

ในกาลต่อจากพระผู้มีพระภาคเจ้า (พระพุทธะอโนมทัสสี) นั้นมา พระบรมศาสดาพระนามว่าปทุม ได้เสด็จอุบัติขึ้น แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นก็ทรงมีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้งเช่นกัน ในสันนิบาตครั้งแรก มีพระภิกษุสาวกมาชุมนุม ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ในครั้งที่ ๒ มีพระภิกษุสาวกมาชุมนุม ๓๐๐,๐๐๐ องค์ ในครั้งที่ ๓ พระภิกษุสาวกที่อยู่ป่าชัฏแห่งใหญ่จำนวน ๒๐๐,๐๐๐ องค์ ชุมนุมกันในป่าซึ่งไม่มีหมู่บ้าน

เมื่อพระตถาคตเจ้าเสด็จอยู่ในป่าชัฏนั้น ณ กาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพญาสีหะ ได้เห็นพระบรมศาสดาทรงเข้านิโรธสมาบัติก็มีจิตเลื่อมใส ถวายบังคมแล้วทำปทักษิณ เกิดปีติโสมนัส เปล่งสีหนาท ๓ ครั้ง ไม่ละปีติมีพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ ไม่ไปหาอาหาร อยู่ด้วยปีติและสุขเท่านั้น ทำการบริจาคชีวิตยืนเฝ้าพระตถาคตเจ้าอยู่ตลอด ๗ วัน พอล่วง ๗ วัน พระบรมศาสดาทรงออกจากนิโรธสมาบัติ ได้ทอดพระเนตรเห็นพญาสีหะก็ทรงจินตนาการว่า "สีหะนี้จักทำจิตให้เลื่อมใสในพระภิกษุสงฆ์ แล้วจักไหว้พระสงฆ์ ขอให้พระภิกษุสงฆ์จงมา" พระภิกษุทั้งหลายก็มาในทันทีนั้น สีหะจึงทำจิตของตนให้เลื่อมใสในพระสงฆ์ พระบรมศาสดาทรงตรวจดูใจของสีหะนั้น แล้วทรงพยากรณ์ว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

อนึ่ง นครของพระผู้มีพระภาคเจ้าปทุม มีชื่อว่า จัมปกะ พระราชาพระนามว่า ปทุม เป็นพระบิดา พระมารดามีพระนามว่า อสมา พระอัครสาวกชื่อ สาละ และอุปสาละ พระเถระอุปัฏฐากชื่อ วรุณ พระอัครสาวิกาชื่อว่า รามาและสุรามา ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ชื่อต้นโสณะ (คำมอก?) ทรงมีพระสรีรกายสูง ๕๘ ศอก มีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี (พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสไว้ว่า)

ถัดจากพระพุทธะอโนมทัสสี คือ พระสัมพุทธเจ้า
มีพระนามว่า ปทุม ทรงเป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่
มนุษย์และทวยเทพ ไม่มีบุคคลเสมอ หาบุคคล
เปรียบมิได้

[๙. พระพุทธะนารทะเสด็จอุบัติ]

ในกาลต่อจากพระผู้มีพระภาคเจ้า (พระพุทธะปทุม) นั้นมา พระบรมศาสดาพระนามว่านารทะ ได้เสด็จอุบัติขึ้น แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นก็ทรงมีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้งเช่นกัน คือ ในสันนิบาตครั้งแรก มีพระภิกษุสาวกมาชุมนุม ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ในครั้งที่ ๒ มี ๙,๐๐๐,๐๐๐ โกฏิ ในครั้งที่ ๓ มี ๘,๐๐๐,๐๐๐ โกฏิ

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ฯ ตรัง

ในกาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์บวชเป็นฤษีเช่นกัน เป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ ได้ถวายมหาทานแก่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข แล้วทำการบูชาด้วยไม้จันทน์แดง แม้พระนารทะบรมศาสดาก็ได้ทรงพยากรณ์ท่านฤษีนั้นไว้ว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้า

พระนครของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นชื่อว่า ธัญญวดี กษัตริย์พระนามว่า สุเมธ เป็นพระบิดา พระเทวี พระนามว่า อโนมา เป็นพระมารดา พระอัครสาวก คือ ท่านภัททปาละ และท่านซิตมิตตะ พระเถระผู้เป็นอุปัฏฐากชื่อว่าวาเสฏฐะ พระอัครสาวิกา คือ อุตตราและผัคคุณี ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ชื่อว่า มหาโสณ (ต้นคำมอกใหญ่?) ทรงมีพระสรีรกายสูง ๘๘ ศอก มีพระชนมายุ ๙๐,๐๐๐ ปี (พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสไว้ว่า)

> ถัดจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพระพุทธปทุม คือ
> พระสัมพุทธเจ้าพระนามว่า นารทะ เป็นผู้ประ
> เสริฐสุดในหมู่มนุษย์และทวยเทพ หาผู้เสมอ
> มิได้ หาบุคคลเปรียบมิได้

[๑๐. พระพุทธะปทุมุตตระเสด็จอุบัติ]

ในกาลต่อจากพระพุทธะนารทะนั้นมา ผ่านมาอีก ๑ อสงไขย (รวมเป็นผ่านมาแล้ว ๔ อสงไขย) พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ พระองค์เดียว ได้เสด็จอุบัติขึ้นในกัปป์หนึ่ง ซึ่งนับแต่นี้ไปเป็นตอนปลาย[๑] ของ ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าปทุมุตตระนั้นก็ทรงมีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้งเช่นกัน ในสันนิบาตครั้งแรก มีพระภิกษุสาวกร่วมชุมนุม ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ในครั้งที่ ๒ ร่วมชุมนุมบนภูเขาเวภาระ จำนวน ๙๐,๐๐๐ โกฏิ ในครั้งที่ ๓ จำนวน ๘๐,๐๐๐ โกฏิ ในกาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เกิดเป็นชาวมหารัฐ[๒] ชื่อชฏิละ ได้ถวายจีวรทานแก่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ถึงแม้พระพุทธปทุมุตตระก็ได้ทรงพยากรณ์ท่านชฏิละนั้นว่าจักได้เป็นพระพุทธเจ้าเช่นกัน แต่ทว่าในสมัยพระผู้มีพระภาคเจ้าปทุมุตตระไม่มีพวกเดียรถีย์ บรรดาเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายทั้งปวงต่างถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะด้วยกันทั้งนั้น

พระนครของพระพุทธปทุมุตตระนั้น มีชื่อว่า หังสวดี กษัตริย์พระนามว่า อานนท์เป็นพระบิดา พระมารดามีพระนามว่าสุชาตา พระอัครสาวกชื่อเทวละและสุชาตะ พระเถระผู้อุปัฏฐากชื่อว่าสุมนะ พระอัครสาวิกา ชื่อ อมิตตาและอสมา ต้นสลพะ (ต้นสน) เป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ ทรง

---

๑. ผ่านไป ๔ อสงไขยแล้ว กาลของพระพุทธปทุมุตตระเป็นกาลขึ้นต้นของ ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์ ซึ่งเป็นเศษของ ๔ อสงไขย ที่พระโพธิสัตว์ของเราทรงบำเพ็ญบารมีมา

๒. รัฐมหาราษฎร ในอินเดียตะวันตกเฉียงใต้ ?

003087

มีพระสรีรกายสูง ๘๘ ศอก มีพระสรีรประภาแผ่ไป ๑๒ โยชน์โดยรอบ พระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี (พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตรัสไว้ว่า)

ถัดจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพุทธะนารทะ คือ
พระชินสัมพุทธเจ้า พระนามว่า ปทุมุตตระ
ผู้ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์และทวยเทพ พระ
ผู้ไม่อาจให้สั่นสะเทือนเหมือนห้วงสาคร (อันลึก)

[พระพุทธะสุเมธและพระพุทธะสุชาตะเสด็จอุบัติ]

ในกาลต่อจากพระผู้มีพระภาคเจ้า (พระพุทธะปทุมุตตระ) นั้น ผ่านมาอีก ๓๐,๐๐๐ กัปป์ มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในกัปป์เดียวกัน ๒ พระองค์ คือ พระพุทธะสุเมธ และ พระพุทธะ-สุชาตะ

[๑๑. พระพุทธสุเมธเสด็จอุบัติ]

ถึงแม้พระพุทธะสุเมธก็ทรงมีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้งเช่นกัน คือ ในสันนิบาตครั้งแรก มีพระขีณาสพมาร่วมชุมนุม ๑๐๐ โกฏิ ในสุทัสสนะนคร ในครั้งที่ ๒ มี ๙๐ โกฏิ ในครั้งที่ ๓ มี ๘๐ โกฏิ ในกาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เกิดเป็นมาณพชื่อว่าอุตตระ ได้สละทรัพย์ ๘๐ โกฏิที่เก็บฝังไว้ถวายมหาทานแก่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ได้ฟังธรรมตั้งอยู่ในพระ-สรณะ (ตรัย) แล้วออกบวช แม้พระพุทธสุเมธก็ได้ทรงพยากรณ์อุตตระมาณพนั้นไว้ว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตเช่นกัน

พระนครของพระผู้มีพระภาคเจ้าสุเมธ มีชื่อว่า สุทัสสนะ พระราชาพระนามว่า สุทัตตะ เป็นพระบิดา พระมารดามีพระนามว่า สุทัตตา พระอัครสาวก ๒ ท่าน คือ สุมนะ และ สัพพกามะ พระเถระผู้เป็นพระอุปัฏฐาก ชื่อว่า สาคร พระอัครสาวิกา ๒ ท่าน คือ รามา และ สุรามา ต้นสะเดาป่า (มหานิมพะ) เป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ ทรงมีพระสรีรกายสูง ๘๘ ศอก มีพระชนมายุ ๙๐,๐๐๐ ปี (พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตรัสไว้ว่า)

ถัดจากพระผู้มีพระภาคเจ้าพุทธะปทุมุตตระ
คือ พระมุนีผู้เป็นนายกมีพระนามว่า สุเมธ
พระผู้ซึ่งผู้อื่นชนะได้ยาก มีพระเดชสูง
พระผู้ประเสริฐสุดในโลกทั้งปวง

[๑๒. พระพุทธสุชาตะเสด็จอุบัติ]

ในกาลต่อมาจากพระผู้มีพระภาคเจ้า (พระพุทธะสุเมธ) นั้น พระบรมศาสดาพระนามว่า

สุชาตะได้เสด็จอุบัติขึ้น แม้พระพุทธสุชาตะนั้น ก็ทรงมีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้งเช่นกัน คือ ในสันนิบาตครั้งแรก มีพระภิกษุสาวกร่วมชุมนุม ๖๐,๐๐๐ องค์ ในครั้งที่ ๒ มี ๕๐,๐๐๐ ในครั้งที่ ๓ มี ๔๐,๐๐๐

ในกาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพระราชาจักรพรรดิ์ ได้ทรงสดับข่าวว่า "พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว" จึงเสด็จเข้าไปเฝ้า ทรงฟังธรรมแล้วทรงถวายราชสมบัติทั้ง ๔ มหาทวีป พร้อมด้วยรัตนะ ๗ ประการ แก่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข เสด็จออกทรงผนวชในสำนักของพระบรมศาสดา บรรดาประชาราษฎร์ทั้งสิ้นเอาสินทรัพย์ที่เกิดขึ้นในรัฐมาทำกิจอันเป็นส่วนของพระอาราม แล้วถวายมหาทานแก่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข อยู่ตลอดกาลเป็นนิตย์ แม้พระบรมศาสดาพระองค์นั้นก็ได้ทรงพยากรณ์พระเจ้าจักรพรรดิ์นั้นไว้ว่าจักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

พระนครของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีชื่อว่า สุมังคละ พระราชาพระนามว่า อุคคตะเป็นพระบิดา พระมารดามีพระนามว่า ปภาวตี พระอัครสาวก ชื่อ สุทัสสนะ และสุเทวะ พระเถระผู้เป็นพระอุปัฏฐากชื่อว่า นารทะ พระอัครสาวิกา ชื่อนาคา และ นาคสมาลา ต้นไผ่ใหญ่เป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ กล่าวกันว่า ต้นไผ่ใหญ่นั้น ลำต้นตัน ใบดก กิ่งใหญ่แผ่ผายขึ้นไปข้างบน งดงามเหมือนกำหางนกยูง พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงมีพระสรีรกายสูง ๕๐ ศอก มีพระชนมายุ ๙๐,๐๐๐ ปี (พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสไว้ว่า)

พระผู้เป็นนายกพระนามว่า สุชาตะ มี
พระหนุดุจสีหะ ทรงมีพระสกนธ์กายผึ่งผาย
ทรงมีพระคุณประมาณมิได้ ยากที่
ผู้อื่นจะชำนะ เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในมัณฑกัปป์[๑]
นั้นเช่นกัน

---

๑. ในมธุรตฺถวิลาสินี, pp.191 ท่านอธิบาย "กัปปะ" หรือ "กัปป์" หรือตามรูปสันสกฤตว่า "กัลป์" ไว้ว่า มี ๒ ชนิด คือ สุญญกัปป์ ๑ อสุญญกัปป์ ๑ ใน สุญญกัปป์ จะไม่มีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิ เสด็จอุบัติบังเกิดขึ้น เป็นกัปป์ที่ว่างเว้นจากบุคคลผู้มีคุณธรรม เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า สุญญกัปป์ ส่วน อสุญญกัปป์ นั้นมี ๕ ชนิด คือ สารกัปป์ ๑ มัณฑกัปป์ ๑ วรกัปป์ ๑ สารมัณฑกัปป์ ๑ ภัททกัปป์ ๑ กัปป์ที่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นพระองค์เดียว เรียกว่า สารกัปป์, กัปป์ที่มีพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น ๒ พระองค์ เรียกว่า มัณฑกัปป์, กัปป์ที่มีพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น ๓ พระองค์ เรียกว่า วรกัปป์, กัปป์ที่มีพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น ๔ พระองค์ เรียกว่า สารมัณฑกัปป์ และกัปป์ที่มีพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น ๕ พระองค์ เรียกว่า ภัททกัปป์

[พระพุทธะปิยะทัสสี, อัตถทัสสี และ ธัมมทัสสี เสด็จอุบัติ]

ในกาลต่อมาจากพระผู้มีพระภาคเจ้า (พระพุทธะสุชาตะ) นั้น ณ ตอนปลาย ๑,๘๐๐ กัปป์ นับแต่มัณฑกัปป์นั้นมา มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในกัปป์เดียวกัน ๓ พระองค์ คือ พระพุทธะ-ปิยทัสสี พระพุทธะอัตถทัสสี และ พระพุทธธัมมทัสสี

[๑๓. พระพุทธะปิยทัสสีเสด็จอุบัติ]

ถึงแม้พระพุทธะปิยทัสสีก็มีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้งเหมือนกัน คือ ในสันนิบาตครั้งที่ ๑ มีพระภิกษุสาวกร่วมชุมนุม ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ในครั้งที่ ๒ มี ๙๐ โกฏิ ในครั้งที่ ๓ มี ๘๐ โกฏิ

ในกาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นมาณพชื่อว่า กัสสป เป็นผู้ถึงฝั่งไตรเพท ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระบรมศาสดาแล้วบริจาคทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ให้สร้างสังฆารามถวาย แล้วตั้งตนอยู่ในสรณะและศีล ครั้งนั้น พระบรมศาสดาก็ได้ทรงพยากรณ์กัสสปมาณพว่า ล่วงไป ๑,๘๐๐ กัปป์จักได้เป็นพระพุทธเจ้า

พระนครของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีชื่อว่า อโนปมะ พระราชาพระนามว่า สุทิน เป็นพระบิดา พระมารดามีพระนามว่า จันทา พระอัครสาวก ชื่อ ปาลิต และ สัพพทัสสี พระเถระชื่อว่า โสภิตะ เป็นพระอุปัฏฐาก พระอัครสาวิกา ชื่อว่า สุชาดา และ สุทินนา ต้นกุ่ม (กกุธรุกฺข)[๑] เป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ ทรงมีพระสรีรกายสูง ๘๐ ศอก มีพระชนมายุ ๙๐,๐๐๐ ปี (พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตรัสไว้ว่า)

ถัดจากพระผู้มีพระภาคเจ้าสุชาตะ คือ
พระสยมภูพระผู้นำของโลกพระนามว่า
ปิยทัสสี พระผู้ซึ่งยากที่ผู้อื่นจะชนะ ผู้
เสมอด้วยบุคคลที่ไม่มีผู้เสมอ ผู้มีพระยศใหญ่

[๑๔. พระพุทธะอัตถทัสสีเสด็จอุบัติ]

ในกาลต่อมาจากพระผู้มีพระภาคเจ้า (ปิยทัสสี) นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า อัตถทัสสี เสด็จอุบัติขึ้นมา แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าอัตถทัสสีนั้น ก็ทรงมีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้ง เช่นกัน คือ ในสันนิบาตครั้งแรก มีพระภิกษุสาวกร่วมชุมนุม ๖,๘๐๐,๐๐๐ ในครั้งที่ ๒ มี ๘๐๐,๐๐๐ ในครั้งที่ ๓ ก็มี ๘๐๐,๐๐๐ เหมือนกัน

---

๑. บางฉบับว่า ปิยงฺคุรุกฺข - ต้นประยงค์

ในกาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นดาบสผู้มีฤทธิ์มาก ชื่อว่า สุสิมะ ได้นำเอาฉัตรดอกมณฑารพจากเทวโลกมาบูชาพระบรมศาสดา ถึงแม้พระพุทธะอัตถทัสสีนั้น ก็ได้ทรงพยากรณ์ท่านดาบสไว้ว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

พระนครของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ชื่อว่า โสภิต พระราชาพระนามว่าสาคร เป็นพระบิดา พระมารดามีพระนามว่า สุทัสสนา พระอัครสาวกชื่อว่า สันตะ และ อุปสันตะ พระเถระผู้เป็นพระอุปัฏฐากชื่อว่า อภยะ พระอัครสาวิกาชื่อว่า ธัมมา และ สุธัมมา ต้นจำปาป่า (จัมปกะ) เป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ ทรงมีพระสรีรกายสูง ๘๘ ศอก ทรงมีพระสรีรประภาแผ่ไปโดยรอบประมาณ ๑ โยชน์ตลอดเวลา มีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี (พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตรัสไว้ว่า)

ในมัณฑกัปป์[๑] นั้นเช่นกัน พระนราสภพระนามว่า
อัตถทัสสี ได้ทรงกำจัดความมืดมนใหญ่แล้ว
ทรงบรรลุพระโพธิญาณอันประเสริฐสุด

[๑๕. พระพุทธะธัมมทัสสีเสด็จอุบัติ]

ในกาลต่อจากพระผู้มีพระภาคเจ้า (อัตถทัสสี) นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า ธัมมทัสสี ได้เสด็จอุบัติขึ้น แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ก็ทรงมีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้งเหมือนกัน คือ ในสันนิบาตครั้งแรก มีพระภิกษุสาวกร่วมชุมนุม ๑๐๐ โกฏิ ในครั้งที่ ๒ มี ๗๐ โกฏิ ในครั้งที่ ๓ มี ๘๐ โกฏิ

ในกาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นท้าวสักกะเทวราช ได้ทรงทำการบูชาด้วยเครื่องหอมและดอกไม้ทิพ และทรงทำการบูชาด้วยดุริยดนตรีทิพ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นก็ได้ทรงพยากรณ์ท้าวสักกะเทวราชนั้นว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตเช่นกัน

พระนครของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นชื่อว่า สรณะ พระราชาพระนามว่า สรณะ เป็นพระบิดา พระมารดามีพระนามว่า สุนันทา พระอัครสาวก ชื่อว่า ปทุมะ และ ปุสสเทวะ พระเถระอุปัฏฐาก ชื่อว่า สุเนตตะ พระอัครสาวิกาชื่อว่า เขมา และ สัพพนามา ต้นมะพลับ (รตฺตกุรวกรุกฺข เรียกว่า พิมฺพิล หรือ ติมฺพซาล ก็มี) เป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ ส่วนพระสรีรกายของพระองค์สูง ๘๐ ศอก ทรงมีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี (พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงตรัสไว้ว่า)

---

๑. ตามหลักในคัมภีร์ มธุรตฺถวิลาสินี ควรเป็นวรกัปป์ เพราะมีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ ๓ พระองค์

ในมัณฑกัปป์เดียวกันนั้นเอง พระพุทธะธัมมทัสสี
พระผู้มียศใหญ่ได้ทรงกำจัดความมืดมน แล้วทรง
รุ่งเรืองยิ่งในโลกนี้รวมทั้งในเทวโลกด้วย

[๑๖. พระพุทธะสิทธัตถะเสด็จอุบัติ]

ในกาลต่อมาจากพระผู้มีพระภาคเจ้าธัมมทัสสีนั้น ในกัปป์หนึ่ง ณ ตอนท้ายของกัปป์ที่ ๙๔ นับแต่นั้นมา มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติพระองค์เดียว พระนามว่า สิทธัตถะ ถึงแม้พระพุทธะ-สิทธัตถะนั้นก็ทรงมีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้ง คือ ในสันนิบาตครั้งแรก มีพระภิกษุสาวกร่วมชุมนุม ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิ ในครั้งที่ ๒ มี ๙๐ โกฏิ ในครั้งที่ ๓ มี ๘๐ โกฏิ

ในกาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นดาบสชื่อว่า มังคละ มีเดชสูง มีกำลังอภิญญา ได้นำเอาผลชมพู่ใหญ่มาถวายแด่พระตถาคตเจ้า ฝ่ายพระบรมศาสดา ครั้นเสวยผลชมพู่นั้นแล้ว ได้ทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์ไว้ว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้า ณ ตอนท้ายของ ๙๔ กัปป์

พระนครของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีชื่อว่า เวภาระ พระราชาพระนามว่า ชยเสน เป็นพระบิดา พระมารดามีพระนามว่าสุผัสสา พระอัครสาวก มีนามว่า สัมพละ และ สุมิตตะ พระเถระผู้เป็นอุปัฏฐากมีชื่อว่า เรวตะ พระอัครสาวิกา มีนามว่า สิจลา[๑] และ สุรามา ต้นกรรณิการ์ เป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ มีพระสรีรกายสูง ๖๐ ศอก มีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี (พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตรัสไว้ว่า)

ถัดจากพระผู้มีพระภาคเจ้าธัมมทัสสี คือ พระโลก-
นายกพระนามว่าสิทธัตถะ ได้ทรงขจัดความมืด
ทั้งปวง เสด็จอุบัติขึ้นมา เหมือนดวงอาทิตย์
โผล่ขึ้นมาขจัดความมืดฉะนั้น

[พระพุทธะติสสะ และปุสสะ[๒] เสด็จอุบัติ]

ในกาลต่อจากพระผู้มีพระภาคเจ้าสิทธัตถะนั้นมา ณ ตอนปลายของกัปป์ ๙๒ นับแต่นั้นมา พระพุทธเจ้าได้เสด็จอุบัติขึ้นในกัปป์เดียวกัน ๒ พระองค์ คือ พระพุทธะติสสะ และ พระ-พุทธปุสสะ

---

๑. ในพุทธวงส์ว่า สีวลา, ในอัตถกถาชาดกอักษรโรมันว่า สีวลี

๒. ในอัตถกถาชาดก ฉบับอักษรโรมันว่า ผุสสะ

[๑๗. พระพุทธะติสสะเสด็จอุบัติ]

พระผู้มีพระภาคเจ้าติสสะก็ทรงมีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้ง ในสันนิบาตครั้งแรก มีพระภิกษุสาวกร่วมชุมนุม ๑๐๐ โกฏิ ในครั้งที่ ๒ มี ๙๐ โกฏิ ในครั้งที่ ๓ มี ๘๐ โกฏิ[๑]

ในกาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นกษัตริย์พระนามว่า สุชาตะ มีโภคะมาก มียศใหญ่ เสด็จออกทรงผนวชเป็นฤษี มีฤทธิ์มาก ได้ทรงสดับข่าวว่า "พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว" จึงนำเอาดอกมนทารพ ดอกปทุมและดอกปาริชาตทิพ มาทรงบูชาพระตถาคตเจ้าขณะเสด็จอยู่ท่ามกลางบริษัท แล้วทรงทำเพดานดอกไม้ไว้ในอากาศ แม้พระบรมศาสดาพระองค์นั้นก็ได้ทรงพยากรณ์ฤษีกษัตริย์นั้นไว้ว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าใน ๙๒ กัปป์นับแต่กัปป์นั้น

พระนครของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นมีชื่อว่า เขมะ กษัตริย์พระนามว่า ชยสันธะ เป็นพระบิดา พระมารดา ทรงมีพระนามว่า ปทุมา พระอัครสาวกมีนามว่า พรหมเทวะ และ อุทยะ พระเถระผู้อุปัฏฐากมีนามว่า สัมภวะ พระอัครสาวิกามีนามว่า ปุสสา และ สุทัตตา ต้นประดู่ลาย (อสนรุกฺข) เป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ ทรงมีพระสรีรกายสูง ๖๐ ศอก มีพระชนมายุ ๑๐๐,๐๐๐ ปี (พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตรัสไว้ว่า)

> ถัดจากพระผู้มีพระภาคเจ้าสิทธัตถะ คือ พระผู้เป็น
> นายกเลิศของโลก พระนามว่าติสสะ พระผู้หา
> บุคคลใดเสมอมิได้ ไม่มีบุคคลเปรียบ มีศีลอนันต์
> มีพระยศประมาณมิได้

[๑๘. พระพุทธะปุสสะเสด็จอุบัติ]

ในกาลต่อจากพระผู้มีพระภาคเจ้าติสสะนั้น พระบรมศาสดาพระนามว่า ปุสสะ เสด็จอุบัติขึ้น แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าปุสสะนั้นก็มีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้งเหมือนกัน คือ ในสันนิบาตครั้งแรก มีพระภิกษุสาวกมาร่วมชุมนุม ๖๐,๐๐๐ ในครั้งที่ ๒ มี ๕๐,๐๐๐ ในครั้งที่ ๓ มี ๔๐,๐๐๐

ในกาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นกษัตริย์พระนามว่า วิชิตาวี ทรงสละราชสมบัติมากมาย ออกทรงผนวชในสำนักของพระบรมศาสดา ทรงศึกษาพระไตรปิฎกแล้วทรงบรรยายกถาธรรมแก่ประชาชน ทรงบำเพ็ญศีลบารมี แม้พระบรมศาสดาพระองค์นั้นก็ได้ทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์ไว้ว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าเช่นกัน

---

๑. ในพุทธวงส์ว่า ในครั้งที่ ๑ จำนวน ๑๐๐,๐๐๐ ครั้งที่ ๒ จำนวน ๙,๐๐๐,๐๐๐ ครั้งที่ ๓ จำนวน ๘,๐๐๐,๐๐๐

พระนครของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีนามว่า กาสี พระราชาพระนามว่า ชยเสน เป็นพระบิดา พระมารดามีพระนามว่า สิริมา พระอัครสาวก มีนามว่า สุรักขิตและธัมมเสน พระเถระผู้เป็นพระอุปัฏฐากมีนามว่าโสภิยะ พระอัครสาวิกา มีนามว่า จาลา และอุปจาลา ต้มมะขามป้อม (อามลกรุกฺข) เป็นต้นไม้ที่ทรงตรัสรู้ ทรงมีพระสรีรกายสูง ๕๘ ศอก มีพระชนมายุ ๙๐,๐๐๐ ปี (พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตรัสไว้ว่า)

ในมัณฑกัปป์เดียวกันนั้นเอง พระบรมศาสดาผู้ยอดเยี่ยม
พระนามว่า ปุสสะ ผู้เป็นนายกเลิศในโลก หาผู้เปรียบ
มิได้ ไม่มีผู้เสมอเหมือน ได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว

[๑๙. พระพุทธะวิปัสสีเสด็จอุบัติ]

ในกาลต่อจากพระผู้มีพระภาคเจ้าปุสสะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ได้เสด็จอุบัติขึ้นในกัปป์ ๙๑ นับแต่กัปป์นี้ไป แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าวิปัสสี ก็มีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้งเช่นกัน คือในสันนิบาตครั้งที่ ๑ มีพระภิกษุสาวกร่วมชุมนุม ๖,๘๐๐,๐๐๐ ในครั้งที่ ๒ มี ๔,๑๐๐,๐๐๐ ในครั้งที่ ๓ มี ๘๐,๐๐๐

ในกาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นพญานาคชื่อว่า อตุละ มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ได้ถวายตั่งทองคำขนาดใหญ่ ขจิตด้วยรัตนะ ๗ ประการ แด่พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้พระพุทธวิปัสสีนั้นก็ได้ทรงพยากรณ์พญานาคนั้นไว้ว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในกัปป์ ๙๑ นับแต่นั้นมา

พระนครของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นมีชื่อว่า พันธุมตี พระราชาพระนามว่า พันธุมา เป็นพระบิดา พระมารดามีพระนามว่า พันธุมตี พระอัครสาวกมีนามว่า ขันธะ และติสสะ พระเถระผู้อุปัฏฐากมีนามว่า อโศก พระอัครสาวิกามีนามว่า จันทา และ จันทมิตตา ต้นแคฝอย (ปาตลิรุกฺข) เป็นต้นไม้ที่ทรงตรัสรู้ ทรงมีพระสรีรกายสูง ๘๐ ศอก มีพระสรีรประภาแผ่ไป ๗ โยชน์ พระชนมายุ ๘๐,๐๐๐ ปี (พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงตรัสไว้ว่า)

ถัดจากพระผู้มีพระภาคเจ้าปุสสะ พระสัมพุทธเจ้า
พระนามว่า วิปัสสี ผู้มีพระจักษุ ผู้ประเสริฐสุดใน
หมู่มนุษย์และทวยเทพ เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก

[๒๐. พระพุทธะสิขีเสด็จอุบัติ]

ในกาลต่อจากพระผู้มีพระภาคเจ้าวิปัสสีนั้น พระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ คือ พระพุทธสิขี และพระพุทธะเวสสภู ได้เสด็จอุบัติขึ้นในกัปป์ ๓๑ นับแต่นั้นมา แม้พระพุทธสิขีก็ทรงมีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้ง เช่นกัน คือ ในสันนิบาตครั้งที่ ๑ มีพระภิกษุสาวกร่วมชุมนุม ๑๐๐,๐๐๐ ในครั้งที่ ๒ มี ๘๐,๐๐๐ ในครั้งที่ ๓ มี ๗๐,๐๐๐

ในกาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นพระราชาพระนามว่า อรินทมะ ได้ทรงถวายมหาทาน พร้อมทั้งจีวรแก่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ทรงถวายช้างแก้วประดับด้วยรัตนะ ๗ ประการ แล้วทรงถวายกัปปิยภัณฑ์ที่ทำขึ้นประมาณเท่าตัวช้าง ถึงแม้พระพุทธะสิขีนั้นก็ได้ทรงพยากรณ์พระราชาอรินทมะนั้นไว้ว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในกัปป์ ๓๑ นับแต่นั้นมา

อนึ่ง พระนครของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีชื่อว่าอรุณวตี กษัตริย์พระนามว่า อรุณ เป็นพระบิดา พระมารดามีพระนามว่า ปภาวตี พระอัครสาวกมีนามว่า อภิภู และ สัมภวะ พระเถระผู้เป็นพระอุปัฏฐากมีนามว่า เขมังกระ พระอัครสาวิกามีนามว่า เขมา และ ปทุมา ต้นมะม่วงป่า (ปุณฑรีกรุกฺข) เป็นต้นไม้ที่ทรงตรัสรู้ ทรงมีพระสรีรกายสูง ๓๗ ศอก มีพระสรีรประภาแผ่ไป ๓ โยชน์ พระชนมายุ ๓๗,๐๐๐ ปี (พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงตรัสไว้ว่า)

ถัดจากพระผู้มีพระภาคเจ้าวิปัสสี คือ พระชิน-
สัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี พระผู้หาบุคคลเสมอ
มิได้ หาบุคคลเปรียบมิได้

[๒๑. พระพุทธะเวสสภูเสด็จอุบัติ]

ในกาลต่อจากพระผู้มีพระภาคเจ้าสิขีนั้นมา พระบรมศาสดาพระนามว่า เวสสภูได้เสด็จอุบัติขึ้น ถึงแม้พระพุทธะเวสสภูนั้นก็ทรงมีสาวกสันนิบาต ๓ ครั้งเหมือนกัน คือ ในสันนิบาตครั้งที่ ๑ มีพระภิกษุสาวกร่วมชุมนุม ๘,๐๐๐,๐๐๐ ในครั้งที่ ๒ มี ๗,๐๐๐,๐๐๐ ในครั้งที่ ๓ มี ๖,๐๐๐,๐๐๐

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์เป็นพระราชา พระนามว่าสุทัสสนะ ได้ทรงถวายมหาทานพร้อมด้วยจีวรแก่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข แล้วเสด็จออกทรงผนวชในสำนักพระบรมศาสดาพระองค์นั้น ทรงสมบูรณ์พระอาจารคุณ ทรงมีความเคารพและมีปีติในพระพุทธรัตนะเป็นอันมาก แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ก็ได้ทรงพยากรณ์พระราชานั้นไว้ว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในกัปป์ ๓๑ นับแต่นี้ไป

อนึ่ง พระนครของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีชื่อว่า อโนมะ พระราชาพระนามว่า สุปปติตะ เป็นพระบิดา พระมารดามีพระนามว่า ยสวตี พระอัครสาวกมีนามว่า โสณะ และ อุตตระ พระเถระผู้เป็นพระอุปัฏฐากมีนามว่า อุปสันตะ พระอัครสาวิกามีนามว่า รามา และ สุมาลา ต้นไม้รัง (สาลรุกฺข) เป็นต้นไม้ที่ทรงตรัสรู้ มีพระสรีรกายสูง ๖๐ ศอก มีพระชนมายุ ๖๐,๐๐๐ ปี (พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงตรัสไว้ว่า)

ในมัณฑกัปป์นั้นนั่นเอง พระชินะเจ้าพระนามว่า
เวสสภู พระผู้หาบุคคลเสมอมิได้ หาบุคคลเปรียบ
มิได้ พระองค์นั้นเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก

[พระพุทธเจ้า ๔ พระองค์เสด็จอุบัติ]

ในกาลต่อจากพระผู้มีพระภาคเจ้าเวสสภูนั้น มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในกัปป์เดียวกัน ๔ พระองค์ คือ พระพุทธกกุสันธะ ๑ พระพุทธะโกนาคมนะ ๑ พระพุทธกัสสปะ ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ๑

[๒๒. พระพุทธะกกุสันธะ]

พระผู้มีพระภาคเจ้ากกุสันธะ ทรงมีสาวกสันนิบาตเพียงครั้งเดียว ในสาวกสันนิบาตนั้นเองมีพระภิกษุสาวกมาร่วมชุมนุม ๔๐,๐๐๐ องค์

ในกาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นพระราชาพระนามว่า เขมะ ได้ทรงถวายมหาทานพร้อมทั้งบาตรและจีวรกับทั้งทรงถวายเภสัชมียาหลอดเป็นต้น แก่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ทรงสดับพระธรรมเทศนาของพระบรมศาสดาแล้วเสด็จออกทรงผนวช แม้พระพุทธะเวสสภูนั้นก็ได้ทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์ไว้เช่นกัน

อนึ่ง พระนครของพระผู้มีพระภาคเจ้ากกุสันธะ มีนามว่า เขมะ บิดาเป็นพราหมณ์มีนามว่า อัคคิทัตตะ มารดาเป็นพราหมณี มีนามว่า วิสาขา พระอัครสาวกชื่อ วิธูร และ สัญชีวะ พระเถระผู้เป็นพระอุปัฏฐากชื่อว่า พุทธิชะ พระอัครสาวิกาชื่อว่า สาขา และ สารัมภา[๑] ต้นซึก (มหาสิรีส) เป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ ทรงมีพระสรีรกายสูง ๔๐ ศอก มีพระชนมายุ ๔๐,๐๐๐ ปี (พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงตรัสไว้ว่า)

ถัดจากพระพุทธเจ้าเวสสภู คือ พระสัมพุทธเจ้า
พระนามว่า กกุสันธะ พระผู้ประเสริฐสุดในหมู่
มนุษย์และทวยเทพ ผู้มีพระคุณประมาณมิได้
ผู้ซึ่งบุคคลอื่นชำนะได้ยาก

[๒๓. พระพุทธะโกนาคมนะ]

ในกาลต่อจากพระผู้มีพระภาคเจ้ากกุสันธะนั้น พระบรมศาสดาพระนามว่าโกนาคมนะได้อุบัติขึ้น แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นก็มีสาวกสันนิบาตเพียงครั้งเดียวเช่นกัน ในสันนิบาตนั้นมีพระภิกษุสาวกร่วมชุมนุม ๓๐,๐๐๐ องค์

ในกาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นพระราชาพระนามว่า ปัพพตะ มีคณะอำมาตย์ห้อมล้อมเสด็จไปยังสำนักของพระบรมศาสดา ทรงสดับพระธรรมเทศนาแล้วทูลนิมนต์พระภิกษุสงฆ์

---

๑. ในพุทธวงส์ ๓๓/๕๓๒ ว่า ชื่อ สามา และ จัมปา

มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ทรงถวายมหาทาน แล้วทรงถวายผ้าปัตตุณณะ ผ้าจีน ผ้าไหม ผ้ากัมพล และผ้าทุกูล (ผ้าเนื้อ ๒ ชั้น) กับทั้งถวายกรองทอง (สุวณฺณปฏฺฏก) แล้วเสด็จออกทรงผนวช ในสำนักพระบรมศาสดา พระพุทธะโกนาคมนะนั้นก็ได้ทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์ไว้เช่นกัน

พระนครของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นมีชื่อว่า โสภวตี บิดาเป็นพราหมณ์ชื่อว่า ยัญญทัตตะ มารดาเป็นพราหมณีชื่อว่า อุตตรา พระอัครสาวกมีชื่อว่า ภิยโยสะ และ อุตตระ พระเถระผู้เป็นพระอุปัฏฐากชื่อว่า โสตถิชะ พระอัครสาวิกาชื่อว่า สมุททา และ อุตตรา ต้นไม้มะเดื่อเป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ ทรงมีพระสรีรกายสูง ๓๐ ศอก มีพระชนมายุ ๓๐,๐๐๐ ปี (พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงตรัสไว้ว่า)

ถัดจากพระผู้มีพระภาคเจ้ากกุสันธะ คือ พระชิน-
สัมพุทธเจ้าพระนามว่า โกนาคมนะ พระผู้ประเสริฐ
สุดในหมู่มนุษย์และทวยเทพ พระผู้เป็นนระผู้กล้าหาญ
ผู้ประเสริฐสุดในโลก

[๒๔. พระพุทธะกัสสปะ]

ในกาลต่อจากพระผู้มีพระภาคเจ้าโกนาคมนะนั้น พระบรมศาสดาพระนามว่า กัสสปะ ได้อุบัติขึ้น ถึงแม้พระผู้มีพระภาคเจ้ากัสสปะก็มีสาวกสันนิบาตเพียงครั้งเดียวเหมือนกัน ในสันนิบาตนั้นมีพระภิกษุสาวกร่วมชุมนุม ๒๐,๐๐๐ องค์

ในกาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นมาณพมีนามว่า โชติปาล เป็นผู้ถึงฝั่งไตรเพท ฉลาดรู้ดินฟ้าอากาศ เป็นมิตรของนายช่างหม้อชื่อว่า ฆฏิการ[๑] มาณพนั้นเข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดา พร้อมกับนายช่างหม้อฆฏิการ ได้ฟังพระธรรมกถาแล้วออกบวช ทำความเพียรเรียนพระไตรปิฎก งอกงามในพระพุทธศาสนาด้วยการปฏิบัติวัตตะปฏิบัติอย่างสมบูรณ์ แม้พระบรมศาสดาพระองค์นั้นก็ได้ทรงพยากรณ์โชติปาลมาณพนั้นไว้เช่นกัน

พระนครที่กำเนิดของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นชื่อว่า พาราณสี บิดาเป็นพราหมณ์มีนามว่า พรหมทัต มารดาเป็นพราหมณีชื่อ ธนวตี พระอัครสาวกมีนามว่า ติสสะ และ ภารทวาชะ พระเถระผู้เป็นพระอุปัฏฐากมีนามว่า สัพพมิตตะ พระอัครสาวิกามีนามว่า อนุลา และ อุรุเวฬา ต้นไม้ไทร (ต้นกร่าง - นิโครธ) เป็นต้นไม้ที่ตรัสรู้ มีพระสรีรกายสูง ๒๐ ศอก มีพระชนมายุ ๒๐,๐๐๐ ปี (พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงตรัสไว้ว่า)

ถัดจากพระผู้มีพระภาคเจ้าโกนาคมนะ คือ พระชิน-
สัมพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ พระผู้ประเสริฐสุด

---

๑. คือท่านที่ต่อมาไปเกิดเป็น ฆฏิการมหาพรหม ผู้นำอัฏฐบริขารมาถวายเมื่อเสด็จออกทรงผนวช (ดูต่อไป ในอวิทูเรนิทาน)

ในหมู่มนุษย์และทวยเทพ พระองค์นั้น ผู้เป็นราชาแห่งธรรม
ผู้กระทำความสว่าง

[พระพุทธเจ้า ๒๗ พระองค์]

แต่ทว่า ในกัปป์ซึ่งพระทีปังกรทสพลเสด็จอุบัติขึ้นนั้น มีพระพุทธเจ้าอีก ๓ พระองค์ (คือ พระพุทธะตัณหังกร ๑ พระพุทธะเมธังกร ๑ พระพุทธะสรณังกร ๑) พระโพธิสัตว์มิได้รับพยากรณ์จากสำนักพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์นั้น เพราะฉะนั้น จึงมิได้แสดง (เรื่องของ) พระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ไว้ในทูเรนิทานนี้ แต่-เพื่อที่จะแสดง (เรื่องของ) พระพุทธเจ้าครบทุกพระองค์ตั้งแต่กัปป์นั้นมา ท่านจึงกล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถา[๑] ดังต่อไปนี้

พระสัมพุทธเจ้าประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์และ
ทวยเทพ คือ พระตัณหังกร ๑ พระเมธังกร ๑
อีกทั้งพระสรณังกร ๑ พระทีปังกร ๑ และพระ
โกณฑัญญะ ๑ พระมุนีพระนามว่า มังคละ ๑
พระสุมนะ ๑ พระเรวตะ ๑ และพระโสภิตะ ๑
พระอโนมทัสสี ๑ พระปทุม ๑ พระนารท ๑
พระปทุมุตตระ ๑ พระสุเมธ ๑ พระสุชาตะ ๑
และ พระปิยทัสสีผู้มียศใหญ่ ๑ พระอัตถทัสสี ๑
พระธัมมทัสสี ๑ และ พระสิทธัตถะผู้เป็นนายก
ของโลก ๑ พระติสสะ ๑ และปุสสะสัมพุทธะ ๑
พระวิปัสสี ๑ พระสิขี ๑ พระเวสสภู ๑ พระ
กกุสันธะ ๑ พระโกนาคมนะ ๑ อีกทั้งพระผู้เป็น
นายกพระนามว่า กัสสปะ ๑ พระสัมพุทธเจ้าทั้ง
หลายนี้ทรงเป็นพระผู้ขจัดราคะแล้ว ทรงมั่นคง
เสด็จอุบัติขึ้นมากำจัดความมืดมนใหญ่ ประดุจดวง
อาทิตย์ขึ้นมากำจัดความมืด พระพุทธะทั้งหลาย
นั้น พร้อมด้วยพระสาวก ทรงรุ่งโรจน์แล้วดับไป
เหมือนกองไฟลุกโพลงขึ้นแล้วดับไป ฉะนั้น

---

๑. แสดงว่า คัมภีร์ชาตกัฏฐกถานี้ เรียบเรียงขึ้นโดยนำเอาเรื่องราวที่มีในคัมภีร์อรรถกถาอื่น ซึ่งมีอยู่ก่อนแล้วมาเรียบเรียงขึ้น

ในบรรดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย เมื่อทรงสร้างอธิการในสำนักของพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ มีพระพุทธะทีปังกรเป็นต้น ได้ผ่านมาแล้วถึง ๔ อสงไขยกับอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์ แต่ว่าในระยะกาลตอนหลังพระผู้มีพระภาคเจ้ากัสสปะมา นอกจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (กัสสปะ) พระองค์นี้แล้ว ไม่มีพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นทรงพยากรณ์อีก แต่ก็เป็นพระโพธิสัตว์ผู้ที่ได้รับพยากรณ์ในสำนักของพระพุทธเจ้าทั้ง ๒๔ พระองค์ตั้งแต่พระพุทธทีปังกรเป็นต้นตลอดมา ด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า

มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ เหตุ สตฺถารทสฺสนํ
ปพฺพชฺชา คุณสมฺปตฺติ อธิกาโร จ ฉนฺทตา
อฏฺฐธมฺมสโมธานา อภินีหาโร สมิชฺฌติ.

แปลว่า

อภินีหารจะสำเร็จ เพราะมีธรรมสโมธาน ๘ ประการ คือ เป็นมนุษย์ ๑ สมบูรณ์ทางเพศ ๑ มีเหตุ ๑ ได้พบพระบรมศาสดา ๑ เป็นบรรพชิต ๑ มีคุณสมบัติ ๑ มีอธิการ ๑ มีฉันทะ ๑

พระโพธิสัตว์ไม่เกิดในอภัพพฐาน

พระโพธิสัตว์ได้ชุมนุมธรรม ๘ ประการเหล่านี้แล้ว สร้างอภินีหาร ณ ที่ใกล้พระยุคลบาทพระพุทธทีปังกร แล้วทำความอุตสาหะว่า "เอาละ ข้าพเจ้าจะตรวจเลือกธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า จากที่นั่นและที่นี่" ก็ได้เห็นธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นพระพุทธเจ้ามีทานบารมีเป็นต้น เช่นที่กล่าวไว้ว่า "เมื่อข้าพเจ้าตรวจเลือกในครั้งนั้น ก็ได้พบทานบารมีเป็นข้อแรก" แล้วบำเพ็ญธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้าเหล่านั้นมาจนถึงอัตตภาพพระเวสสันดร และตลอดเวลามา ก็ได้รับอานิสงส์ของพระโพธิสัตว์ผู้ได้สร้างอภินีหารแล้ว ซึ่งได้พรรณนาไว้ดังนี้

นรชนผู้ถึงพร้อมด้วยองคคุณทุกอย่างดังกล่าวนี้ เป็นผู้แน่นอนต่อการตรัสรู้ ตลอดสังสารวัฏอันยาวนานนับด้วยหลายร้อยโกฏิกัปป์ จะไม่บังเกิดในอเวจีและในโลกันตร์ ไม่เกิดเป็นนิชฌามตัณหิกเปรตและขุปปิปาสิกเปรต ไม่เกิดเป็นกาลกัญชิกาสูร แม้จะเกิดในทุคคติก็จะไม่เกิดเป็นสัตว์มีขนาดตัวเล็ก (กว่านกกระจาบและโตกว่าช้าง) เมื่อเกิดในมนุษย์ก็จะไม่เป็นคนตาบอดแต่

กำเนิด ไม่เป็นคนหูหนวก ไม่เป็นคนใบ้ ไม่เกิด
เป็นสตรี ไม่นับเนื่องเป็นอุภโตพยัญชนกและบัณ-
เฑาะ เป็นนรชนผู้เที่ยงแท้ต่อการตรัสรู้ เป็นผู้พัน
แล้วจากการกระทำอนันตริกกรรม เป็นผู้มีโคจร
บริสุทธิ์ในทุกประการ ไม่ยึดถือมิจฉาทิฏฐิ มีทัสสนะในเรื่อง
กรรมและการทำกรรม แม้จะเกิดในสวรรค์
ก็ไม่เกิดเป็นอสัญญีสัตว์ ไม่มีเหตุให้ไปเกิดในหมู่เทพ
ชั้นสุทธาวาส เป็นสัตบุรุษผู้น้อมใจไปในเนก-
ขัมมะ ไม่ข้องในภพน้อยภพใหญ่ ประพฤติ-
แต่จริยาที่เป็นประโยชน์แก่โลก บำเพ็ญบารมี
ครบทุกอย่าง(๑)

พระโพธิสัตว์ได้บรรลุอานิสงส์ทั้งหลาย (ดังกล่าว) นั้นตลอดมา

ปรมัตถบารมี

เมื่อพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีทั้งหลายอยู่นั้น การที่จะปริมาณอัตตภาพที่บำเพ็ญทานบารมี เช่น ในกาลเป็นอกิตติพราหมณ์ (ชา.ฉัฏฐ.๑๙๕) ในกาลเป็นสังขพราหมณ์ (ชา. ปัญจ. ๔๓๘-๔๔๗) ในกาลเป็นพระเจ้าธนัญชัย ในกาลเป็นพระเจ้าสุทัสสนจักรพรรดิ (ชา. ทุ.๒๓๓) ในกาลเป็นพราหมณ์มหาโควินทะ ในกาลเป็นพระเจ้านิมิมหาราช ในกาลเป็นจันทกุมาร ในกาลเป็นวิสัยหเศรษฐี (ชา. จ. ๓๘๘) ในกาลเป็นพระราชาสีวี (ชา. ส. ๓๖) และในกาลเป็นพระเวสสันดร ก็ปริมาณมิได้ แต่ทานบารมีของพระโพธิสัตว์ผู้กระทำการสละตนเองในชาดกเรื่องกระต่ายบัณฑิต (สสปัณฑิตชาดก, ชา. จ. ๒๘๙) ซึ่งกล่าวไว้ (ในจริยาปิฎก ๓๓/๕๖๗) อย่างนี้ว่า

ภิกฺขาย อุปคตำ ทิสฺวา สกตฺตานำ ปริจฺจชึ
ทาเนน เม สโม นตฺถิ เอสา เม ทานปารมี.

แปลว่า

ข้าพเจ้าเห็นพราหมณ์ (ท้าวสักกะแปลง) เข้ามาใกล้
เพื่อต้องการภิกษา จึงสละร่างกายของตน (ให้เป็นอาหาร)
ผู้ที่เสมอเหมือนข้าพเจ้าด้วยการบริจาคทานไม่มี
นี้เป็นทานบารมีของข้าพเจ้า

นั้น เรียกว่า ปรมัตถบารมีโดยแท้

---

๑. หมายถึงว่าจะไม่เกิดในฐานะที่ไม่สมควร ซึ่งเรียกว่า อภัพพฐาน ๑๘ ดู - ปรมตฺถโชติกา, สุตฺตนิปาตวณฺณนา, ปฐมภาค, น. ๖๑-๒.

การที่จะปริมาณอัตตภาพที่บำเพ็ญศีลบารมี เช่น ในกาลเป็นพญาช้างสีลวะ (ชา, ทุ. ๑๒๔) ในกาลเป็นพญานาคชื่อจัมเปยยะ (ชา. ส. ๑๑๐) ในกาลเป็นพญานาคชื่อภูริทัตต์ ในกาลเป็นพญาช้างฉัททันต์ (ชา. ส. ๒๒๖) ในกาลเป็นพระโอรสของพระเจ้าชยทิส (ชา. ส. ๒๐๖) ก็ปริมาณไม่ถ้วนเช่นกัน แต่สีลบารมีของพระโพธิสัตว์ผู้กระทำการสละตนเองในชาดกเรื่องสังขปาล (สังขปาลชาดก ชา. ส. ๔๑๑) ซึ่งกล่าวไว้ (ในจริยาปิฎก ๓๓/๕๗๘) อย่างนี้ว่า

สูเลหิ วิชฺฌยนฺเตปิ โกฏฺฏยนฺเตปิ สตฺติภิ
โภชปุตฺเต น กุปฺปามิ เอสา เม สีลปารมี.

แปลว่า

แม้จะถูกลูกชาวบ้าน ทิ่มแทงด้วยหลาว
ตอกด้วยหอก ข้าพเจ้าก็ไม่โกรธ นี้เป็น
สีลบารมีของข้าพเจ้า

นั้น เรียกว่า ปรมัตถบารมีโดยแท้

การที่จะปริมาณอัตตภาพของพระโพธิสัตว์ที่สละราชสมบัติอันยิ่งใหญ่แล้วบำเพ็ญเนกขัมมบารมี เช่น ในกาลเป็นโสมนัสสกุมาร (ชา. ส. ๙๗) ในกาลเป็นหัตถิปาลกุมาร (ชา. ส. ๑๓๙) ในกาลเป็นอโยฆรบัณฑิต (ชา. ส. ๑๖๓) ก็ปริมาณไม่ถ้วนเช่นกัน แต่เนกขัมมบารมีของพระโพธิสัตว์ซึ่งทรงสละราชสมบัติโดยไม่มีความห่วงใย แล้วเสด็จออกทรงผนวช ในจูฬสุตโสมชาดก (ชา. ส. ๔๓๓) ซึ่งกล่าวไว้อย่างนี้ว่า

มหารชฺชำ หตฺถคตำ เขฬปิณฺฑำว ฉฑฺฑยี
จชโต น โหติ ลคฺคนำ เอสา เม เนกฺขมฺมปารมี.

แปลว่า

ข้าพเจ้าสลัดทิ้งราชสมบัติอันยิ่งใหญ่ ที่มาถึงมือ เหมือน
ก้อนเขฬะ เมื่อสลัดทิ้ง ก็ไม่มีการห่วงใย นี้เป็นเนก-
ขัมมบารมีของข้าพเจ้า

นั้น เรียกว่า ปรมัตถบารมีโดยแท้

การที่จะปริมาณอัตตภาพของพระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญปัญญาบารมี เช่น ในกาลเป็นวิธูรบัณฑิต ในกาลเป็นมหาโควินทบัณฑิต ในกาลเป็นขุททาลบัณฑิต ในกาลเป็นอรกบัณฑิต (อรกชาดก. ชา. ตติย. ๗๙) ในกาลเป็นโพธิปริพพาชก (มหาโพธิชาดก, ชา. อัฏฐม. ๕๓) และในกาลเป็นมโหสถบัณฑิต ก็ปริมาณไม่ได้เช่นกัน แต่ปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งชี้ให้เห็นว่ามีงูอยู่ภายในกระทอในกาลเป็นเสนกบัณฑิตในสัตตุภัตตชาดก ซึ่งกล่าวไว้อย่างนี้ว่า

ปญฺญาย ปวิจินนฺโต พฺราหฺมณ์ โมจยี ทุกฺขา
ปญฺญาย เม สโม นตฺถิ เอสา เม ปญฺญปารมี.

แปลว่า

ข้าพเจ้าไตร่ตรองด้วยปัญญา ได้ช่วยให้พราหมณ์
พ้นจากทุกข์ ผู้เสมอเหมือนข้าพเจ้าโดยทางปัญญา
ไม่มี นี้เป็นปัญญาบารมีของข้าพเจ้า

นั้น เรียกว่า ปัญญาบารมีโดยแท้

การที่จะปริมาณอัตตภาพของพระโพธิสัตว์ ซึ่งบำเพ็ญบารมีทั้งหลายมีวีริยบารมีเป็นต้น ก็ปริมาณมิได้เช่นกัน แต่วีริยบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งว่ายน้ำข้ามมหาสมุทรในมหาชนกชาดก ตามที่กล่าวไว้อย่างนี้ว่า

อตีรทสฺสี ชลมชฺเฌ หตา สพฺเพว มานุสา
จิตฺตสฺส อญฺญถา นตฺถิ เอสา เม วีรยปารมี.

แปลว่า

มนุษย์ทั้งหลายจมน้ำตายกันหมด ข้าพเจ้ามองไม่เห็นฝั่ง
อยู่กลางทะเล มิได้มีความคิดเป็นอย่างอื่น นี้เป็นวิริย-
บารมีของข้าพเจ้า

นั้น เรียกว่า ปรมัตถบารมีโดยแท้

ขันติบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งอดกลั้นความทุกข์อันยิ่งใหญ่ ประดุจดังว่า (ตนเอง) ไม่มีจิตใจ ในขันติวาทีชาดก (ชา. จ. ๒๗๕-๙) ตามที่กล่าวไว้ว่า

อเจตนว โกฏฺฏนฺเต ติณฺเหน ผรสุนา มม
กาสิกราเช น กุปฺปามิ เอสา เม ขนฺติปารมี.

แปลว่า

เมื่อเพชฌฆาตตัด (มือและเท้าเป็นต้นของ) ข้าพเจ้า
ผู้ไม่มีใจโกรธเคือง ด้วยขวานอันคม ข้าพเจ้าก็มิได้
โกรธเคืองพระเจ้ากาสิกราช นี้คือขันติบารมีของข้าพเจ้า

อย่างนี้ เรียกว่า ปรมัตถบารมี

สัจจบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งสละชีวิตตามรักษาสัจจะไว้ในมหาสุตโสมชาดก (ชา. อัฏฐม. ๔๐๕) ตามที่กล่าวไว้ว่า

สจฺจวาจ์ อนุรกฺขนฺโต จชิตฺวา มม ชีวิต์
โมเจสึ เอกสต์ ขตฺติเย เอสา เม สจฺจปารมี.

แปลว่า

ข้าพเจ้าตามรักษาวาจาสัตย์ไว้ ได้สละชีวิตของข้าพเจ้า
ช่วยกษัตริย์ ๑๐๑ ให้พ้นภัย นี้เป็นสัจจบารมีของข้าพเจ้า

อย่างนี้เรียกว่า ปรมัตถบารมี

อธิฏฐานบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งสละชีวิตยึดมั่นพรตไว้ ในมูคปักขชาดก ตามที่กล่าวไว้ (ในจริยาปิฎก ๓๓/๕๘๓ และ ๕๘๖) ว่า

มาตาปิตา น เม เทสฺสา นปิ เทสฺสํ มหายสํ
สพฺพญฺญุตญฺจ ปิยํ มยฺหํ ตสฺมา วตมธิฏฺฐหึ.

แปลว่า

มารดาและบิดามิใช่เป็นที่เกลียดชังของข้าพเจ้า
ถึงแม้ความมียศยิ่งใหญ่ก็มิใช่เป็นที่เกลียดชัง แต่
สัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของข้าพเจ้า เพราะฉะนั้น
ข้าพเจ้าจึงอธิษฐานพรต

อย่างนี้ เรียกว่า ปรมัตถบารมี

เมตตาบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งไม่อาลัยแม้แต่ชีวิต ยังมีเมตตาอยู่ ในเอกราชชาดก (ชา. จ. ๒๔๐ - ๓) ตามที่กล่าวไว้ (ในจริยาปิฎก ๓๓/๕๙๓) ว่า

น มํ โกจิ อุตฺตสติ นปิหํ ภายามิ กสฺสจิ
เมตฺตาพเลนุปตฺถทฺโธ รมามิ ปวเน สทา.

แปลว่า

ใคร ๆ ไม่ต้องสะดุ้งกลัวข้าพเจ้า อีกทั้งข้าพเจ้า
ก็ไม่เกรงกลัวใคร ๆ ข้าพเจ้ามีกำลังเมตตาค้ำจุน
อยู่แล้ว ย่อมยินดีในป่าชัฏอยู่ทุกเมื่อ

อย่างนี้ เรียกว่า ปรมัตถบารมี

อุเบกขาบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งแม้จะถูกพวกเด็กชาวบ้านทำให้ได้รับความทุกข์ด้วยการถ่มน้ำลายรดเป็นต้นก็มี และทำให้ได้รับความสุขด้วยการนำเอาดอกไม้และของหอมมาให้เป็นต้นก็มี ในโลมหังสชาดก ก็มิได้ประพฤติล่วงอุเบกขา ดังที่กล่าวไว้ (ในจริยาปิฎก ๓๓/๕๙๔) ว่า

สุสาเน เสยฺยํ กปฺเปมิ ฉวฏฺฐีกํ อุปฺธายหํ
โคมณฺฑลา อุปติตฺวาน รูปํ ทสฺเสนฺตนปฺปกาฺ.[๑]

แปลว่า

ข้าพเจ้านอนพิงกระดูกศพอยู่ในป่าช้า พวกเด็กเลี้ยงวัว
พากันโดดเข้ามาแสดงรูปต่าง ๆ เป็นอันมาก

อย่างนี้ เรียกว่า ปรมตฺถบารมี

ที่กล่าวถึงในทูเรนิทานนี้ เป็นความสังเขป แต่พึงทราบความเรื่องนี้ได้โดยพิสดาร จากคัมภีร์จริยาปิฎก

พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญพระบารมีทั้งหลายมาด้วยประการฉะนี้แล้ว ตั้งอยู่ในอัตตภาพพระเวสสันดร ได้ทรงก่อสร้างบุญอย่างใหญ่หลวง ซึ่งทำให้แผ่นปฐพีไหวสะเทือนสะท้านหลายครั้ง เช่นที่กล่าวไว้อย่างนี้ว่า

อเจตนายํ ปฐวี อวิญฺญาย สุขํ ทุกฺขํ
สาปิ ทานวสา มยฺหํ สตฺตกฺขตฺตุ ปกมฺปถ.[๒]

แปลว่า

แผ่นปฐพีนี้ไม่มีจิตใจ ไม่รู้ความสุขความทุกข์
แต่อำนาจทานของเรานั้น ได้ทำให้แผ่นดินไหวถึง ๗ ครั้ง

ครั้นปริโยสานแห่งชนมายุ พระโพธิสัตว์ก็จุติจากอัตตภาพพระเวสสันดรนั้น ไปเกิดในภพดุสิต

ฐานะซึ่งเริ่มตั้งแต่ (ทำอภินิหาร) ณ แทบพระยุคลบาทพระพุทธทีปังกร ตราบจน (พระโพธิสัตว์) จุติจาก (อัตตภาพพระเวสสันดร) นั้นแล้ว ขึ้นไปเกิดในดุสิตปุระ เพียงแค่นี้ พึงทราบว่า เรียก **ทูเรนิทาน** ด้วยประการฉะนี้

---

๑. ในจริยาปิฎก ๓๓/๕๙๔ ว่า สุสาเน เสยฺยํ กปฺเปมิ ฉวฏฺฐิกํ อุปนิธาย
คามมณฺฑลา อุปาคนฺตวา รูปํ ทสฺเสนฺติ นปฺปกาฺ

๒. ขุ.จริยา. ๕๖๕

ศากยวงศ์และโกลิยวงศ์

แปลจาก

คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี, ปฐมภาค, หน้า ๓๑๙ - ๓๒๕ และ ฯลฯ

[ศากยวงศ์และพระนครกบิลพัสดุ์]

เล่ากันมาว่า (๑) พระเจ้ามหาสมมตราช[๑] ของพวกมนุษย์ครั้งต้นปฐมกัปป์ มีพระโอรสพระนามว่า โรชะ (๒) พระเจ้าโรชะ มีพระโอรสพระนามว่า วรโรชะ (๓) พระเจ้าวรโรชะ มีพระโอรสพระนามว่า กัลยาณะ (๔) พระเจ้ากัลยาณะ มีพระโอรสพระนามว่า วรกัลยาณะ (๕) พระเจ้าวรกัลยาณะ มีพระโอรสพระนามว่า มันธาตา (๖) พระเจ้ามันธาตา มีพระโอรสพระนามว่า วรมันธาตา (๗) พระเจ้าวรมันธาตา มีพระโอรสพระนามว่า อุโบสถ (๘) พระเจ้าอุโบสถ มีพระโอรสพระนามว่า วระ (๙) พระเจ้าวระ มีพระโอรสพระนามว่า อุปวระ (๑๐) พระเจ้าอุปวระ มีพระโอรสพระนามว่า มฆเทวะ (๑๑) แล้วมีกษัตริย์สืบพระราชวงศ์ของพระเจ้ามฆเทวะ ต่อ ๆ มาอีก ๘๔,๐๐๐ พระองค์

กษัตริย์ ๑๑ พระองค์นั้น มีระบุพระนามไว้ในเจติยชาดก[๒] ด้วย ดังนี้คือ ๑. พระเจ้ามหาสมมตราช ๒. พระเจ้าโรชะ ๓. พระเจ้าวรโรชะ ๔. พระเจ้ากัลยาณะ ๕. พระเจ้าวรกัลยาณะ ๖. พระเจ้าอุโบสถ ๗. พระเจ้าวรอุโบสถ ๘. พระเจ้ามันธาตา ๙. พระเจ้าวรมันธาตา ๑๐. พระเจ้าวระ และ ๑๑. พระเจ้าอุปวระ หรือ อุปริจระ

ส่วนในคัมภีร์อรรถกถาสุตตนิบาต[๓] ระบุไว้เพียนพระนามไปบ้าง คือ ๑. พระเจ้ามหาสมมตราช ๒. พระเจ้าโรชะ ๓. พระเจ้าวรโรชะ ๔. พระเจ้ากัลยาณะ ๕. พระเจ้าวรกัลยาณะ ๖. พระเจ้ามันธาตา ๗. พระเจ้าวรมันธาตา ๘. พระเจ้าอุโบสถ ๙. พระเจ้าจระ ๑๐. พระเจ้าอุปจระ และ ๑๑. พระเจ้ามฆเทวะ

---

๑. มหาสมมตราช - พระราชาซึ่งมหาชนยกย่องขึ้น, คำว่า "สมมต" และ "มหาสมมต" ยังนิยมใช้อยู่ในสร้อยพระปรมาภิไธยของพระมหากษัตริย์ตลอดมา ปรากฏในพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ".....อเนกชนนิกรสโมสรสมมต.....", ในพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า ".....พินิตประชานาถมหาสมมตวงศ์....." แต่ในพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีว่า ".....บรมเชษฐโสทรสมมต....."

๒. ชาตกฏฺฐกถา, ปญฺจมภาค, น. ๓๐๒ และดู - มันธาตุราชชาดก, ชาตกฏฺฐกถา, จตุตฺถภาค, น. ๔๗ - ๕๒

๓. ปรมตฺถโชติกา นาม ขุทฺทกนิกายฏฺฐกถา, สุตฺตนิปาตวณฺณนา, ทุติยภาค, น. ๑๙๕

แต่ในฎีกาแห่งคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี กล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

ตสฺส ปุตฺโต มหาเตโช โรโช นาม มหีปติ.
ตสฺส ปุตฺโต วรโรโช ปวโร ราชมณฺฑเล.
ตสฺสา' สิ กลฺยาณคุโณ กลฺยาโณ นาม อตฺรโช.
ราชา ตสฺสา' สิ ตนโย วรกลฺยาณนามโก.
ตสฺส ปุตฺโต มหาวีโร มนฺธาตา กามโภคินํ.
อคฺคภูโต มหินฺเทน อฑฺฒรชฺเชน ปูชิโต.
ตสฺส สานุ มหาเตโช วรมนฺธาตุ นามโก

อุโปสโถ' ติ นาเมน ตสฺส ปุตฺโต มหารโถ
วโร นาม มหาเตโช ตสฺส ปุตฺโต มหาวโร
ตสฺสา' ปี อุปวโร' ติ ปุตฺโต ราชา มหาพฺพโล
ตสฺส ปุตฺโต มขาเทโว เทวตุลฺโย มหีปติ
จตุราสีติสหสฺสานิ ตสฺส ปุตฺตปรมฺปรา
เตสํ ปจฺฉิมโก ราชา โอกฺกาโก อิติ วิสฺสุโต
มหายโส มหาเตโช อขุทฺโท ราชมณฺฑเล.(๑)

แปลว่า

โอรสของพระเจ้า **มหาสมมต** นั้น มีพระนามว่า **โรชะ** เป็นผู้มีเดชมาก เป็นใหญ่ในแผ่นดิน โอรสของพระเจ้าโรชะนั้น มีพระนามว่า **วรโรชะ** เป็นผู้ประเสริฐในพระราชวงศ์ โอรสของพระเจ้าวรโรชะมีพระนามว่า **กัลยาณะ** เป็นผู้มีคุณงาม พระราชาผู้เป็นโอรสของพระเจ้ากัลยาณะนั้น มีพระนามว่า **วรกัลยาณะ** โอรสของพระเจ้าวรกัลยาณะนั้น มีพระนามว่า **มันธาตา** เป็นผู้มีความเพียรมาก เป็นพระราชาผู้เป็นยอดของบรรดาผู้บริโภคกามทั้งหลาย ซึ่งพระอินทร์ผู้ยิ่งใหญ่ทรงยกย่องด้วยราชสมบัติ (ในสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์) กึ่งหนึ่ง(๒) โอรสของพระเจ้ามันธาตานั้น เป็นผู้มีเดชมาก มีพระนามว่า **วรมันธาตา** โอรสของพระเจ้าวรมันธาตานั้น มีพระนามว่า **อุโบสถ** ผู้เป็นมหารถ โอรสของพระเจ้า

---

๑. ทีฆนิกายฏฺฐกถาฎีกา, ลีนตฺถวณฺณนา, เล่ม ๑, น. ๓๙๒

๒. เป็นอันได้ความว่า พระเจ้ามันธาตา ซึ่งเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ตามที่กล่าวถึงไว้ในคัมภีร์หลายแห่ง และในมันธาตุราชชาดก, ชาตกฏฺฐกถา, จตุตฺถภาค, น. ๔๗-๕๒ นั้น เป็นกษัตริย์ต้นราชวงศ์ศากยะ และโกลิยะ พระองค์หนึ่ง

อุโบสถนั้นมีพระนามว่า วระ เป็นผู้มีเดชมาก ประเสริฐมาก พระราชาผู้เป็นโอรสของพระเจ้าวระนั้น มีพระนามว่า **อุปวระ** เป็นผู้มีกำลังมาก โอรสของพระเจ้าอุปวระนั้น มีพระนามว่า **มขาเทวะ** ผู้เสมอด้วยเทวดา ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน พระเจ้ามขาเทวะนั้นทรงมีโอรสสืบพระวงส์ต่อ ๆ กันมาถึง ๘๔,๐๐๐ องค์ พระราชาองค์สุดท้ายของพระราชาเหล่านั้น ปรากฏพระนามว่า โอกกากะ เป็นผู้มียศใหญ่ มีเดชมาก มิใช่พระราชาเล็กน้อยในพระราชวงศ์

และที่กล่าวไว้ในสุมังคลวิลาสินีว่า "หลังจากกษัตริย์ ๘๔,๐๐๐ พระองค์นั้นมา มีกษัตริย์ในราชวงศ์โอกกากะ ๓ ราชวงศ์ ใน ๓ ราชวงศ์นั้น กษัตริย์ในราชวงศ์โอกกากะราชวงศ์ที่ ๓" ตรงนี้มีอธิบายในคัมภีร์ฎีกาว่า ในกาลต่อจากพระเจ้ามขาเทวะ (ในคัมภีร์อรรถกถาว่า มฆเทวะ)[๑] มีพระราชาสืบต่อกันมาหลายแสนพระองค์ มีพระเจ้า **กัฬารชนก** เป็นปริโยสาน แล้วก็ถึงพระราชาพระนามว่า โอกกากะ (ราชวงศ์ที่ ๑) ในกาลต่อจากนั้นมีพระราชาสืบสันตติวงศ์กันมาอีกหลายแสนพระองค์ ถึงพระราชาพระนามว่า โอกกากะ อีก (ราชวงศ์ที่ ๒) ในกาลต่อจากนั้นมา มีพระราชาสืบสันตติวงศ์อีกหลายแสนพระองค์ แล้วก็มาถึงพระราชาพระนามว่า โอกกากะ อีก (ราชวงศ์ที่ ๓) ตามที่กล่าวถึงในคัมภีร์อรรถกถา คือ โอกกากะราชวงศ์ที่ ๓ ดังกล่าวนั้น

กษัตริย์องค์สุดท้ายในโอกกากะราชวงศ์ที่ ๓ มีพระมเหสี ๕ องค์ คือ พระนางหัตถา ๑ พระนางจิตตา ๑ พระนางชันตุ ๑ พระนางชาลินี ๑ พระนางวิสาขา ๑ องค์หนึ่ง ๆ มีสตรีบริวารองค์ละ ๕๐๐ ๆ มเหสีองค์ใหญ่กว่าทุกองค์ (พระนางหัตถา) มีพระโอรส ๔ องค์ คือ โอกกากมุข ๑ กรกัณฑุ ๑[๒] หัตถินิกะ ๑ สินิปุระ ๑ มีพระธิดา ๕ องค์ คือ ปิยา ๑ สุปิยา ๑ อานันทา ๑ วิชิตา ๑ วิชิตเสนา ๑ พระนางประสูติพระโอรสธิดารวม ๙ องค์ ด้วยประการฉะนี้ แล้วทรงทำกาละ

ในกาลครั้งนั้น พระราชาได้ทรงนำพระราชธิดาสาวมีรูปงามอีกองค์หนึ่งมาทรงตั้งไว้ในตำแหน่งพระอัครมเหสี พระนางประสูติพระโอรสองค์หนึ่งมีนามว่า "ชันตุ" ครั้นแล้วในวันที่ ๕ พระนางได้ทรงตกแต่งประดับประดาพระโอรสนั้นแล้วพาเข้าเฝ้าพระราชา พระราชาทรงดีพระทัยโปรดพระราชทานพรแก่พระนาง พระนางจึงทรงปรึกษากับบรรดาพระญาติ แล้วกราบทูลขอราชสมบัติให้แก่พระโอรส พระราชาทรงคุกคามว่า "แม่หญิงถ่อย เจ้าจงพินาศไป เจ้าหวังร้ายต่อโอรสทั้งหลายของเรา" แต่เมื่อเสด็จอยู่ในที่ลับ พระนางก็ทรงทำให้พระราชาโปรดปราน แล้ว

---

๑. พระนามเหมือนกับ พระราชาในมฆเทวสูตร, ม.ม. ๑๓/๔๑๕

๒. ปรมตฺถโชติกา นาม ขุทฺทกนิกายฏฺฐกถา, สุตฺตนิปาตวณฺณนา, ทุติยภาค, น. ๑๙๕ ว่า กากัณฑะ และ นิปุระ

กราบทูลเป็นต้นว่า “ข้าแต่พระมหาราช ธรรมดาว่า มุสาวาทย่อมเป็นกรรมไม่สมควร” แล้วกราบทูลวิงวอนขออยู่เนือง ๆ ครั้นแล้วพระราชาก็ตรัสเรียกบรรดาพระโอรสทั้งหลายมาสั่งว่า “ดูกรลูกรัก พ่อได้เห็นชันตุกุมารน้องเล็กของพวกเจ้า ได้หุนหันให้พรแก่มารดาของเขาไป นางประสงค์จะให้มอบราชสมบัติแก่โอรสของนาง ลูกทั้งหลายต้องประสงค์ช้างม้าและรถเท่าใด ก็จงเอาไปเท่านั้น เหลือไว้แต่มงคลหัตถี มงคลอัศดรและมงคลราชรถ แล้วพากันไป เมื่อพ่อล่วงลับไปแล้ว จึงกลับมาครอบครองราชสมบัติ” แล้วโปรดส่งไปพร้อมกับอำมาตย์ ๘ นาย

พระโอรสเหล่านั้นก็ทรงพระกันแสงนานัปประการ กราบทูลขอขมาพระราชาว่า “ข้าแต่พระบิดา ขอได้โปรดอดโทษให้แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายด้วยเถิด” และทรงขอขมาโทษบรรดาสนมกำนัลนางทั้งปวง แล้วกราบทูลว่า “พวกข้าพระองค์จะไปพร้อมกันกับพวกเจ้าพี่เจ้าน้องทั้งหลาย” แล้วกราบทูลลาพระราชบิดาเสด็จออกมาพาพระภคินีทั้งหลาย แวดล้อมด้วยจตุรงคินีเสนาเสด็จออกจากพระนคร พวกประชาชนเป็นอันมากทราบว่า “พระราชกุมารทั้งหลายจักมาครองราชสมบัติเมื่อพระบิดาเสด็จล่วงลับไปแล้ว” จึงคิดกันว่า “พวกเราทั้งหลายจะตามเสด็จไปปฏิบัติรับใช้พระราชกุมารเหล่านั้น” ก็พากันติดตามพระราชกุมารไปด้วย ในวันที่ ๑ มีขบวนเสนาประมาณ ๑ โยชน์ ในวันที่ ๒ มีประมาณ ๒ โยชน์ ในวันที่ ๓ มีประมาณ ๓ โยชน์ พระราชกุมารทั้งหลายจึงปรึกษากันว่า “กองพลของเรานี้ใหญ่มาก หากเราจะไปย่ำยีท้าวพระยาสามนตราชไร ๆ แล้วยึดเอาแว่นแคว้นชนบท ท้าวพระยาสามนตราชนั้น ๆ ก็มิอาจต่อต้านพวกเราได้ แต่ประโยชน์อะไรที่พวกเราจะไปทำการเบียดเบียนผู้อื่น ชมพูทวีปนี้ก็กว้างใหญ่ เราจักสร้างพระนครขึ้นในป่า” แล้วบ่ายหน้าไปยังป่าหิมพานต์ แสวงหาที่ตั้งพระนครแห่งใหม่

[สร้างนครกบิลพัสดุ์]

ในสมัยนั้น พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายบังเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล มีนามว่ากบิลพราหมณ์ ได้ออกบรรพชาเป็นฤษี แล้วสร้างบรรณศาลาอยู่ในดงไม้สากะ ณ ริมฝั่งสระโบกขรณี ชายป่าหิมพานต์ กล่าวกันว่า ท่านกบิลฤษีนั้นรู้จักวิชาชื่อ ภูมิปาล (วิชาการคุ้มครองของพื้นดิน?) รู้คุณและโทษ ขึ้นไปในอากาศข้างบน ๘๐ ศอก และลงไปในพื้นดินข้างล่าง ๘๐ ศอกเช่นกัน และในประเทศแห่งหนึ่งมีต้นหญ้า พุ่มไม้และเครือเถาเกิดขึ้นวนเป็นทักษิณาวัฏแล้วชี้ไปทางตะวันออก บรรดาสัตว์ร้ายเช่นสีหะและพยัคฆ์เป็นต้นไล่เนื้อและสุกรมา งูไล่กบและแมวไล่หนูติดตามกันมาถึงประเทศแห่งนั้น แล้วมิสามารถติดตามต่อไปได้ กลับถูกสัตว์เหล่านั้นคุกคามพ่ายกลับไป ท่านกบิลฤษีจึงทราบว่าภูมิประเทศแห่งนี้เป็นประเทศยอดเยี่ยมของแผ่นดิน จึงสร้างบรรณศาลาของตนลงในประเทศที่นั้น ครั้นเห็นพวกพระราชกุมารทรงแสวงหาที่ตั้งพระนคร

มาถึงสถานที่อยู่ของตน ท่านจึงไต่ถาม ครั้นทราบเรื่องราวแล้ว เกิดมีจิตคิดจะอนุเคราะห์พระราชกุมารเหล่านั้น จึงทูลว่า พระนครที่พระองค์ทรงสร้างขึ้นในสถานที่ตั้งบรรณศาลานี้ จักเป็นพระนครที่เลอเลิศในชมพูทวีป บรรดาบุรุษที่เกิดในพระนครนี้ คนหนึ่ง ๆ จักสามารถข่มขู่ครอบงำบุรุษอื่น แม้ตั้งร้อยตั้งพันได้ พระองค์จงทรงสร้างพระนครในที่นี้เถิด จงทรงสร้างพระราชมนเทียรของพระราชาในที่ตั้งบรรณศาลาของอาตมา เพราะว่า แม้แต่บุตรคนจัณฑาล เมื่ออยู่ในที่นี้แล้ว จักเป็นผู้ประเสริฐยิ่ง เสมอด้วยกำลังพระเจ้าจักรพรรดิ พวกพระราชกุมารตรัสว่า ท่านผู้เจริญ ที่นี้เป็นที่อยู่ของพระผู้เป็นเจ้ามิใช่หรือ? ท่านกบิลฤษีทูลว่า "พระองค์อย่าทรงพระวิตกว่าเป็นสถานที่อยู่ของอาตมาเลย โปรดสร้างบรรณศาลาให้อาตมา ณ ด้านข้างหนึ่ง แล้วทรงสร้างพระนครขึ้น ขนานนามว่า กบิลพัสดุ์ ด้วยเถิด" พระราชกุมารทั้งหลายก็ทรงกระทำตามนั้น แล้วเสด็จเข้าประทับอาศัยอยู่ในพระนครนั้น

ฝ่ายอำมาตย์ ๘ ท่านก็ดำริกันว่า พระราชกุมารเหล่านี้ก็ทรงเจริญวัยแล้ว ถ้าพระราชบิดาของพระราชกุมารเหล่านี้ประทับอยู่ใกล้ ๆ พระองค์ก็คงจะทรงจัดงานอาวาหมงคลและวิวาหมงคลพระราชทาน แต่การจัดดังนั้น ณ บัดนี้ตกเป็นภาระของเราทั้งหลาย คิดกันแล้วก็ทูลปรึกษากับพระราชกุมารทั้งหลาย พระราชกุมารทั้งหลายก็ตรัสว่า พวกเราไม่เห็นสตรีที่เรียกว่า ขัตติยธิดาทั้งหลาย เสมอเหมือนกับพวกเรา ทั้งไม่เห็นขัตติยกุมารทั้งหลายที่เสมอเหมือนด้วยพระภคินีทั้งหลายของเรา และบุตรทั้งหลายที่บังเกิดแก่เราทั้งหลายในภายหน้า เพราะการอยู่ร่วมกับคนที่ไม่เสมอเหมือนกัน จักเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์ทั้งทางฝ่ายมารดาหรือทางฝ่ายบิดา จักถึงความแตกต่างด้วยชาติกำเนิด เพราะฉะนั้น พวกเราทั้งหลายพอใจร่วมสังวาสกับพระภคินีทั้งหลายของเราเท่านั้น พระราชกุมารทั้งหลายนั้นจึงทรงตั้งพระเชฏฐภคินีไว้ในตำแหน่งพระมารดา แล้วอยู่ร่วมสังวาสด้วยกับภคินีของตน ๆ

[ซึ่งคงจัดคู่อภิเษกสมรสเป็น ๔ คู่ดังนี้ คือ โอกกากมุข กับ สุปิยา ๑ กรกัณฑุ กับ อานันทา ๑ หัตถินิกะ กับ วิชิตา ๑ และสินิปุระ กับ วิชิตเสนา ๑ ส่วนพระเชฏฐภคินี พระนามว่า ปิยา ดำรงอยู่ในฐานะคล้ายพระมารดา]

[โกลิยวงศ์และโกลนคร]

เมื่อพระราชกุมารและพระราชกุมารีเหล่านั้นกำลังเจริญด้วยพระโอรสและพระธิดาทั้งหลายอยู่นั้น ครั้นต่อมาพระเชฏฐภคินีก็เกิดพระโรคเรื้อนขึ้น พระสรีรกายเป็นเหมือนดอกโกวิฬาร (ทองหลาง) พระราชกุมารทั้งหลายทรงดำริว่าโรคนี้จะติดต่อแก่บุคคลที่นั่ง ยืน บริโภค เป็นต้น ร่วมกับพระเชฏฐภคินี ครั้นวันหนึ่ง ทรงทำประหนึ่งจะเสด็จไปทรงพระสำราญในพระราชอุทยาน

แล้วให้พระเชฏฐภคินีเสด็จขึ้นพระราชยานพาเข้าป่า แล้วให้ขุดสระโบกขรณีและทำเป็นเรือนประทับพอสังเขปไว้ใต้ดิน จัดของเคี้ยวของบริโภคไว้ให้พระเชฏฐภคินีเสด็จอยู่ ณ เรือนใต้ดินนั้น แล้วเอาดินฝุ่นกลบปิดข้างบน เสร็จแล้วก็พากันเสด็จกลับพระนคร

สมัยเดียวกันนั้น พระเจ้าพาราณสี พระนามว่า ราม ทรงประชวรเป็นพระโรคเรื้อน พวกนางสนมกำนัลและเหล่านางฟ้อนรำพากันรังเกียจ ทรงสังเวชพระองค์ จึงทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระโอรสองค์ใหญ่แล้วเสด็จเข้าป่า เสวยเหง้าไม้และผลไม้ในป่า เสด็จอยู่ในป่านั้น มิช้ามินานพระโรคก็หาย ทรงมีพระฉวีดุจสีทอง เสด็จเที่ยวไปทางโน้นบ้างทางนี้บ้าง ได้ทอดพระเนตรเห็นต้นไม้มีโพรงใหญ่ต้นหนึ่ง จึงทรงชำระสถานที่ประมาณ ๑๖ ศอกภายในต้นไม้นั้น ให้สะอาดเรียบร้อย แล้วทรงประกอบประตูและหน้าต่างขึ้น ทรงผูกพะองเป็นบันไดเสด็จขึ้นลง แล้วประทับอยู่ในโพรงไม้นั้น ทรงก่อไฟไว้ในอ่างรองถ่าน ตกกลางคืนก็ทรงบรรทมฟังเสียงสัตว์ป่ามีเนื้อและหมูเป็นต้น แล้วทรงกำหนด (ทิศทางของเสียงไว้) ว่า ในประเทศโน้นสีหะส่งเสียง ในประเทศโน้นเสือส่งเสียง ครั้นรุ่งแจ้งก็เสด็จไป ณ ที่นั้น แล้วทรงนำเอาเนื้อที่เหลือเดนสัตว์มาทรงปิ้งเสวย

ครั้นต่อมา ณ วันหนึ่ง ในเวลาเช้ามืดขณะที่พระราชานั้นประทับนั่งก่อไฟอยู่ เสือได้กลิ่นพระกายของพระราชธิดาก็มาคุ้ยดินฝุ่นที่กลบไว้ในประเทศที่พระราชธิดาเสด็จอยู่ จนดินเปิดเป็นช่องเข้าไปถึงไม้ที่ปูไว้ พระราชธิดาทรงเห็นเสือทางช่องนั้นก็ส่งเสียงร้องขึ้นด้วยความหวาดกลัว พระราชาทรงได้ยินเสียงร้องนั้น และทรงกำหนดรู้ว่าเป็นเสียงผู้หญิง จึงเสด็จไป ณ ที่นั้นแต่เช้าตรู่ ตรัสถามว่า “ใครอยู่ในนั้น?” พระราชธิดาตรัสว่า “ผู้หญิงจ้ะ นาย” พระราชาตรัสถามว่า “เธอมีชาติกำเนิดอะไร?” ตรัสตอบว่า “ดิฉันเป็นพระธิดาของพระเจ้าโอกกากะมหาราช” พระราชาตรัสว่า “เชิญเสด็จออกมาเถอะ” พระราชธิดาตรัสว่า “ไม่สามารถออกไปได้จ้ะ นาย” พระราชาตรัสถามว่า “เพราะเหตุไร?” ตรัสตอบว่า “ดิฉันเป็นโรคผิวหนัง” พระราชาตรัสถามความเป็นไปทุกอย่าง ทรงทราบว่านางไม่ออกมาด้วยขัตติยมานะ จึงตรัสชี้แจงให้นางทรงทราบว่าพระองค์ก็ทรงเป็นกษัตริย์เช่นกัน แล้วประทานพะองให้นางขึ้นมา ทรงพาไปยังสถานที่ประทับของพระองค์ แล้วพระราชทานเภสัชที่พระองค์เองเคยเสวย มิช้ามินานพระราชธิดาก็ทรงหายพระโรค ทรงมีพระฉวีดุจสีทอง แล้วทรงอยู่ร่วมกันสืบมา เพียงการร่วมสังวาสครั้งแรกเท่านั้น พระนางก็ทรงครรภ์ประสูติพระโอรสแฝด 2 องค์ ต่อมาก็ประสูติพระโอรสแฝดอีก โดยอาการเช่นนี้ถึง ๑๖ ครั้ง จึงมีพระโอรสเป็นพระภาดากันถึง ๓๒ องค์ ด้วยประการฉะนี้ ครั้นพระภาดาเหล่านั้นทรงเจริญวัย พระบิดาก็ทรงสอนให้ศึกษาศิลปทุกประการ

ต่อมา ณ กาลวันหนึ่ง นักเที่ยวป่า (วนจรก - พรานป่า?) ชาวพระนครพาราณสีของพระรามราชา ท่องเที่ยวแสวงหารัตนะทั้งหลายในภูเขา มาพบพระราชาเข้าก็จำได้ กราบทูลว่าข้าพระองค์จำฝ่าพระบาทได้พะย่ะค่ะ ครั้นแล้วพระราชาก็ตรัสเล่าความเป็นไปทั้งหมดให้นัก

เที่ยวป่าผู้นั้นทราบ และในขณะเดียวกันนั้น พระโอรสทุกองค์ก็เสด็จมาถึง นักเที่ยวป่าได้เห็นพระโอรสเหล่านั้น จึงทูลถามว่า "พวกนี้เป็นใคร?" พระราชาก็ตรัสบอกให้ทราบว่า "ลูกชายของฉันเอง" เมื่อนักเที่ยวป่าถามถึงวงศ์ฝ่ายมารดา พระราชาก็ตรัสเล่าให้ทราบ ครั้นนักเที่ยวป่ากลับไปพระนครพาราณสีแล้วก็กราบทูลให้พระราชาทรงทราบ พระราชาทรงรับสั่งว่า "ฉันจักไปกราบทูลเชิญเสด็จพระราชบิดากลับมา" แล้วเสด็จพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนาไป ณ สถานที่นั้น ถวายบังคมพระราชบิดาแล้ว กราบทูลวิงวอนว่า "ขอพระองค์ทรงรับราชสมบัติเถิดพระเจ้าข้า" พระราชาตรัสว่า "อย่าเลยลูกรัก, พ่อจะไม่กลับไปในพระนครพาราณสีอีก ขอให้ลูกเอาต้นไม้ต้นนี้ออกแล้วสร้างพระนครให้พ่อ ณ ที่นี้เถิด" พระราชโอรสก็ทรงทำตามพระราชบิดาทรงรับสั่งนั้น แล้วขนานนามพระนครนั้นเป็น ๒ ชื่อว่า **โกลนคร** เพราะเหตุที่นำเอาต้นโกละออกไป แล้วสร้างพระนครนั้นขึ้น นามหนึ่ง ชื่อว่า **พยัคฆบถ** หรือ **พยัคฆปัชชะ** เพราะเหตุที่สร้างพระนครนั้นขึ้นในทางเสือเดินผ่านอีกนามหนึ่ง เสร็จแล้วพระเจ้ากรุงพาราณสีก็ถวายบังคมลาพระราชบิดาเสด็จกลับพระนคร

ถัดกาลนั้นมา พระมารดาได้ตรัสเล่าให้พระราชกุมารผู้เจริญวัยแล้วทราบว่า "ลูกทั้งหลายเอ๋ย, มีพวกเจ้าศากยะซึ่งอยู่ในพระนครกบิลพัสดุ์ เป็นพระเจ้าน้าของพวกลูก แต่ทว่าธิดาของพระเจ้าน้าทั้งหลายนั้นทรงไว้มวยผมเป็นรูปอย่างนี้ ทรงนุ่งห่มผ้ากันเป็นรูปอย่างนี้ ในกาลใด พวกธิดาของพระเจ้าน้าเสด็จมาลงท่าสรงสนาน พวกลูก ๆ จงพากันไปในกาลนั้น คนใดชอบใจธิดาองค์ใด คนนั้นก็จงเลือกเอาธิดาองค์นั้นเถิด" พระราชกุมารทั้งหลายก็พากันไป ครั้นพระธิดาทั้งหลายเหล่านั้นสรงสนานแล้ว พากันตากศีรษะให้แห้งอยู่ พระราชกุมารทั้งหลายต้องประสงค์พระธิดาองค์ใด ๆ ก็เลือกเอาพระธิดาองค์นั้น ๆ ประกาศให้ทราบพระนาม (ของตน ๆ) แล้วพากันกลับไป เจ้าศากยะทั้งหลายได้ทรงทราบข่าวก็ตรัสว่า "ช่างเถอะท่าน, พวกพระญาติทั้งหลายของพวกเรานั่นเอง"

ตามที่กล่าวมานี้เป็นการอุบัติขึ้นของศากยวงศ์และโกลิยวงศ์ เมื่อเจ้าศากยะและเจ้าโกลิยะเหล่านั้นทรงทำอาวาหะวิวาหมงคลแก่กันและกันสืบต่อกันมาอย่างนี้ พึงทราบว่าเชื้อพระวงศ์ได้ดำเนินมาโดยพิสดารจนถึงพระเจ้าสีหหนุ พระเจ้าสีหหนุ มีพระโอรส ๕ องค์ คือ สุทโธทนะ ๑ อมิโตทนะ ๑ โธโตทนะ ๑ สุกโกทนะ ๑ และสุกโขทนะ ๑[๑]

---

๑. ดู - ปรมตฺถโชติกา นาม ขุทฺทกนิกายฏฺฐกถาวณฺณนา, สุตฺตนิปาตวณฺณนา, ทุติยภาค, น. ๑๙๕ - ๒๐๐ โปรดเทียบกับพระนามในคัมภีร์มหาวงศ์ ต่อไป

วงศ์ศากยะ สมัยพุทธกาล
ตามคัมภีร์มหาวงส์

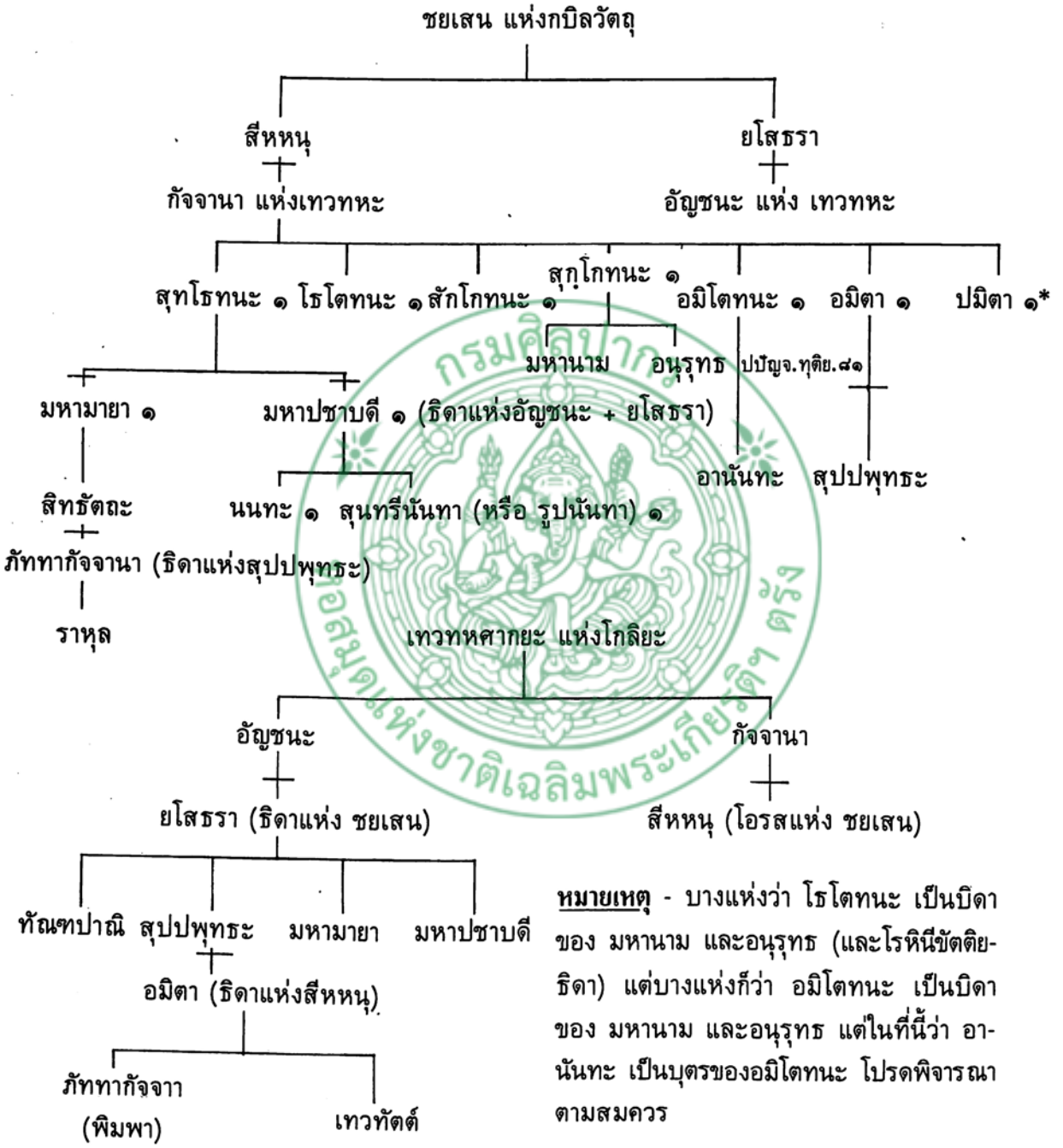

หมายเหตุ - บางแห่งว่า โธโตทนะ เป็นบิดาของ มหานาม และอนุรุทธ (และโรหินีขัตติย-ธิดา) แต่บางแห่งก็ว่า อมิโตทนะ เป็นบิดาของ มหานาม และอนุรุทธ แต่ในที่นี้ว่า อานันทะ เป็นบุตรของอมิโตทนะ โปรดพิจารณาตามสมควร

* ปปัญจสูทนี, ทุติย.ภาค, น. ๘๑ เรียงลำดับไว้ดังนี้ :-
๑. สุทโธทนะมหาราช ๒. สุกโกทนะ ๓. สักโกทนะ ๔. โธโตทนะ ๕. อมิโตทนะ ๖. อมิตตาเทวี.....

กรมศิลปากร สมาคมแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ ตรัง

อวิทูเรนิทาน
นิทานในระยะกาลไม่ไกล

อนึ่ง เมื่อพระโพธิสัตว์กำลังอยู่ในดุสิตปุระนั่นเอง ความอึงคะนึงวุ่นวายที่เรียกว่า **พุทธโกลาหล** (คือ โกลาหลเรื่องพระพุทธเจ้า) ได้เกิดขึ้น

[โกลาหล ๓ ประการ]

โกลาหลที่เกิดขึ้นในโลกมี ๓ อย่าง คือ **กัปปโกลาหล** (ความอึงคะนึงวุ่นวายเรื่องจะสุดสิ้นกัปป์) ๑ **พุทธโกลาหล** (ความอึงคะนึงวุ่นวายเรื่องพระพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติ) ๑ **จักกวัตติโกลาหล** (ความอึงคะนึงวุ่นวายเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิจะเสด็จอุบัติ) ๑

[เทวดาโลกพยุหะ]

เทวดาทั้งหลายในสวรรค์ชั้นกามาวจร (พวกหนึ่ง) มีชื่อว่า **โลกพยุหะ** (ขบวนการโลก?) ครั้นทราบว่าล่วงไปอีก ๑๐๐,๐๐๐ ปี จักมีกัปป์ตั้งขึ้นใหม่ (หมายความว่า ภายหลังที่กัปป์ปัจจุบันพินาศไปแล้ว) จึงพากันปล่อยศีรษะ (ไม่ประดับตกแต่ง) สยายผม หน้าร้องไห้ มือเช็ดน้ำตา นุ่งผ้าแดง ทรงเพศในรูปที่พิกลเหลือเกิน เที่ยวไปในวิถีทางอย่างมนุษย์ เที่ยวบอกกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ต่อแต่นี้ไปอีก ๑๐๐,๐๐๐ ปี จักมีการตั้งกัปป์ขึ้นใหม่ โลกนี้จักพินาศ แม้มหาสมุทรก็จักพินาศ และมหาปฐพีนี้กับทั้งขุนเขาสิเนรุก็จักถูกไฟไหม้วอดวาย จักพินาศขึ้นไปจนถึงพรหมโลก ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงเจริญเมตตา จงเจริญกรุณา จงเจริญมุทิตา จงเจริญอุเบกขา ท่านทั้งหลายจงบำรุงเลี้ยงมารดา ท่านทั้งหลายจงบำรุงเลี้ยงบิดา ท่านทั้งหลายจงเคารพอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล นี้เรียกว่า **กัปปโกลาหล**

ส่วนพวกเทวดาผู้ดูแลรักษาโลก ครั้นทราบว่า ล่วงไปอีก ๑,๐๐๐ ปี พระสัพพัญญูพุทธเจ้าจักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ก็พากันเที่ยวโฆษณาไปว่า ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ล่วงไปอีก ๑,๐๐๐ ปี นับแต่นี้ไป พระพุทธเจ้าจักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก นี้เรียกว่า **พุทธโกลาหล**

พวกเทวดาทั้งหลายเหมือนกัน ครั้นทราบว่าล่วงไป ๑๐๐ ปี พระราชาจักรพรรดิจักเสด็จอุบัติขึ้น ก็เที่ยวโฆษณาไปว่า ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ล่วงไปอีก ๑๐๐ ปี นับแต่นี้ พระราชาจักรพรรดิจักเสด็จอุบัติขึ้นในโลกนี้ เรียกว่า **จักกวัตติโกลาหล**

โกลาหลมี ๓ อย่างดังนี้

[ทวยเทพเชิญพระโพธิสัตว์จุติ]

ในโกลาหล ๓ อย่างนั้น เมื่อเทวดาทั้งหลายทั่วทั้ง ๑๐,๐๐๐ จักรวาฬได้ยินเสียงพุทธโกลาหล ก็มาประชุมปรึกษาร่วมกัน ครั้นทราบว่า สัตว์มีชื่อผู้โน้น จักได้เป็นพระพุทธเจ้า ก็พากันเข้าไปหาแล้วกล่าวคำเชื้อเชิญ และเมื่อจะเชื้อเชิญนั้น จะเชื้อเชิญต่อเมื่อเกิดบุพพนิมิตร[๑] แล้ว อนึ่ง ในกาลครั้งนั้นบรรดาเทวดาทั่วทั้งปวง พร้อมด้วยท้าวมหาราชทั้ง ๔ ท้าวสักกะ ท้าวสุยาม ท้าวสันดุสิต ท้าวนิมมานรดี ท้าวปรนิมมิตวสวัตดี และมหาพรหมทั้งหลาย ในจักรวาฬหนึ่ง ๆ ได้มาร่วมชุมนุมในจักรวาฬเดียวกัน แล้วพากันไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์ในภพดุสิต แล้วกล่าวคำเชื้อเชิญว่า "ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ บารมีทั้ง ๑๐ ประการที่ท่านบำเพ็ญไว้แล้วนั้น ท่านมิได้ปรารถนาสมบัติท้าวสักกะ สมบัติมาร สมบัติจักรพรรดิ และสมบัติพรหม แต่บำเพ็ญมาด้วยปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณ เพื่อต้องการที่จะช่วยชาวโลกให้พ้นทุกข์ ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ บัดนี้เป็นกาลเวลาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าของท่านแล้ว เป็นกาลสมัยที่ท่านจะได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว"

[พระโพธิสัตว์รับคำเชิญ]

ครั้งนั้น พระมหาสัตว์ยังมิได้ให้ปฏิญญา (คำรับรอง) แก่บรรดาทวยเทพทั้งหลายก่อน ได้ตรวจดูมหาวิโลกนะ (การสำรวจดูครั้งใหญ่) ๕ อย่าง โดยกำหนด (สำรวจ) กาลเวลา ๑ ทวีป ๑ ประเทศ ๑ ตระกูล ๑ อายุของมารดาผู้ให้กำเนิด ๑

ใน ๕ อย่างนั้น พระมหาสัตว์ได้สำรวจดูกาลเวลาก่อน ว่าเป็นกาลเวลาที่สมควร หรือไม่สมควร ในการสำรวจดูกาลเวลานั้น (ถ้าเป็นสมัยที่) อายุกาล (ของสัตว์ทั้งหลาย) ยืนยาวเกินกว่า ๑๐๐,๐๐๐ ปีขึ้นไป เรียกว่า เป็นกาลไม่สมควร ถาม; เพราะเหตุไร? ตอบ; เพราะว่า ในกาลเช่นนั้น ชาติ ชราและมรณะ จะไม่ปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลาย และพระธรรมเทศนาของพระ-พุทธเจ้าทั้งหลายนั้น ที่จะนอกเหนือไปจากพระไตรลักษณ์ หามีไม่ เมื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงตรัสว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คนทั้งหลายก็จะสงสัยว่าอย่างไรจึงทรงตรัสถึงเรื่องนี้ แล้วไม่คิดเห็นว่าเป็นเรื่องที่ควรฟัง ไม่คิดเห็นว่าเป็นเรื่องที่ควรเชื่อ ครั้นแล้วอภิสมัย (การตรัสรู้) ก็ไม่มี เมื่อไม่มีอภิสมัย คำสั่งสอน (ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย) ก็ไม่เป็นนิยยานิกะ (นำออกจากทุกข์) เพราะฉะนั้น จึงเป็นกาลเวลาไม่สมควร แม้สมัยกาลที่อายุ (ของสัตว์ทั้งหลาย) ต่ำกว่า ๑๐๐ ปี ก็เป็นกาลไม่สมควร ถาม; เพราะเหตุไร? ตอบ; ในกาลเช่นนั้น สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกิเลสหนา

---

๑. หมายถึงบุพพนิมิตร ๕ ประการ ที่เกิดขึ้นแก่เทวดาที่จะจุติ คือ ดอกไม้ประดับร่างกายของเทวดาองค์นั้นเหี่ยวแห้ง ๑ ผ้านุ่งห่มเศร้าหมอง ๑ เหงื่อไหลจากรักแร้ ๑ ผิวกายพิกลพิการเหี่ยวเป็นริ้วรอย ๑ ไม่ยินดีจะอยู่ในอาสนะของเทวดา ๑ ดู - อิติวุตฺตก ๒๕/๒๘๙ และปรมตฺถทีปนี, อิติวุตฺตกวณฺณนา, น. ๓๓๔ ฯลฯ และ ดู - สุมงฺคลวิลาสินี, ทุติยภาค, น. ๒๘ - ๒๙ ด้วย

และโอวาทที่ทรงประทานแก่คนมีกิเลสหนาก็จะไม่ตั้งอยู่ในฐานะเป็นโอวาท โอวาทนั้นจะหายไปโดยเร็วเหมือนรอยไม้ที่ขีดลงไปในน้ำ เพราะฉะนั้น แม้กาลเวลาเช่นนั้นก็เป็นกาลไม่สมควร อายุกาล (ของสัตว์ทั้งหลาย) ต่ำกว่า ๑๐๐,๐๐๐ ปีลงมา สูงกว่า ๑๐๐ ปีขึ้นไป เรียกว่า เป็นกาลสมควร และในขณะนั้นเป็นกาล (ที่มนุษย์มีอายุ) ๑๐๐ ปี พระมหาสัตว์จึงเห็นว่า เป็นกาลที่ควรลงมาเกิด

แต่นั้น เมื่อสำรวจดูทวีป ก็มองดูทวีปใหญ่ทั้ง ๔ ทวีป เห็นว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายหาได้เสด็จอุบัติใน ๓ ทวีป (คือ บุพพวิเทหะ อุตตรกุรุ และอมรโคยานะ) ไม่ ทรงบังเกิดเฉพาะในชมพูทวีปเท่านั้น แต่นั้นก็ตรวจดูโอกาส (คือ ถิ่นประเทศ) ต่อไปว่า ทวีปที่ชื่อว่า ชมพูทวีปนั้น เป็นทวีปใหญ่ (กว้างยาว) ประมาณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงบังเกิดในประเทศไหนหนอ? ก็เห็นมัชฌิมประเทศ

[ขอบเขตของมัชฌิมประเทศ]

ที่เรียกว่า มัชฌิมประเทศ คือ ประเทศที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วินัยปิฎก[๑] อย่างนี้ว่า **ในทิศตะวันออก** มีนิคมชื่อว่า กชังคละ ถัดจากนั้นไปเป็นหมู่บ้านมหาสาล เลยหมู่บ้านมหาสาลนั้นไปเป็นปัจจันติมชนบท ในเข้ามาเป็นมัชฌิมประเทศ **ในทิศตะวันออกเฉียงใต้** มีแม่น้ำสัลลวตี เลยแม่น้ำนั้นไป เป็นปัจจันติมชนบท ในเข้ามาเป็นมัชฌิมประเทศ **ในทิศใต้** มีนิคมชื่อว่าเสตกัณณิกะ เลยนิคมนั้นไปเป็นปัจจันติมชนบท ในเข้ามาเป็นมัชฌิมประเทศ **ในทิศตะวันตก** มีหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อว่าถูนะ เลยหมู่บ้านนั้นไปเป็นปัจจันติมชนบท ในเข้ามาเป็นมัชฌิมประเทศ **ในทิศเหนือ** มีภูเขาชื่อว่าอุสีรธัช เลยภูเขานั้นไปเป็นปัจจันติมชนบท ในเข้ามาเป็นมัชฌิมประเทศ

มัชฌิมประเทศนั้น ยาว ๓๐๐ โยชน์ กว้าง ๒๕๐ โยชน์ วัดโดยรอบ ๙๐๐ โยชน์ พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ดี พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายก็ดี พระอัครสาวกทั้งหลายก็ดี พระราชาจักรพรรดิทั้งหลายก็ดี กษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาล และคหบดีมหาศาลทั้งหลาย ผู้มีศักดิ์ใหญ่ก็ดี ย่อมอุบัติขึ้นใน (มัชฌิม) ประเทศนี้ และพระนครชื่อว่ากบิลพัสดุ์ก็ตั้งอยู่ในมัชฌิมประเทศนี้ พระโพธิสัตว์จึงตกลงใจว่า ข้าพเจ้าควรไปเกิดในมัชฌิมประเทศนั้น

แต่นั้นก็สำรวจดูตระกูล เห็นว่า ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่เกิดในตระกูลแพศย์หรือในตระกูลศูทร์ แต่บังเกิดใน ๒ ตระกูลเท่านั้น คือ ในตระกูลกษัตริย์ หรือในตระกูลพราหมณ์ที่โลกยกย่อง และในบัดนี้ตระกูลที่โลกยกย่อง คือตระกูลกษัตริย์ ข้าพเจ้าจักเกิดในตระกูลกษัตริย์นั้น พระราชา พระนามว่าสุทโธทนะจักเป็นพระบิดาของข้าพเจ้า แต่นั้นก็ตรวจดูมารดา ว่าธรรมดา

---

๑. วินย. มหาวคฺค, ๕/๓๕

ว่าสตรีผู้เป็นพุทธมารดา ย่อมไม่เป็นหญิงโลเลต่อผู้ชาย ไม่เป็นนักเลงสุรา แต่เป็นสตรีที่ได้บำเพ็ญบารมีมาตลอด ๑๐๐,๐๐๐ อสงไขยแล้ว ตั้งแต่เกิดมาก็รักษาศีล ๕ ไม่ขาดเป็นประจำ และพระเทวีพระนามว่า มหามายา นั้นเป็นสตรีเช่นกล่าวถึงนี้ พระเทวีมหามายาผู้นี้จักเป็นมารดาของข้าพเจ้า แล้วสำรวจดูว่า แต่พระนางมหามายานั้นจะมีพระชนมายุสักเท่าไร? ก็เห็นว่า จะมีอายุเกิน ๑๐ เดือนไปแล้วอีก ๗ วัน

ครั้นสำรวจดูมหาวิโลกนะ ๕ ประการดังกล่าวนี้แล้ว เมื่อจะทำการสงเคราะห์แก่ทวยเทพทั้งหลาย พระโพธิสัตว์จึงให้ปฏิญญาว่า "ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ เป็นกาลสมควรที่ข้าพเจ้าจะเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว เชิญท่านทั้งหลายกลับไปเถิด" แล้วส่งเทวดาทั้งหลายกลับไป ตนเองก็แวดล้อมด้วยทวยเทพในสวรรค์ชั้นดุสิตเข้าไปยังสวนนันทวันในดุสิตปุระ เพราะว่า ในเทวโลกทุกชั้นฟ้ามีสวนนันทวันอยู่ทุกชั้น เทวดาทั้งหลายในสวนนันทวันนั้นต่างก็เที่ยวกล่าวเตือนให้พระโพธิสัตว์ระลึกถึงกุศลกรรมที่มีโอกาสได้ทำมาแต่ก่อนว่า "ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ เมื่อท่านจุติจากที่นี้แล้วจงไปสู่สุคติเถิด" พระโพธิสัตว์นั้น เมื่อเทวดาทั้งหลายห้อมล้อมตักเตือนให้รำลึกถึงกุศลอยู่อย่างนี้ ขณะเที่ยวอยู่ในสวนนันทวันนั้น ก็จุติลงมาถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางมหามายาเทวี

แต่พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิโดยวิธีใด เพื่อเข้าใจวิธีนั้นโดยแจ่มชัด ขอกล่าวเรื่องราวเป็นลำดับไป ดังนี้

[พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิ]

เล่ากันมาว่า ในระยะนั้นเป็นเวลาที่ในพระนครกบิลพัสดุ์ มีงานนักษัตรประจำเดือนอาสาฬหะกันครึกครื้น ประชาชนต่างเล่นงานนักษัตรกันสนุกสนาน ถึงพระนางมหามายาก็ทรงเพลิดเพลินงานนักษัตรที่ไม่มีการดื่มสุรา พรั่งพร้อมไปด้วยดอกไม้และเครื่องหอมกับทั้งการตกแต่งประดับประดา มาตั้งแต่วันที่ ๗ ก่อนจะถึงวันเพ็ญ ครั้นวันคำรบที่ ๗ (วันเพ็ญ) ก็เสด็จตื่นบรรทมแต่เช้าตรู่ สรงสนานด้วยน้ำหอมแล้ว ทรงสละพระราชทรัพย์ ๔๐๐,๐๐๐ ทรงบริจาคมหาทาน ทรงแต่งพระองค์ด้วยเครื่องประดับครบถ้วน เสวยพระกระยาหารอย่างดีแล้วทรงอธิษฐานองค์อุโบสถศีล เสด็จเข้าสู่ห้องอันเป็นสิริ ประทับบรรทมเหนือพระที่บรรทมอันมีสิริ พอก้าวลงสู่นิทราก็ทอดพระเนตรเห็นพระสุบิน ดังต่อไปนี้

[พระนางมหามายาทรงพระสุบิน]

เล่าไว้ว่า ท้าวมหาราช ๔ พระองค์ ทรงยกพระนางไปพร้อมกับพระที่บรรทม พาเข้าไปยังป่าหิมพานต์ แล้วทรงวางลงบนพื้นศิลา (กว้างยาว) ๖๐ โยชน์ ภายใต้ต้นรังสูง ๑๐๐ โยชน์ แล้วต่างก็ประทับยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง ขณะนั้น พระเทวีทั้ง ๔ ของท้าวมหาราช ๔ พระองค์นั้น

ก็เสด็จมาทรงนำพระนางไปยังสระอโนดาต ให้พระนางโสรจสรงพระวรกายเพื่อขจัดมลทินของมนุษย์ แล้วให้พระนางนุ่งห่มผ้าทิพ ให้ลูบไล้ด้วยเครื่องหอมทิพ ให้ประดับดอกไม้ทิพ ณ ที่ไม่ไกลจากนั้นมีภูเขาเงินอยู่ลูกหนึ่ง ภายในภูเขาเงินนั้นมีวิมานทอง จึงปูลาดพระที่บรรทมทิพโดยให้ทางด้านตะวันออกสูงขึ้นนิดหน่อยแล้วให้พระนางประทับบรรทมเหนือพระที่นั้น ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์เป็นพญาช้างเผือกผู้ประเสริฐ ท่องเที่ยวไปในภูเขาทองอีกลูกหนึ่ง ซึ่งอยู่ไม่ห่างไกลภูเขาเงินนั้น แล้วลงจากภูเขาทองขึ้นไปบนภูเขาเงิน มาจากทิศเหนือ เอางวงซึ่งมีสีเหมือนท่อนเงินจับดอกปทุมขาว บรรลือโกญจนาทเข้ามาสู่วิมานทอง ทำปทักษิณ ๓ รอบแล้วทำประหนึ่งชำแรกพระปรัศว์เบื้องขวา (ของพระนาง) เข้าไปในพระครรภ์ พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิ ใน (วันเพ็ญ) อุตตรอาสาฬหะนักษัตร (เดือน ๘) ด้วยวิธีดังกล่าวนี้

ครั้นในวันรุ่งขึ้น พระเทวีเสด็จตื่นบรรทมแล้ว ได้กราบทูลพระสุบินนั้นแด่พระราชา พระราชาจึงโปรดให้เชิญพราหมณ์ชั้นหัวหน้าประมาณ ๖๔ คนเข้ามา แล้วโปรดให้ปูลาดอาสนะมีค่ามาก บนพื้นดินที่ฉาบทาไว้ด้วยมูลโคสด ซึ่งได้ทำมงคลสักการะด้วยเครื่องสักการะเช่นข้าวตอกเป็นต้นแล้ว โปรดให้จัดข้าวปายาสอย่างดี ซึ่งปรุงด้วยเนยใสน้ำผึ้งและน้ำตาลกรวด บรรจุจนเต็มถาดทองและถาดเงินแล้วครอบด้วยถาดทองและถาดเงินเป็นต้น แล้วพระราชทานแก่พราหมณ์ทั้งหลาย ซึ่งนั่งอยู่ ณ อาสนะที่ปูลาดไว้แล้วนั้น และโปรดให้พราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นบริโภคจนอิ่มพร้อมกับพระราชทานสิ่งของอื่น ๆ มีผ้าใหม่ และแม่โคสีแดงหม่นเป็นต้น ครั้นพราหมณ์ทั้งหลายนั้นบริโภคอิ่มตามต้องการทุกอย่างแล้ว จึงตรัสเล่าพระสุบินให้ทราบ แล้วตรัสถามว่า "จักมีอะไรเกิดขึ้น?" พราหมณ์ทั้งหลายกราบทูลว่า "มหาราชะ, พระองค์อย่าทรงวิตกเลย พระเทวีของพระองค์ทรงตั้งพระครรภ์แล้ว และสัตว์เกิดในครรภ์นั้นเป็นชาย มิใช่หญิง พระองค์จักมีพระโอรส พระโอรสนั้น ถ้าจักอยู่ครองเรือน ก็จักเป็นพระราชาจักรพรรดิ ถ้าเสด็จออกจากเรือนไปทรงผนวช จักเป็นพระพุทธเจ้า มีหลังคาคือกิเลสเปิดแล้วในโลก"

[บุพพนิมิตร ๓๒ ประการ] (๑)

อนึ่ง ในขณะพระโพธิสัตว์ทรงถือปฏิสนธิในครรภ์พระมารดานั่นเอง โลกธาตุก็ไหวสะเทือนสะท้านพร้อมกันหมดทั่วทั้งหมื่นโลกธาตุ บุพพนิมิตร ๓๒ ประการก็ปรากฏ คือ แสงสว่างหาประมาณมิได้แผ่ไปใน ๑๐,๐๐๐ จักรวาฬ ๑ บรรดาคนตาบอด เป็นประหนึ่งประชาชนผู้ปรารถนาจะได้เห็นสิริของแสงสว่างนั้น ก็ได้ดวงตามองเห็น ๑ คนหูหนวกทั้งหลายก็ได้ยินเสียง ๑ คนใบ้ก็พูดได้ ๑ คนค่อมทั้งหลายก็มีลำตัวตรง ๑ คนง่อยเปลี้ยก็เดินไปได้ด้วยเท้า ๑ สัตว์ทั้งหลายทั้ง

---

๑. ดู - ปรมตฺถทีปนี, ขุทฺทกนิกายฏฺฐกถา, อิติวุตฺตกวณฺณนา, น. ๑๗๔-๖ ด้วย

ปวงที่ถูกจองจำกักขังอยู่ก็หลุดพ้นจากขื่อคาและที่กักขัง เป็นต้น ๑ ไฟในนรกทุกขุมดับหมด ๑ ความหิวกระหายในเปรตวิสัย ระงับหมด ๑ ภัยไม่มีแก่สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย ๑ โรคก็ดี ไฟกิเลสมีราคะเป็นต้นก็ดี ของสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง สงบระงับไป ๑ สรรพสัตว์ทั้งหลายมีวาจาน่ารัก ๑ ม้าทั้งหลายคำรนร้องด้วยอาการอันไพเราะ ๑ ช้างทั้งหลายก็บันลือเสียงด้วยอาการไพเราะ ๑ ดุริยดนตรีทั้งปวงไม่มีใครประโคมเลย ก็เปล่งเสียงของตน ๆ บันลือลั่น ๑ เครื่องอาภรณ์ที่ประดับแขนของมนุษย์ทั้งหลายก็ร่ำร้อง ๑ ทิศทั้งหลายสว่างแจ่มใส ๑ ลมอ่อนเย็นสบายก็พัดโชยให้เกิดสุขแก่มวลสัตว์ ๑ เมฆที่มิใช่สมัยกาลก็ทำให้ฝนตกลงมา ๑ น้ำพุก็ไหลพลุ่งขึ้นมาจากแผ่นปฐพี ๑ หมู่ปักษีก็หยุดโบยบินไปในอากาศ ๑ แม่น้ำทั้งหลายก็หยุดนิ่งไม่ไหล ๑ น้ำในมหาสมุทรก็มีรสจืดสนิท ๑ ภาคพื้นดินปกคลุมไปด้วยดอกปทุมเบญจพรรณทั่วทุกหนทุกแห่ง ๑ ดอกไม้ทั้งหลายที่เกิดบนบกและเกิดในน้ำเป็นต้น ก็บานสะพรั่ง ๑ ดอกปทุมที่เกิด ณ ลำต้นก็บานที่ลำต้นของต้นไม้ทั้งหลาย ๑ ดอกปทุมที่เกิด ณ กิ่งไม้ก็บานที่กิ่งไม้ ๑ ดอกปทุมที่เกิด ณ เครือเถาก็บานที่เครือเถา ๑ ดอกปทุมที่เรียกว่าปทุมก้าน ก็ชำแรกพื้นสิลาบนพื้นดินโผล่ขึ้นมา ณ เบื้องบน ๆ เป็น ๗ ดอก ๆ ๑ ดอกปทุมที่ห้อยย้อยก็บังเกิดขึ้นในอากาศ ๑ ฝนดอกไม้ก็ตกลงมาโดยรอบ ๑ ดุริยดนตรีทิพก็บรรลือเสียงขึ้นในอากาศ ๑

โลกธาตุทั่วทั้งหมื่นเป็นประหนึ่งพวงดอกไม้ที่ม้วนไว้แล้วกระจายออก และเป็นประหนึ่งกำดอกไม้ที่รวบมัดไว้ด้วยกัน และเป็นประหนึ่งที่นอนทำด้วยดอกไม้ที่ประดับประดาตกแต่งไว้มีระเบียบดอกไม้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นเหมือนพัดวาลวีชนีที่คลี่ออก อบอวลด้วยดอกไม้กลิ่นธูปและเครื่องหอม เป็นโลกธาตุที่งดงามเลิศเป็นอย่างยิ่ง

[พระโพธิสัตว์อยู่ในพระครรภ์]

จำเดิมแต่พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิอย่างนี้แล้ว ก็มีเทวบุตร ๔ องค์[๑] ถือพระขรรค์คอยเฝ้าอารักขา เพื่อป้องกันอุปัททวันตรายมิให้เกิดแก่พระโพธิสัตว์และพระมารดาของพระโพธิสัตว์ พระมารดาของพระโพธิสัตว์ก็มิได้เกิดความคิดกำหนัดในบุรุษทั้งหลาย กับทั้งพระนางได้ประสบลาภอย่างยิ่งและยศอย่างยอด ทรงมีความสุขสำราญ มิได้ทรงลำบากพระวรกาย ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ซึ่งอยู่ภายในพระครรภ์ ประดุจดังมองเห็นเส้นด้ายที่ร้อยอยู่ในแก้วมณีอันใสสะอาด เพราะเหตุที่พระครรภ์ที่พระโพธิสัตว์อยู่นั้นเป็นคล้ายกับห้องในพระเจดีย์ จึงเป็นพระครรภ์ที่สัตว์อื่นมิสามารถจะอยู่อาศัยหรือใช้สอย เพราะฉะนั้น พระมารดาของพระโพธิสัตว์จึงทรงทำกาละเมื่อประสูติพระโพธิสัตว์แล้วได้ ๗ วัน แล้วทรงอุบัติในดุสิตปุระ อนึ่ง สตรีทั้งหลาย

---

๑. เทวบุตร ๔ องค์นี้ ในสุมังคลวิลาสินี, ทุติยภาค, น. ๓๗ ว่า คือ ท้าวมหาราชทั้ง ๔

อื่น ยังไม่ถึง ๑๐ เดือนคลอดบ้าง เกินกว่า ๑๐ เดือนคลอดบ้าง นั่งคลอดบ้าง นอนคลอดบ้าง ฉันใด พระมารดาของพระโพธิสัตว์หาเป็นฉันนั้นไม่ แต่พระมารดาของพระโพธิสัตว์นั้นทรงบริหารพระโพธิสัตว์ด้วยพระครรภ์ตลอด ๑๐ เดือน แล้วประทับยืนคลอด และวิธีนี้เป็นธรรมดาของพระมารดาของพระโพธิสัตว์ แม้พระนางมหามายาเทวีก็ทรงบริหารพระโพธิสัตว์ตลอด ๑๐ เดือน ประดุจดังบุคคลนำเอาน้ำมันไปด้วยบาตร ครั้นมีพระครรภ์ครบกำหนดก็ทรงมีพระทัยปรารถนาจะเสด็จไปสู่พระมนเทียรของพระญาติ จึงกราบทูลแด่พระเจ้าสุทโธทนะมหาราชว่า "เทวะ, หม่อมฉันปรารถนาจะไปยังพระนครเทวทหะ อันเป็นนครของตระกูล (ของฝ่ายพระนาง)" พระราชาทรงรับว่า "สาธุ" แล้วโปรดให้แต่งมรรคาตั้งแต่พระนครกบิลพัสดุ์จนถึงพระนครเทวทหะให้ราบเรียบเสมอ โปรดให้ประดับมรรคาด้วยต้นกล้วย ตั้งหม้อน้ำ ประดับธงชัยและธงปฏาก แล้วโปรดให้พระนางประทับในพระสุวรรณสีวิกา (วอทอง) โปรดให้อำมาตย์ ๑,๐๐๐ คนอัญเชิญเสด็จ ทรงส่งไปพร้อมบริวารเป็นอันมาก

แต่ ณ ระหว่าง ๒ พระนครนั้น มีมงคลสาลวัน (ป่าไม้รังมงคล) สำหรับชาวพระนครทั้งสอง ชื่อว่า ลุมพินีวัน ในระยะนั้น ทั่วทั้งป่ารังออกดอกบานสะพรั่ง พร้อมกันตั้งแต่โคนต้นไปจนถึงปลายกิ่ง มีหมู่ภมร ๕ สี และฝูงวิหคนานาพรรณโฉบเฉี่ยวร้องขันขานอยู่ตามระหว่างกิ่งและดอกไม้ทั่วทั้งลุมพินีวัน เป็นประดุจจิตรลดาวัน (ในสรวงสวรรค์) ปานประหนึ่งภาคพื้นมณฑลเป็นที่มาร่วมชุมนุมดื่ม[๑] ซึ่งจัดไว้แล้วเป็นอย่างดีของพระราชาผู้มีอานุภาพมาก ครั้นพระนางได้ทอดพระเนตรเห็นลุมพินีวันนั้น ก็เกิดมีพระทัยใคร่จะเสด็จทรงพระสำราญในสาลวัน บรรดาอำมาตย์ทั้งหลายจึงพาพระนางเสด็จเข้าสู่สาลวัน ครั้นเสด็จถึงโคนต้นรังมงคล ก็ทรงมีพระทัยใคร่จะทรงจับที่กิ่งรัง กิ่งรังก็น้อมลงเข้ามาใกล้ถึงชวงพระหัตถ์ ปานประหนึ่งยอดหวายที่ลนไฟไว้อย่างดี พระนางก็ทรงยื่นพระหัตถ์ไปทรงจับกิ่งรังไว้

[ประสูติพระโพธิสัตว์]

อนึ่ง ในทันใดนั้น ลมกรรมชวาตของพระนางนั้นก็ป่วนปั่นขึ้น ประชาชนจึงช่วยกันวงพระวิสูตรถวายแด่พระนางในทันทีนั้น แล้วพากันออกไป และขณะที่พระนางประทับยืนจับกิ่งรังอยู่นั่นเอง ก็ประสูติพระโอรส ในขณะนั้นเช่นกัน ท้าวมหาพรหมผู้มีจิตบริสุทธิ์ ๔ องค์ ก็นำเอาตาข่ายทองมาถึง จึงเอาตาข่ายทองนั้นรองรับพระโพธิสัตว์ไว้ แล้ววางลงตรงพระพักตร์ของพระมารดา พลางทูลว่า "ข้าแต่พระเทวี, ขอพระองค์ทรงสำราญพระทัยเถิด พระโอรสผู้มีศักดิ์ใหญ่ของพระองค์เสด็จอุบัติแล้ว" อนึ่ง พระโพธิสัตว์มิได้เป็นเหมือนบรรดาสัตว์ทั้งหลายอื่น

---

๑. อาปานตลมณฺฑสฺ วิย - ปานประหนึ่งภาคพื้นมณฑลเป็นที่มาร่วมชุมนุมดื่ม เช่น ในงานอวยพร, งานสโมสรสันนิบาต เป็นต้น

ซึ่งเมื่อคลอดออกจากครรภ์มารดาก็แปดเปื้อนด้วยสิ่งปฏิกูลของไม่สะอาดออกมา แต่พระโพธิสัตว์นั้นทรงเป็นเหมือนพระธรรมกถึกลงมาจากธรรมาสน์ เหมือนกับบุรุษลงมาจากบันได ทรงเหยียดพระหัตถ์ทั้งสองและพระบาททั้งสองประทับยืนมิได้ทรงแปดเปื้อนด้วยสิ่งไม่สะอาดใด ๆ อันมีอยู่ในพระครรภ์ของพระมารดา สะอาดบริสุทธิ์เสด็จออกจากพระครรภ์พระมารดาผ่องใสดุจแก้วมณีซึ่งวางอยู่บนผืนผ้ากาสิกพัสตร์ ถึงแม้จะเป็นอย่างนั้น ก็ยังมีธารน้ำ ๒ สายไหลออกจากอากาศ เพื่อเป็นการสักการะแก่พระโพธิสัตว์และแก่พระมารดาของพระโพธิสัตว์ ทำให้พระวรกายของพระโพธิสัตว์และพระมารดาเคยชินกับฤดูกาล เมื่อพรหมทั้งหลายรับพระโพธิสัตว์ไว้ด้วยตาข่ายทองแล้ว อันดับนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ก็ทรงรับพระโพธิสัตว์นั้นต่อจากหัตถ์ของพรหมด้วยแผ่นหนังเสือ ที่มีสัมผัสสบาย ซึ่งชาวโลกยกย่องว่าเป็นมงคล แล้วมนุษย์ทั้งหลายจึงรับจากพระหัตถ์ของท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั้นด้วยจุมพฏ (เสวียน, กระด้ง) ทำด้วยผ้าทุกูลพัสตร์ ครั้นพ้นจากมือของมนุษย์ทั้งหลายแล้ว พระโพธิสัตว์เสด็จประทับยืนเหนือพื้นปฐพี ทรงทอดพระเนตรไปยังทิศบูรพา จักรวาฬหมากมายหลายพันก็รวมเป็นเนินเนื่องถึงกันเป็นอันเดียว เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในจักรวาฬเหล่านั้นบูชา (พระโพธิสัตว์) ด้วยเครื่องสักการะมีของหอมและดอกไม้ เป็นต้น พลางกราบทูลว่า "ข้าแต่ท่านผู้มหาบุรุษ, คนอื่นในโลกนี้เพียงเสมอเหมือนท่านก็ไม่มีแล้ว ที่ไหนจะมีคนที่ยอดเยี่ยมกว่า" พระโพธิสัตว์ทรงตรวจดูไปตามทิศทั้ง ๑๐ คือ ทิศใหญ่ ๔ และทิศน้อย ๔ ทิศเบื้องล่าง ๑ ทิศเบื้องบน ๑ ไม่ทรงเห็นผู้ที่เสมอด้วยพระองค์ จึงทรงกำหนดว่า ทิศนี้เป็นทิศเหนือ แล้วทรงดำเนินไปด้วยย่างพระบาท ๗ ก้าว มีท้าวมหาพรหมเชิญเศวตฉัตร สุยาม-เทพบุตรเชิญวาลวีชนี และเทวดาอื่น ๆ ถือเครื่องราชกกุธภัณฑ์นอกนั้นดำเนินตาม ครั้นแล้วพระ-โพธิสัตว์ประทับยืนอยู่ในก้าวที่ ๗ ทรงเปล่งพระอาสภิวาจา (คำของผู้สูงสุด) บันลือสีหนาทว่า "ข้าพเจ้าเป็นยอดคนของโลก" ดังนี้เป็นอาทิ

เพราะว่า พระโพธิสัตว์ พอเสด็จออกจากพระครรภ์พระมารดาแล้วทรงเปล่งพระวาจามีใน ๓ อัตตภาพ คือ ในอัตตภาพเป็นพระมโหสถ ๑ ในอัตตภาพเป็นพระเวสสันดร ๑ และในอัตตภาพนี้ ๑ เล่ากันมาว่า ในอัตตภาพพระมโหสถ เมื่อพระโพธิสัตว์จะออกจากพระครรภ์พระมารดานั่นเอง ท้าวสักกะเทวราชก็เสด็จลงมา ทรงวางแก่นจันทน์ไว้ในพระหัตถ์ (ของพระโพธิสัตว์) แล้วเสด็จกลับไป พระโพธิสัตว์ก็ทรงกำแก่นจันทน์นั้นไว้ในกำมือออกมาจากพระครรภ์ พระมารดาตรัสถามพระกุมารในขณะนั้นว่า "เจ้าถืออะไรมาจ๊ะ พ่อ?" พระกุมารตรัสทูลว่า "โอสถ จ๊ะแม่" ด้วยเหตุนี้ ชนทั้งหลายจึงขนานนามพระกุมารนั้นว่า "โอสถทารก" เพราะถือโอสถมา ชนทั้งหลายเอาโอสถนั้นใส่ลงไว้ในตุ่มน้ำ น้ำในตุ่มนั้นเองก็กลายเป็นเภสัชระงับโรคภัยทุกอย่างของคนตาบอดและคนหูหนวกเป็นต้นที่พากันมา ๆ แต่นั้น พระกุมารนั้นก็มีพระนามว่า "มโหสถ" ไปด้วย เพราะ

เกิดมีคำกล่าวขานกันขึ้นว่า “นี้โอสถใหญ่, นี้โอสถใหญ่” ส่วนพระโพธิสัตว์ในอัตตภาพเป็นพระเวสสันดร พอเสด็จออกพระครรภ์พระมารดาก็ทรงเหยียดพระหัตถ์ขวาออกมาพลางตรัสว่า “แม่จ๋า มีทรัพย์ไร ๆ อยู่ในเคหะหรือไม่? ลูกจักให้ทาน” พระมารดาจึงตรัสบอกแก่พระกุมารในขณะนั้นว่า “ดูกรลูกรัก พ่อมาเกิดในตระกูลมีทรัพย์” ตรัสแล้วก็ทรงเอาพระหัตถ์ของพระโอรสวางลงบนฝ่าพระหัตถ์ของพระนางเอง แล้วให้เอาถุงทรัพย์ ๑,๐๐๐ วางลง แต่ในอัตตภาพนี้ได้ทรงบันลือสีหนาทดังกล่าวนั้น ด้วยประการฉะนี้ พระโพธิสัตว์พอเสด็จออกจากพระครรภ์ของพระมารดาก็ทรงเปล่งพระวาจา มีใน ๓ อัตตภาพ ดังกล่าวมานี้

และในขณะปฏิสนธิ มีบุพพนิมิตร ๓๒ ประการปรากฏ ฉันใด แม้ในขณะพระโพธิสัตว์นั้นประสูติก็มีบุพพนิมิตร ๓๒ ประการปรากฏ เหมือนฉันนั้น (ดูบุพพนิมิตร ๓๒ ประการ ข้างต้น)

อนึ่ง ในสมัยเดียวกับที่พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายเสด็จอุบัติในลุมพินีวันนั่นแล พระเทวีผู้เป็นพระมารดาของพระราหุล ๑ อำมาตย์ฉันนะ ๑ อำมาตย์กาฬุทายี ๑ อานันทราชกุมาร ๑ พญามัากันถกะ ๑ ต้นพระศรีมหาโพธิ ๑ หม้อขุมทรัพย์ทั้งสี่ ๑ ได้เกิดขึ้นด้วย บรรดาขุมทรัพย์ทั้งสี่นั้น ขุมหนึ่งประมาณ ๑ คาวุต ขุมหนึ่งประมาณครึ่งโยชน์ ขุมหนึ่งประมาณ ๓ คาวุต ขุมหนึ่งประมาณ ๑ โยชน์[๑] ทั้ง ๗ ประการนี้ชื่อว่าเป็นสหชาต (ของเกิดพร้อมกัน) ด้วยประการฉะนี้

ประชาชนทั้งสองพระนครได้พาพระโพธิสัตว์กลับคืนเข้าสู่พระนครกบิลพัสดุ์ตามเดิม ในวันนั้นเอง ฝูงทวยเทพในภพน์ดาวดึงส์ต่างรื่นเริงยินดีกันว่า “โอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ-มหาราชเกิดแล้ว พระกุมารพระองค์นี้จักประทับนั่ง ณ ภาคพื้นภายใต้ต้นโพธิ์แล้วจักได้เป็นพระพุทธเจ้าเป็นแน่” พากันโยนผ้าเป็นต้น เล่นสนุกสนาน

---

๑. ขุมทรัพย์ ๔ ขุมนี้ ระบุชื่อไว้ในคัมภีร์สุมงฺคลวิลาสินี (ปฐมภาค. น.๓๔๑) ว่า ชื่อ สังขะ ขนาด (กว้างยาวลึก) หนึ่งคาวุต ขุม ๑ ชื่อ เอละ ขนาด ครึ่งโยชน์ ขุม ๑ ชื่อ อุปปละ ขนาด ๓ คาวุต ขุม ๑ และ ชื่อ ปุณฑริกะ ขนาด หนึ่งโยชน์ ขุม ๑ แม้จะนำทรัพย์ในขุมทรัพย์นั้น ๆ ออกมาใช้ไป ๆ ก็ยังคงเต็มอยู่อย่างนั้น.

[เรื่องกาฬเทวละดาบสและพระนาลกเถระ]

ในสมัยนั้น พระดาบสชื่อว่า กาฬเทวละ ผู้ได้สมาบัติ ๘ เป็นกุลุปกะ (ผู้คุ้นเคยสนิทสนมประจำตระกูล) ของพระเจ้าสุทโธทนะมหาราช พระดาบสนั้นทำภัตตกิจแล้วก็ขึ้นไปภพดาวดึงส์เพื่อต้องการพักผ่อนกลางวัน แล้วนั่งพักผ่อนกลางวันอยู่ในดาวดึงส์นั้น ได้เห็นเทวดาทั้งหลายเหล่านั้น (รื่นเริงสนุกสนาน) จึงถามว่า "เพราะเหตุไร พวกท่านทั้งหลายจึงพากันดีใจเล่นสนุกสนานอย่างนี้? บอกเหตุนั้นให้ข้าพเจ้าทราบบ้าง" เทวดาทั้งหลายจึงบอกพระดาบสว่า "ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ โอรสของพระเจ้าสุทโธทนะเกิดแล้ว พระโอรสนั้นจักประทับนั่ง ณ ภาคพื้นภายใต้ต้นโพธิ์แล้วจักเป็นพระพุทธเจ้า ทรงประกาศพระธรรมจักร เราทั้งหลายจะได้เห็นพระพุทธลีลาอันหาที่สุดมิได้ และจะได้ฟังธรรมของท่านผู้นั้น เพราะฉะนั้น พวกเราทั้งหลายจึงพากันดีใจด้วยเหตุนี้" ครั้นพระดาบสได้ฟังคำของเทวดาทั้งหลายนั้น ก็รีบลงมาจากเทวโลก เข้าไปยังพระราชนิเวศน์ นั่งบนอาสนะที่ปูไว้ แล้วทูลว่า "มหาราชะ, เขาว่าพระโอรสของพระองค์ประสูติแล้ว โปรดให้อาตมาเห็นพระโอรสนั้นด้วยเถิด" พระราชาจึงให้นำพระกุมารซึ่งประดับตกแต่งพระองค์แล้วเข้ามา แล้วนำเข้าไปเพื่อจะให้ไหว้พระดาบส เท้าของพระโพธิสัตว์ก็หันกลับไปประดิษฐานอยู่ ณ มวยผมของพระดาบส เพราะว่า ไม่มีบุคคลอื่นที่เรียกได้ว่าเป็นผู้ซึ่งพระโพธิสัตว์จะควรกราบไหว้ในอัตตภาพนั้น ถ้าคนทั้งหลายไม่รู้วางพระเศียรของพระโพธิสัตว์ไว้ ณ ที่ใกล้เท้าของพระดาบส ศีรษะของพระดาบสจะพึงแตกเป็น ๗ เสี่ยง พระดาบสคิดว่า "มิควรที่ข้าพเจ้าจะทำตนเองให้พินาศ" จึงลุกขึ้นจากอาสนะแล้วประคองอัญชลีเคารพพระโพธิสัตว์ พระราชาทรงเห็นความอัศจรรย์นั้น จึงทรงไหว้พระโอรสของตน

พระดาบสระลึกชาติได้ ๘๐ กัปป์ คือ ระลึกไปในอดีตได้ ๔๐ กัปป์ ระลึกไปในอนาคตได้ ๔๐ กัปป์ ครั้นได้เห็นความสมบูรณ์ด้วย (มหาปุริส) ลักษณะของพระโพธิสัตว์ จึงใคร่ครวญดูว่า "พระโอรสนี้จักได้เป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่หนอ?" ก็รู้ว่าจักได้เป็นพระพุทธเจ้าโดยมิต้องสงสัย จึงดำริว่า "พระโอรสนี้เป็นอัจฉริยบุรุษ" แล้วพระดาบสก็ทำอาการยิ้มหัว ครั้นแล้วพระดาบสก็ใคร่ครวญต่อไปว่า "ข้าพเจ้าจักได้เห็นพระโอรสนี้เป็นพระพุทธเจ้า หรือมิได้เห็นหนอ?" ก็เห็นว่า "ตนเองจักมิได้เห็น จักทำกาละเสียในระหว่างนี้เอง แล้วไปเกิดในอรูปภพ พระพุทธเจ้านับด้วย ๑๐๐ พระองค์ ๑,๐๐๐ พระองค์เสด็จ (อุบัติแล้วนิพพาน) ผ่านไปแล้ว ก็มิสามารถให้เราตรัสรู้ได้" จึงรำพึงว่า "ข้าพเจ้าจักมิได้เห็นอัจฉริยบุรุษเห็นปานนี้เป็นพระพุทธเจ้า ก็เป็นความหายนะยิ่งใหญ่ของข้าพเจ้า" คิดแล้วก็ร้องไห้ คนทั้งหลายได้เห็นจึงถามว่า "พระผู้เป็นเจ้าของเราทั้งหลาย ยิ้มหัวอยู่เมื่อกี้นี้แล้วกลับร้องไห้ไปอีก ท่านผู้เจริญ จักมีอันตรายไร ๆ แก่พระโอรสของเจ้านายของพวกเราหรือ?" พระดาบสตอบว่า "ไม่มีอันตรายแก่พระโอรสนี้หรอก พระโอรสนี้จักได้เป็นพระพุทธเจ้า โดยไม่สงสัย" "ก็แล้วเหตุไร ท่านจึงร้องไห้เล่า?" พระดาบสกล่าวว่า

"ข้าพเจ้าโศกเศร้าถึงตัวเองว่า จักมิได้เห็นมหาบุรุษเห็นปานนี้เป็นพระพุทธเจ้า ความหายนะใหญ่หลวงจักมีแก่ข้าพเจ้าแน่แล้ว คิดดังนี้ข้าพเจ้าจึงร้องไห้" หลังจากนั้นพระดาบสก็ใคร่ครวญต่อไปว่า "ในบรรดาหมู่ญาติของเราจักมีใครได้เห็นมหาบุรุษผู้นี้เป็นพระพุทธเจ้าบ้างหรือไม่?" ก็มองเห็นนาลกะ ทารกผู้เป็นหลานชาย ท่านดาบสจึงไปเรือนของน้องสาวแล้วถามว่า "ลูกชายของเจ้าอยู่ไหน?" น้องสาวตอบว่า "อยู่ในเรือน เจ้าค่ะ" พระดาบสจึงสั่งว่า "เรียกเขามาซิ" แล้วพูดกะนาลกะผู้หลานชายซึ่งมาอยู่ใกล้ตนว่า "พ่อคุณ พระโอรสในตระกูลของพระเจ้าสุทโธทนะ-มหาราชเกิดแล้ว เป็นพุทธางกูร ล่วงไป ๓๕ ปี พระโอรสนี้จักได้เป็นพระพุทธเจ้า เธอจักได้เห็นพระพุทธเจ้าองค์นี้ จงบวชเสียในวันนี้แหละ" ทารกผู้เกิดในตระกูลมีทรัพย์นับด้วย ๘๗ โกฏิ จึงคิดว่า "ท่านลุงคงจักไม่ชักชวนเราไปในทางที่ไม่เป็นประโยชน์" แล้วให้ไปหาซื้อผ้ากาสายะพร้อมทั้งบาตรดินมาจากตลาด ปลงผมและหนวดนุ่งห่มผ้ากาสายะ อธิษฐานว่า "ท่านผู้ใดเป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก บรรพชาของข้าพเจ้าอุทิศท่านผู้นั้น" พลางประคองอัญชลีบ่ายหน้าไปทางพระโพธิสัตว์ แล้วลงกราบด้วยเบญจางค์ประดิษฐ์ ใส่บาตรลงในถลกบาตร ยกขึ้นห้อยจะงอยบ่าเดินเข้าสู่ป่าหิมพานต์ แล้วกระทำสมณธรรม (อยู่ ณ ที่นั้น)

ครั้นพระตถาคตทรงบรรลุอภิสัมโพธิญาณแล้วในระยะแรก ท่านนาลกะนั้นได้เข้าไปเฝ้ากราบทูลขอให้ตรัสบอกนาลกปฏิปทา แล้วท่านก็กลับเข้าป่าหิมพานต์อีก เมื่อบรรลุพระอรหัตต์ได้ปฏิบัติปฏิปทาอย่างอุกฤษฏ์ บำรุงเลี้ยงชีวิตอยู่ได้ ๗ เดือน ยืนพิงภูเขาสุวรรณบรรพตลูกหนึ่งปรินิพพานด้วยนิพพานธาตุไม่มีอุปาทิเหลือแล้ว[๑]

[ทำนายลักษณะพระโพธิสัตว์]

ในวันที่ ๕ โปรดให้สรงพระเศียรพระโอรส แล้วปรึกษากันว่าจักขนานพระนามของพระโอรสนั้นด้วย จึงฉาบทาพระราชนิเวศน์ด้วยเครื่องหอม ๔ ชนิด[๒] โปรยปรายดอกไม้มีข้าวตอกเป็นที่ ๕ แล้วให้หุงข้าวปายาสชนิดไม่ผสม (อสัมภินนปายาส) แล้วนิมนต์พราหมณ์ ๑๐๘ คน ผู้ถึงฝั่งไตรเพทแล้ว มานั่งในพระราชนิเวศน์ ให้บริโภคโภชนะอย่างดี ทำสักการะใหญ่แล้วให้รับรองลักษณะว่าจักมีอะไรเกิดขึ้น ในบรรดาพราหมณ์ ๑๐๘ นั้น มีพราหมณ์ ๘ คนเหล่านี้เป็นผู้ทำนายลักษณะ (ตามที่กล่าวนามไว้ว่า)

---

๑. ดู - นาลกสูตร ใน สุ. ขุ. ๒๕/๔๖๖ - ๔๗๓ และปรมตฺถโชติกา, สุตฺตนิปาตวณฺณนา, ทุติยภาค, น. ๓๖๒ - ๓๘๖

๒. จตุชาติคนฺธ หรือ จตุชาติกคนฺธ หรือ จตุชาติยคนฺธ (เครื่องหอม ๔ ชนิด) มีอ้างถึงในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาบ่อย ๆ หมายถึงเครื่องหอมที่มีส่วนผสมด้วยของหอม ๔ ชนิด คือ หญ้าฝรั่น ๑ ดอกมะลิ ๑ กำยานตุรกี ที่เรียกว่า ตรุกฺข ๑ และกำยานกรีก (ยวนะ) ๑

ราโม ธโช ลกฺขโณ จาปิ มนฺตี
โกณฺฑญฺโญ จ โภโช สุยาโม สุทตฺโต
เอเต ตทา อฏฺฐ อเหสุ พฺราหฺมณา
ฉพฺพงฺควา มนฺตํ พฺยากรึสุ.[๑]

ในกาลครั้งนั้น ได้มีพราหมณ์ ผู้รู้องค์ ๖ (แห่งพระเวท)
ผู้รู้มนต์ ๘ คนเหล่านี้ คือ รามะ ๑ ธชะ ๑ ลักขณะ ๑ และ
มันตี ๑ โกณฑัญญะ ๑ และโภชะ ๑ สุยามะ ๑ สุทัตตะ ๑
ได้พยากรณ์แล้ว

แม้ในวัน (ที่พระโพธิสัตว์) ถือปฏิสนธิ ก็พวกพราหมณ์เหล่านี้แหละร่วมรับรองพระสุบิน ในบรรดาพราหมณ์ ๘ คนนั้น ๗ คนชูนิ้วขึ้น ๒ นิ้วแล้วพยากรณ์ไว้เป็น ๒ ทางว่า "ผู้ประกอบด้วยลักษณะเหล่านี้ เมื่อทรงครองเรือน จะเป็นพระราชาจักรพรรดิ เมื่อทรงผนวชจะเป็นพระพุทธเจ้า" แล้วบอกให้ทราบถึงสิริสมบัติของพระราชาจักรพรรดิ ส่วนพราหมณ์มาณพชื่อตามโคตรว่าโกณฑัญญะ หนุ่มกว่าทุกคนในพราหมณ์ทั้ง ๘ นั้น เล็งเห็นผลสำเร็จแห่งลักษณะของพระโพธิสัตว์ จึงยกนิ้วมือขึ้นนิ้วเดียวเท่านั้น แล้วพยากรณ์ไว้อย่างเดียวว่า "เหตุที่จะอยู่ครองเรือนของพระโอรสนี้ไม่มี พระโอรสนี้จักเป็นพระพุทธเจ้า ผู้เปิดหลังคาคือกิเลสเป็นเครื่องปิดบังแต่เพียงอย่างเดียว" เพราะว่า โกณฑัญญะมาณพนี้เป็นผู้สร้างอธิการบารมีมาแล้ว เป็นสัตว์ผู้เกิดมาในภพสุดท้าย จึงมีปัญญาเหนือพราหมณ์อีก ๗ คน ได้มองเห็นเพียงคติเดียวเท่านั้นว่า ผู้ประกอบด้วยลักษณะเหล่านี้ไม่มีฐานะอยู่ในท่ามกลางเรือน จักเป็นพระพุทธเจ้าไม่ต้องสงสัย เพราะฉะนั้น จึงยกนิ้วมือเดียวแล้วพยากรณ์ไว้อย่างเดียว

ครั้นแล้ว พราหมณ์เหล่านั้นก็กลับบ้าน แล้วเรียกบุตรของตน ๆ มาสั่งว่า "ลูกรัก, พ่อแก่เสียแล้ว ไม่รู้ว่าจะได้เห็นพระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะมหาราชบรรลุพระสัพพัญญุตญาณหรือหาไม่ เมื่อพระกุมารนั้นบรรลุความเป็นพระสัพพัญญูแล้ว พวกลูก ๆ ควรบวชในพระศาสนาของท่าน" พราหมณ์ทั้ง ๗ คนนั้นอยู่มาจนตลอดชีวิตแล้วก็ไปตามยถากรรม ส่วนมาณพโกณฑัญญะเป็นผู้หาโรคมิได้ ครั้นพระมหาสัตว์ทรงเจริญวัยเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์และเสด็จไปยังตำบลอุรุเวลาโดยลำดับ แล้วทรงพระดำริว่า "ภูมิภาค (ตำบลอุรุเวลา) นี้ น่ารื่นรมย์จริง ๆ สถานที่นี้เหมาะจริง ๆ สำหรับทำความเพียรของกุลบุตรผู้มีความเพียร" แล้วเสด็จเข้าอยู่ ณ ตำบลอุรุเวลานั้น โกณฑัญญะมาณพนั้นได้ฟังข่าวว่า พระมหาบุรุษทรงผนวชแล้ว จึงไปหาบุตรของพราหมณ์

---

๑. ดู - ปปัญจสูทนี, ทุติยภาค, น. ๒๕๑ ด้วย

(๗ คน) เหล่านั้น พูดอย่างนี้ว่า "ทราบว่า สิทธัตถกุมารทรงผนวชแล้ว พระองค์จักเป็นพระ-พุทธเจ้าโดยไม่ต้องสงสัย ถ้าบิดาของพวกท่านทั้งหลายเป็นคนไม่มีโรค ก็คงออกบวชวันนี้ ถ้าท่านทั้งหลายปรารถนาจะออกบวชบ้าง ก็เชิญมาเถิด ข้าพเจ้าจักบวชตามพระมหาบุรุษนั้น" คนทุกคนนั้นมิสามารถมีฉันทะร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ มีอยู่ ๓ คนไม่บวช ส่วนอีก ๔ คน ยกให้พราหมณ์โกณฑัญญะเป็นหัวหน้าแล้วออกบวช คนทั้ง ๕ จึงมีนามว่า **พระปัญจวัคคียเถระ**

[พระเจ้าสุทโธทนะทรงวางอารักขาพระโอรส]

แต่ทว่า ในครั้ง (ทำนายลักษณะ) นั้น พระราชาได้ตรัสถามไว้ว่า "โอรสของเราได้เห็นอะไรจึงจักออกบวช?" พวกพราหมณ์ผู้ทายลักษณะทูลว่า "เห็นบุพพนิมิตร ๔" ตรัสถามว่า "บุพพนิมิตรไหนและบุพพนิมิตรไหน?" ทูลว่า "คนแก่ด้วยความชรา คนป่วยไข้ คนตาย และบรรพชิต" พระราชาจึงตรัสสั่งว่า "ตั้งแต่นี้ไปอย่าให้พวกคนดังกล่าวนี้เข้ามายังสำนักของลูกเรา เราไม่ต้องการให้ลูกของเราเป็นพระพุทธเจ้า เราปรารถนาจะเห็นลูกของเราครองราชย์เป็นอธิบดียิ่งใหญ่ของทวีปทั้ง ๔ มีทวีปน้อย ๒,๐๐๐ เป็นบริวาร แวดล้อมด้วยบริษัทมีปริมณฑล ๓๖ โยชน์ ท่องเที่ยวไปในท้องฟ้า" ก็และครั้นมีพระดำรัสดังนั้นแล้ว ก็ทรงวางอารักขาใน ๔ ทิศ ๆ ละ ๑ คาวุต ๆ ห้ามมิให้คน ๔ ประเภทดังกล่าวนี้เข้ามาในคลองจักษุของพระกุมาร และอนึ่ง ในวันนั้นได้มีชุมนุมตระกูลพระญาติ ๘๐,๐๐๐ ขึ้นในมงคลสถาน พระญาติตระกูล ๑ ๆ ทรงมอบบุตรถวาย ๑ องค์ ๆ และถวายปฏิญญาว่า "พระกุมารนี้จะเป็นพระพุทธเจ้า หรือเป็นพระราชาก็ตาม เราทั้งหลายขอถวายบุตรไว้ ๑ คน ๆ ถ้าแม้ได้เป็นพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้านั้นก็จักเสด็จแวดล้อมแต่ล้วนขัตติยสมณะ ถ้าแม้ได้เป็นพระราชาก็จักทรงมีแต่ขัตติยกุมารห้อมล้อมเป็นบริวารเสด็จไป" ฝ่ายพระราชาก็ทรงแต่งตั้งนางพระพี่เลี้ยงของพระโพธิสัตว์แต่ล้วนทรงรูปโฉมประเสริฐสุด ปราศจากสิ่งที่เป็นโทษทุกประการ พระโพธิสัตว์ทรงเจริญด้วยบริวารไม่มีที่สุด ทรงเจริญด้วยพระสิริโสภาคย์ยิ่งใหญ่

[พระราชพิธีวัปปมงคล][๑]

ครั้นกาลวันหนึ่ง พระราชาทรงมีงานชื่อว่า วัปปมงคล (งานหว่านข้าวพืช) ในวันนั้น ประชาชนประดับตกแต่งทั่วพระนคร ดุจดังเทพวิมาน ประชาชนทั้งปวงตั้งแต่ทาสและกรรมกรเป็นต้น ต่างก็นุ่งห่มผ้าใหม่ ประดับด้วยเครื่องหอมและดอกไม้เป็นต้น มาประชุมกันอยู่ในราชตระกูลในการงาน (ทั่ว ๆ ไป) ของพระราชา พนักงานจะจัดเทียมไถไว้ ๑,๐๐๐ คัน แต่ - ในวันนั้นมีคันไถ ๑๐๗ หุ้มด้วยเงิน รวมทั้งเส้นเชือกผูกสะพายโคหนุ่ม ส่วนคันไถที่พระราชาทรงถือไถ หุ้มด้วย

---

๑. ดู - ปปัญจสูทนี, ทุติยภาค, น. ๓๙๑ - ๒ ด้วย

ทองคำ เขาโคและเส้นเชือกกับปะฏักก็หุ้มทองเหมือนกัน เมื่อพระราชาเสด็จออกจากพระนครได้ทรงพาพระโอรสไปด้วย ในสถานที่ทรงการงานนั้น มีต้นหว้าอยู่ต้นหนึ่ง ใบดกร่มทึบ พระราชาโปรดให้ปูที่พระบรรทมของพระกุมารลง ณ ที่ใต้ต้นหว้าต้นนั้น แล้วตรัสสั่งให้แขวนเพดานขจิตด้วยดวงดาวทองกางไว้เบื้องบน แวดวงด้วยกำแพงพระวิสูตร ทรงวางอารักขาไว้แล้ว พระราชาก็ทรงแต่งพระองค์ด้วยเครื่องทรงอลังการพร้อมสรรพ มีหมู่อำมาตย์แวดล้อมเสด็จไปยังสถานที่ทำการไถ ณ ที่นั้น พระราชาทรงจับคันไถทอง อำมาตย์ทั้งหลายจับคันไถเงิน ๑๐๗ คันไถ ชาวพนักงานไถจับคันไถนอกนั้น คนทั้งหลายนั้นจับคันไถเหล่านั้นแล้วไถไปทางนั้นและทางนี้ แต่พระราชาทรงไถจากร่วมในไปร่วมนอกบ้าง จากร่วมนอกมาร่วมในบ้าง ได้พบสมบัติใหญ่มีอยู่ในสถานที่นั้น

นางพระพี่เลี้ยงทั้งหลาย ซึ่งนั่งห้อมล้อมพระโพธิสัตว์อยู่ ปรึกษากันว่า พวกเราจักไปดูสมบัติของพระราชา แล้วพากันออกจากภายในพระวิสูตรไปข้างนอก พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรดูข้างโน้นบ้าง ข้างนี้บ้าง ไม่ทรงเห็นมีใคร ๆ อยู่ จึงทรงรีบเสด็จลุกขึ้นประทับนั่งคู้บัลลังก์ ทรงกำหนดลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ทรงทำให้ปฐมฌานเกิดขึ้น ฝ่ายนางพระพี่เลี้ยงทั้งหลายพากันเที่ยวเพลิดเพลินอยู่ในระหว่างของเคี้ยวของบริโภค ชักช้าไปเล็กน้อย เงาของต้นไม้ทั้งหลายอื่นคล้อยไปแล้ว แต่เงาของต้นหว้านั้นยังตั้งเป็นปริมณฑลอยู่ นางพระพี่เลี้ยงทั้งหลายนึกได้ว่าโอรสเจ้านายอยู่พระองค์คนเดียว จึงรีบมาเลิกผ้าม่านขึ้นแล้วเข้าไปข้างใน เห็นพระโพธิสัตว์นั่งคู้บัลลังก์บนพระที่บรรทมและได้เห็นปาฏิหาริย์นั้นด้วย จึงไปกราบทูลแด่พระราชาว่า “เทวะ, พระกุมารประทับนั่งอย่างนี้ เงาของต้นไม้อื่น ๆ คล้อยไปแล้วอย่างนี้ แต่เงาของต้นหว้ายังตั้งเป็นปริมณฑลอยู่” พระราชาเสด็จมา ได้ทอดพระเนตรเห็นปาฏิหาริย์ก็ทรงมีพระดำรัสว่า “ลูกรักนี้เป็นการกราบไหว้ลูกเป็นครั้งที่ ๒” แล้วทรงถวายบังคมพระโอรส

[สร้างสระโบกขรณีสำหรับพระโพธิสัตว์](๑)

เล่ากันมาว่า เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงเจริญพระชันษาได้ ๗-๘ พระพรรษา พระราชาตรัสถามพวกอำมาตย์ทั้งหลายว่า “ดรุณทารกทั้งหลายเขาชอบเล่นการละเล่นอะไร?” พวกอำมาตย์กราบทูลว่า “ชอบเล่นน้ำ พะย่ะค่ะ” เพราะฉะนั้น พระราชาจึงทรงมีรับสั่งให้พวกที่ทำงาน

---

๑. ตอนนี้ เติมความจาก มโนรถปูรณี, ทุติยภาค, น. ๑๖๐ - ๑๖๑

ด้วยจอบมาประชุมกัน แล้วโปรดให้กำหนดสถานที่เพื่อขุดเป็นสระโบกขรณี ขณะนั้น ท้าวสักกะ-เทวราช ทรงรำพึงทราบเรื่อง จึงทรงพระดำริว่า "เครื่องบริโภคของชาวมนุษย์ไม่เหมาะสมแก่พระมหาสัตว์ เครื่องบริโภคที่เป็นของทิพจึงจะสมควร" แล้วทรงเรียกวิสสุกรรมเทวบุตรมาตรัสสั่งว่า "พ่อจงไปเนรมิตสระโบกขรณีทั้งหลายไว้ ณ พื้นภูมิสถานที่ทรงสำราญของพระ-มหาสัตว์ด้วยเถิด" พระวิสสุกรรมทูลถามว่า "สระโบกขรณีนั้น ๆ จะให้เป็นชนิดไร พะย่ะค่ะ?" ท้าวสักกะเทวราชตรัสว่า "อย่าให้มีโคลนตม เรี่ยรายด้วยแก้วมณี ด้วยมุกดา และด้วยแก้วประพาพ ล้อมด้วยปราการเป็นรัตนะ ๗ ชนิด มีบันไดขึ้นลง หัวบันไดเป็นแก้วประพาพ ราวบันไดเป็นแก้วมณี คั่นบันไดเป็นทอง เงิน และแก้วมณี และในสระโบกขรณีนั้น ให้มีนาวา ทำด้วยทอง เงิน แก้วมณี และแก้วประพาพ นาวาทองให้มีบังลังก์เป็นเงิน นาวาเงินให้มีบัลลังก์เป็นทอง นาวาแก้วมณีให้มีบัลลังก์เป็นแก้วประพาพ นาวาแก้วประพาพให้มีบัลลังก์เป็นแก้วมณี ให้มีผักบัวพ่นน้ำทำด้วยทอง เงิน แก้วมณี และแก้วประพาพ และสระโบกขรณีนั้นจงดาระดาดด้วยกอปทุมเบญจพรรณ" วิสสุกรรมเทวบุตรทูลรับต่อท้าวสักกะว่า "ได้พะย่ะค่ะ" แล้วลงมาในตอนกลางคืน เนรมิตสระโบกขรณีทั้งหลายตามนิยามที่ท้าวสักกะตรัสสั่งนั้น ขึ้นไว้ในสถานที่ซึ่งพระราชาทรงกำหนดให้ขุดสระโบกขรณีนั้นเอง

มีคำถามว่า "และสระโบกขรณีเหล่านี้ไม่มีโคลนไม่มีตม มิใช่หรือ? แล้วกอปทุมเบญจพรรณจะผลิตดอกในสระโบกขรณีเหล่านั้นได้อย่างไร?"

ตอบ; "กล่าวกันว่า วิสสุกรรมเทวบุตรเนรมิตนาวาเล็ก ๆ ที่ทำด้วยทอง ด้วยเงิน ด้วยแก้วพระพาพ และด้วยแก้วมณี ขึ้นไว้ ณ ที่นั้น ๆ ในสระโบกขรณีทั้งหลาย แล้วอธิษฐานว่า "ขอให้นาวาเหล่านี้จงเต็มด้วยโคลนและตมโดยเฉพาะ และขอให้กอปทุมเบญจพรรณในนาวาน้อย ๆ นี้จงผลิดอกด้วยเถิด" กอปทุมเบญจพรรณทั้งหลายจึงผลิดอกด้วยประการฉะนี้"

เต้าละอองเกสรก็โผล่ขึ้นเหนือผิวน้ำแล้วกระจายละอองฟุ้ง หมู่ภมร ๕ ชนิดก็ส่งเสียงหวี่ว่อน วิสสุกรรมเทวบุตร ครั้นเนรมิตสิ่งเหล่านั้นอย่างนี้แล้ว ก็กลับไปยังเทวปุระ ครั้นเวลารุ่งแจ้ง ประชาชนได้เห็นแล้วต่างคิดกัน ว่าสิ่งเหล่านี้คงจัดสร้างขึ้นสำหรับท่านมหาบุรุษ จึงพากันไปกราบทูลพระราชาให้ทรงทราบ พระราชาพร้อมด้วยประชาชนห้อมล้อมเป็นบริวาร เสด็จไปทอดพระเนตรสระโบกขรณีทั้งหลาย แล้วก็ทรงพระโสมนัสว่า สิ่งทั้งหลายนี้ เห็นทีเทวดาทั้งหลายจักเนรมิตขึ้นด้วยบุญฤทธิ์แห่งโอรสของเราเป็นแน่

จำเดิมแต่นั้นมา พระมหาบุรุษก็เสด็จไปทรงพระสำราญด้วยการสรงสนาน ในสระโบกขรณีทั้งหลายนั้น

[พระเจ้าสุทโธทนะทรงสร้างปราสาท ๓ องค์ประทานพระโอรส]

ในกาลต่อมา พระโพธิสัตว์ทรงเจริญพระชันษาโดยลำดับ ทรงมีพระชนมายุได้ ๑๖ พระพรรษา พระราชาโปรดให้สร้างปราสาท ๓ องค์ ให้เหมาะแก่ ๓ ฤดูกาล[๑] พระราชทานแก่พระโพธิสัตว์ ปราสาทองค์ ๑ มีพื้น ๙ ชั้น องค์ ๑ มีพื้น ๗ ชั้น องค์ ๑ มีพื้น ๕ ชั้น และโปรดให้มีสตรีฟ้อนรำอยู่บำเรอประจำ ๔๐,๐๐๐ คน พระโพธิสัตว์แวดล้อมด้วยสตรีฟ้อนรำที่ตกแต่งประดับกายงดงาม ดุจดังเทวดาแวดล้อมด้วยหมู่นางอัปสร บำรุงบำเรอด้วยดุริยดนตรีไม่มีผู้ชายเจือปน ทรงเสวยมหาสมบัติอยู่ในปราสาท ๓ องค์นั้นตามวาระแห่งฤดูกาล แต่พระองค์ทรงมีพระนาง (ซึ่งต่อมาเป็น) ราหุลมาตา เป็นพระอัครมเหสี ขณะที่พระโพธิสัตว์ทรงเสวยมหาสมบัติอยู่นั้นแหละ ครั้นวันหนึ่งได้เกิดมีคำกล่าวถึงกันขึ้นภายในหมู่พระญาติว่า "สิทธัตถกุมารทรงขวนขวายอยู่แต่ในการเล่นสนุกสนานอย่างเดียว มิได้ทรงศึกษาศิลปไร ๆ เมื่อสงครามเกิดขึ้นเฉพาะหน้า จักทำอะไรได้" พระราชาจึงทรงมีรับสั่งให้พระโพธิสัตว์เข้าเฝ้า แล้วตรัสว่า "ดูกรพ่อลูกรัก พวกญาติทั้งหลายของลูกเขาพูดกันว่า สิทธัตถะไม่ศึกษาศิลปไร ๆ ขวนขวายอยู่แต่การเล่นสนุกสนาน ลูกจะสำคัญเห็นว่าตลอดเวลาประมาณเพียงนี้ ถึงกาลเวลาสมควรแล้วหรือหาไม่?" พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ ลูกไม่มีกิจที่จะต้องศึกษาศิลป ขอพระองค์ได้โปรดให้เที่ยวตีกลองกล่าวป่าวร้องไปในพระนครเพื่อมาชมการแสดงศิลปของข้าพระพุทธเจ้าในวันที่ ๗ นับแต่วันนี้ไป ข้าพระพุทธเจ้าจักแสดงศิลปแก่พระญาติทั้งหลาย" พระราชาก็ทรงกระทำตามนั้น พระโพธิสัตว์จึงขอให้เชิญนักแม่นธนู (เหล่าต่าง ๆ) คือ นักธนูยิงเร็ว ๑ นักธนูยิงขนทราย ๑ นักธนูยิงลูกธนู ๑ นักธนูยิงตามเสียง ๑ มาชุมนุมกัน แล้วทรงแสดงศิลป (แห่งการยิงธนู) ๑๒ ประการ ซึ่งเป็นศิลปที่ไม่รู้กันทั่วไปในหมู่นักยิงธนูทั้งหลายอื่น ๆ แก่บรรดาพระญาติทั้งหลายในท่ามกลางประชาชน หมู่พระญาติของพระโพธิสัตว์ก็หมดความเคลือบแคลงสงสัยแต่ในครั้งนั้นมา

---

๑. ปราสาท ๓ องค์นี้ ในคัมภีร์พุทธวงส์ (๓๓/๕๔๔) ว่า ชื่อ สุจันทะ ๑ โกกนุท ๑โกญจะ ๑ หรือ รัมมะ ๑ สุรัมมะ ๑ สุภกะ ๑ หรือ รามะ ๑ สุรามะ ๑ และ สุภตะ ๑

โปรดทราบ (รายละเอียด) ศิลป (แห่งการยิงธนู) ๑๒ ประการนั้น ตามนัยที่มาในสรภังคชาดก[๑]

[พระโพธิสัตว์เสด็จประพาสพระราชอุทยาน]

อยู่มา ณ วันหนึ่ง พระโพธิสัตว์ทรงปรารถนาจะเสด็จประพาสพระราชอุทยาน จึงตรัสเรียกสารถีมาสั่งให้เทียมรถ สารถีก็ทูลรับว่า "สาธุ" แล้วตกแต่งรถคันที่ดีที่สุดมีค่ามาก ด้วยเครื่องอลังการครบถ้วน เทียมม้ามงคลสินธพสีดังกลีบโกมุท ๔ ม้า แล้วกราบทูลพระโพธิสัตว์ให้ทรงทราบ พระโพธิสัตว์ก็เสด็จขึ้นทรงรถซึ่งงามดุจเทพวิมานเสด็จบ่ายพระพักตร์ไปยังพระราชอุทยาน เทวดาทั้งหลายจึงปรึกษากันว่า "เวลากาลที่สิทธัตถกุมารจะตรัสรู้อภิสัมโพธิญาณใกล้เข้ามาแล้ว เราทั้งหลายจักสำแดงบุพพนิมิตรให้เห็น" แล้วมอบให้เทวบุตรองค์ ๑ แสดงเป็นคนแก่ด้วยความชรา ฟันหัก ผมหงอก ผอมจนเห็นซี่โครงเป็นราวกลอน ลำตัวค้อมลง มือถือไม้เท้า ตัวสั่นเทิ้ม ทั้งพระโพธิสัตว์และสารถีก็เห็นคนชรานั้นด้วยกัน ครั้นแล้วพระโพธิสัตว์จึงตรัสถามสารถีตามนัยที่กล่าวไว้แล้วในมหาปทานสูตร[๒] ว่า "นี่แน่สหาย, บุรุษผู้นี้เรียกว่าอะไร? แม้แต่ผมของเขาก็ไม่เหมือนของคนอื่น" ครั้นได้ทรงสดับคำของสารถีแล้ว จึงมีพระดำรัสว่า "สารถีผู้เจริญ การเกิดเป็นเรื่องน่ารังเกียจจริง ๆ เพราะว่า เกิดขึ้นมาแล้วก็เป็นที่ให้ความชราปรากฏขึ้น ทรงสังเวชหทัย และเสด็จกลับ (เข้าพระราชนิเวศน์) แต่ที่ตรงนั้น เสด็จตรงขึ้นปราสาทเลยทีเดียว พระราชาตรัสถามว่า "เพราะเหตุไร บุตรของเราจึงรีบกลับ?" คนทั้งหลายก็กราบทูลว่า "เพราะเห็นคนแก่ พะย่ะค่ะ" พระราชาตรัสว่า "พราหมณ์ทั้งหลายทำนายไว้ บุตรของเราเห็นคนแก่แล้วจักบวช เพราะเหตุไร ท่านทั้งหลายจึงทำให้เราพินาศ? จงรีบจัดนางฟ้อนรำทั้งหลายให้แก่บุตรของเรา เมื่อบุตรของเราเสวยสมบัติเพลิดเพลินอยู่ จะได้ไม่นึกถึงการออกบวช" แล้วทรงเพิ่มการอารักขายิ่งขึ้น ทรงวางอารักขาในทุกทิศ ๆ ละกึ่งโยชน์ ๆ

ครั้นวันรุ่งขึ้น พระโพธิสัตว์ก็เสด็จประพาสพระราชอุทยานอย่างนั้นอีก ได้ทอดพระเนตรเห็นคนเจ็บป่วยซึ่งเทวดาเจาะจงนิรมิตไว้ ก็ตรัสถามเช่นเดียวกับวันก่อน ทรงสังเวชหทัย เสด็จ

---

๑. ดู - สรภังชาดก ใน ชาตกัฏฐกถา, สัตตมภาค, น. ๓๕๖ - ๓๙๕ และโปรดดูรายละเอียดในเรื่อง "การสร้างปราสาท ๓ องค์ และทรงประลองศิลป" ในภาคผนวก ท้ายเล่ม

๒. มหาปทานสูตร, ที. ม. ๑๐/๑ - ๖๕

กลับแล้วตรงขึ้นปราสาท พระราชาก็มีพระดำรัสถาม แล้วทรงจัดแจงตามนัยดังกล่าวแล้วข้างต้น ทรงเพิ่มอารักขาขึ้นอีก ทรงวางอารักขาไว้ในสถานที่ประมาณ ๓ คาวุตโดยรอบ ครั้นวันต่อมา พระโพธิสัตว์เสด็จประพาสพระราชอุทยานอย่างนั้นอีก ได้ทอดพระเนตรเห็นคนตายแล้ว ซึ่งเทวดาเจาะจงนิรมิตไว้ ก็ตรัสถามโดยนัยข้างต้นเช่นกัน ทรงสังเวชหทัย เสด็จกลับแล้วขึ้นสู่ปราสาท พระราชาก็ตรัสถาม แล้วทรงจัดแจงเพิ่มอารักขาขึ้นอีกตามนัยที่กล่าวแล้วข้างต้น ทรงวางอารักขาไว้ในสถานที่ประมาณ ๑ โยชน์โดยรอบ แต่ครั้นต่อมาอีกวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์ก็เสด็จประพาสพระราชอุทยานอีก ได้ทอดพระเนตรเห็นบรรพชิตนุ่งห่มเรียบร้อยซึ่งเทวดาเจาะจงนิรมิตไว้เช่นเดียวกัน จึงตรัสถามสารถีว่า "ดูกรสหาย ผู้นี้เรียกว่าอะไร?" ถึงแม้ว่าสารถีจะไม่รู้จักบรรพชิตหรือคุณสมบัติของบรรพชิต เพราะพระพุทธเจ้ายังมิได้อุบัติขึ้น แต่ด้วยเทวานุภาพ สารถีจึงกราบทูลว่า "ท่านผู้นี้เรียกว่าบรรพชิตพะย่ะค่ะ" แล้วพรรณนาคุณของบรรพชาต่อไป พระโพธิสัตว์ก็เกิดความพอพระทัยในบรรพชา แล้วเสด็จประพาสอยู่ในพระราชอุทยานตลอดวันนั้น

แต่พระเถระผู้สวดคัมภีร์ทีฆนิกาย กล่าวไว้ว่า พระโพธิสัตว์ได้ทอดพระเนตรเห็นนิมิตรทั้ง ๔ อย่างในวันเดียวกันนั้นเอง

พระโพธิสัตว์ทรงสำราญพระทัยอยู่ในพระราชอุทยานนั้นตลอดวัน เสด็จลงสรงสนานในสระมงคลโบกขรณี ครั้นพระอาทิตย์อัศดงแล้ว เสด็จประทับนั่งเหนือแผ่นศิลามงคล มีพระประสงค์จะให้ประดับตกแต่งพระองค์ ขณะนั้น พวกนางบริจาริกาทั้งหลายของพระองค์ก็นำเอาผ้าสีต่าง ๆ และเครื่องอาภรณ์ต่างชนิด อีกทั้งดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ มายืนห้อมล้อมอยู่โดยรอบ ในขณะนั้น อาสนะที่ประทับนั่งของท้าวสักกะก็ร้อนขึ้น พระองค์ทรงตรวจดูว่า "ใครหนอต้องประสงค์จะให้เราเคลื่อนจากตำแหน่ง?" ก็ทอดพระเนตรเห็นเป็นเวลาประดับตกแต่งของพระโพธิสัตว์ จึงตรัสเรียกวิสสุกรรมเทวบุตรมาสั่งว่า "ดูกรสหายวิสสุกรรม วันนี้สิทธัตถกุมารจักเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ในตอนเที่ยงคืน การประดับตกแต่งพระองค์ครั้งนี้นับเป็นครั้งสุดท้ายของพระกุมารนั้น ท่านจงไปยังพระราชอุทยาน ไปพบพระมหาบุรุษ แล้วประดับตกแต่งพระองค์ด้วยเครื่องอลังการให้ครบทุกอย่าง" พระวิสสุกรรมทูลรับว่า "สาธุ" แล้วเข้าไปเฝ้าด้วยเทวานุภาพในทันทีนั้น แปลงเป็นเช่นช่างกัลบกของพระกุมารนั้นเอง หยิบผ้าโพกพระเศียรจากมือของช่างกัลบกแล้วโพกพันพระเศียรพระโพธิสัตว์ เพียงสัมผัสมือเท่านั้น พระโพธิสัตว์ก็ทรงทราบได้ว่า "ท่านผู้นี้มิใช่มนุษย์ ต้องเป็นเทพบุตรแน่" พอพระวิสสุกรรมเริ่มพันผ้าโพก ผ้าอีกพันผืนก็โผล่ขึ้นเหนือมวยพระเกศาบนพระเศียรด้วยอาการเป็นแก้วมณี เมื่อโพกพันอีก ผ้าอีกพันผืนก็พุ่งโผล่ขึ้นมาอีก ดังนี้ โพกพัน ๑๐ ครั้ง ผ้าสิบพันผืนก็ผุดโผล่ขึ้นมา แต่ไม่ควรคิดว่า พระเศียรเล็ก ๆ ผืนผ้ามากมายผุดโผล่ขึ้นมาได้อย่างไร? เพราะว่า ในบรรดาผืนผ้า

เหล่านั้น ผืนใหญ่กว่าเขาหมดก็ประมาณเท่าดอกประยงค์[๑] นอกนั้นก็ประมาณเท่า **ดอกกุตุมพกะ**[๒] พระเศียรของพระโพธิสัตว์มีเส้นพระเกศากระจายเป็นเหมือน **ดอกกุยยกะ**[๓] ที่ปกคลุมด้วยกลุ่มเกสร ลำดับนั้น ครั้นพระโพธิสัตว์ทรงประดับพระองค์ด้วยเครื่องอลังการเสร็จสรรพแล้ว ในขณะที่พราหมณ์ทั้งหลายผู้ชำนาญดุริยดนตรีทั้งปวง กำลังแสดงปฏิภาณของตน ๆ และกล่าวสรรเสริญเยินยอโดยการโฆษณาสดุดีด้วยถ้อยคำเป็นมงคลมีประการต่าง ๆ เช่นในการกล่าวขับด้วยคำ เป็นต้นว่า "ข้าแต่พระผู้จอมนรชน ขอพระองค์จงทรงมีชัยเถิด"[๔] และมาฆาตะ[๕] กับทั้งอันธกะ เป็นต้น อยู่นั้น พระโพธิสัตว์ก็เสด็จขึ้นทรงรถพระที่นั่งซึ่งประดับด้วยอลังการครบทุกอย่าง

[ประสูติราหุลกุมาร]

ในขณะนั้น พระเจ้าสุทโธทนะมหาราช ได้ทรงสดับข่าวว่าพระมารดาของราหุลกุมารประสูติพระโอรส จึงโปรดส่งข่าวสาส์นไปว่า "ขอให้ทูลแสดงความยินดีให้โอรสของเราทราบด้วย" พระโพธิสัตว์ได้ทรงสดับข่าวนั้นแล้ว ทรงมีพระดำรัสว่า "ราหุล (ห่วง) เกิดแล้ว, เครื่องผูกพันเกิดแล้ว" พระราชาตรัสถาม (พวกอำมาตย์) ว่า "โอรสของเราพูดว่าอะไร?" ครั้นได้ทรงสดับคำดังกล่าวนั้นจึงทรงมีพระดำรัสว่า "ตั้งแต่นี้ไป นัดดาของเราจงมีนามว่า ราหุลกุมาร

---

๑. ในที่นี้ว่า "สามลตาปุปฺผปมาณ - ประมาณเท่าดอกประยงค์" แต่ในคัมภีร์วิสุทธชนวิลาสินี อรรถกถาอปทานว่า "อามลก-ปุปฺผปฺปมาณ - ประมาณเท่าดอกมะขามป้อม"

๒. "กุตุมฺพกปุปฺผ" ดอกมะตูม

๓. "กุยฺยกปุปฺผ" ดอกสารภี หรือ มะพลับ ขอฝากท่านผู้รู้ไว้ด้วย

๔. แปลตามคำบาลีว่า "ชย นรินฺท" "ขอพระองค์ทรงมีชัยชำนะเถิด" แต่บางฉบับว่า "ชย - นนฺท" แปลว่า "ขอพระองค์จงทรงพระสำราญเถิด"

๕. มีคำบาลีตรงนี้ว่า "สูตมาฆนฺธกาทีสุ" ซึ่งอาจจำแนกคำออกเป็น (๑) **สูต** (๒) **มาฆต** และ (๓) **อนฺธก** กล่าวคือ (๑) คำ **สูต** มีปรากฏในโสณกชาดก (ชาตกฏฺฐกถา, อฏฺฐมภาค, น. ๙๔) ว่า "สูตา เวยฺยตฺติมาคตา" และมีกล่าวแก้ไว้ว่า "สูตา จ เย จ อญฺเญ เวยฺยตฺติภาวํ อาคตา มุขมงฺคลิกา" **สูตา** ในที่นี้อาจแปลว่า **นักกล่าวขับ** หรือ การกล่าวขับร้อง แต่ (๒) **มาฆต** มีกล่าวถึงในมหาวัคค์ (วินยปิฎก ๕/๗๐) ว่า "มาฆาโต อชฺช" และมีกล่าวถึงในอัฏฐสัททชาดก (ชาตกฏฺฐกถา, ปญฺจมภาค, น. ๒๖๙ และ ๒๗๗) ว่า "นคเร มาฆาตาภิญฺจาราเปสุโยว" และกล่าวถึงในมโหสถชาดก (ชาตกฏฺฐกถา, นวมภาค, น. ๒๕๕) ว่า "โส เอกทิวสํ อุโปสเถ มาฆาเต มสํ อลภิตฺวา....." และว่า "อถ ปณฺฑิโต อุโปสเถ มาฆาเต มสํ อลภนฺเตน ราชปุริเสน คิวาย พนฺธ์ อฑฺฒมาสกํ นิสฺสาย ตสฺส มาเนน อุปฺปนฺเนน ภวิตพฺพ์" มาฆาต ในวินยปิฎกและในชาดกทั้ง ๒ นั้น คงแปลได้ตามศัพท์ว่า "วันนี้ไม่ฆ่าสัตว์" หรือ "อย่าฆ่าสัตว์" และในชาดกอาจหมายถึงให้ตีกลองป่าวร้องห้ามหรือชักชวนว่าอย่าฆ่าสัตว์ (รวมทั้งคน) และหมายถึงศีลอุโบสถ ซึ่งเริ่มด้วย ปาณาติปาตาเวรมณี แต่ที่นำมากล่าวถึงไว้ในอวิทูเรนิทานนี้ จะหมายความอย่างไร? ไม่ทราบ (๓) **อันธก** อาจหมายถึงคำโฆษณาสดุดีด้วยภาษาอันธกะ ก็ได้

ตามนั้นเถิด ฝ่ายพระโพธิสัตว์ครั้นขึ้นทรงรถพระที่นั่งแล้ว ก็เสด็จเข้าสู่พระนครด้วยพระยศใหญ่ด้วยพระสิริโสภาคย์อันเป็นที่รื่นรมย์พระทัยอย่างยิ่ง ขณะนั้น นางขัตติยกัญญา พระนาม กีสาโคตมี ประทับอยู่บนพื้นอันประเสริฐ ณ ชั้นบนปราสาท ทรงเห็นพระสิริรูปของพระโพธิสัตว์ ซึ่งกำลังทรงปทักษิณพระนครอยู่ ก็เกิดปีติโสมนัส ทรงเปล่งอุทานออกมาว่าดังนี้

นิพฺพุตา นูน สา มาตา, นิพฺพุโต นูน โส ปิตา,
นิพฺพุตา นูน สา นารี, ยสฺสา' ยํ อีทิโส ปติ.

แปลว่า

พระมารดาใดทรงมีพระโอรสเช่นนี้ พระมารดานั้นก็ดับร้อนได้แน่
พระบิดาใดทรงมีพระโอรสเช่นนี้ พระบิดานั้นก็ดับร้อนได้แน่ นารี
ใดมีสามีเช่นนี้ นารีนั้นก็ดับร้อนได้แน่

พระโพธิสัตว์ครั้นได้ทรงสดับอุทานนั้น จึงทรงพระดำริว่า "นางขัตติกัญญาผู้นี้กล่าวคำอย่างนี้ว่า หทัยของมารดา หทัยของบิดา หทัยของชายา ผู้เห็นร่างกายมีรูปร่างอย่างนี้ ยังดับร้อนได้ เมื่ออะไรดับเล่า? หทัยจึงจะได้ชื่อว่าดับร้อน" ครั้นแล้วพระโพธิสัตว์ผู้มีหทัยคลายกำหนัดในกิเลสทั้งหลายแล้วก็ทรงดำริว่า "เมื่อไฟคือราคะดับแล้ว จึงจะชื่อว่าดับร้อนแล้ว เมื่อไฟคือโทสะดับแล้ว จึงจะชื่อว่าดับร้อนแล้ว เมื่อไฟคือโมหะดับแล้ว จึงจะชื่อว่าดับร้อนแล้ว เมื่อกิเลสทั้งปวงมีมานะและทิฏฐิเป็นต้น เมื่อความกระวนกระวายทั้งหลายดับแล้ว จึงจะชื่อว่าดับร้อนแล้ว นางขัตติยกัญญาผู้นี้ทำให้เราได้ยินได้ฟังคำกล่าวที่ดี เพราะว่าเรากำลังเที่ยวแสวงหาพระนิพพาน (คือความดับร้อน) อยู่ ในวันนี้แหละเราควรสลัดทิ้งการอยู่ครองเรือนแล้วออกบวชแสวงหาพระนิพพาน ขอให้สิ่งนี้จงเป็นส่วน (บูชา) อาจารย์ แก่นางขัตติยกัญญาผู้นี้เถิด" ครั้นทรงดำริแล้วก็ทรงเปลื้องมุกดาหารมูลค่า ๑,๐๐๐ ออกจากพระศอ ทรงส่งไปพระราชทานแก่นางกีสาโคตมี นางก็ดำริไปว่า "สิทธัตถกุมารทรงมีจิตปฏิพัทธ์ในตัวเราแล้ว จึงทรงส่งบรรณาการมาพระราชทาน" ก็ทรงปีติโสมนัส

[พระโพธิสัตว์เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์](๑)

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ครั้นเสด็จขึ้นปราสาทของพระองค์ด้วยความสง่างามอย่างยิ่งใหญ่แล้ว เสด็จบรรทมบนพระแท่นบรรทมอันทรงสง่า ในทันทีนั้นเอง บรรดาสตรีผู้มีรูปโฉมงามเลิศดุจเทพกัญญาซึ่งประดับด้วยเครื่องอลังการพร้อมสรรพ ผู้ได้รับการศึกษาเป็นอย่างดีในศิลป

---

๑. ตั้งแต่เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์นี้ มีกล่าวไว้โดยย่อในปปัญจสูทนี, ทุติยภาค, น. ๒๔๔ ฯลฯ

ต่าง ๆ มีการฟ้อนรำและขับร้องเป็นต้น ก็ถือเครื่องดุริยดนตรีพากันมาห้อมล้อม แล้วฟ้อนรำขับร้องบรรเลงดนตรีเพื่อให้พระโพธิสัตว์ทรงเพลิดเพลินพระทัยเป็นที่ยิ่ง แต่พระโพธิสัตว์มิได้ทรงยินดีในศิลปทั้งหลายมีการฟ้อนรำเป็นต้น เพราะทรงมีพระหทัยคลายกำหนัดในสิ่งเป็นกิเลสทั้งหลาย จึงบรรทมหลับไปครู่หนึ่ง บรรดาสตรีทั้งหลายเหล่านั้น จึงปรึกษากันว่า "พวกเราพากันฟ้อนรำขับร้องบรรเลงดนตรีเพื่อบำเรอแก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นก็บรรทมหลับไปแล้ว ณ บัดนี้ พวกเราจะพากันเหน็ดเหนื่อยไปเพื่อประโยชน์อะไรเล่า" แล้วต่างก็นอนหลับทับเครื่องดนตรีที่ตนเองถืออยู่ ๆ ดวงประทีปตามด้วยน้ำมันหอมทั้งหลายก็ส่องสว่างอยู่ พระโพธิสัตว์ทรงตื่นพระบรรทมประทับนั่งคู้บัลลังก์อยู่บนพระที่บรรทม ได้ทอดพระเนตรเห็นบรรดาสตรีเหล่านั้นนอนหลับทับเครื่องดนตรี บางคนน้ำลายไหลเนื้อตัวแปดเปื้อนน้ำลาย บางคนกัดฟัน บางคนโกรน บางคนบ่นเพ้อ บางคนอ้าปาก บางคนผ้าผ่อนหลุดลุ่ย มีสถานที่แคบเปิดปรากฏ พระโพธิสัตว์ได้ทอดพระเนตรเห็นอาการต่าง ๆ ของพวกสตรีเหล่านั้น ก็ทรงมีพระหทัยคลายกำหนัดในกามทั้งหลายยิ่งขึ้น พื้นปราสาทอันใหญ่กว้างนั้น แม้ประดับตกแต่งไว้ปานประหนึ่งสถานที่อยู่ของท้าวสักกะ ก็ปรากฏแก่พระองค์ประดุจดังว่าป่าช้าผีดิบอันเต็มไปด้วยทรากศพต่าง ๆ ที่เขาทิ้งไว้ ภพทั้ง ๓ ปรากฏประหนึ่งเรือนที่ถูกไฟไหม้ ทรงเปล่งพระอุทานว่า "ร้ายกาจจริงหนอ, น่ารังเกียจจริงหนอ" พระหทัยก็น้อมไปเพื่อเสด็จออกทรงผนวชเป็นอย่างยิ่ง

พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า เราควรออกมหาภิเนษกรมณ์วันนี้แหละ แล้วทรงลุกขึ้นจากพระที่บรรทม เสด็จไปริมพระทวาร ทรงมีรับสั่งว่า "ใครอยู่ที่นั่น?" อำมาตย์ชื่อฉันนะ นอนศีรษะพาดธรณีประตูอยู่ กราบทูลว่า "ข้าพระองค์ฉันนะ พะย่ะค่ะ" ทรงรับสั่งกะอำมาตย์ฉันนะว่า "เราใคร่จะออกมหาภิเนษกรมณ์ในวันนี้ จงไปเตรียมม้าให้เราตัวหนึ่ง" อำมาตย์ฉันนะนั้นกราบทูลรับว่า "สาธุ เทวะ" แล้วยกเอาเครื่องม้าไปยังโรงม้า ขณะนั้นมีดวงประทีปตามด้วยน้ำมันหอมส่องสว่างอยู่หลายดวง อำมาตย์ฉันนะจึงมองเห็นพญาม้ากันถกะยืนอยู่เหนือภูมิภาคอันเป็นรมณียสถาน ภายใต้เพดานซึ่งกางไว้โดยรอบ ก็คิดว่า "วันนี้ ข้าพเจ้าควรจะผูกเครื่องพญาม้ากันถกะนั่นแหละ" แล้วเข้าผูกเครื่องพญาม้ากันถกะเตรียมไว้ ฝ่ายพญาม้ากันถกะนั้น ขณะที่อำมาตย์ฉันนะผูกเครื่องอยู่ ก็เกิดความรู้สึกว่า "คราวนี้ผูกเครื่องเราแน่นหนามาก ไม่เหมือนผูกเครื่องในเวลาเสด็จประพาสพระราชอุทยานเป็นต้น ในวันก่อน ๆ โอรสเจ้านายของเราคงมีพระประสงค์จักเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ในวันนี้เป็นแน่" รู้สึกดังนั้นแล้วก็ลิงโลดใจส่งเสียงคำรนร้องเป็นการใหญ่ เสียงคำรนร้องนั้นควรจะแผ่กระจายไปทั่วทั้งพระนคร แต่เทวดาทั้งหลายกันไว้เสียมิให้ใคร ๆ ได้ยินเสียง ส่วนพระโพธิสัตว์นั้น ครั้นตรัสสั่งอำมาตย์ฉันนะไปแล้ว ก็ทรงพระดำริว่า "จักไปดูลูกชายเสียก่อน" แล้วเสด็จลุกจากบัลลังก์ที่ประทับ เสด็จดำเนินไปยังสถานที่บรรทมของพระมารดาพระราหุล ทรงเปิดพระทวารห้องพระบรรทม ในขณะนั้นดวงประทีปที่เต็มด้วยน้ำมันหอมส่องสว่าง พระมารดาของพระราหุลบรรทมหลับอยู่บนพระแท่นบรรทมอันโปรยปราย

ด้วยดอกไม้ มีดอกมะลิและดอกมะลิซ้อนเป็นต้นประมาณ ๑ อัมมณะ[๑] ทรงวางพระหัตถ์ข้างหนึ่งไว้เหนือพระเศียรของพระโอรส พระโพธิสัตว์ประทับยืนทรงวางพระบาทข้างหนึ่งไว้บนธรณีประตู ทอดพระเนตรดูไป พลางทรงดำริว่า "ถ้าเราจักผลักพระหัตถ์ของพระเทวีออกไปแล้วอุ้มลูกชายขึ้นมา พระเทวีก็จักตื่นบรรทม ก็จักเป็นอันตรายในการไปของเราขึ้นได้ด้วยเหตุนั้น อนึ่งถึงแม้เราได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว จักกลับมาพบลูกก็ได้" ทรงดำริแล้วก็เสด็จดำเนินลงจากพื้นปราสาท

แต่ที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ **อรรถกถาชาดก**[๒] ว่า ในครั้งนั้น พระราหุลกุมารเกิดแล้วได้ ๗ วัน (จึงเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์) นั้น ไม่มีกล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถาอื่น ๆ เพราะฉะนั้น ควรยึดถือตามที่กล่าวมานี้เท่านั้น

พระโพธิสัตว์ครั้นเสด็จลงจากพื้นปราสาทอย่างนั้นแล้ว ก็ทรงพระดำเนินไปใกล้ ๆ พญาม้ากันถกะ แล้วมีพระดำรัสอย่างนี้ว่า "นี่แน่พ่อกันถกะ วันนี้เจ้าจงพาเราให้ข้ามไปสักคืนหนึ่งเถิด เราจักได้เป็นพระพุทธเจ้า เพราะอาศัยเจ้า แล้วจักพาชาวโลกรวมทั้งชาวเทวโลกให้ข้ามพ้น (สังสารวัฏ)" ครั้นแล้วก็ทรงกระโดดขึ้นหลังพญาม้ากันถกะในขณะนั้น พญาม้ากันถกะนั้นขนขาวทั้งตัวเหมือนสีสังข์ที่ขัดแล้ว ทรงกำลังและความเร็วสมบูรณ์พร้อม ตัวยาวตั้งแต่คอไป ๑๘ ศอก มีความสูงโดยสมส่วนกับความยาวของมัน ถ้าพญาม้ากันถกะนั้นคำรนร้องหรือกระทืบตีน เสียงนั้นจะดังลั่นไปทั่วทั้งพระนคร เพราะฉะนั้น เทวดาทั้งหลายจึงกันเสียงคำรนร้องของพญาม้ากันถกะนั้นไว้ โดยวิธีการที่มิให้ใคร ๆ ได้ยินเสียง ด้วยอานุภาพของตน ๆ พระโพธิสัตว์เสด็จขึ้นประทับบนหลังม้าแล้วโปรดให้อำมาตย์ฉันนะจับหางม้า เสด็จมาใกล้พระทวารใหญ่ในเวลาเที่ยงคืน แต่พระราชาได้ทรงพระดำริไว้(ก่อน)แล้วว่า "ด้วยวิธีการอย่างนี้ พระโพธิสัตว์จักมิสามารถเปิดประตูพระนครออกไปได้ ไม่ว่าในเวลาหนึ่งเวลาใด" จึงโปรดให้สร้างบานประตูขนาดใหญ่ (ประตูละ) ๒ บาน บานหนึ่ง ๆ ต้องเปิดด้วยกำลังบุรุษ ๑,๐๐๐ คน พระโพธิสัตว์ทรงสมบูรณ์ด้วยพระกำลังทรงพลัง ถ้าคำนวณด้วยกำลังช้างก็เท่ากับช้าง ๑,๐๐๐ โกฏิ ถ้าคำนวณด้วยกำลังบุรุษก็ทรงพลังเท่ากับบุรุษ ๑,๐๐๐,๐๐๐ โกฏิ[๓] เพราะฉะนั้น พระโพธิสัตว์นั้นจึงทรงดำริว่า "ถ้าพระทวารไม่เปิดออก วันนี้เราจะนั่งอยู่บนหลังพญาม้ากันถกะนี่แหละ พร้อมทั้งมีอำมาตย์ฉันนะยึดหางอยู่อย่างนั้น แล้วใช้ขาทั้งสองบีบพญาม้ากันถกะให้กระโจนข้ามกำแพงสูง ๑๘ ศอกไป" อำมาตย์ฉันนะก็คิดว่า "ถ้าประตูไม่เปิด ข้าพเจ้าจักให้พระโอรสเจ้านายขี่คอของข้าพเจ้าแล้วเอามือขวาจับ

---

๑. มาตราตวง โปรดดูในหนังสือ มัคคุเทศก์สำหรับผู้เตรียมตัวเดินทางไปปรโลก ของผู้แปลและเรียบเรียง ตอนท้ายเล่ม

๒. แสดงว่า มีคัมภีร์อรรถกถาชาดกอีกฉบับหนึ่ง ก่อนแต่งฉบับนี้

๓. ในฉบับพิมพ์อักษรไทยของมหามกุฏราชวิทยาลัยว่า "ปุริสโกฏิทสสตสหสฺสพลํ - พลังบุรุษ ๑,๐๐๐,๐๐๐ โกฏิ" แต่ฉบับอักษรโรมันว่า "ทสปุริสโกฏิสหสฺสสฺส - แห่งบุรุษ ๑๐,๐๐๐ โกฏิ"

พญาม้ากันถกะตรงท้องหนีบไว้ในระหว่างรักแร้ กระโดดข้ามกำแพงไป" ฝ่ายพญาม้ากันถกะก็คิดว่า "ถ้าประตูไม่เปิด ข้าพเจ้าจักยกเจ้านายของตนซึ่งยังคงนั่งอยู่บนหลังพร้อมกับมีอำมาตย์ฉันนะยืดหางอยู่อย่างนั้น กระโจนข้ามกำแพงไป" ถ้าประตูไม่เปิด คนใดคนหนึ่งใน ๓ คนนั้นก็จะพึงทำให้สำเร็จลุล่วงไปตามที่ตนดำริไว้นั่นเอง แต่ทว่าเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่พระทวารได้เปิดพระทวารไว้แล้ว

ในขณะเดียวกันนั้นนั่นเอง มารผู้ชั่วช้าก็ดำริว่า "เราจักให้พระโพธิสัตว์กลับไป" แล้วมายืนอยู่กลางอากาศกล่าวว่า "ดูกรท่านผู้นิรทุกข์ผู้เจริญ อย่าออกผนวชเลย ในวันที่ ๗ นับแต่วันนี้ไป จักกรัตนะก็จักปรากฏแก่ท่าน ท่านจักได้เป็นพระราชาแห่งทวีปใหญ่ทั้ง ๔ มีทวีปน้อย ๒,๐๐๐ เป็นบริวาร ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านจงกลับไปเถิด" พระโพธิสัตว์ตรัสถามว่า "ท่านเป็นใคร?" มารตอบว่า "ข้าพเจ้าคือ วสวัตตีมาร" พระโพธิสัตว์ตรัสว่า "ดูกรมาร ข้าพเจ้าก็รู้ว่าจักกรัตนะจักปรากฏแก่ข้าพเจ้า แต่ข้าพเจ้าไม่ต้องการเป็นพระราชา ข้าพเจ้าจักเป็นพระพุทธเจ้าทำโลกธาตุทั้ง ๑๐,๐๐๐ ให้บันลือลั่น" มารจึงกล่าวว่า "นับแต่ ณ บัดนี้ไป ในเวลาท่านคิดเป็นกามวิตกก็ดี พยาบาทวิตกก็ดี วิหิงสาวิตกก็ดี ข้าพเจ้าจักรู้ (การที่จะกระทำ)" ว่าแล้วก็คอยหาช่องทางติดตามพัวพันพระโพธิสัตว์นั้นไปเหมือนเงาตามตัว

ฝ่ายว่า พระโพธิสัตว์ทรงสลัดทิ้งความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งจะมาถึงมืออยู่แล้ว ประดุจทิ้งก้อนเขฬะมิได้ทรงอาลัย เสด็จออกจากพระนครไปด้วยสักการะใหญ่ ในขณะที่งานนักษัตรในเดือนอุตราอาสาฬหะกำลังดำเนินไปในวันอาสาฬหปุณณมี (วันเพ็ญเดือน ๘) ก็และครั้นเสด็จออกจากพระนครแล้ว ยังมีพระทัยใคร่จะทรงเหลียวดูอำลาพระนคร พอพระองค์ทรงมีความคิดอย่างนี้เกิดขึ้นเท่านั้น แผ่นปฐพีก็ดูประหนึ่งจะกราบทูลว่า "ข้าแต่ท่านมหาบุรุษ พระองค์มิต้องทรงทำการผันพระวรกายกลับไปหรอก" แล้วก็แยก (พื้นปฐพีตรงนั้น) ออกหมุนตัวกลับเหมือนวงล้อสำหรับปั้นหม้อ พระโพธิสัตว์ก็ทรงมีพระพักตร์กลับมาทางพระนคร ครั้นทอด-พระเนตรพระนครแล้ว ก็ทรงแสดงสถานที่ตั้งเจดีย์เป็นที่กลับพญาม้ากันถกะไว้ ณ ที่ตรงนั้น แล้วทรงขับพญาม้ากันถกะบ่ายพระพักตร์ไปตามมรรคาที่จะเสด็จไป ด้วยสักการะใหญ่และด้วยพระสิริโสภาคย์อันโอฬาร เล่ากันมาว่า ในกาลครั้งนั้น บรรดาทวยเทพทั้งหลายได้เชิญดนตรีเพลิงนำไปข้างหน้าพระโพธิสัตว์ ๖๐,๐๐๐ ดวง ตามไปข้างหลัง ๖๐,๐๐๐ ดวง ไปข้างขวา ๖๐,๐๐๐ ข้างซ้าย ๖๐,๐๐๐ เทวดาอีกพวกหนึ่งเชิญดนตรีเพลิงนับไม่ถ้วนอยู่ที่ขอบปากจักรวาฬ และเทวดาอีกพวกหนึ่งกับทั้งพวกนาคและสุบรรณเป็นต้น ติดตามบูชา (พระโพธิสัตว์) ด้วยเครื่องหอมด้วยดอกไม้ ด้วยจุณและด้วยธูป ตลอดทั่วท้องฟ้า (ในขณะนั้น) ปานประหนึ่งว่าเป็นเวลาที่เมฆทำให้ฝนลูกเห็บล้วนแล้วด้วยดอกปาริชาติและดอกมนทารพตกลงมา ทิพสังคีตทั้งหลายบันลือลั่นดุริยดนตรี ๖๙,๐๐๐ ก็ประโคมเสียงกึกก้องไปรอบ ๆ ดำเนินไปคล้ายกับเวลาที่เมฆคะนองในท้องมหาสมุทร และเป็นประดุจกาลเวลาที่สมุทรสาครส่งเสียงครื้นครั่นในท้องเขายุคนธร

[พระโพธิสัตว์ทรงผนวช]

เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จไปโดยพระสิริโสภาคย์อย่างนี้ เพียงชั่วราตรีเดียวเท่านั้นก็เสด็จผ่านข้ามมา ๓ ราชอาณาจักร เสด็จถึงฝั่งแม่น้ำชื่อว่า อโนมา ซึ่งอยู่สุดท้ายทาง ๓๐ โยชน์[๑]

มีคำถามว่า; แต่ - พญาม้ากันถกะไม่สามารถเดินทางไปได้เกินกว่านั้น หรือ?

ตอบว่า; มิใช่ ไม่สามารถ, เพราะว่าพญาม้ากันถกะนั้นสามารถวิ่งย่ำไปยังห้องจักรวาฬสุดข้างหนึ่งมาจดอีกสุดข้างหนึ่ง ประดุจวิ่งย่ำวงของกงล้อซึ่งเสียบอยู่ในดุม อย่างนั้นแล้วกลับมากินอาหารที่เขาจัดไว้ให้ตนได้ก่อนเวลาอาหารเช้าด้วยซ้ำไป แต่ทว่า ในครั้งนั้น พญาม้ากันถกะต้องถ่อร่างบุกดงชัฏเครื่องหอมและดอกไม้เป็นต้น ที่พวกเทวดา นาคและครุฑเป็นต้น ผู้สถิตย์อยู่ในอากาศแล้วโปรยปรายลงมา(บนพื้นดิน)ปกคลุมไว้สูงถึงช่วงขาตอนบน จึง(ทำให้)วิ่งช้าไปมาก เพราะฉะนั้น จึงเดินทางมาได้เพียง ๓๐ โยชน์เท่านั้น พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ ณ ริมฝั่งแม่น้ำ ตรัสถามอำมาตย์ฉันนะว่า "แม่น้ำนี้ชื่อว่าอะไร?" อำมาตย์ฉันนะกราบทูลว่า "ชื่อว่า อโนมา พะยะค่ะ" มีรับสั่งว่า "ถึงแม้บรรพชาของเรานี้ ก็จักเป็นอโนมาด้วยเหมือนกัน"' (อโนมา = อน + โอม = ไม่ต่ำทราม คือ เยี่ยมยอด, เลอเลิศ) แล้วทรงเอาพระปรัษณี (สันพระบาท) กระทุ้งให้สัญญาณแก่พญาม้ากันถกะ พญาม้ากันถกะก็กระโดดข้ามไปยืนอยู่ ณ ฝั่งโน้นของแม่น้ำ ซึ่งมีความกว้าง ๘ อุสภะ[๒] พระโพธิสัตว์เสด็จลงจากหลังม้า ประทับยืนอยู่บนเนินทรายซึ่งมีสีเหมือนแผ่นเงิน แล้วตรัสเรียกอำมาตย์ฉันนะเข้ามาสั่งว่า "นี่แน่สหายฉันนะ ท่านจงรับเครื่องอาภรณ์ของเราและพาเอาม้ากันถกะนี้กลับไป เราจักบวช ณ ที่นี้แหละ" อำมาตย์ฉันนะกราบทูลว่า "ข้าพระองค์ก็จักบวชพร้อมกับพระองค์ด้วย พะย่ะค่ะ" พระโพธิสัตว์มีรับสั่งว่า "ท่านบวชไม่ได้ ท่านจงกลับไปก่อนเถิด" ตรัสห้าม ๓ ครั้งแล้ว ทรงมอบเครื่องอาภรณ์และม้ากันถกะให้แก่อำมาตย์ฉันนะและทรงดำริว่า "เกศาของเรานี้ไม่เหมาะแก่การเป็นสมณะ คนอื่น ๆ ก็ไม่สามารถจะตัดพระเกศาของพระโพธิสัตว์" จึงทรงพระดำริในขณะนั้นว่า "เราจักตัดเสียเองด้วยพระขรรค์นี้" แล้วทรงจับพระขรรค์ด้วยพระหัตถ์ขวาและทรงจับจุกพระเกศากับพระเมาลีด้วยพระหัตถ์ซ้ายแล้วตัดออก เส้นพระเกศาเหลืออยู่ยาวประมาณ ๒ องคุลีเวียนไปทางขวาแนบชิดพระเศียร เส้นพระเกศามีขนาดยาวอยู่เพียงนั้นตลอดพระชนมายุ ทั้งพระมัสสุก็มีขนาดสมส่วนกันกับพระเกศานั้น ไม่มีกิจที่จะต้องทรงปลงผมและหนวดอีกต่อไป

---

๑. หมายถึงว่า ตั้งแต่กบิลพัสดุ์ถึงแม่น้ำอโนมา ระยะทาง ๓๐ โยชน์

๒. ๑ อุสภะ เท่ากับ ๑ เส้น ๑๕ วา, ๘ อุสุภะ เท่ากับ ๑๔ เส้น

พระโพธิสัตว์ทรงถือจุกพระเกศากับทั้งพระเมาลีไว้แล้วทรงอธิษฐานว่า "ถ้าข้าพเจ้าจักได้เป็นพระพุทธเจ้าไซร้ ขอให้จุกพระเกศาพร้อมทั้งพระเมาลีนี้จงประดิษฐานอยู่ในอากาศ ถ้าจักมิได้เป็นพระพุทธเจ้าไซร้ ขอให้ตกลงมาบนพื้นดินเถิด" แล้วทรงโยนขึ้นไปในอากาศ ผ้าโพกพระเศียรพร้อมทั้งพระจุฬามณี (จุกพระเกศาและแก้วประดับ) นั้นก็ลอยขึ้นไปอยู่ในอากาศสูงประมาณ ๑ โยชน์ ท้าวสักกะเทวราชทอดพระเนตรเห็นด้วยทิพจักษุก็ทรงรับไว้ด้วยผอบรัตนะเป็นที่บรรจุ แล้วทรงนำไปประดิษฐานไว้ในพระเจดีย์มีนามว่า "จูฬามณีเจดีย์" ในภพดาวดึงส์ ตามที่พระโบราณาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า

เฉตฺวาน โมลึ วรคนฺธวาสิตํ
เวหายสํ อุกฺขิปิ อคฺคปุคฺคโล.
สหสฺสเนตฺโต สิรสา ปฏิคฺคหิ
สุวณฺณจงฺโกฏวเรน วาสโว.(๑)

แปลว่า

ท่านผู้เป็นยอดบุคคลได้ทรงตัดพระเมาลีซึ่งอบอวล
ด้วยเครื่องหอมอย่างดี แล้วทรงโยนขึ้นสู่เวหาส
ท้าววาสวะผู้มีพระเนตรนับพันได้ทรงเอาพระผอบ
ทองอันประเสริฐรองรับไว้เหนือพระเศียร

พระโพธิสัตว์ทรงพระดำริต่อไปอีกว่า "ผ้ากาสิกพัสตร์เหล่านี้ก็ไม่สมควรแก่ความเป็นสมณะ" ขณะนั้น มหาพรหมผู้มีนามว่า ฆฏิการะ ซึ่งเป็นพระสหายเก่ามาแต่ในสมัยกาลพระพุทธกัสสป คิดถึงด้วยมิตรภาพที่ห่างกันไม่ถึง ๑ พุทธันดรว่า "วันนี้พระสหายของเราเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์แล้ว เราจักนำเอาสมณบริขารไปถวาย" จึงนำเอาบริขาร ๘ อย่างเหล่านี้ (ดังที่มีกล่าวไว้ว่า)

---

๑. ในปปญฺจสูทนี, ทุติยภาค, น. ๑๒๖ ว่า

เฉตฺวาน โมลึ วรคนฺธวาสิตํ.
เวหายสํ อุกฺขิปิ สากฺยปุงฺคโว.
รตนจงฺโกฏวเรน วาสโว
สหสฺสเนตฺโต สิรสา ปฏิคฺคหิ.

ในสารตฺถปกาสินี, ทุติยภาค, น. ๓๘ ว่า

เฉตฺวาน โมลึ วรคนฺธวาสิตํ
เวหายสํ อุกฺขิปิ สกฺยปุงฺคโว
สุวณฺณจงฺโกฏวเรน วาสโว
สหสฺสเนตฺโต สิรสา ปฏิคฺคหิ.

ติจีวรญฺจ ปตฺโต จ วาสิ สูจิ จ พนฺธนํ
ปริสฺสาเวน อฏฺเฐเต ยุตฺตโยคสฺส ภิกฺขุโน.

แปลว่า

บริขารของภิกษุผู้บำเพ็ญโยคะเหล่านี้ คือ ไตรจีวร ๓ บาตร ๑ มีดโกน ๑ เข็ม ๑ ผ้าประคดเอว ๑ ทั้งผ้ากรองน้ำ ๑ รวมเป็น ๘ อย่าง แล้วนำไปถวาย(๑)

พระโพธิสัตว์ทรงครอง (ไตรจีวรอันเป็น) ธงชัยพระอรหัตต์ ถือเพศบรรพชาอันประเสริฐสุด แล้วมีพระดำรัสว่า "นี่แน่ท่านฉันนะ ท่านจงกราบทูลความไม่มีโรคแก่พระมารดาและพระบิดาตามคำของเราด้วย" แล้วทรงส่งกลับ อำมาตย์ฉันนะถวายบังคมพระโพธิสัตว์ กระทำปทักษิณแล้วก็ออกไป ส่วนพญาม้ากันถกะยืนฟังพระดำรัสของพระโพธิสัตว์ตรัสปรึกษากันอยู่กับอำมาตย์ฉันนะ ก็คิดว่า "บัดนี้เราจักมิได้เห็นเจ้านายของเราอีกแล้ว" พอไปพ้นสายตาก็มิสามารถกลั้นความโศกไว้ได้ หัวใจแตกตายไปเกิดเป็นเทพบุตรชื่อว่า กันถกะ ในภพดุสิต อำมาตย์ฉันนะนั้นมีความโศกเฉพาะตัวเองเป็นครั้งแรกอยู่แล้ว แต่เมื่อพญาม้ากันถกะมาสิ้นชีวิตลง ก็ถูกความโศกบีบคั้นอีกเป็นครั้งที่ ๒ จึงร้องไห้คร่ำครวญเดินทางกลับไป

[เสด็จเข้าพระนครราชคฤห์]

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ครั้นทรงผนวชแล้ว ได้เสด็จประทับยับยั้งอยู่ด้วยความสุขในบรรพชา ณ ป่ามะม่วงชื่อว่า อนุปิยะ ซึ่งมีอยู่ ณ ถิ่นประเทศนั้น ตลอด ๗ วัน แล้วเสด็จดำเนินโดยพระบาทตลอดทาง ๓๐ โยชน์(๒) เพียงภายในวันเดียวเท่านั้น ก็เสด็จถึงกรุงราชคฤห์ และแล้วก็เสด็จเข้าไปเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับเรือน กรุงราชคฤห์ทั่วทั้งพระนครก็อื้ออึงวุ่นวาย ประหนึ่งเมื่อครั้งช้างธนปาลกะ(๓) เข้ากรุงราชคฤห์ หรือปานประหนึ่งจอมอสูรเข้าไปในเทวนคร ครั้นแล้วพวกราชบุรุษก็พากันมากราบทูล (พระราชาพิมพิสาร) ว่า "เทวะ, สัตว์รูปร่างอย่างนี้เที่ยวบิณฑบาตอยู่ในพระนคร จะเป็นเทวดาหรือเป็นมนุษย์ หรือเป็นนาค หรือเป็นครุฑ พวกข้าพระองค์ไม่ทราบว่าสัตว์นี้เรียกชื่อว่าอะไร?" พระราชาประทับยืนบนพื้นปราสาท ทอดพระเนตรเห็นพระมหาบุรุษแล้วทรงมีความประหลาดมหัศจรรย์ จึงตรัสสั่งพวกราชบุรุษว่า "ดีละ พวกท่าน

---

๑. เรื่องฆฏิกาพรหม - ดู ฆฏิการสุตฺต ใน ส. สคาถ. ๑๕/๔๘-๔๙ ด้วย

๒. จากอนุปิยะอัมพวัน ถึง นครราชคฤห์ ระยะทาง ๓๐ โยชน์ รวมทั้งจากกบิลพัสดุ์ เป็น ๖๐ โยชน์

๓. อีกชื่อหนึ่งของช้างนาฬาคิรี ที่พระเทวทัตปล่อยมาทำร้ายพระพุทธเจ้า ดู - ปรารภเรื่องใน จุลลหิสชาตก, ชาตกัฏฐกถา, อัฏฐมภาค, หน้า ๒๑๑-๗.

จงตามไปสืบสวนดู ถ้าเป็นอมนุษย์ ออกจากพระนครแล้วก็จักหายตัวไป ถ้าเป็นเทวดา ก็จักไปทางอากาศ แต่ถ้าเป็นนาค ก็จักดำดินไป ถ้าเป็นมนุษย์ ก็จะบริโภคอาหารตามที่หาได้" ฝ่ายพระมหาสัตว์ทรงรวบรวมภัตตาหารที่ (ได้มา) ปะปนกัน ครั้นทรงทราบว่า "เท่านี้เป็นการเพียงพอที่ข้าพเจ้าจะมีชีวิตอยู่ต่อไป" จึงเสด็จออกจากพระนครไปทางประตูเมืองที่เสด็จเข้ามานั่นเอง ไปประทับนั่งผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ภายใต้เงาภูเขาปัณฑวะ เริ่มจะเสวยพระกระยาหาร ลำดับนั้น พระอันตะ (ลำไส้ใหญ่) ของพระมหาสัตว์นั้นก็มีอาการดุจม้วนแล้วออกมาทางพระ-โอฐ[๑] ครั้นแล้วก็ทรงสะอิดสะเอียนด้วยอาหารปฏิกูล เพราะอาหารเช่นนั้นพระองค์มิได้เคยทรงพบเห็นแม้ด้วยพระเนตรมาแต่ก่อนในอัตตภาพนั้น จึงทรงว่ากล่าวตนด้วยตนเองอย่างนี้ว่า "ดูก่อนสิทธัตถะ ท่านเกิดมาในตระกูลที่มีข้าวและน้ำมากและหาได้ง่าย อยู่ในฐานะที่จะบริโภคข้าวสาลีที่อบกลิ่นหอมไว้ ๓ ปีและมีรสยอดเยี่ยมต่าง ๆ ท่านได้เห็นบรรพชิตผู้ครองผ้าบังสุกุลรูปหนึ่ง จึงคิดไว้ว่า เมื่อไรหนอ ข้าพเจ้าจักได้เป็นอย่างนี้บ้าง แล้วจักเที่ยวบิณฑบาตมาบริโภค? กาลเวลาดังกล่าวนั้นจักมีแก่เราไหมหนอ? แล้วก็ออกบวช บัดนี้ท่านจะทำอะไรกะอาหารนี้" ครั้นทรงว่ากล่าวตนอย่างนี้แล้วก็หมดความสะอิดสะเอียน แล้วเสวยพระกระยาหาร พวกราชบุรุษเห็นความเป็นไปนั้นก็กลับไปกราบทูลแด่พระราชา ครั้นพระราชาได้ทรงสดับคำของทูตเท่านั้น ก็รีบเสด็จออกจากพระนครไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์ เพียงแต่ทรงเลื่อมใสในพระอิริยาบถอย่างเดียว ก็ตรัสมอบความเป็นใหญ่ทุกประการถวายแก่พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์จึงทูลว่า "มหาราชะ หม่อมฉันไม่มีความประสงค์ด้วยสิ่งเป็นวัตถุกามหรือกิเลสกามทั้งหลาย หม่อมฉันปรารถนาพระ-อภิสัมโพธิญาณอันประเสริฐสุด จึงออกบวช" แม้พระราชาจะทรงวิงวอนประการต่าง ๆ ก็มิสามารถโน้มน้าวพระหทัยของพระโพธิสัตว์นั้นได้ จึงทูลไว้ว่า "พระองค์คงจักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่แท้ แต่เมื่อพระองค์เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว โปรดเสด็จแวะวันของหม่อมฉันเป็นแห่งแรก"

ที่กล่าวมานี้เป็นความสังเขปในเรื่องนี้ ส่วนความพิสดาร พึงตรวจดู **ปัพพัชชาสูตร**[๒] ที่กล่าวไว้ว่า

> "ปพฺพชฺชํ กิตฺตยิสฺสามิ ยถา ปพฺพชิ จกฺขุมา"
> "ข้าพเจ้า (พระอานนทเถระ) จักประกาศเรื่อง
> ทรงผนวช ตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงมีพระ
> จักษุได้ทรงผนวชแล้ว"

ดังนี้เป็นต้น แล้วพึงทราบพร้อมทั้ง (ข้อความใน) คัมภีร์อรรถกถา[๓]

---

๑. คำนี้แปลตามศัพท์ แต่คงจะหมายความว่า หิวมาก

๒. สุ. ขุ. ๒๕/๔๐๕-๗

๓. ปรมตฺถโชติกา นาม ขุทฺทกนิกายฏฺฐกถา สุตฺตนิปาตวณฺณนา, ทุติยภาค, น.๒๓๑-๗

[เสด็จอุรุเวลาและทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา]

ฝ่ายว่า พระโพธิสัตว์ ครั้นถวายปฏิญญาแด่พระราชา (พิมพิสาร) แล้ว ก็เสด็จดำเนินจาริกไปโดยลำดับ ได้เสด็จเข้าไปหาท่านอาฬารดาบส และ ท่านอุทกรามบุตรดาบส ทรงทำให้เกิดสมาบัติแล้วทรงดำริว่า "นี้มิใช่ทางที่จะตรัสรู้" ไม่ทรงพอพระทัยเพียงแต่การทำให้เกิดสมาบัติเท่านั้น ทรงมีพระทัยปรารถนาที่จะทรงทำ **มหาปธาน** (ความเพียรยิ่งใหญ่) เพื่อแสดงให้ชาวมนุษยโลกตลอดทั้งชาวเทวโลกได้เห็นกำลังและความเพียรของพระองค์ จึงเสด็จดำเนินไปยังตำบลอุรุเวลา ทรงพระดำริว่า "ภูมิภาคที่นี้รื่นรมย์ดีจริง ๆ" จึงเสด็จเข้าประทับอยู่ ณ ตำบลอุรุเวลานั้นแหละ แล้วทรงพยายามตั้งมหาปธาน ฝ่ายบรรพชิต ๕ ท่าน ซึ่งมีท่านโกณฑัญญะเป็นหัวหน้านั้น พากันเที่ยวภิกษาจารไปในหมู่บ้าน ในนิคม และในราชธานีต่าง ๆ แล้วมาทันพระโพธิสัตว์ ณ ตำบลอุรุเวลานั้น ขณะที่พระโพธิสัตว์ทรงพยายามทำมหาปธานอยู่นั้น บรรพชิตทั้ง ๕ ก็อยู่ปฏิบัติด้วยการทำวัตตปฏิบัติมีปัดกวาดบริเวณเป็นต้น ตลอด ๖ ปี และไปมาอยู่ใกล้ ๆ พระโพธิสัตว์ ด้วยคิดกันว่า "พระองค์คงจักเป็นพระพุทธเจ้าในบัดนี้แน่ พระองค์คงจักเป็นพระพุทธเจ้าในบัดนี้แน่" แม้พระโพธิสัตว์ก็ทรงพระดำริว่า "เราจักทำทุกกรกิริยาให้ถึงที่สุด" แล้วดำรงพระชนม์ชีพอยู่ด้วยพระกระยาหาร (ลดน้อยลง ๆ) จนถึงดำรงอยู่ด้วยน้ำหยดเดียวและข้าวเม็ดเดียวเป็นต้น แล้วทรงหยุดเสวยพระกระยาหารทุกประเภท แต่เทวดาทั้งหลายได้นำเอาโอชะเข้าใส่ไว้ตามขุมพระโลมา ในครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ทรงมีพระสรีรกายผ่ายผอมเป็นอย่างยิ่ง เพราะการขาดอาหารอย่างนั้น พระวรกายซึ่งเคยมีสีประดุจสีทองก็กลายเป็นสีดำ มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการก็ลับหายไป ในกาลบางคราวเมื่อพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ **อัปปานกฌาน**[๑] ถูกเวทนาครอบงำมากถึงกับทรงสลบล้มลง ณ ท้ายที่จงกรม ในครั้งนั้น เทวดาพวกหนึ่งจึงพูดกันว่า "สมณะโคดมทำกาละแล้ว" เทวดาอีกพวกหนึ่งก็พูดว่า "นี่เป็นธรรมเครื่องอยู่โดยเฉพาะของพระอรหันต์ทั้งหลาย" บรรดาเทวดาทั้งหลายนั้น พวกที่สำคัญว่าทำกาละแล้วก็พากันไปทูลแด่พระเจ้าสุทโธทนะมหาราชว่า "พระโอรสของพระองค์ทรงทำกาละแล้ว" พระเจ้าสุทโธทนะมหาราชตรัสว่า "บุตรของเราจะเป็นพระพุทธเจ้า ไม่ทำกาละ" พวกเทวดาก็ทูลว่า "พระโอรสของพระองค์มิสามารถเป็นพระพุทธเจ้าได้ ล้มลง ณ พื้นดินที่ทรงทำความเพียรทำกาละไปแล้ว" พระราชาทรงสดับคำนั้นก็ตรัสห้ามเสียว่า "ข้าพเจ้าไม่เชื่อ บุตรของข้าพเจ้าไม่บรรลุพระโพธิญาณแล้วจะไม่ทำกาละ" แต่พวกเทวดาก็ทูลถามว่า "เพราะเหตุไรพระราชาจึงไม่ทรงเชื่อ?" พระราชาตรัสว่า "เพราะข้าพเจ้าได้เห็นปาฏิหาริย์ในวันที่นำบุตรของข้าพเจ้ามาให้นมัสการท่านกาฬเทวลดาบสและที่โคนต้นหว้า"

---

๑. ควรจะเป็น "อัปปาณกฌาน" (คือ ฌานไม่มีลมปราณ) ดู - มหาสัจจกสูตร, ม. มู. ๑๒/๔๓๗-๔๖๓ และดู - ปปัญจสูทนี, ทุติยภาค, หน้า ๓๙๒ - ๓๙๘

ครั้นพระโพธิสัตว์ทรงกลับได้ความรู้สึกคืนมาอีก ก็ทรงลุกขึ้นประทับยืน ครั้นพระมหาสัตว์ทรงลุกยืนขึ้นได้แล้ว พวกเทวดาเหล่านั้นก็พากันมาทูลพระราชาว่า "มหาราชะ พระโอรสของพระองค์ทรงหาโรคมิได้" พระราชาก็ทรงรับสั่งว่า "ข้าพเจ้ารู้ ว่าบุตรของข้าพเจ้าไม่ตาย"

[ทรงเลิกบำเพ็ญทุกกรกิริยาและพระปัญจวัคคีย์หนี](๑)

เมื่อพระมหาสัตว์ทรงทำทุกกรกิริยามาตลอด ๖ ปี ในห้วงอากาศปรากฏคล้ายกับกาลเวลาเป็นขดเป็นก้อน พระมหาสัตว์นั้นทรงพระดำริว่า "ปฏิปทาที่เรียกว่า ทุกกรกิริยานี้ มิใช่ทางเพื่อตรัสรู้ จึงเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้านและนิคมเพื่อหาอาหารหยาบ แล้วทรงนำพระกระยาหารมาเสวย ในลำดับนั้น มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการของพระองค์ก็กลับคืนเป็นปรกติ พระวรกายก็มีสีประดุจสีทอง ภิกษุปัญจวัคคีย์ปรึกษากันว่า "พระโอรสนี้ทั้งที่ทรงทำทุกกรกิริยามาตลอดเวลา ๖ ปี ยังมิสามารถตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณได้ บัดนี้เสด็จเที่ยวบิณฑบาตไปในหมู่บ้านเป็นต้น แล้วทรงนำพระกระยาหารหยาบมาเสวย (เช่นนี้) จักสามารถตรัสรู้ได้ละหรือ? พระโอรสผู้นี้เป็นผู้มีความมักมาก หันผิดไปจากความเพียรเสียแล้ว อันความคาดคเนที่ว่าพวกเราจะได้ธรรมวิเศษจากสำนักของท่านผู้นี้ ก็ดูคล้ายกับคนต้องการจะสระหัว (ของตน) ที่คาดคเนว่าจะได้หยาดน้ำค้างมาสระหัว ท่านผู้นี้ไม่มีประโยชน์อะไรแก่พวกเรา" แล้วก็พากันทอดทิ้งพระมหาบุรุษ ต่างถือบาตรและจีวรของตน ๆ เดินทางตลอด ๑๘ โยชน์ เข้าไปอยู่ ณ ปาอิสิปตนะมิคทายวัน

[นางสุชาดาถวายมธุปายาส](๒)

อนึ่ง ณ สมัยนั้นเอง มีเด็กหญิงชื่อว่าสุชาดา ผู้เกิดในเรือนของกุฏุมพีเสนานี ในเสนานิคมใกล้ตำบลอุรุเวลา ครั้นเจริญวัยขึ้น ได้ทำความปรารถนาไว้ ณ ที่ต้นไทรว่า "ถ้าดิฉันได้ไปเรือนของตระกูลผู้มีชาติกำเนิดเสมอกันแล้วได้บุตรชายในการตั้งครรภ์ครั้งแรกไซร้ ดิฉันจักทำพลีกรรมด้วยการบริจาคทรัพย์จำนวน ๑๐๐,๐๐๐ แก่ท่านในปีลำดับไป" ความปรารถนาของนางก็สำเร็จแล้วตามนั้น ครั้นพระมหาสัตว์กระทำทุกกรกิริยามาคำรบปีที่ ๖ บริบูรณ์ นางก็คิดใคร่จะทำพลีกรรมให้ทันในวันเพ็ญวิสาขะ (วันเพ็ญกลางเดือน ๖) ด้วย และปรารถนาจะได้น้ำนมที่ขันและมีโอชะ ทำเป็นน้ำนมที่เรียกว่า **ขีรปริวัตนะ** (น้ำนมหมุนเวียน?) จึงให้ปล่อยแม่โคนม ๑,๐๐๐ ตัวเข้าไปหากินในป่าไม้ลัฏฐิมีชะเอมเครือ (ปกคลุม) เป็นประเดิมก่อน แล้วให้แม่โคนม ๕๐๐

---

๑. ดู - ปปัญจสูทนี, ทุติยภาค, หน้า ๓๙๐ และ ๓๙๓ ด้วย

๒. ดู - มโนรถปูรณี, ปฐมภาค,น.๔๓๒-๔๓๕ ด้วย

ตัวดื่มน้ำนมของแม่โคนมอีก ๕๐๐ ตัว แล้วให้แม่โคนม ๒๕๐ ตัว ดื่มน้ำนมของแม่โคนมอีก ๒๕๐ ตัว โดยวิธีการอย่างนี้ ลดลงมาจนเหลือแม่โคนม ๘ ตัว ดื่มน้ำนมของแม่โคนม ๑๖ ตัว นางคิดไว้ว่า ในวันวิสาขปุณณมี (วันเพ็ญเดือน ๖) จักทำพลีกรรมแต่เช้า จึงลุกขึ้นแต่เช้ามืดของราตรี แล้วสั่งให้รีดนมแม่โคนม ๘ ตัวนั้น มิให้ลูกโคทั้งหลายเข้ามาใกล้นมของแม่โคนม แต่พอนำเอาภาชนะใหม่ ๆ เข้าไปใกล้นม น้ำนมก็ไหลออกเป็นสายตามธรรมชาติของมัน นางสุชาดาเห็นสิ่งอัศจรรย์ดังนั้น ก็จับเต้านม(ของแม่โค)รีดใส่ภาชนะใหม่ด้วยมือของตนเอง ทั้งเริ่มก่อไฟเคี่ยวน้ำนมด้วยตนเองอีกด้วย ขณะที่นางสุชาดากำลังเคี่ยวข้าวปายาสอยู่นั้น ก็มีฟองใหญ่ ๆ เกิดขึ้นแล้ววนสัญจรเป็นทักษิณาวรรต จะมีกระเซ็นตกออกไปข้างนอกแม้แต่หยดเดียวก็หามิได้ ควันแม้แต่น้อยหนึ่งก็มิได้พลุ่งขึ้นจากเตา ในขณะนั้นท้าวโลกบาลทั้ง ๔ ก็มาคอยดูแลรักษาเตา ท้าวมหาพรหมก็มาเชิญฉัตรกางกั้น ท้าวสักกะก็นำเอาดุ้นฟืนมาใส่ไฟ บรรดาทวยเทพทั้งหลายก็รวบรวมโอป-กับปนกะโอชา (โอชาสำเร็จรูป?) ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในทวีปใหญ่ทั้ง ๔ มีทวีปน้อย ๒,๐๐๐ เป็นบริวาร ด้วยเทวานุภาพของตน ๆ ทำประหนึ่งคั้นรวงน้ำผึ้งติดคอน แล้วถือมาใส่ลงไปในหม้อนั้น เพราะว่า ในครั้งอื่น ๆ เทวดาทั้งหลายใส่โอชะลงไปในคำข้าวแต่ละคำ แต่ในวันตรัสรู้และในวันเสด็จดับขันธปรินิพพาน พวกเทวดาทั้งหลายใส่โอชะลงไปในหม้อข้าวเลยทีเดียว นางสุชาดาได้เห็นสิ่งอัศจรรย์หลายประการปรากฏแก่ตนในที่นั้น วันเดียวกันนั้นเอง นางจึงเรียกทาสีชื่อปุณณา มาสั่งว่า "นี่แน่ แม่ปุณณา วันนี้เทวดาทั้งหลายของพวกเราพากันเลื่อมใสเหลือเกิน ตลอดกาลมานี้ ดิฉันไม่เคยเห็นสิ่งอัศจรรย์เช่นนี้มาก่อนเลย เจ้าจงรีบไปปัดกวาดเทวสถานด้วยเถิด" นางทาสีนั้นก็รับคำของนางว่า "ได้จ๊ะแม่นาย" แล้วก็ขมีขมันไปยังโคนต้นไม้

ในราตรีภาคคืนนั้น แม้พระโพธิสัตว์เองก็ทรงเห็นมหาสุบิน ๕ ประการ[๑] เมื่อทรงกำหนดดูก็ลงสันนิษฐานได้ว่า เราจักได้เป็นพระพุทธเจ้าในวันนี้โดยไม่สงสัย ครั้นราตรีนั้นผ่านไป พระองค์ก็ทรงชำระพระสรีรกายคอยเวลาภิกษาจาร เสด็จดำเนินไปประทับนั่งอยู่ ณ โคนต้นไม้นั้นแต่เช้า ทรงทำต้นไม้ทั่วทั้งบริเวณให้สว่างไสวด้วยพระรัศมีของพระองค์ ในขณะนั้นแล นางทาสีปุณณาก็มาถึง ได้เห็นพระโพธิสัตว์ประทับนั่ง ณ โคนต้นไม้กำลังทอดพระเนตรดูไปทางโลกธาตุทิศตะวันออก และได้เห็นต้นไม้ตลอดทั่วทั้งต้นมีสีเหมือนสีทอง ด้วยพระรัศมีที่พุ่งออกจากพระสรีรกายของพระโพธิสัตว์นั้น นางจึงได้คิดว่า "วันนี้ เทวดาของเราเห็นจะลงจากต้นไม้มานั่งรับพลีกรรมด้วยมือของตนเองเลยทีเดียว" นางมีความประหลาดใจรีบกลับไปบอกความนั้นแก่นางสุชาดา นางสุชาดาได้ฟังคำของนางทาสีนั้นก็ดีใจ พูดว่า "บัดนี้ตั้งแต่วันนี้ไป เธอ

---

๑. ดู - อ. ปญจก. ๒๒/๒๖๗ - ๒๗๐

จงอยู่ในฐานะเป็นธิดาคนโตของดิฉันเถอะนะ” แล้วได้ให้เครื่องประดับทุกอย่างที่สมควรแก่ผู้เป็นธิดา แต่เพราะในวันที่จะบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้านั้น พระโพธิสัตว์ควรจะได้ถาดทองมีค่า ๑๐๐,๐๐๐ ฉะนั้น จึงเป็นเหตุให้นางสุชาดาเกิดความคิดขึ้นว่า “ฉันจักใส่ข้าวปายาสบรรจุลงในถาดทอง” จึงให้นำเอาถาดทองมีมูลค่า ๑๐๐,๐๐๐ ออกมา ปรารถนาจะใส่ข้าวปายาสลงในถาดนั้น รอคอยโภชนะที่จะสุกอยู่ ข้าวปายาสทั้งหมดก็กลิ้งลงมาอยู่ในถาดทองเอง เหมือนน้ำกลิ้งลงมาจากใบบัว พอเต็มถาดใบหนึ่งพอดี นางก็เอาถาดทองอีกใบหนึ่ง(เป็นฝา)ครอบถาดใบนั้นแล้วห่อด้วยผ้าขาว ครั้นตกแต่งร่างกาย(ของนาง)ด้วยเครื่องประดับครบถ้วนแล้ว นางยกถาดนั้นขึ้นเทินศีรษะของตน เดินไปยังโคนต้นไทรด้วยอานุภาพใหญ่ ครั้นแลไปเห็นพระโพธิสัตว์ก็เกิดโสมนัสอย่างแรงกล้า สำคัญว่าเป็นเทวดา ตั้งแต่สถานที่นางแลไปเห็นแล้ว นางก็เดินก้มตัวลงๆ แล้วเลื่อนลดถาดจากศีรษะลงวาง เปิดถาดออก แล้วหยิบเต้าน้ำทองคำบรรจุน้ำที่อบไว้ด้วยดอกไม้หอม เดินเข้าไปยืนอยู่ใกล้พระโพธิสัตว์

บาตรดินที่ฆฏิการะมหาพรหมถวายไว้ หายจากพระโพธิสัตว์ไปตลอดเวลาจนถึงบัดนี้ ไม่เห็นในขณะนั้น เมื่อไม่เห็นบาตร พระโพธิสัตว์ก็ทรงยื่นพระหัตถ์ขวาออกไปรับน้ำ นางสุชาดาก็วางข้าวปายาสกับทั้งถาดทองลงบนพระหัตถ์ของพระมหาบุรุษ พระมหาบุรุษทรงแลดูนางสุชาดา นางสังเกตอาการแล้วก็กล่าวว่า “ข้าแต่เจ้า โปรดรับสิ่งของที่ฉันบริจาคแก่ท่านไปตามความพอใจเถิด” นางไหว้แล้วก็กล่าวต่อไป(อีก)ว่า “มโนรถของดิฉันสำเร็จแล้ว ฉันใด ของท่านก็จงสำเร็จเหมือนฉันนั้นเถิด” แล้วนางก็กลับไป มิได้มีความอาลัยในถาดทองมูลค่า ๑๐๐,๐๐๐ เหมือนไม่อาลัยถาดดินเก่า ๆ

พระโพธิสัตว์ก็เช่นกัน เสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับนั่ง ทรงทำปทักษิณต้นไม้ แล้วทรงถือถาดทองเสด็จดำเนินไปยังฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงวางถาดทองลง ณ ริมฝั่งแม่น้ำแล้วเสด็จลงตรงท่าชื่อว่า **สุปติฏฐิตะ** ซึ่งเป็นสถานที่พระโพธิสัตว์หลายพันองค์ (แต่ก่อน) เสด็จลงสรงสนานในวันตรัสรู้ ทรงนุ่งห่มผ้ากาสายะซึ่งเป็นธงชัยของพระอรหัตต์ ที่เป็นเครื่องนุ่งห่มของพระพุทธเจ้าหลายแสนพระองค์ ประทับนั่งผินพระพักตร์สู่ทิศตะวันออก ทรงปั้นข้าวปายาสเป็นก้อนประมาณเท่าเม็ดลูกตาลสุกเม็ดเดียว ได้ ๔๙ ก้อน แล้วเสวยข้าวมธุปายาสมีน้ำน้อยจนหมด เพราะว่า ด้วยวิธีดังกล่าวนี้ เมื่อพระองค์เป็นพระพุทธเจ้าแล้วเสด็จอยู่ ณ ควงไม้โพธิตลอด ๗ สัปดาห์ ข้าวมธุปายาส (ที่เสวยไว้) นั้นได้เป็นพระกระยาหาร(หล่อเลี้ยง)มาตลอด ๔๙ วัน ตลอดกาลเท่านั้น มิได้เสวยอาหารอย่างอื่นเลย มิได้ทรงสรงสนาน มิได้ทรงสรงพระพักตร์ มิได้ลงพระบังคน เสด็จอยู่ด้วยสุขในฌาน ด้วยสุขในมรรคและสุขคือผลเท่านั้น แต่ทว่าเมื่อเสวยข้าวปายาสนั้นแล้วก็ทรงจับถาดทองขึ้นทรงอธิษฐานว่า ถ้าข้าพเจ้าจักสามารถได้เป็นพระพุทธเจ้าในวันนี้ไซร้ ขอให้ถาดของข้าพเจ้านี้จงทวนกระแสน้ำขึ้นไป ถ้าจักมิสามารถได้เป็นพระพุทธเจ้าไซร้ ขอให้ถาดนั้นจงตามกระแสน้ำลงไป แล้วทรงร่อนถาดทองไป ถาดนั้นก็ตัดกระแสน้ำแถไป

ถึงกลางแม่น้ำ แล้ว ณ ที่ตรงกลางแม่น้ำนั่นเอง ถาดได้แล่นเหมือนม้ามีฝีเท้าเร็ว ทวนกระแสน้ำขึ้นไปตลอดเนื้อที่ประมาณ ๘๐ ศอก แล้วจมลง ณ ที่ตรงน้ำวนแห่งหนึ่ง จมลงไปถึงภพของพญากาลนาค กระทบถาดบริโภคของพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์(ที่ล่วงไปก่อนแล้ว) ทำเสียงว่า "กิลิกิลิ" แล้วตั้งซ้อนอยู่เบื้องล่างสุดของถาด ๓ ใบนั้น พญากาลนาคได้ยินเสียงนั้นก็คิดว่า เมื่อวานนี้เอง พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้วองค์หนึ่ง ในวันนี้ก็เกิดขึ้นอีกองค์หนึ่ง พลางยืนขึ้นกล่าวสดุดีด้วยคำหลายร้อยบท กล่าวกันว่า ช่วงเวลาที่ (ผ่านไปจน) มหาปฐพีงอกขึ้นสูงเต็มท้องฟ้าประมาณ ๑ โยชน์ กับ ๓ คาวุตนั้น สำหรับพญากาลนาค (รู้สึก) คล้ายว่าเป็นกาลเวลาที่ผ่านไปวันนี้หรือวันวานนี้

[พระโพธิสัตว์ประทับ ณ โพธิบัลลังก์]

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ ทรงพักผ่อนกลางวันอยู่ในป่าไม้รังซึ่งออกดอกบานสะพรั่ง ณ ริมฝั่งแม่น้ำ(เนรัญชรา) ครั้นเวลาดอกไม้หลุดร่วงจากขั้วในสายัณหสมัย ก็ทรงเบือนบิดพระวรกายคล้ายสีหราช เสด็จดำเนินบ่ายพระพักตร์สู่ต้นไม้โพธิ มาโดยมรรคากว้าง ๘ อุสภะ ซึ่งเทวดาทั้งหลายตกแต่งไว้ บรรดานาค ยักษ์ และสุบรรณ เป็นต้น ก็พากันบูชาด้วยเครื่องสักการะมีของหอมและดอกไม้เป็นต้นอันเป็นของทิพ ทิพสังคีตทั้งหลายก็บันลือลั่น มีกลิ่นหอมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วทั้งหมื่นโลกธาตุ มีดอกไม้ประดับเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีเสียงสาธุการเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในขณะนั้น พราหมณ์คนแบกหญ้าชื่อว่า โสตถิยะ แบกหญ้าเดินสวนทางมา รู้อาการของพระมหาบุรุษ จึงถวายหญ้า ๘ กำแด่พระองค์ พระโพธิสัตว์ทรงรับหญ้าแล้วเสด็จขึ้นสู่ควงไม้โพธิ ประทับยืน ณ ด้านทิศทักษิณ (ของต้นโพธิ) ผินพระพักตร์ไปทางทิศอุดร ในขณะนั้นจักรวาฬด้านทิศทักษิณก็ลดต่ำเทเอียงลงไปคล้ายกับว่าทรุดลงถึงนรกอเวจีเบื้องล่าง จักรวาฬด้านทิศอุดรก็กระดกขึ้นคล้ายกับว่าขึ้นไปจดภวัคคพรหมในเบื้องบน พระโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า สถานที่นี้เห็นจักมิใช่สถานที่บรรลุพระสัมโพธิญาณ จึงทรงดำเนินเวียนขวาเสด็จไปทางด้านทิศปัศจิม ประทับยืนผินพระพักตร์ไปทางทิศบูรพา ทันใดนั้น จักรวาฬด้านทิศปัศจิมก็ลดต่ำเทเอียงลงไปคล้ายกับว่าทรุดลงถึงนรกอเวจีในเบื้องล่าง จักรวาฬด้านทิศบูรพาก็กระดกขึ้นคล้ายกับว่าไปจดภวัคคพรหมในเบื้องบน กล่าวกันว่า ในสถานที่ซึ่งพระโพธิสัตว์ประทับยืนและประทับยืนอยู่นั้น มหาปฐพีได้ยุบลงและฟูขึ้น เหมือนล้อของเกวียนขนาดใหญ่ที่วางตั้งอยู่ด้วยดุมซึ่งเขาเหยียบตรงขอบวงของกงไว้

พระโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า สถานที่นี้เห็นจักมิใช่สถานที่บรรลุพระสัมโพธิญาณ จึงทรงดำเนินเวียนขวาเสด็จไปทางด้านทิศอุดร ประทับยืนผินพระพักตร์ไปทางทิศทักษิณ ทันทีนั้น จักรวาฬด้านทิศอุดรก็ลดต่ำเทเอียงคล้ายกับว่าทรุดลงถึงนรกอเวจีในเบื้องล่าง จักรวาฬด้าน

ทิศทักษิณก็กระดกขึ้นคล้ายกับว่าขึ้นไปจดภวัคคพรหมในเบื้องบน พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า ถึงแม้สถานที่ตรงนี้ก็เห็นจักมิใช่สถานที่บรรลุพระสัมโพธิญาณ จึงทรงดำเนินเวียนขวาเสด็จไปทางทิศบูรพา ประทับยืนผินพระพักตร์ไปทางทิศปัศจิม แต่ว่าสถานที่ตั้งบัลลังก์ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายทุกพระองค์อยู่ในด้านทิศบูรพา สถานที่ตั้งบัลลังก์นั้นจะไม่ไหวหวั่น จะไม่สั่นสะเทือน พระมหาสัตว์ทรงทราบว่า สถานที่นี้เป็นสถานที่ไม่เคลื่อนไหว ซึ่งพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ไม่ทรงทอดทิ้งไป เป็นสถานที่รื้อถอนบัญชรของกิเลส จึงทรงจับหญ้า (ที่พราหมณ์โสตถิยะถวายมา) เหล่านั้น ทางยอดหญ้า แล้วทรงแกว่งไปมา ทันใดนั้น ก็มีบัลลังก์สูง ๑๔ ศอกปรากฏขึ้น ถึงแม้หญ้าเหล่านั้นก็ปูลาดเอง ด้วยการปูลาดชนิดที่แม้ช่างจิตรกรรมหรือช่างประติมากรรมผู้มีความฉลาดอย่างดี ก็มิสามารถวาดหรือปั้นให้เหมือนได้

พระโพธิสัตว์หันพระปฤษฎางค์ (หลัง) ไปทางลำต้นไม้โพธิ ผินพระพักตร์ไปทางทิศบูรพา มีพระหทัยมั่น ทรงอธิษฐานว่า

หนัง เอ็น และ กระดูก จงเหลืออยู่ แม้ว่า
เนื้อและเลือดทั้งหมดในร่างกายนี้ จงแห้งเหือดไป
ก็ตาม ข้าพเจ้ามิได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ณ
ที่ตรงนั้นแล้ว จักไม่ทำลายบัลลังก์นี้ (คือจักไม่ลุกขึ้น)

แล้วประทับนั่งคู้ **อปราชิตบัลลังก์** (นั่งขัดสมาธิซึ่งไม่มีใครจะทำให้พ่ายแพ้ได้) แบบที่แม้สายฟ้านับร้อยจะฟาดลงมาพร้อมกันก็ไม่ทำลาย(บัลลังก์)

[มารผจญ]

ในขณะนั้น เทวบุตรมารดำริว่า “สิทธัตถะกุมารปรารถนาจะพ้นอำนาจของเรา บัดนี้เราจักไม่ให้เขาพ้นอำนาจเราไปได้” จึงไปยังสำนักของพลมาร เล่าความนั้นให้ทราบ แล้วให้โฆษณาป่าวร้องที่เรียกว่า “มารโฆษณา” แล้วยกพวกพลมารออกมา แต่มารและพวกเสนามารนั้น (จัดเป็นขบวน) ไปข้างหน้า (พญา)มาร ๑๒ โยชน์ ไปข้างขวาและข้างซ้าย (ข้างละ) ๑๒ โยชน์ แต่ข้างหลังตั้งขบวนไปถึงสุดจักรวาฬ ส่วนข้างบนมีเสนามารเต็มขึ้นไป ๙ โยชน์ ซึ่งเมื่อเสนามารโห่ร้อง จะได้ยินเสียงบันลือลั่นไป ๑,๐๐๐ โยชน์ ประดุจเสียงปฐพีถล่มทะลาย ในครั้งนั้น เทวบุตรมารขึ้นขี่ช้างชื่อว่าคิริเมขละ สูง ๑๕๐ โยชน์ นิรมิตมือ ๑,๐๐๐ มือ ถืออาวุธต่าง ๆ กัน ส่วนบริษัทมารนอกนั้นไม่มีผู้ที่ถืออาวุธเหมือนกันแม้แต่คนเดียว มีรูปหน้าต่าง ๆ กันหลายประการ พากันมาประหนึ่งจะท่วมทับพระมหาสัตว์ แต่เทวดาทั้งหลายในหมื่นจักรวาฬก็ยังยืนกล่าวสดุดีพระมหาสัตว์อยู่ ท้าวสักกะเทวราชประทับยืนเป่าวิชยุตตรสังข์ กล่าวกันว่า วิชยุตตรสังข์นั้น มีขนาด

๑๒๐ ศอก เป่าให้กินลมครั้งเดียวส่งเสียงกึกก้องไปตลอด ๔ เดือน พญานาคมหากาลยืนกล่าวพรรณนาคุณของพระมหาสัตว์มากกว่า ๑๐๐ บท ท้าวมหาพรหมยืนเชิญเศวตฉัตรถวาย

แต่เมื่อพลมารเข้าใกล้ควงไม้โพธิ เทวดาและพรหมเหล่านั้นแม้แต่ท่านเดียวก็มิสามารถยืนอยู่ได้ พากันหนีไปต่อหน้าต่อตาในทันที พญากาลนาคก็ดำดินหนีไปยังนาคภพน์ซึ่งมีมนเทียร ๕๐๐ โยชน์ แล้วลงนอนเอามือทั้งสองปิดหน้า ท้าวสักกะก็แบกวิชยุตตรสังข์บรรทุกหลังไปยืนอยู่ ณ ขอบปากจักรวาฬ มหาพรหมก็คว้าปลายเศวตฉัตรหิ้วกลับไปยังพรหมโลกในทันทีนั้นเอง มิได้มีเทวดาแม้แต่องค์เดียวที่สามารถยืนอยู่ได้ คงมีแต่พระมหาบุรุษประทับนั่งอยู่พระองค์เดียว

ฝ่ายมารก็บอกกล่าวบริษัทของตนว่า “ดูกรพ่อทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่าบุรุษอื่นที่จะเสมอเหมือนด้วยสิทธัตถะ ผู้เป็นโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ หามีไม่ พวกเราทั้งหลายไม่สามารถจะสู้รบข้างหน้า เราทั้งหลายจักสู้รบข้างหลัง” ส่วนพระมหาบุรุษทอดพระเนตรแลไปทั้ง ๓ ด้าน ทรงเห็นแต่ความว่างเปล่า เพราะพวกเทวดาทั้งหลายหนีไปหมดแล้ว ทอดพระเนตรต่อไปอีก ก็ทรงเห็นพลมารท่วมท้นมาทางทิศอุดร จึงทรงรำพึงว่า “พวกพลประมาณถึงเพียงนี้ ทำความพยายามบากบั่นใหญ่โต มุ่งหมายตัวเราคนเดียว ณ ที่นี้เราไม่มีมารดาบิดา ไม่มีธิดา ไม่มีพี่ชายน้องชายหรือญาติคนไร ๆ อีกเลย ตลอดกาลนานมาก็มีแต่บารมี ๑๐ ทัศเหล่านี้เท่านั้นที่เป็นเสมือนบุตรและบริวารชนของเราอยู่ เพราะฉะนั้น เราควรเอาบารมีทั้งหลายเป็นโล่ ประหารด้วยศัตราวุธคือบารมีนี่แหละ กำจัดหมู่พลมารนี้ให้พินาศไป” แล้วประทับนั่งทรงรำลึกถึงบารมี ๑๐ ทัศอยู่ ในครั้งนั้น เทวบุตรมารดำริว่า “เราจักทำให้สิทธัตถะหนีไปโดยทางนี้ทางเดียว” แล้วก็ทำกลุ่มลมให้เกิดขึ้น ในขณะนั้นเอง ลมประเภทต่าง ๆ มีลมทางทิศบูรพาเป็นต้น ก็เกิดขึ้น แม้จะสามารถทำลายยอดภูเขาสูงประมาณกึ่งโยชน์ ประมาณ ๑ โยชน์ ประมาณ ๒ โยชน์ และประมาณ ๓ โยชน์ ถอนรากป่าไม้กอไม้และต้นไม้เป็นต้น แล้วทำลายหมู่บ้านและนิคมโดยรอบให้เป็นจุณวิจุณไป แต่ถูกเดชแห่งบุญของพระมหาบุรุษกำจัดอานุภาพไว้ ครั้นมาถึงพระโพธิสัตว์ ก็มิสามารถจะทำแม้แต่เพียงมุมจีวรให้ไหว ครั้นแล้วเทวบุตรมารก็ดำริว่า “เราจักทำให้น้ำท่วมตาย” แล้วทำให้เกิดฝนใหญ่ ด้วยอานุภาพของเทวบุตรมารนั้น วลาหกประเภทต่าง ๆ มีวลาหก ๑๐๐ ชั้น และ ๑,๐๐๐ ชั้น เป็นต้น ก็ตั้งขึ้น ณ เบื้องบนแล้วทำให้ฝนตกลงมา แผ่นดินก็แตกแยกเป็นช่องเป็นรู ด้วยกำลังของสายน้ำฝน มหาเมฆที่ลอยมาเหนือป่าไม้และต้นไม้เป็นต้นก็มิสามารถจะทำให้จีวรของพระมหาสัตว์เปียกแม้เพียงเท่าหยาดน้ำค้างตกถูก จากนั้นเทวบุตรมารก็ทำให้เกิดฝนแผ่นหิน ยอดภูเขาใหญ่ ๆ ก็คลุ้งเป็นควันลุกโพลง ลอยมาทางอากาศ ครั้นมาถึงพระโพธิสัตว์ ก็กลายเป็นกลุ่มมาลาทิพ จากนั้นก็ทำให้เกิดฝนเครื่องประหาร บรรดาศัตราวุธมีคมข้างเดียว มีคม ๒ ข้าง เช่น ดาบ หอก และมีดโกน เป็นต้น ก็คลุ้งเป็นควันลุกโพลง ลอยมาทางอากาศ ครั้นมาถึงพระโพธิสัตว์ ก็กลายเป็นดอกไม้ทิพ จากนั้นก็ทำให้เกิดฝนถ่านเพลิง ถ่านเพลิงมีสีเหมือน

ดอกทองกวาวลอยมาทางอากาศ แล้วกลายเป็นดอกไม้ทิพเรี่ยรายอยู่แทบใกล้พระบาทของพระ-โพธิสัตว์ จากนั้นได้ทำให้เกิดฝนเถ้ารึง เถ้ารึงมีสีเหมือนเพลิงร้อนมากลอยมาทางอากาศกลายเป็นจุณไม้จันทน์ตกลงมา ณ ที่ใกล้พระบาทของพระโพธิสัตว์ จากนั้น ทำให้เกิดฝนทราย ทรายเม็ดละเอียดมากคลุ้งเป็นควันลุกโพลง ลอยมาทางอากาศ แล้วกลายเป็นดอกไม้ทิพตกลงมา ณ ที่ใกล้พระบาทของพระโพธิสัตว์ จากนั้นทำให้เกิดฝนโคลน โคลนก็คลุ้งเป็นควันลุกโพลง ลอยมาทางอากาศ กลายเป็นเครื่องลูบไล้ทิพ ตกลงมา ณ ที่ใกล้พระบาทของพระโพธิสัตว์ จากนั้น เทวบุตรมารได้ดำริว่า เราจักทำให้สิทธัตถะหวาดกลัวด้วยความมืดนี้แล้วหนีไป จึงทำให้เกิดอนธการ อนธการนั้นเป็นความมืดใหญ่ประหนึ่งความมืดประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ[๑] ครั้นมาถึงพระโพธิสัตว์ ความมืดนั้นก็อันตรธานไป คล้ายกับว่าถูกขจัดด้วยรัศมีพระอาทิตย์

เมื่อมารไม่สามารถทำให้พระโพธิสัตว์หนีไปได้ด้วยลม ด้วยฝน ด้วยฝนหิน ด้วยฝนเครื่องประหาร ด้วยฝนถ่านเพลิง ด้วยฝนเถ้ารึง ด้วยฝนทราย ด้วยฝนโคลน และด้วยฝนคือความมืด ๙ อย่างเหล่านี้ด้วยประการฉะนี้ จึงสั่งบังคับบริษัทของตนว่า "ดูกรเธอทั้งหลาย เฉยกันอยู่ทำไมเล่า ท่านทั้งหลายจงจับ จงฆ่า สิทธัตถะกุมารผู้นี้ จงให้เขาหนีไปเสีย" ทั้งที่ตนเองก็นั่งอยู่บนคอช้างคิริเมขละ พลางถือจักราวุธ (ขับช้าง) เข้าไปใกล้พระโพธิสัตว์ แล้วกล่าวขึ้นว่า "นี่แน่สิทธัตถะ ท่านจงลุกขึ้นจากบัลลังก์นี้ บัลลังก์นี้มิได้มาถึงแด่ท่าน บัลลังก์นี้มาถึงแก่ข้าพเจ้า" พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับคำของมารนั้นแล้ว จึงตรัสว่า "ดูกรมาร ท่านมิได้บำเพ็ญบารมี ๑๐ มิได้บำเพ็ญอุปบารมี ๑๐ มิได้บำเพ็ญปรมัตถบารมี ๑๐ อีกทั้งมิได้บริจาคมหาบริจาค ๕ มิได้บำเพ็ญญาตัตถจริยา มิได้บำเพ็ญโลกัตถจริยา มิได้บำเพ็ญพุทธัตถจริยา บัลลังก์นี้มิได้ถึงแก่ท่าน บัลลังก์นี้ถึงแก่เรา" มาร(ได้ฟัง)ก็โกรธมากจนมิสามารถกลั้นกำลังความโกรธไว้ได้ ซัดจักราวุธเข้าใส่พระมหาบุรุษ แต่เมื่อพระมหาบุรุษนั้นรำลึกถึงบารมี ๑๐ ทัศอยู่ จักราวุธนั้นก็กลายเป็นเพดานดอกไม้กางอยู่ ณ เบื้องบนพระมหาสัตว์ เล่ากันว่า จักราวุธนั้นคมมาก ถ้ามารนั้นโกรธเคืองแล้วซัดไปในที่อื่นๆ จักราวุธนั้นจะแล่นไปตัดเสาหินเป็นแท่งทึบขาดสะบั้นเหมือนตัดหน่อไม้ไผ่ แต่ ณ บัดนี้ เมื่อจักราวุธนั้นตั้งเป็นเพดานอยู่ บริษัทของมารที่เหลืออยู่ก็พากันคิดว่า "สิทธัตถะกุมารจักลุกขึ้นจากบัลลังก์หนีไปในบัดนี้" จึงพากันซัดก้อนหินก้อนใหญ่ ๆ (เข้าใส่พระโพธิสัตว์) ถึงแม้ก้อนหินใหญ่ ๆ เหล่านั้น เมื่อพระมหาบุรุษทรงรำลึกถึงบารมี ๑๐ ทัศอยู่ ก็กลายเป็นกลุ่มดอกไม้แล้วตกลงบนพื้นดิน ทวยเทพทั้งหลายซึ่งอยู่ภูมิ ณ ขอบจักรวาฬ ก็พากันยืดคอชูศีรษะขึ้นมองดูว่า

---

๑. อนธการ คือ ความมืดประกอบด้วยองค์ ๔ ได้แก่ กาฬปักษ์แรม ๑๔ ค่ำ ๑ เที่ยงคืน ๑ อยู่ในป่าทึบ ๑ มีเมฆปกคลุมท้องฟ้า ๑ ดู - มโนรถปูรณี, ทุติยภาค, น.๒๐ และ ฯลฯ

"ดูกรท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย อัตตภาพซึ่งงดงามด้วยรูปโฉมเป็นเลิศของสิทธัตถะกุมาร พินาศเสียแล้วหนอ จักทำอย่างไรดีหนอ!"

[พระพิชิตมาร]

ครั้นแล้ว พระมหาบุรุษจึงตรัสกะมารซึ่งยืนพูดอยู่ว่า "บัลลังก์ถึงแก่เรา" ในวันซึ่งพระโพธิสัตว์ทั้งหลายผู้บำเพ็ญบารมีเต็มบริบูรณ์จนจะตรัสรู้อยู่แล้วนั้นว่า "นี่แน่มาร ในการที่ท่านให้ทานนั้น มีใครเป็นสักขีพยาน?" มารตอบว่า "พวกเหล่านี้ทั่วทั้งหมดเป็นสักขีพยาน" แล้วเหยียดมือไปทางหมู่มาร ในขณะนั้นก็มีเสียงของพวกหมู่มารกึกก้องประหนึ่งเสียงปฐพีจะถล่มว่า "ข้าพเจ้าเป็นสักขีพยาน ข้าพเจ้าเป็นสักขีพยาน ๆ" แล้วมารก็ถามพระมหาบุรุษบ้างว่า "ดูกรสิทธัตถะ ในการที่ท่านให้ทานนั้นมีใครเป็นสักขีพยาน?" พระมหาบุรุษตรัสว่า "ในการที่ท่านให้ทาน มีสักขีพยานที่มีจิตมีใจ แต่ในสถานที่นี้ ใคร ๆ ที่ชื่อว่าเป็นสักขีพยานซึ่งมีจิตมีใจของข้าพเจ้าไม่มี ทานที่ข้าพเจ้าได้ให้แล้วในอัตตภาพอื่น ๆ จงยกไว้ก่อน แต่ทว่าในการที่ข้าพเจ้าตั้งอยู่ในอัตตภาพพระเวสสันดรแล้วได้ให้สัตตสดกมหาทานไว้ มหาปฐพีทั้งแท่งนี้แม้ไม่มีจิตไม่มีใจ ก็เป็นสักขีพยานได้" ตรัสแล้วก็ทรงนำพระหัตถ์ขวาออกมาจากภายในกลีบจีวร ทรงเหยียดพระหัตถ์ชี้ไปยังมหาปฐพีแล้วตรัสเป็นคำถามว่า "ในการที่ข้าพเจ้าตั้งอยู่ในอัตตภาพพระเวสสันดร แล้ว บริจาคสัตตสดกมหาทานนั้น ท่านจะเป็นสักขีพยานได้ หรือมิได้?" มหาปฐพีก็บันลือเสียงกึกก้องตั้งร้อยเท่าพันทวีดุจดังว่าจะท่วมทับพลมารว่า "ข้าพเจ้าเป็นสักขีพยานให้แก่ท่านในครั้งนั้น" จากนั้น ในขณะที่พระมหาบุรุษกำลังทรงรำลึกอยู่ว่า "ดูกรสิทธัตถะ ทานที่ท่านให้แล้ว เป็นมหาทาน เป็นอุดมทาน" แล้วทรงกำหนดนึกถึงทานที่ได้ให้ไปในอัตตภาพของพระเวสสันดร ครั้นทรงกำหนดนึกถึงไป ๆ ช้างดีรีเมขละสูง ๑๕๐ โยชน์ ก็คุกเข่าลงหมอบ พวกบริษัทของมารก็แตกหนีกันไปตามทิศใหญ่ทิศน้อย ที่จะมีมาร ๒ ตนหนีไปทางเดียวกันหามีไม่ ต่างทิ้งอาภรณ์ประดับศีรษะและผ้านุ่งทั้งหลายไว้ วิ่งหนีไปตามทิศทางต่าง ๆ ต่อหน้าต่อตา

ครั้นฝูงทวยเทพได้เห็นพลมารพ่ายหนี ก็โฆษณาเสียงกึกก้องว่า "มารปราชัยแล้ว ชัยชนะเป็นของสิทธัตถะกุมาร พวกเรามาทำการบูชาชัยชนะของสิทธัตถะกุมารกันเถิด" พวกนาคก็โฆษณาแก่พวกนาค พวกครุฑก็โฆษณาแก่พวกครุฑ พวกเทวดาก็โฆษณาแก่พวกเทวดา พวกพรหมก็โฆษณาแก่พวกพรหม ต่างพวกก็ถือเครื่องสักการะมีของหอมและดอกไม้เป็นต้น ตรงมายังโพธิบัลลังก์สำนักของพระมหาบุรุษ และเมื่อนาค ครุฑ เทวดา และ พรหม เหล่านั้นพากันไปอย่างนี้แล้ว

(๑) ชโย หิ พุทฺธสฺส สิริมโต อยํ
มารสฺส จ ปาปิมโต ปราชโย
อุคฺโฆสยุ์ โพธิมณฺเฑ ปโมทิตา
ชยํ ตทา นาคคณา มเหสิโน.

ในครั้งนั้น หมู่นาคทั้งหลายพากันชื่นชมยินดี
ได้โฆษณาชัยชนะของพระมหาฤษี ณ ควงไม้
โพธิว่า นี้เป็นชัยชนะโดยแท้ของพระพุทธเจ้า
ผู้มีสิริ และเป็นความปราชัยของมารผู้ชั่วช้า

(๒) ชโย หิ พุทฺธสฺส สิริมโต อยํ
มารสฺส จ ปาปิมโต ปราชโย
อุคฺโฆสยุ์ โพธิมณฺเฑ ปโมทิตา
สุปณฺณสงฺฆาปิ ชยํ มเหสิโน.

แม้ฝูงครุฑทั้งหลายก็พากันชื่นชมยินดีได้โฆษณา
ชัยชนะของพระมหาฤษี ณ ควงไม้โพธิ ว่า
นี้เป็นชัยชนะโดยแท้ของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงสิริ
และเป็นความปราชัยของมารผู้ชั่วช้า

(๓) ชโย หิ พุทฺธสฺส สิริมโต อยํ
มารสฺ จ ปาปิมโต ปราชโย
อุคฺโฆสยุ์ โพธิมณฺเฑ ปโมทิตา
ชยํ ตทา เทวคณา มเหสิโน.

ในครั้งนั้น หมู่ทวยเทพทั้งหลายพากันชื่นชมยินดี
ได้โฆษณาชัยชนะของพระมหาฤษี ณ ควงไม้โพธิ
ว่า นี้เป็นชัยชนะโดยแท้ของพระพุทธเจ้าผู้ทรงสิริ
และเป็นความปราชัยของมารผู้ชั่วช้า

(๔) ชโย หิ พุทฺธสฺส สิริมโต อยํ
มารสฺส จ ปาปิมโต ปราชโย
อุคฺโฆสยุ์ โพธิมณฺเฑ ปโมทิตา
ชยํ ตทา พฺรหฺมคณาปิ ตาทิโน.

ในครั้งนั้น แม้หมู่พรหมทั้งหลายก็พากันชื่นชมยินดี
ได้โฆษณาชัยชนะของท่านผู้คงที่ ณ ควงไม้โพธิว่า
นี้เป็นชัยชนะของพระพุทธเจ้าผู้ทรงสิริ และเป็น
ความปราชัยของมารผู้ชั่วช้า

เทวดาทั้งหลายนอกนั้นทั่วทั้งหมื่นจักรวาฬ ก็พากันบูชาด้วยเครื่องสักการะมีดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้เป็นต้น และยืนกล่าวสดุดีนานาประการ

[บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ]

ในเมื่อดวงอาทิตย์ยังส่องแสง (ยังไม่อัศดงคต) นั่นเอง พระมหาบุรุษก็ทรงกำจัดมารและพลมารได้ด้วยประการดังกล่าว เมล็ดของต้นไม้โพธิ สัณฐานเหมือนกลีบแก้วประพาฬสีแดง ก็ตกลงมาบนจีวร บูชาพระมหาบุรุษ ครั้นเวลาปฐมยาม ก็ทรงระลึกบุพเพนิวาสานุสสติญาณได้ ในมัชฌิมยามก็ทรงทำทิพจักษุให้บริสุทธิ์ผ่องใส ครั้นในปัจฉิมยามก็ทรงมีญาณหยั่งลงในปฏิจจสมุปบาท ขณะที่พระองค์ทรงกำหนดพิจารณาปัจจัยาการมีองค์ ๑๒ โดยอนุโลมและปฏิโลมด้วยการทบทวนกลับไปกลับมาอยู่นั้น ๑๐,๐๐๐ โลกธาตุ จดถึงน้ำรองรับก็หวั่นไหว ๑๒ ครั้ง ส่วนพระมหาบุรุษ ครั้นทรงทำให้ ๑๐,๐๐๐ โลกธาตุบันลือลั่นแล้ว ก็ทรงแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณในเวลาอรุณขึ้น

ขณะพระมหาบุรุษบรรลุพระสัพพัญญุตญาณนั้น โลกธาตุถ้วนทั้ง ๑๐,๐๐๐ ได้ตกแต่งประดับประดาเรียบร้อยแล้ว รัศมีของธงชัยและธงปฏาก ซึ่งยกขึ้นตั้งไว้ ณ ขอบปากจักรวาฬทิศตะวันออก แผ่ไปกระทบที่ขอบปากจักรวาฬในทิศตะวันตก รัศมีของธงชัยและธงปฏากซึ่งยกขึ้นตั้งไว้ในขอบปากจักรวาฬทิศตะวันตก ก็แผ่ไปกระทบที่ขอบปากจักรวาฬในทิศตะวันออกเช่นกัน รัศมีของธงชัยและธงปฏากซึ่งยกขึ้นตั้งไว้ในขอบปากจักรวาฬทิศเหนือ ก็แผ่ไปกระทบที่ขอบปากจักรวาฬทิศใต้ รัศมีของธงชัยและธงปฏากซึ่งยกขึ้นตั้งไว้ ณ ขอบปากจักรวาฬทิศใต้ ก็แผ่ไปกระทบที่ขอบปากจักรวาฬทิศเหนือ ส่วนรัศมีของธงชัยและธงปฏากที่ยกขึ้นตั้งไว้ ณ พื้นปฐพีก็พุ่งขึ้นไปจดพรหมโลก ที่ตั้งไว้ในพรหมโลกก็พุ่งลงมาตั้งอยู่ ณ พื้นปฐพี ต้นไม้ดอกทั้งหลายใน ๑๐,๐๐๐ จักรวาฬก็ผลิตดอกเบ่งบาน ต้นไม้ผลทั้งหลายก็เต็มไปด้วยพวงผล ดอกปทุมต้นก็ผลิดอกบานที่ลำต้น ดอกปทุมกิ่งก็ผลิดอกบานที่กิ่ง ดอกปทุมเถาก็ผลิดอกบานที่เครือเถา ดอกปทุมแขวนก็ผลิดอกบานห้อยย้อยอยู่ในอากาศ ดอกปทุมก้านก็ชำแรกพื้นแผ่นศิลาขึ้นมาตั้งซ้อน ๆ

กันอยู่เป็น ๗ ดอก ๆ ๑๐,๐๐๐ โลกธาตุ (เกลื่อนกล่นด้วยดอกไม้)[๑] เป็นประหนึ่งว่ากลุ่มดอกไม้ที่เวียนโปรยปรายไป และเป็นประหนึ่งเครื่องลาดที่เอาดอกไม้ปูลาดไว้อย่างดี โลกันตรนรกทั้งหลายกว้างยาว ๘,๐๐๐ โยชน์ ที่อยู่ในระหว่างจักรวาฬทั้งหลายไม่เคยมีแสงสว่างแม้จากรัศมีพระอาทิตย์ ๗ ดวงมาก่อนเลย ก็เกิดมีแสงสว่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มหาสมุทรลึก ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ก็มีน้ำจืดสนิท แม่น้ำทั้งหลายก็หยุดไหล พวกคนตาบอดมาแต่กำเนิดก็แลเห็นรูป บรรดาคนหูหนวกแต่กำเนิดก็ได้ยินเสียง คนง่อยคนเปลี้ยโดยกำเนิดทั้งหลายก็เดินได้ด้วยเท้า เครื่องจองจำทั้งหลายมีขื่อและโซ่ตรวนเป็นต้นก็ขาดหลุดไป

พระมหาบุรุษทรงได้รับการบูชาด้วยสิริสมบัติหาปริมาณมิได้ ด้วยประการฉนี้ ขณะที่สิ่งอัศจรรย์ทั้งหลายมีประการต่าง ๆ ปรากฏอยู่นั้น พระองค์ก็ทรงแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณแล้วทรงเปล่งพระอุทานซึ่งพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ไม่เคยขาด ว่า

อเนกชาติสංสารං สนฺธาวิสฺสං อนิพฺพิสං
คหการ คเวสนฺโต ทุกฺขา ชาติ ปุนปฺปุนं.
คหการก ทิฏฺโฐสิ ปุน เคหं น กาหสิ.
สพฺพา เต ผาสุกา ภคฺคา คหกูฏ วิสงฺขตं,
วิสงฺขารคตं จิตฺตं ตณฺหานं ขยมชฺฌคา.

แปลว่า

เมื่อข้าพเจ้าค้นหานายช่างผู้สร้างเรือน ยังไม่พบ ได้แล่นเตลิดไป
ตลอดสังสารวัฏมากมายหลายชาติเกิด การเกิดบ่อย ๆ เป็นทุกข์
นี่แน่เจ้าช่างสร้างเรือนเอ๋ย ข้าพบเจ้าแล้ว เจ้าจักสร้างเรือน
(ให้ข้า) อีกไม่ได้แล้ว ซี่โครงของเจ้า ข้าหักได้หมดแล้ว ยอดเรือน
ข้าก็ทำลายแล้ว จิตของข้าไปถึงพระนิพพานซึ่งปราศจากสังขาร
(คือ เครื่องปรุงแต่ง) แล้ว ข้าบรรลุความสิ้นตัณหาแล้ว

ฐานะตั้งแต่ (พระโพธิสัตว์เสด็จอยู่ใน) ดุสิตปุระ มาจนทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ณ ควงไม้โพธิ เพียงแค่นี้ พึงทราบว่า เรียก อวิทูเรนิทาน ด้วยประการฉะนี้

---

๑. วิสุทฺธชนวิลาสินี นาม อปทานฏฺฐกถา (ฉบับอักษรโรมัน, p. 81)

สันติเกนิทาน
นิทานในระยะกาลใกล้

ส่วน **สันติเกนิทาน** ท่านกล่าวว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในสถานที่ทั้งหลายนั้น ๆ อย่างที่กล่าวว่า "ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม - พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในพระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกะ ใกล้พระนครสาวัตถี" และว่า "เวสาลิยํ วิหรติ มหาวเน กูฏาคารสาลายํ - เสด็จอยู่ในกูฏาคารสาลา ณ ป่ามหาวัน ใกล้นครเวสาลี" ดังนี้ ก็จะได้ (เรื่องราวในสันติเกนิทาน) ในที่นั้น ๆ นั่นแล แม้กล่าวไว้อย่างนี้ก็ตาม แต่โดยที่แท้แล้ว ควรทราบ **สันติเกนิทาน** นั้นตั้งแต่ต้นไป ดังต่อไปนี้ ;

[เสวยวิมุตติสุข]

ความจริง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งทรงเปล่งพระอุทานอยู่บนบัลลังก์แห่งชัยชนะนั้นได้ทรงจินตนาการว่า "ข้าพเจ้าได้แล่นเตลิดมาตลอด ๔ อสงไขยกับอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์ ก็เพราะบัลลังก์นี้ ข้าพเจ้าตัดศีรษะที่ประดับแล้วแค่คอให้เป็นทาน ข้าพเจ้าควักลูกตาที่หยอดไว้ดีแล้ว ถลกล้วงเนื้อหัวใจออก ให้เป็นทาน ได้ให้บุตรทั้งหลายเช่นชาลีกุมาร ให้ธิดาทั้งหลายเช่นกัณหาชินากุมารี และให้ภรรยาเช่นพระนางมัทรี เพื่อไปเป็นทาสของคนอื่น ตลอดกาลประมาณเท่านี้ ก็เพราะบัลลังก์นี้เหมือนกัน บัลลังก์นี้เป็นบัลลังก์แห่งชัยชนะ และเป็นบัลลังก์อันประเสริฐของข้าพเจ้า เมื่อข้าพเจ้านั่งอยู่บนบัลลังก์นี้ ความดำริก็บริบูรณ์แล้ว (แต่) ข้าพเจ้าจักยังไม่ลุกขึ้นจากบัลลังก์นี้ก่อน" ทรงเข้าสมาบัติหลายแสนโกฏิ ประทับนั่งอยู่ ณ บัลลังก์นั้นแหละตลอดสัปดาห์ ซึ่งพระอุบาลีเถระ[๑] กล่าวหมายถึงไว้ว่า "อถ โข ภควา สตฺตาหํ เอกปลฺลงฺเกน นิสีทิ วิมุตฺติสุข-ปฏิสเวที - ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขด้วยบัลลังก์เดียวตลอดสัปดาห์" ครั้งนั้น เทวดาบางพวกได้เกิดปริวิตกขึ้นว่า "แม้จนวันนี้ ท่านสิทธัตถะคงยังมีกิจที่จำต้องกระทำอยู่เป็นแน่ เพราะยังไม่หมดอาลัยในบัลลังก์" พระบรมศาสดาทรงทราบความวิตกของเทวดาทั้งหลาย เพื่อที่จะทรงระงับความวิตกของเทวดาเหล่านั้น จึงเสด็จเหาะขึ้นสู่อากาศแล้วทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์[๒] ความจริง ยมกปาฏิหาริย์ที่กระทำ ณ ควงไม้มหาโพธิก็ดี ยมกปาฏิหาริย์ที่ทรงกระทำในสมาคมพระญาติก็ดี และยมกปาฏิหาริย์ที่ทรงกระทำในสมาคม ณ เมืองปาตลีบุตรก็ดี

---

๑. วินย. มหา. ๔/๑ ว่า "อถโข ภควา โพธิรุกฺขมูเล สตฺตาหํ ....."

๒. ดู - สมนฺตปาสาทิกา, ตติยภาค, น. ๔ ฯลฯ ด้วย

สัตตมหาสถาน

แผนผังแสดงทิศที่ตั้งของรตนฆระในบริเวณพระศรีมหาโพธิ์

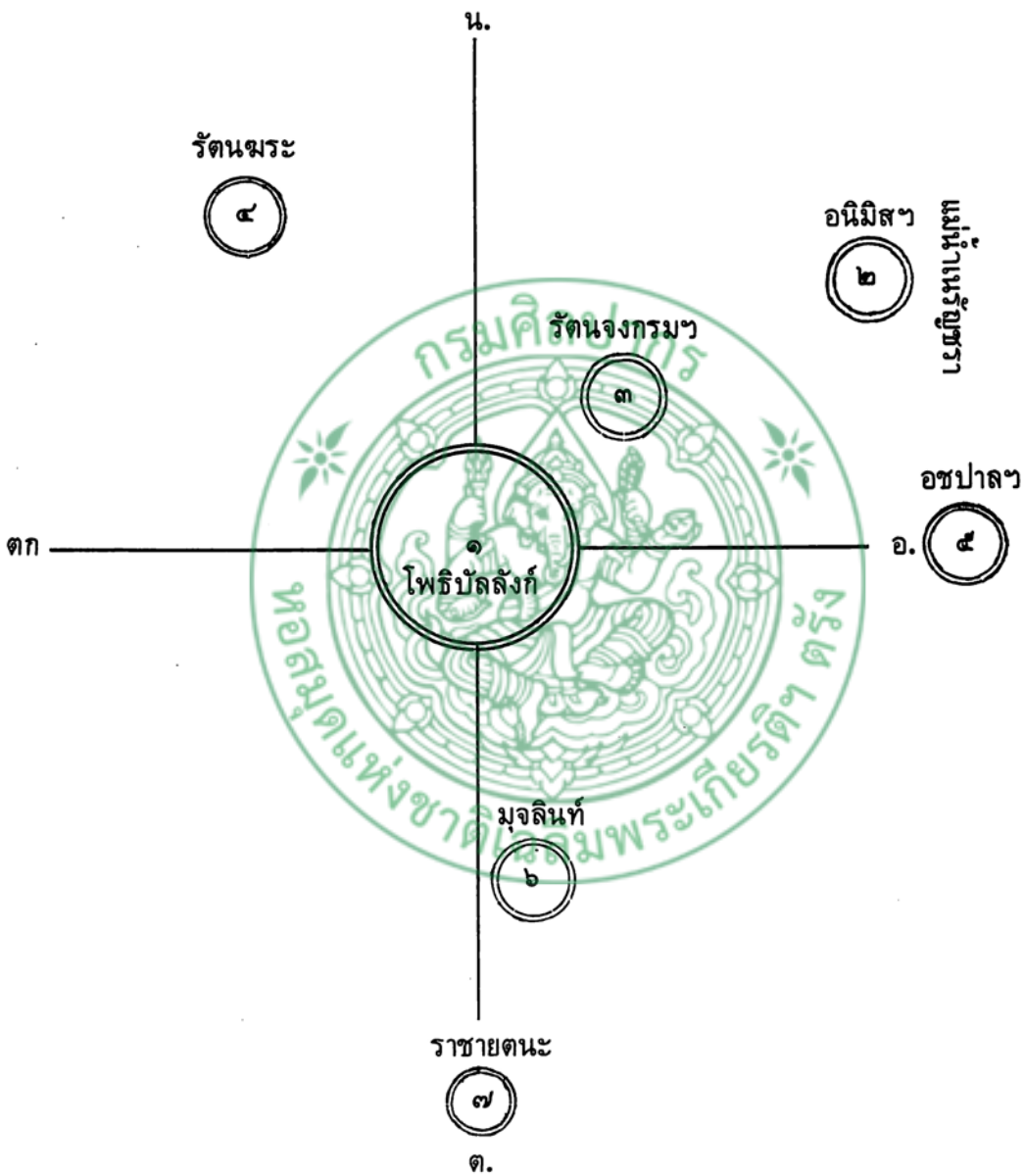

กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติในพระเกียรติฯ ตรัง

ทุกครั้งก็เช่นเดียวกับยมกปาฏิหาริย์ที่ทรงกระทำ ณ โคนต้นคัณฑามพะพฤกษ์ ครั้นพระบรมศาสดาทรงระงับวิตกของเทวดาทั้งหลายด้วยปาฏิหาริย์อย่างนี้แล้ว เสด็จไปประทับยืนทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ห่างจากบัลลังก์นิดหน่อย ทรงดำริว่า "บนบัลลังก์นี้ละหนอที่ข้าพเจ้าได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ แล้วทอดพระเนตรบัลลังก์ซึ่งเป็นสถานที่ทรงบรรลุผลของบารมีที่ทรงบำเพ็ญมาตลอด ๔ อสงไขยกับอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัปป์ ด้วยพระเนตรไม่กระพริบตลอด ๑ สัปดาห์ (ที่ ๒) สถานที่นั้นจึงมีชื่อว่า **อนิมิสเจดีย์** ต่อจากนั้นได้ทรงนิรมิตที่จงกรมขึ้นระหว่างบัลลังก์กับสถานที่ประทับยืน แล้วเสด็จจงกรมอยู่บนรัตนจงกรมซึ่งยาวจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตกตลอด ๑ สัปดาห์ (ที่ ๓) สถานที่นั้นจึงมีชื่อว่า **รัตนจงกรมเจดีย์** ส่วนในสัปดาห์ที่ ๔ เทวดาทั้งหลายได้นิรมิตรรัตนฆระ (เรือนแก้ว) ขึ้นมาทางด้านทิศพายัพจากต้นโพธิ พระบรมศาสดาประทับนั่งโดยบัลลังก์ในเรือนแก้วนั้น ทรงตรวจเลือกพระอภิธัมมปิฎก และโดยเฉพาะทรงตรวจเลือกพระสมันตปัฏฐานอนันตนัยในพระอภิธัมปิฎกนั้น แต่บรรดาพระเถระนักอภิธรรมทั้งหลายกล่าวไว้ว่า เคหะทำด้วยแก้วที่เรียกว่า เรือนแก้ว(นั้น) มิใช่เคหะทำด้วยแก้ว แต่พึงทราบว่าสถานที่ทรงพิจารณาพระปกรณ์ทั้ง ๗ ชื่อว่า รัตนฆระ(เรือนแก้ว)[๑] แต่เพราะปริยายทั้งสองความนี้เหมาะสมกัน ณ ที่นี้ ฉะนั้น ควรยึดถือได้ทั้งสองอย่างโดยแท้ แต่ทว่า สถานที่นั้นก็มีชื่อว่า **รัตนฆรเจดีย์** มาตั้งแต่นั้น พระบรมศาสดาครั้นเสด็จอยู่ ณ ที่ใกล้ต้นโพธินั่นเองตลอด ๔ สัปดาห์อย่างนี้แล้ว ในสัปดาห์ที่ ๕ ได้เสด็จจากโคนต้นไม้โพธิ เข้าไปยังต้นไม้อชปาลนิโครธ[๒] แม้ ณ โคนต้นอชปาลนิโครธนั้น ก็ประทับนั่งตรวจเลือกพระธรรมและเสวยวิมุตติสุขอยู่

[๓ มารธิดาเล้าโลม]

ในเวลานั้น เทวบุตรมารยังคงติดตามมาตลอดเวลาจนบัดนี้ แม้มุ่งหาช่องทางอยู่ ก็มิได้พบความผิดพลาดไร ๆ ของพระบรมศาสดา จึงมีความโทมนัสอยู่ว่า "บัดนี้ สิทธัตถะพ้นวิสัยเราไปแล้ว" นั่งอยู่ที่ทางใหญ่ คิดถึงเหตุ ๑๖ ประการ พลางขีดเขียนข้อความ ๑๖ ข้อลงบนพื้นดิน ข้อ ๑ เขียนว่า "เราไม่ได้บำเพ็ญทานบารมีอย่างสิทธัตถะนี้ เพราะฉะนั้น เราจึงเกิดมาไม่เหมือนสิทธัตถะนี้" และขีดเขียน (ข้อ ๒ ถึง) ข้อที่ ๑๐ ว่า "เรามิได้บำเพ็ญสีลบารมี (ข้อ ๒) เนกขัมมบารมี

---

๑. ใน ชาตกัฏฐกถา, ปฐมภาค, ฉบับพิมพ์อักษรไทยของมหามกุฏราชวิทยาลัย หน้า ๑๒๒ ว่า "อภิธมฺมิกา ปนาหุ รตนฆรนฺนาม รตนมยํ เคหํ สตฺตนฺนํ ปกรณานํ สมฺมสิตฏฺฐานํ รตนฆรนฺติ." แต่ในนิทานกถา, อฏฺฐสาลินี ฉบับพิมพ์อักษรไทย หน้า ๑๘ และวิสุทฺธชนวิลาสินี, อปทานฏฺฐกถา หน้า 83 ว่า "รตนฆรํ นาม น รตนมยํ เคหํ. สตฺตนฺนํ ปน ปกรณานํ ....." เห็นว่าได้ความดี จึงแปลไว้ตามคัมภีร์ทั้งสองที่ระบุชื่อข้างหลัง

๒. สมนฺตปาสาทิกา, ตติยภาค, น. ๙ ว่า " โพธิโต ปุรตฺถิมทิสาภาเค เอส รุกฺโข โหติ - ต้นไม้ (อชปาลนิโครธ) นี้ อยู่ในด้านทิศตะวันออกจากต้นโพธิ"

(ข้อ ๓) ปัญญาบารมี (ข้อ ๔) วีริยะบารมี (ข้อ ๕) ขันติบารมี (ข้อ ๖) สัจจบารมี (ข้อ ๗) อธิฏฐานบารมี (ข้อ ๘) เมตตาบารมี (ข้อ ๙) และอุเบกขาบารมี (ข้อ ๑๐) เหมือนอย่างสิทธัตถะนี้ เพราะฉะนั้น เราจึงเกิดมาไม่เหมือนสิทธัตถะนี้" แล้วขีดเขียน (ข้อ ๑๑ ถึง) ข้อที่ ๑๖ ว่า "อนึ่ง เรามิได้บำเพ็ญบารมี ๑๐ ทัศ อันเป็นอุปนิสัยที่จะแทงตลอดอาสยานุสยญาณ (ข้อ ๑๑) อินทริย-ปโรปริยญาณ (ข้อ ๑๒) มหากรุณาสมาบัติญาณ (ข้อ ๑๓) ยมกปาฏิหาริยญาณ (ข้อ ๑๔) อนาวรณญาณ (ข้อ ๑๕) และสัพพัญญุตญาณ (ข้อ ๑๖) อันเป็นอสาธารณญาณ เหมือนอย่างสิทธัตถะนี้ เพราะฉะนั้น เราจึงเกิดมาไม่เหมือนสิทธัตถะนี้"

เมื่อเทวบุตรมารนั่งขีดเขียนข้อความ ๑๖ ข้อ อยู่ ณ ทางใหญ่ ด้วยเหตุเหล่านี้ อย่างนี้อยู่นั้น ในขณะนั้น ธิดามาร ๓ นาง คือ ตัณหา ๑ อรตี ๑ ราคา ๑ มองหาอยู่ว่า "บิดาของพวกเราไม่อยู่ เดี๋ยวนี้ไปอยู่ที่ไหนหนอ?" ก็เห็นบิดานั้นมีความโทมนัสนั่งขีดเขียนพื้นดินอยู่ จึงพากันเข้าไปหาบิดา แล้วถามว่า "พ่อจ๋า เพราะเหตุไร พ่อจึงมีทุกข์เศร้าใจอยู่?" มารตอบว่า "ลูกเอ๋ย มหาสมณะผู้นี้พ้นอำนาจของพ่อไปเสียแล้ว ตลอดเวลามานี้พ่อเฝ้าดูอยู่ ก็มิสามารถพบข้อบกพร่องของเขา เพราะฉะนั้น พ่อจึงมีทุกข์เศร้าใจ" ธิดามารทั้ง ๓ จึงพูดว่า "ถ้าอย่างนั้น พ่ออย่าวิตกไปเลย พวกดิฉันจักทำให้มหาสมณะนั้นอยู่ในอำนาจของตนแล้วพามาหาพ่อ" มารจึงกล่าวว่า "ลูกเอ๋ย ไม่มีใคร ๆ จะสามารถทำให้มหาสมณะผู้นี้อยู่ในอำนาจได้หรอก บุรุษผู้นี้ดำรงอยู่ในศรัทธาอย่างมั่นคง" ธิดามารทั้ง ๓ ก็พูดว่า "พ่อจ๋า พวกดิฉันชื่อว่าเป็นผู้หญิง จักผูกมัดมหาสมณะผู้นั้นด้วยบ่วงราคะเป็นต้น แล้วจักนำมาเดี๋ยวนี้แหละ พ่ออย่าวิตกไปเลย" ว่าแล้วก็พากันเข้าไปหาพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วกล่าวว่า "ข้าแต่สมณะ พวกดิฉันจักบำเรอเท้าของท่าน" พระผู้มี-พระภาคเจ้ามิได้ทรงใส่พระทัยคำของธิดามารทั้ง ๓ นั้น มิได้ทรงลืมพระเนตรดู ทรงน้อมพระทัยไปในพระนิพพานซึ่งเป็นที่สิ้นกิเลสอย่างเยี่ยมยอด และประทับนั่งเสวยสุขในวิเวกแต่อย่างเดียว ธิดามารทั้ ๓ จึงปรึกษากันว่า "ความประสงค์ของพวกผู้ชายมีสูงมีต่ำ บางพวกก็รักสาวเด็ก บางพวกก็รักหญิงที่อยู่ในปฐมวัย บางพวกก็รักหญิงที่อยู่ในมัชฌิมวัย บางพวกก็รักหญิงที่อยู่ในปัจฉิมวัย" ธิดามารตนหนึ่ง ๆ จึงนิรมิตรอัตตภาพคนละร้อย ๆ โดยนิรมิตเพศเป็นหญิงสาวเด็ก ๆ เป็นต้น กล่าวคือ เป็นหญิงสาวเด็ก เป็นหญิงที่ยังไม่เคยคลอดลูก เป็นหญิงที่คลอดแล้วครั้งเดียว เป็นหญิงที่คลอดมาแล้ว ๒ ครั้ง เป็นหญิงกลางคน และเป็นหญิงแก่ แล้วเข้าไปหาพระผู้มีพระภาคเจ้าถึง ๖ ครั้ง ทูลว่า "ข้าแต่สมณะ พวกดิฉันจักบำเรอเท้าท่าน" พระผู้มีพระภาคเจ้าก็มิได้ทรงใส่พระทัยคำพูดนั้น ทรงน้อมพระทัยไปในพระนิพพานเป็นที่สิ้นกิเลสอย่างยอดเยี่ยมเหมือนอย่างเดิม

แต่พวกท่านเกจิอาจารย์ กล่าวว่า ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นพวกธิดามารเหล่านั้นนิรมิตเป็นหญิงแก่เข้าไปหา ก็ทรงอธิษฐานว่า "ขอให้ธิดามารเหล่านี้ จงฟันหัก จงผมหงอกอย่างนั้น ๆ" คำกล่าวของพวกเกจิอาจารย์นั้นไม่ควรยึดถือ เพราะว่า พระบรมศาสดาจะไม่ทรง

กระทำอธิษฐานอย่างนั้น แต่ทว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระดำรัสว่า “ออกไป พวกเธอเป็นอะไรไป จึงมาเพียรพยายามอยู่อย่างนี้ อันการกระทำอย่างนี้ควรจะทำต่อหน้าคนที่เขายังมีราคะเป็นต้น ส่วนตถาคต ละราคะ โทสะ โมหะ ได้แล้ว” ตรัสแล้วก็ทรงปรารภถึงการละกิเลสของพระองค์ ทรงกล่าวธรรมตรัสพระคาถา ๒ บทเหล่านี้ ในพุทธวรรค ในพระธรรมบท[๑] ว่า

๑. ยสฺส ชิตํ นาวชียติ
ชิตมสฺส โนยาติ โกจิ โลเก
ตํ พุทฺธมนนฺตโคจรํ
อปทํ เกน ปเทน เนสฺสถ ?

๒. ยสฺส ชาลินี วิสตฺติกา
ตณฺหา นตฺถิ กุหิญฺจิ เนตเว
ตํ พุทฺธมนนฺตโคจรํ
อปทํ เกน ปเทน เนสฺสถ ?

แปลว่า

๑. ชัยชำนะ (ทางกิเลส) ของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด ไม่ทำให้พระองค์กลับพ่ายแพ้อีก กิเลสไร ๆ ในโลกก็ไม่ติดตามชัยชำนะของพระองค์ แล้วพวกเธอจักนำพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีอารมณ์เป็นโคจรหาที่สุดมิได้ ผู้ไม่มีบทบาท (ทางกิเลสมีราคะเป็นต้น) ไปได้ด้วยบทบาทอะไร ?

๒. ตัณหา ซึ่งมีตาข่ายแผ่สร้านไปในอารมณ์ต่าง ๆ เพื่อที่จะนำไป (เกิด) ในภพไหน ๆ ไม่มีแก่พระพุทธเจ้าพระองค์ใด แล้วพวกเธอจักนำพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีอารมณ์เป็นโคจรหาที่สุดมิได้ ผู้ไม่มีบทบาทด้วยบทบาทอะไร ?.

ธิดามารทั้ง ๓ นั้น จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “ดูเหมือนที่บิดาของพวกเราได้พูดไว้ว่า การจะนำเอาพระสุคตผู้เป็นอรหันต์มาด้วยราคะในโลก มิใช่เป็นของง่ายเป็นต้น นี้เป็นความจริง” แล้วก็พากันกลับไปยังสำนักของบิดา

---

๑. ขุ. ธ. ๒๕/๓๙

บริเวณพระศรีมหาโพธิ
หรือ
สัตตมหาสถาน
ซึ่งระบุถึงว่า
พระพุทธเจ้าประทับอยู่
ใน ๗ สัปดาห์แรกแห่งการตรัสรู้

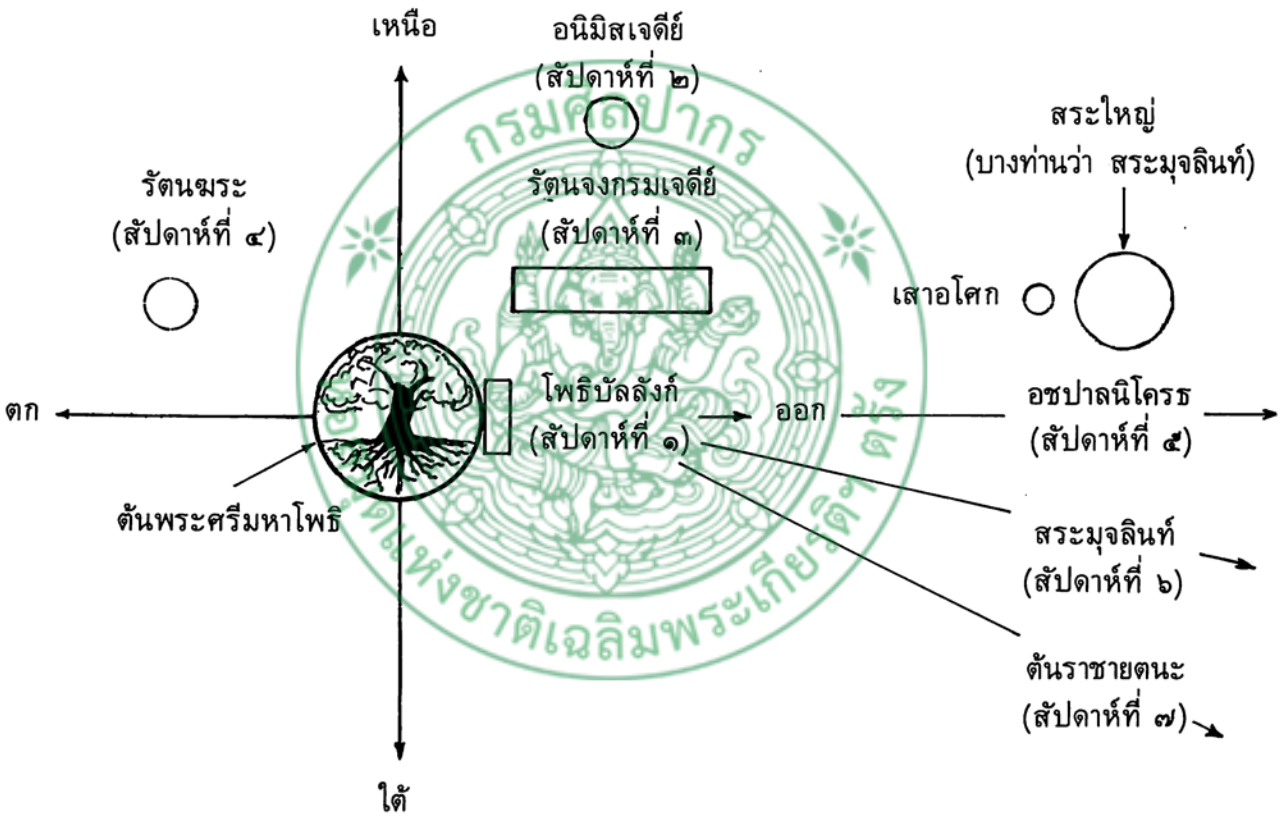

หมายเหตุ :- ตามแผนผังบริเวณมณฑลพุทธคยา ซึ่งพระมหาทองยอด ภูริปาโล สำรวจค้นคว้าแสดงว่าต้นราชายตนะตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ของโพธิบัลลังก์และอยู่ถัดสระมุจลินท์ออกไป ปัจจุบันนี้ต้นโพธิ์ประดิษฐานอยู่ แต่ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาว่า ต้นราชายตนะ ตั้งอยู่ในทิศใต้

[พระพุทธเจ้าประทับเสวยวิมุตติสุข]

ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ ณ โคนต้นอชปาลนิโครธนั้น ตลอดสัปดาห์ (ที่ ๕) แล้วเสด็จดำเนินไป ณ โคนต้นไม้มุจลินท์ (ต้นจิก)[๑] ณ ที่นั้นเกิดฝนตกพรำ ๆ ตลอดสัปดาห์ พญานาคชื่อว่า มุจลินท์ ได้วงขนดล้อม ๗ รอบ เพื่อป้องกันความหนาวเป็นต้น จึงคล้ายกับประทับอยู่ในพระคันธกุฎีที่ไม่คับแคบ ทรงเสวยวิมุตติสุขอยู่ตลอดสัปดาห์ แล้วเสด็จเข้าไปยังต้นไม้ราชายตนะ (ต้นไม้เกต)[๒] แม้ ณ ที่นั้นก็ทรงประทับนั่งเสวยวิมุตติสุขแต่อย่างเดียวตลอดสัปดาห์ (ที่ ๗)

เป็นอันครบ ๗ สัปดาห์บริบูรณ์เพียงเท่านี้

ในระหว่างนี้ มิได้มีการสรงพระพักตร์ มิได้มีการชำระพระสรีรกาย มิได้มีกิจในการเสวยพระกระยาหารเลย เสด็จอยู่ด้วยความสุขในฌาน ด้วยความสุขเกิดจาก (อริย) มรรค และด้วยความสุข คือ (อริย) ผล ในครั้งนั้น ขณะที่พระองค์เสด็จประทับนั่งอยู่ ณ โคนต้นราชายตนะ ในวันที่ ๔๙ อันเป็นวันสุดท้ายของ ๗ สัปดาห์ (เป็นวันออกจากสมาธิ) นั้น ได้ทรงพระดำริที่จักสรงพระพักตร์ขึ้นมา ท้าวสักกะผู้จอมแห่งทวยเทพ จึงทรงนำผลสมอมาถวายด้วยพระองค์เอง พระบรมศาสดาเสวยผลสมอนั้น เพราะเหตุนั้น พระองค์จึงเสด็จลงพระบังคน ในครั้งนั้น ท้าวสักกะอีกนั่นแหละได้ถวายไม้สีพระทนต์นาคลดาและน้ำสรงพระพักตร์ด้วยแด่พระองค์ พระบรมศาสดาทรงเคี้ยวไม้สีพระทนต์ สรงพระพักตร์ด้วยน้ำจากสระอโนดาต แล้วยังประทับนั่งอยู่ ณ โคนต้นราชายตนะนั้นเอง

[พ่อค้าชื่อตปุสสะและภัลลิกะมาเฝ้า]

ในสมัยนั้น พ่อค้า ๒ คน ชื่อ ตปุสสะ และ ภัลลิกะ พร้อมด้วยเกวียน ๕๐๐ จากอุกกละชนบทจะไปมัชฌิมประเทศ ถูกเทวดาผู้เคยเป็นญาติสาโลหิตของตนกั้นเกวียนไว้ ชักจูงให้นำอาหารมาถวายพระบรมศาสดา จึงนำเอาสัตตูผงและสัตตูก้อนเข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดา แล้วยืนกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดอนุเคราะห์ ทรงรับอาหารนี้ของข้าพระองค์ทั้งหลายด้วยเถิด" แต่ - เพราะเหตุที่บาตรได้หายไปเสียแล้วตั้งแต่ในวันรับข้าวปายาส (ของนางสุชาดา) นั่นเอง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงพระดำริว่า "พระตถาคตทั้งหลายไม่ทรงรับในพระหัตถ์เลย เราควรรับอย่างไรดีหนอ?" ในครั้งนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ จาก ๔ ทิศ ทราบ

---

๑. สมนฺตปาสาทิกา, น. ๑๑ ว่า "มหาโพธิโต ปาจีนโกเณ จิตา มุจลินฺทรุกฺข.....ต้นมุจลินท์ ตั้งอยู่ทางมุมตะวันออกจากต้นมหาโพธิ"

๒. ในสมนฺตปาสาทิกา, ตติยภาค, ๑๑ ว่า "ทกฺขิณทิสาภาเค จิตฺ ราชายตนรุกฺขฺ อุปสงฺกมิ - เสด็จเข้าไปยังต้นราชายตนะ ซึ่งตั้งอยู่ในด้านทิศใต้" ปัจจุบันมีต้นโพธิเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ณ ที่นั้น

พระดำริของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงนำบาตรแก้วอินทนิล (๔ ใบ) เข้าไปถวาย พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงรับบาตรเหล่านั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ จึงนำบาตรสิลาสีเหมือนเมล็ดถั่วเขียว ๔ ใบเข้าไปถวายอีก พระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดอนุเคราะห์แก่เทวบุตรทั้ง ๔ จึงทรงรับบาตรทั้ง ๔ ใบ ทรงวางซ้อนกันแล้วทรงอธิษฐานขอให้เป็นบาตรใบเดียว บาตรทั้ง ๔ ใบมีลวดลายปรากฏที่ขอบปากก็เข้าถึงความเป็นบาตรใบเดียวโดยขนาดปานกลาง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงรับอาหารในบาตรสิลามีค่าโดยเฉพาะนั้นเสวย แล้วทรงกระทำอนุโมทนา พ่อค้า ๒ คนพี่น้องนั้นได้เป็น **อุบาสกทเววาจิกะ** ถึงพระพุทธเจ้าและพระธรรมเป็นสรณะ ขณะนั้น เมื่อพ่อค้าทั้งสองนั้นกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ โปรดประทานสถานที่อันจะพึงปฏิบัติบำรุงให้แก่พวกข้าพระองค์สักอย่างหนึ่งเถิด" พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงลูบพระเศียรของพระองค์ด้วยพระหัตถ์ขวาแล้วได้ประทานพระเกสธาตุไปแก่พ่อค้าทั้งสองนั้น พ่อค้าทั้งสองจึงให้ประดิษฐานพระเจดีย์บรรจุพระเกสธาตุนั้นไว้ภายในในนครของตน

[สหัมบดีพรหมทูลอาราธนา]

หลังจากนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จกลับไปยังต้นอชปาลนิโครธอีกครั้งหนึ่ง ประทับนั่ง ณ โคนต้นนิโครธ ในครั้งนั้น พอพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับนั่ง ณ โคนต้นนิโครธนั้นแล้ว ก็ทรงพิจารณาเห็นว่า พระธรรมที่พระองค์ทรงบรรลุเป็นของลึกซึ้ง จึงทรงพระดำริว่า "พระธรรมที่เราบรรลุแล้วนี้ เป็นพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ได้ทรงประพฤติปฏิบัติมาแล้ว" ก็เกิดทรงพระวิตกขึ้นขนาดถึงอาการที่ไม่มีพระประสงค์จะแสดงพระธรรมแก่คนอื่น ขณะนั้น สหัมบดีพรหมจึงรำพึงว่า "ท่านผู้เจริญเอ๋ย โลกจักพินาสเสียละหนอ ท่านผู้เจริญเอ๋ย โลกจักพินาสเสียละหนอ" แล้วชักชวนท้าวสักกะ ท้าวสุยาม ท้าวสันดุสิต ท้าวสุนิมมิต ท้าววสวัตดี และ ท้าวมหาพรหมทั้งหลาย จาก ๑๐,๐๐๐ จักรวาฬ พากันไปยังสำนักของพระบรมศาสดา กราบทูลอาราธนาขอให้ทรงแสดงพระธรรม โดยนัยเป็นต้นว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดแสดงพระธรรมเถิด"(๑)

พระบรมศาสดาได้โปรดประทานปฏิญญาแก่สหัมบดีพรหม แล้วทรงจินตนาการว่า "เราควรจะแสดงธรรมแก่ใครก่อนดีหนอ?" ก็เกิดพระดำริขึ้นว่า "อาฬารดาบสเป็นบัณฑิต ท่านจักรู้ธรรมนี้ได้เร็ว" แล้วทรงตรวจดูต่อไปอีกก็ทรงทราบว่า "ท่านอาฬารดาบสนั้นได้ทำกาละมา ๑ สัปดาห์แล้ว" จึงทรงรำพึงถึงท่านอุทกดาบส ก็ทรงทราบว่า "แม้ท่านอุทกดาบสนั้นก็ได้

---

๑. มีคำอาราธนาธรรม ซึ่งใช้เป็นแบบฉบับสืบมา

ทำกาละเสียแล้วเมื่อตอนพลบค่ำนี้เอง"[๑] จึงทรงปรารภถึงพวกภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า "พวกภิกษุปัญจวัคคีย์มีอุปการะแก่เรามากอยู่" ครั้นทรงพระดำริแล้ว จึงทรงรำพึงต่อไปว่า "ขณะนี้ ภิกษุปัญจวัคคีย์เหล่านั้นอยู่ที่ไหนหนอ?" ก็ทรงทราบว่า อยู่ในอิสิปตนะมิคทายวันใกล้นครพาราณสี จึงทรงพระดำริว่า "เราจักไปประกาศพระธรรมจักร ณ อิสิปตนะมิคทายวันนั้น" แล้วยับยั้งอยู่เสด็จเที่ยวบิณฑบาตรตามบริเวณรอบ ๆ ควงไม้โพธิ ๒ - ๓ วันก่อน ทรงพระดำริว่า "เราจักไปถึงนครพาราณสีให้ทันในวันเพ็ญเดือนอาสาหะ (วันเพ็ญกลางเดือน ๘)" ครั้นในตอนเช้ามืดในคืนวัน ๑๔ ค่ำ เมื่อราตรีสว่างแล้ว ได้ทรงถือบาตรและจีวรแต่เช้าทีเดียว เสด็จดำเนินไปตามมรรคา ๑๘ โยชน์ ทรงพบอาชีวกชื่ออุปกะ[๒] ในระหว่างทาง ตรัสบอกแก่อุปกะอาชีวกนั้น (ซึ่งทูลถาม) ว่า "พระองค์เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว" แล้วได้เสด็จถึงอิสิปตนะมิคทายวันในตอนเย็นวันนั้นเอง

[โปรดพระปัญจวัคคีย์]

พระเถระปัญจวัคคีย์ ได้เห็นพระตถาคตเสด็จดำเนินมาแต่ไกล ก็ทำกติกา (นัดหมาย) กันไว้ว่า "ดูก่อนอาวุโส พระสมณโคดมนี้ทรงหันมาเป็นผู้มักมากด้วยปัจจัย จึงทรงมีพระสรีรกายสมบูรณ์ พระอินทรีย์เอิบอิ่ม พระฉวีเหมือนสีทอง กำลังเสด็จดำเนินมา พวกเราจักไม่ทำสามีจิกรรม มีการไหว้กราบเป็นต้น แก่พระสมณะโคดมนี้ แต่พระสมณะโคดมนั้นทรงมีกำเนิดจากสกุลใหญ่อยู่ควรจัดอาสนะถวาย เพราะฉะนั้น พวกเราจักปูแต่เพียงอาสนะไว้สำหรับท่าน" พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรำพึงว่า "พระภิกษุปัญจวัคคีย์เหล่านี้คิดอะไรกันหนอ?" ก็ทรงทราบความคิดได้ด้วยพระญาณซึ่งสามารถรู้วาระจิตของชาวโลกรวมทั้งชาวเทวโลกด้วย ในครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประมวลพระเมตตาจิตซึ่งสามารถแผ่ไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายโดยไม่เจาะจง มาแผ่ไปยังพวกภิกษุปัญจวัคคีย์เหล่านั้นโดยเจาะจง ท่านปัญจวัคคีย์เหล่านั้นจึงถูกพระผู้มีพระภาคเจ้าสัมผัสด้วยเมตตาจิต ครั้นพระตถาคตเสด็จเข้าไปใกล้ ก็มิสามารถตั้งอยู่ในกติกาของตนเองได้ จึงทำกิจทุกอย่างตั้งแต่ไหว้กราบและลุกรับเป็นต้น แต่ยังไม่ทราบว่าพระองค์เป็นพระสัมมาสัมพุทธะแล้ว จึงกล่าววาจาโดยระบุพระนามและใช้คำว่า "อาวุโส" อยู่อย่างเดียว ในครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดให้ท่านปัญจวัคคีย์เหล่านั้นได้สำนึกรู้ถึงความที่พระองค์เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ด้วยพระดำรัส

---

๑. ดู - ปปัญจสูทนี, ทุติยภาค, น. ๒๕๑ ว่า "หิยฺโย อฑฺฒรตฺเต กาลํ กตฺวา อุทโก รามปุตฺโต...อุทก - รามบุตรทำกาละในเที่ยงคืนวานนี้"

๒. สมันตปาสาทิกา, ตติยภาค, น. ๑๗ ว่า ทรงพบตามทางระหว่างควงไม้โพธิกับเมืองคยา และอุปกอาชีวกนี้ ต่อมามีลูกชายชื่อสุภัทท ซึ่งเป็นสาวกองค์สุดท้าย ก่อนพระพุทธเจ้าเสด็จนิพพาน - ดู ปรมตฺถโชติกา นาม ขุทฺทกนิกายฏฺฐกถา, สุตฺตนิปาตวณฺณนา, ปฐมภาค, น. ๓๔๙ - ๓๕๑

ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่าเรียกตถาคตโดยระบุนามและใช้คำว่า อาวุโส ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธะ”แล้วประทับนั่งบนพุทธาสนะอันประเสริฐซึ่งพระปัญจวัคคีย์ปูลาดไว้ ในวันซึ่งกำลังเป็นโยคะแห่งนักษัตรในเดือนอุตตราสาฬหะ (วันเพ็ญกลางเดือน ๘) ทรงแวดล้อมด้วยพรหม ๑๘ โกฏิ ได้ตรัสเรียกพระเถระปัญจวัคคีย์เข้ามาแล้วทรงแสดง **พระธัมมจักกัปปวัตนสุตตันตะ** ในบรรดาพระเถระปัญจวัคคีย์เหล่านั้น ท่านอัญญาโกณฑัญเถระได้ส่งญาณโดยระลึกไปตามพระเทศนา พอจบพระสูตรก็ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลพร้อมกับพรหม ๑๘ โกฏิ พระบรมศาสดาเสด็จอยู่จำพระวัสสา ณ อิสิปตนะมิคทายวันนั้นเอง ครั้นวันรุ่งขึ้น (แรม ๑ ค่ำ) ก็ประทับนั่งทรงประทานโอวาทท่านวัปปะเถระอยู่ในพระวิหารนั่นแล ส่วนอีก ๔ ท่าน ไปเที่ยวบิณฑบาต ท่านวัปปะเถระก็ได้บรรลุโสดาปัตติผลในเช้าวันนั้นเอง และโดยอุบายเดียวกันนี้ ในวันรุ่งขึ้น (แรม ๒ ค่ำ) ทรงประทานโอวาทท่านภัททิยะเถระ ในวันต่อมาอีก (แรม ๓ ค่ำ) ทรงประทานโอวาทท่านมหานามเถระ ในวันต่อมาอีก (แรม ๔ ค่ำ) โปรดประทานโอวาทท่านอัสสชิเถระ ได้โปรดให้พระปัญจวัคคีย์ทุกองค์ตั้งอยู่ในพระโสดาปัตติผล ด้วยประการฉะนี้ ครั้นในวันปัญจมีของปักษ์ (แรม ๕ ค่ำ) ได้โปรดให้ทั้ง ๕ ท่านนั้นมาประชุมพร้อมกัน แล้วทรงแสดง **อนัตตลักขณสุตตันตะ** พอจบพระเทศนา พระเถระทั้ง ๕ ก็ตั้งอยู่ในพระอรหัตต์

[โปรดพระยสและชฎิล ๓ พี่น้อง]

ในกาลครั้งนั้น พระบรมศาสดาทรงเห็นอุปนิสัยของยสกุลบุตร ครั้นเมื่อยสกุลบุตรนั้นเกิดความเบื่อหน่ายทิ้งเคหะออกไปในตอนกลางคืน พระองค์จึงตรัสเรียกว่า “มานี่ซิ ยส” แล้วโปรดให้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลในคืนนั้นนั่นเอง ในวันรุ่งขึ้นได้โปรดให้ตั้งอยู่ในพระอรหัตต์ แล้วโปรดให้ชนอีก ๕๔ คน ซึ่งเป็นสหายของยสกุลบุตรนั้นบวชด้วยเอหิภิกขุบรรพชา แล้วให้บรรลุพระอรหัตต์[๑] แน่ละ เมื่อมีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลกถึง ๖๑ องค์อย่างนี้ ครั้นพระบรมศาสดาเสด็จออกพรรษา ทรงปวารณาแล้ว จึงตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวจาริกไป” แล้วทรงส่งพระภิกษุ ๖๐ องค์ไปในทิศทั้งหลาย ส่วนพระองค์เองเสด็จไปยังตำบลอุรุเวลา ในระหว่างทางได้ทรงชักนำพวกภัททวัคคียะกุมาร ๓๐ คนให้บรรลุธรรมวิเศษที่ในป่าฝ้าย[๒] ในพวกภัททวัคคียะกุมารเหล่านั้น คนสุดท้ายเขาทั้งหมดได้เป็นพระโสดาบัน คนสุดยอดเขาทั้งหมด

---

๑. พระยสนี้ มีกล่าวไว้ว่า เป็นบุตรของนางสุชาดา เสนานิธิดา - ดู - มโนรถปูรณี, ปฐมภาค, น. ๔๓๓ - ๔๓๕

๒. เรื่องพระยสกับพวกภัททวัคคียะกุมาร - โปรดดูเรื่องพิสดารในมหาวัคค์ วินัยปิฎก ๔/๒๘ - ๔๕ และดู - สมนฺตปาสาทิกา, ตติยภาค, น. ๑๙ - ๒๐ และ ๒๖ - ๒๗

ได้เป็นพระอนาคามี พระบรมศาสดาโปรดให้พวกภัททวัคคียะกุมารทั้งหมดนั้นบวชเป็นเอหิภิกษุเช่นกัน แล้วทรงส่งไปในทิศต่าง ๆ พระองค์เองเสด็จไปอุรุเวลา ได้ทรงแสดงปาฏิหาริย์ ๓,๕๐๐ โปรดชักนำชฎิล ๓ คนพี่น้องมีท่านอุรุเวลกัสสปเป็นต้นรวมทั้งชฎิลบริวาร ๑,๐๐๐ ให้บรรลุธรรมวิเศษ แล้วโปรดให้บวชด้วยเอหิภิกษุเช่นกัน แล้วให้มานั่ง (ประชุม) ณ ตำบลคยาสีสะ โปรดให้ตั้งอยู่ในพระอรหัตต์ ด้วยทรงแสดง **อาทิตตปริยายสูตร** ทรงแวดล้อมด้วยพระอรหันต์ ๑,๐๐๐ นั้น มีพระดำริจักปลดเปลื้องปฏิญญาที่ถวายไว้แก่พระราชาพิมพิสาร จึงเสด็จพระดำเนินไปยังพระอุทยานลัฏฐิวัน[๑] (ซึ่งตั้งอยู่)ในอุปจารของพระนครราชคฤห์

[โปรดพระเจ้าพิมพิสารและพราหมณ์คหบดีชาวมคธ]

พระราชาทรงสดับข่าวจากสำนักของพนักงานรักษาพระราชอุทยานว่า “พระบรมศาสดาเสด็จมาแล้ว” จึงเสด็จพร้อมด้วยพราหมณ์และคหบดี ๑๒ นหุต (๑๒๐,๐๐๐) แวดล้อม ไปเฝ้าพระบรมศาสดา พระราชาได้ทรงน้อมพระเศียรลงไปที่พระยุคลบาทของพระตถาคตเจ้า ซึ่งมีฝ่าพระบาทวิจิตรด้วยกงจักร เปล่งพระรัศมีพุ่งขึ้นประดุจเพดานทำด้วยแผ่นทอง แล้วประทับนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง พร้อมกับบริษัท ในครั้งนั้นพวกพราหมณ์และคหบดีเหล่านั้น มีความสงสัยกันว่า “พระมหาสมณะประพฤติพรหมจรรย์ในท่านอุรุเวลกัสสป หรือว่าท่านอุรุเวลกัสสปประพฤติพรหมจรรย์ในพระมหาสมณะ?” พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความคิดปริวิตกของพราหมณ์และคหบดีเหล่านั้น จึงตรัสกะพระ (อุรุเวลกัสสป) เถระ ด้วยพระคาถาว่า

กิเมว ทิสฺวา อุรุเวลวาสิ
ปหาสิ อคฺคึ กิสโกวทาโน
ปุจฺฉามิ ตํ กสฺสป เอตมตฺถํ
กถํ ปหีนํ ตว อคฺคิหุตฺตํ.

แปลว่า

ดูก่อนท่านกัสสป ผู้อยู่ ณ ตำบลอุรุเวลา ผู้กล่าว
สอนดาบสผู้มีร่างกายผ่ายผอม ท่านเห็นอะไรเล่า
จึงเลิกการบูชาไฟเสีย? เราถามความนี้กะท่าน
เหตุไร ท่านจึงเลิกบูชาไฟ?

---

๑. ดู - ลัฏฐิวัน ในหนังสือ เสนาสนะ ปัจจัยสำคัญในการปฏิบัติธรรมและอาศรม ของผู้แปลและเรียบเรียง หน้า ๑๙

ฝ่ายพระเถระได้ทราบพระประสงค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงกล่าวคาถากราบทูลว่า ดังนี้

รูเป จ สทฺเท จ อโถ รเส จ
กามิตฺถิโย จาปิ วทนฺติ ยญฺญา
เอตํ มลนฺติ อุปธีสุ ญตฺวา
ตสฺมา น ยิฏฺเฐ น หุเต อรญฺชึ.

แปลว่า

ยัญทั้งหลายกล่าวชมเชยรูป เสียง และรส ทั้งหลาย
ด้วย อีกทั้งกล่าวชมกามและสตรีทั้งหลายด้วย ข้าพระองค์รู้
แล้วว่านั่นเป็นมลทินในอุปธิทั้งหลาย เพราะฉะนั้น
จึงไม่ยินดีในการบวงสรวง ในการบูชาไฟ

ครั้นแล้ว เพื่อที่จะประกาศให้รู้ว่าตนเองเป็นสาวก พระเถระได้ก้มศีรษะลงไปที่หลังพระบาทของพระตถาคตเจ้า แล้วกล่าวว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระบรมศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นพระสาวก" แล้วเหาะขึ้นสู่เวหาส ๑ ชั่ว ลำตาล แล้วเหาะลงมา เหาะขึ้น ๒ ชั่ว ลำตาล แล้วเหาะลงมา จนถึงเหาะขึ้นประมาณ ๗ ชั่วลำตาล รวม ๗ ครั้ง ด้วยประการฉะนี้ แล้วลงมาถวายบังคมพระตถาคตเจ้า นั่งอยู่ ณ ด้านข้างหนึ่ง ครั้นประชาชนได้เห็นปาฏิหาริย์นั้นแล้ว ก็พากันพูดสรรเสริญพระคุณของพระบรมศาสดาโดยเฉพาะว่า "โอ! พระพุทธเจ้าทรงมีอานุภาพมากจริงหนอ แม้แต่ท่านอุรุเวลกัสสป ผู้ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นผู้มีทิฏฐิแรงกล้าถึงปานนั้น ผู้สำคัญตนว่าเป็นพระอรหันต์ ยังถูกพระตถาคตเจ้าฝึกฝนทะลายข่ายทิฏฐิลงได้"(๑) พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า "มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้นที่เราฝึกฝนท่านอุรุเวลกัสสป แม้ในอดีตกาลเราก็ได้ฝึกฝนท่านอุรุเวลกัสสปนี้เหมือนกัน" แล้วตรัสมหานารทกัสสปชาดก (ประกอบ) ความที่เกิดขึ้นนี้ แล้วทรงประกาศอริยสัจจ์ ๔ พระราชามคธพร้อมด้วยพราหมณ์และคหบดี ๑๑ นหุต (จำนวน ๑๑๐,๐๐๐) ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล อีก ๑ นหุต (๑๐,๐๐๐) ประกาศตนเป็นอุบาสก พระราชายังประทับนั่งอยู่ ณ ที่ใกล้พระบรมศาสดานั่นเอง ได้ทรงประกาศถึงความปรารถนาในใจ ๕ ประการ(๒) ทรงถึงสรณะแล้ว กราบทูลนิมนต์พระบรมศาสดาเสวยพระกระยาหารในวันรุ่งขึ้น แล้วเสด็จลุกจากอาศน์ ทรงทำปทักษิณพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วเสด็จกลับ

---

๑. เรื่องท่านอุรุเวลกัสสปโดยพิสดาร โปรดดูในมหาวัคค์ วินัยปิฎก ๔/๔๕ - ๖๗ และสมนฺตปาสาทิกา ตติยภาค, หน้า ๒๗ - ๒๙ และปรารภเรื่องพระพรหมนารทชาดก ในชาตกฏฐกถา, ทสมภาค, น. ๑๓๙ - ๔๐

๒. ความปรารถนาในใจ หรือ พระปณิธาน ๕ ประการนี้ เรียกไว้เป็นภาษาบาลีว่า "ปญฺจ อสฺสาสกา" โปรดดูใน มหาวัคค์ วินัยปิฎก ๔/๖๘

ครั้นวันรุ่งขึ้น ประชาชนชาวนครราชคฤห์จำนวน ๑๘ โกฏิ ทั้งพวกที่ได้เคยเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว และพวกที่ไม่เคยเห็น ทุกคนอยากจะเห็นพระตถาคตเจ้า พากันออกจากพระนครราชคฤห์ไปลัฏฐิวันแต่เช้า ทาง ๓ คาวุตไม่พอให้เดิน พระราชอุทยานลัฏฐิวันทั้งสิ้นยัดเยียดด้วยประชาชนไม่มีที่ว่าง ประชาชนได้เห็นพระวรกายซึ่งมีพระรูปโฉมอันงดงามอย่างเลิศของพระทศพลก็ไม่รู้จักอิ่ม

ที่กล่าวนี้ชื่อว่าภูมิในเชิงพรรณนา เพราะว่า พระสิริของรูปกายอันมีประเภทเป็นมหาปุริสลักษณะและอนุพยัญชนะเป็นต้น ของพระตถาคตเจ้า แม้ทุกอย่าง ควรพรรณนาไว้ในฐานะเช่นนี้

เมื่อประชาชนพากันมาชมพระสรีรกายของพระทศพลซึ่งมีพระรูปโฉมอันงดงามเป็นเลิศจนแน่นขนัดไม่มีที่ว่างอย่างนี้ โอกาสที่พระภิกษุแม้แต่องค์เดียว จะออกไปในพระราชอุทยานและในหนทางเดินก็มีไม่ได้ พูดกันว่า ในวันนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า อาจมิได้เสวยภัตตาหาร แต่เรื่องเช่นนี้นั้นอย่าได้มีขึ้นเลย ด้วยเหตุนี้ อาสนะที่ท้าวสักกะประทับนั่งจึงแสดงอาการร้อนขึ้น เมื่อท้าวเธอทรงรำพึงดู ก็ทรงทราบเหตุนั้น จึงทรงนิรมิตเพศเป็นมาณพน้อย ลงมาปรากฏตัว ณ ที่เฉพาะพระพักตร์พระทศพล แล้วกล่าวคำสดุดีผสมผสานด้วยพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์[๑] ครั้นได้โอกาส ด้วยเทวานุภาพ มาณพน้อยนั้นก็เข้าไปยืนกล่าวพรรณนาคุณพระบรมศาสดา อยู่ ณ ที่ตรงพระพักตร์ ด้วยพระคาถาเหล่านี้

(๑) ทนฺโต ทนฺเตหิ สห ปุราณชฏิเลหิ วิปฺปมุตฺเตหิ
สิงฺคินิกฺขสุวณฺโณ ราชคหํ ปาวิสิ ภควา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระฉวีงามประดุจแท่งทอง
สิงคี ผู้ฝึกพระองค์แล้ว เสด็จเข้าสู่พระนครราชคฤห์
พร้อมด้วยท่านปุราณชฏิลทั้งหลายผู้ฝึกตนแล้ว ผู้พ้น
พิเศษแล้ว

(๒) มุตฺโต มุตฺเตหิ สห ปุราณชฏิเลหิ
สิงฺคินิกฺขสุวณฺโณ ราชคหํ ปาวิสิ ภควา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระฉวีงามประดุจแท่งทอง
สิงคี พระผู้พ้นแล้ว เสด็จเข้าสู่พระนครราชคฤห์
พร้อมด้วยท่านปุราณชฏิลทั้งหลาย ผู้พ้นแล้ว

---

๑. คงมีความมุ่งหมายเพื่อเบนความสนใจของประชาชน ให้คลายความแออัด เปิดทางให้พระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ เสด็จดำเนินเข้านครราชคฤห์

(๓) ติณฺโณ ติณฺเณหิ สห ปุราณชฏิเลหิ
สิงฺคินิกฺขสุวณฺโณ ราชคหํ ปาวิสิ ภควา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระฉวีงามประดุจแท่งทอง
สิงคี พระผู้ข้ามพ้นแล้ว เสด็จเข้าสู่พระนครราชคฤห์
พร้อมด้วยท่านปุราณชฏิลทั้งหลาย ผู้ข้ามพ้นแล้ว

(๔) ทสวาโส ทสพโล ทสธมฺมวิทู ทสหิ จ อุเปโต
โส ทสสตปริวาโร ราชคหํ ปาวิสิ ภควา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีอริยธรรมเป็นที่อยู่ ๑๐
มีพระกำลัง ๑๐ ทรงทราบธรรม ๑๐ และประกอบด้วย
องค์ ๑๐ มีบริวาร ๑,๐๐๐ พระองค์นั้น
เสด็จเข้าสู่พระนครราชคฤห์แล้ว

ครั้นประชาชนได้เห็นสิริรูปของมาณพน้อย ต่างก็คิดว่า มาณพน้อยผู้นี้มีรูปงามเหลือเกิน แต่เราทั้งหลายไม่เคยได้เห็นมาก่อน แล้วพูดกันว่า “มาณพน้อยผู้นี้มาจากไหน?” บ้าง พูดกันว่า “มาณพน้อยผู้นี้เป็นของใคร?” บ้าง มาณพน้อยครั้นได้ฟังคำนั้น ก็กล่าวเป็นคาถาว่า

โย ธีโร สพฺพธิ ทนฺโต พุทฺโธ อปฺปฏิปุคฺคโล
อรหํ สุคโต โลเก ตสฺสาหํ ปริจาริโก.

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด เป็นปราชญ์ เป็นผู้ฝึกพระองค์
แล้วในทุกทาง หาบุคคลเปรียบมิได้ เป็นพระอรหันต์
เสด็จมาดีแล้วในโลก ข้าพเจ้าเป็นผู้รับใช้ของพระพุทธเจ้า
พระองค์นั้น

พระบรมศาสดา เสด็จดำเนินไปตามมรรคาที่ท้าวสักกะทรงทำโอกาสถวาย มีพระภิกษุ ๑,๐๐๐ เป็นบริวาร เสด็จดำเนินเข้าสู่พระนครราชคฤห์ พระราชาทรงถวายมหาทานแด่พระสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข แล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ ปราศจากรัตนะทั้ง ๓ แล้ว หม่อมฉันมิสามารถดำรงอยู่ได้ หม่อมฉันอาจมายังสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นเวลาบ้าง ไม่เป็นเวลาบ้าง ทั้งอุทยานลัฏฐิวันนี้ก็อยู่ไกลเกินไป แต่อุทยานชื่อเวฬุวันของหม่อมฉันนี้เป็นเสนาสนะอยู่ไม่ไกลเกินไป ไม่ใกล้เกินไป ไปมาสะดวก สมควรแก่พระพุทธเจ้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดรับอุทยานเวฬุวันของหม่อมฉันนี้ไว้เถิด” แล้วทรงจับพระสุวรรณภิงคารบรรจุน้ำซึ่งอบไว้ด้วยดอกไม้และเครื่องหอม สีน้ำเหมือนแก้วมณี เมื่อจะทรงบริจาคพระราชอุทยาน

เวฬุวัน ได้ทรงเทน้ำลงบนพระหัตถ์ของพระทศพล

ในขณะทรงรับพระอารามนั้น มหาปฐพีไหวสั่นสะท้านเป็นเครื่องหมายว่า รากเหง้าของพระพุทธศาสนาได้หยั่งลงแล้ว เพราะว่า นอกจากพระวิหารเวฬุวันแล้ว ขึ้นว่าเสนาสนะอื่นที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับแล้วทำให้แผ่นดินในชมพูทวีปไหวหามีไม่ ถึงแม้ในตามพปัณณิทวีป (เกาะลังกา) นอกจากมหาวิหารแล้ว เสนาสนะอื่นที่สงฆ์รับไว้แล้วทำให้แผ่นดินไหว ก็มิได้มี[๑] พระบรมศาสดา ครั้นทรงรับพระอารามเวฬุวันแล้ว ก็ทรงทำอนุโมทนาแด่พระราชา แล้วเสด็จลุกจากอาสนะ มีภิกษุสงฆ์แวดล้อม เสด็จไปยังพระเวฬุวัน

[ทรงได้พระอัครสาวกและมีสาวกสันนิบาต]

แต่ในสมัยนั้น มีปริพพาชก ๒ คน คือ ท่านสารีบุตรและท่านโมคคัลลานะ อาศัยพระนครราชคฤห์แสวงหาอมตธรรมอยู่ ใน ๒ ท่าน ท่านสารีบุตรได้เห็นพระอัสสชิเถระเข้าไปบิณฑบาต ก็มีจิตเลื่อมใส จึงเข้าไปหา ได้ฟังคาถาว่า “เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา - ธรรมทั้งหลายเกิดแต่เหตุ” เป็นต้น ก็ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล จึงไปกล่าวคาถาบทนั้นแหละ แก่ท่านโมคคัลลานะปริพพาชกผู้เป็นสหายของตนด้วย ท่านโมคคัลลานะนั้นก็ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลเช่นกัน แล้วทั้งสองท่านนั้นได้ลาอาจารย์สญชัย ไปบวชในสำนักของพระบรมศาสดา พร้อมบริษัทของตน ๆ ใน ๒ ท่านนั้น ท่านโมคคัลลานะบรรลุพระอรหัตต์ในหนึ่งสัปดาห์ ท่านสารีบุตรบรรลุพระอรหัตต์ในครึ่งเดือน[๒] ต่อมาพระบรมศาสดาทรงตั้งท่านทั้งสองในตำแหน่งพระอัครสาวก และในวันพระสารีบุตรเถระบรรลุพระอรหัตต์นั่นเอง ได้มีสาวกสันนิบาต (คือที่เรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต)[๓]

[พระเจ้าสุทโธทนะส่งอำมาตย์มาทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์]

อนึ่ง ในระยะที่พระตถาคตเสด็จอยู่ในพระราชอุทยานเวฬุวันนั้นแล พระเจ้าสุทโธทนะมหาราชได้ทรงสดับข่าวว่า “เขาว่าบุตรของเราบำเพ็ญทุกกรกิริยาตลอด ๖ ปี ได้บรรลุพระปร-

---

๑. นี่ก็แสดงว่า คัมภีร์อรรถกถาชาดกเดิมมีอยู่ในลังกา เมื่อแต่งชาตกัฏฐกถานี้ จึงมีความบางตอนที่พูดถึงสถานที่เป็นต้นในลังกาติดมาด้วย

๒. ประวัติพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ในตอนนี้ โปรดดูใน มหาวัคค์, วินย. ๔/๗๒ - ๗๘

๓. โปรดดู - พระมหาสมณวินิจฉัย ใน พุทธประวัติ เล่ม ๒ มัชฌิมกาล พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, น. ๕ - ๘

มาภิสัมโพธิญาณแล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักรอันประเสริฐแล้ว ทรงอาศัยพระนครราชคฤห์เสด็จอยู่ในพระอารามเวฬุวัน" จึงตรัสเรียกอำมาตย์ผู้หนึ่งมาตรัสสั่งว่า "มานี่เถอะท่าน จงไปกรุงราชคฤห์กับบุรุษบริวาร ๑,๐๐๐ คน แล้วกราบทูลตามคำของเราว่า 'พระเจ้าสุทโธทนะมหาราชพระบิดาของท่านมีพระประสงค์จะได้พบเห็น' แล้วพาบุตรของเรามา" อำมาตย์ผู้นั้นทูลรับพระดำรัสของพระราชาด้วยเศียรเกล้าว่า "เอวัง เทวะ" พร้อมบุรุษบริวาร ๑,๐๐๐ รีบเร่งเดินทาง ๖๐ โยชน์ แล้วเข้าไปยังพระวิหารในเวลาที่พระทศพลกำลังประทับนั่งทรงแสดงธรรมในท่ามกลางบริษัท ๔ อำมาตย์ผู้นั้นจึงคิดว่า "ข่าวสาส์นที่พระราชาทรงส่งมารอไว้ก่อน" จึงยืนอยู่ท้ายสุดของบริษัท คือยืนฟังพระธรรมเทศนาของพระบรมศาสดาไปด้วย ก็ได้บรรลุพระอรหัตต์พร้อมกันกับบุรุษบริวาร ๑,๐๐๐ คน แล้วทูลขอบรรพชา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเหยียดพระหัตถ์ตรัสว่า "ท่านทั้งหลายจงเป็นภิกษุมาเถิด" ทุกคนก็ทรงบาตรและจีวรสำเร็จด้วยฤทธิ์เป็นประดุจพระเถระผู้มีพรรษานับร้อยในขณะนั้นทันที และธรรมดาว่า พระอริยเจ้าทั้งหลายจำเดิมแต่เวลาที่ได้บรรลุพระอรหัตต์แล้ว ก็วางตนเป็นกลางไปเลย เพราะฉะนั้น ท่านจึงมิได้กราบทูลข่าวสาส์นที่พระราชาทรงส่งมาแด่พระทศพล พระราชาทรงพระดำริว่า "คนที่ไปแล้วก็ไม่กลับมาเสียเลย ข่าวสาส์นก็ไม่ได้ฟัง" จึงทรงส่งอำมาตย์อีกคนหนึ่งไปโดยทำนองเดียวกันนั้นพร้อมกับตรัสว่า "มานี่เถอะท่าน ท่านจงไป" แม้อำมาตย์ผู้นั้นไปแล้วก็ได้บรรลุพระอรหัตต์พร้อมกับบริษัทของตน แล้วก็นิ่งเสีย โดยนัยเดียวกับอำมาตย์คนก่อน พระราชาทรงส่งอำมาตย์ไปแล้ว ๙ นาย พร้อมด้วยบุรุษบริวารนายละ ๑,๐๐๐ คน โดยทำนองเดียวกันนี้ อำมาตย์ทุกคนสำเร็จกิจของตน ๆ (คือบรรลุพระอรหัตต์) แล้วก็นิ่งกันเสีย อยู่ในพระอารามเวฬุวันนั่นเอง พระราชามิได้ทรงรับแม้แต่ข่าวสาส์นที่ใคร ๆ จะนำมากราบทูล จึงทรงพระดำริว่า "อันว่าคนเหล่านั้น เพราะมิได้มีความรักในเราเลย จึงไม่นำแม้แต่ข่าวสาส์นกลับมาบอก จักมีใครไหมหนอที่จักทำตามคำของเราบ้าง" ทรงตรวจดูคนที่เป็นกำลังของพระราชาทั้งหมดก็ทรงเห็นท่านกาฬุทายีอำมาตย์ เล่ากันว่า ท่านกาฬุทายีอำมาตย์นั้นเป็นอำมาตย์ผู้อำนวยการให้สำเร็จประโยชน์ทุกประการของพระราชา เป็นคนชั้นใน เป็นคนที่ทรงคุ้นเคยอย่างยิ่ง เกิดวันเดียวกับพระโพธิสัตว์ เป็นพระสหายเล่นฝุ่นด้วยกันมา ในครั้งนั้น พระราชาได้ตรัสเรียกกาฬุทายีอำมาตย์นั้นมาสั่งว่า "นี่แน่พ่ออุทายี ฉันอยากจะเห็นบุตรของฉัน ได้ส่งคนไปตาม ๙,๐๐๐ คนแล้ว ไม่กลับมาบอกข่าวแม้แต่คนเดียว แต่อันตรายเกี่ยวกับชีวิตของฉันเป็นเรื่องที่รู้กันได้ยาก และฉันก็อยากจะได้เห็นบุตรของฉันเมื่อฉันยังมีชีวิตอยู่ เจ้าจักสามารถทำให้ฉันได้เห็นบุตรของฉันหรือไม่?" กาฬุทายีอำมาตย์กราบทูลว่า "สามารถพะย่ะค่ะ, ถ้าจักโปรดทรงอนุญาตให้ข้าพระองค์ได้บวช" ตรัสว่า "เอาเถอะพ่อคุณ จักบวชหรือไม่บวชก็ตาม โปรดให้ฉันได้เห็นบุตรของฉันเถิด" กาฬุทายีอำมาตย์กราบทูลว่า "สาธุ เทวะ" แล้วจำทูลพระราชสาส์น เดินทางไปยังพระนครราชคฤห์ ไปยืนอยู่ท้ายสุดของบริษัทในเวลา

พระบรมศาสดาทรงแสดงพระธรรมเทศนา ฟังธรรมแล้วก็ได้บรรลุพระอรหัตต์พร้อมกับพวกบริวาร แล้วตั้งอยู่ในความเป็นเอหิภิกษุ

ฝ่ายพระบรมศาสดา แม้ได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ภายในพรรษาแรกเสด็จอยู่ในอิสิปตนะมิคทายวัน ออกพรรษาทรงปวารณาแล้วเสด็จไปยังตำบลอุรุเวลา ประทับอยู่ ณ อุรุเวลานั้นตลอด ๓ เดือน ได้ทรงชักนำชฎิล ๓ คนพี่น้อง (พร้อมด้วยบริวาร ๑,๐๐๐) ให้บรรลุธรรมวิเศษ ทรงมีพระภิกษุ ๑,๐๐๐ เป็นบริวาร เสด็จดำเนินไปยังพระนครราชคฤห์ในวันเพ็ญเดือนปุสสมาส (เดือนยี่) ประทับอยู่ ณ นครราชคฤห์ตลอด ๒ เดือน นับแต่เสด็จออกจากนครพาราณสี มารวมเป็น ๕ เดือน โดยประมาณเพียงนี้ ฤดูเหมันต์ทั้งหมดผ่านไป ตั้งแต่วันพระกาฬุทายีเถระมาถึงก็ล่วงไปอีก ๗ - ๘ วัน ครั้น ณ วันเพ็ญเดือนผัคคุณมาส (เดือน ๔) ท่านกาฬุทายีเถระจึงมาคิดเห็นว่า "ฤดูเหมันต์ได้ผ่านพ้นไปแล้ว วัสสันตฤดู[๑]ก็มาถึงแล้วตามลำดับ มนุษย์ทั้งหลายได้ถอนกล้าแต่งมรรคาให้เป็นทางดำเนินเฉพาะหน้า ๆ (ตรงที่จะใช้เป็นทางเดินไป) พื้นแผ่นดิน (ทั่วไป) ก็ปกคลุมด้วยต้นหญ้าเขียวขจี ป่าดงก็มีดอกไม้บานสวยงาม มรรคาก็เหมาะแก่การที่จะดำเนินไป เป็นกาลสมัยสมควรที่พระทศพลจะทรงทำการสงเคราะห์แก่พระญาติ" ครั้นแล้ว ท่านกาฬุทายีเถระก็เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วพรรณนาคุณของการเดินทาง เพื่อต้องการให้พระทศพลเสด็จสู่พระนครของตระกูล ด้วยคาถาประมาณ ๖๐ คาถา[๒] (มีคาถาขึ้นต้น) ว่า

องฺคาริโน' ทานิ ทุมา ภทนฺเต
ผเลสิโน ฉทนํ วิปฺปหาย
เต อจฺจิมนฺโตว ปภาสยนฺติ.
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

แปลว่า

ณ กาลบัดนี้ ต้นไม้ทั้งหลาย
มีดอกและใบประดุจสีถ่านเพลิง กำลังทิ้งใบจะผลิตผล
ต้นไม้เหล่านั้นดูสว่างไสว ปานประหนึ่งเปลวเพลิง

---

๑. วัสสันตฤดู - ฤดูใบไม้ผลิ มิใช่ฤดูฝน ถ้าฤดูฝนเป็นวัสสานะ

๒. มีในเถรคาถา ขุททกนิกาย ๒๖/๓๔๖ - ๘ กาฬุทายีเถระ ๑๐ คาถากึ่ง เรื่องเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์นี้ โปรดดู มโนรถปูรณี, ปฐมภาค, น. ๓๒๖ - ๓๓๐ และปัจจุบันวัตถุของมหาเวสสันดรชาดก ในชาตกฏฐกถา, ทสมภาค, น. ๓๑๕ - ๖ ด้วย

ข้าแต่พระผู้มีความเพียรยิ่งใหญ่ พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส
ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(และคาถาสุดท้าย) ว่า

นาติสีตๆ นาติอุณฺหๆ นาติทุพฺภิกฺขฉาตกๆ
สทฺทลา หริตา ภูมิ เอส กาโล มหามุนิ.[๑]

แปลว่า

ไม่หนาวเกินไป ไม่ร้อนเกินไป ไม่หิวโหยด้วยภิกษา
ที่หาได้ยากเกินไป พื้นแผ่นดินปกคลุมด้วยหญ้าเขียวขจี
ข้าแต่พระมหามุนี นี้เป็นกาลควรเสด็จดำเนินไปแล้ว

ในกาลครั้งนั้น พระบรมศาสดาได้มีพระดำรัสว่า "ดูก่อนอุทายี ท่านพรรณนาคุณของการเดินทางด้วยเสียงไพเราะจริงหนอ" พระกาฬุทายีเถระกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ พระเจ้าสุทโธทนะมหาราช มีพระราชหฤทัยปรารถนาจะได้พบพระองค์ ขอจงโปรดทำการสงเคราะห์พระญาติทั้งหลายด้วยเถิด" พระบรมศาสดาทรงตรัสว่า "ดีแล้ว อุทายี, เราจักทำการสงเคราะห์พระญาติทั้งหลาย ท่านจงแจ้งข่าวแก่ภิกษุสงฆ์ จักได้บำเพ็ญคมิกวัตร์ (ตระเตรียมการเดินทาง)" พระเถระกราบทูลว่า "ได้พระเจ้าข้า"[๒]

[เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์]

พระผู้มีพระภาคเจ้าแวดล้อมด้วยพระภิกษุขีณาสพทั้งหมด ๒๐,๐๐๐ ถ้วนพอดี คือ พระภิกษุขีณาสพ ๑๐,๐๐๐ ที่เป็นกุลบุตรชาวอังคะและมคธ กับพระขีณาสพ ๑๐,๐๐๐ ที่เป็นชาวกรุงกบิลพัสดุ์ เสด็จออกจากพระนครราชคฤห์ ทรงดำเนินสิ้นมรรคาวันละ ๑ โยชน์ทุก ๆ วัน ทรงพระดำริว่าระยะทางจากพระนครราชคฤห์ถึงพระนครกบิลพัสดุ์ ๖๐ โยชน์ จักเสด็จถึงใน ๒ เดือน จึงเสด็จจาริกไปไม่รีบด่วน ฝ่ายท่านกาฬุทายีเถระก็คิดจักไปทูลข่าวให้ (พระเจ้าสุทโธทนะ) ทรงทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดำเนินมาแล้ว จึงเหาะขึ้นเวหาสมาปรากฏตัว

---

๑. โปรดดู - คาถาพรรณนาการเดินทางประมาณ ๖๔ คาถาเศษ พร้อมด้วยคำแปลภาษาไทย ภาคผนวก ตอนท้ายในเล่มนี้
๒. ดู - พุทธประวัติ เล่ม ๒ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส, น. ๓๔ - ๓๗

อยู่ในพระราชนิเวศน์ของพระราชาสุทโธทนะ พระราชาทอดพระเนตรเห็นพระเถระ ก็ทรงดีพระทัย ตรัสนิมนต์ให้นั่งบนบัลลังก์มีค่ามาก แล้วทรงรับบาตรมาใส่โภชนะมีรสเลิศต่าง ๆ ที่เขาจัดไว้สำหรับพระองค์ ถวายแก่พระเถระ พระเถระลุกขึ้นแสดงอาการจะกลับไป พระราชาจึงตรัสว่า "นิมนต์นั่งฉันเสียก่อนเถิดเจ้าข้า" พระเถระทูลว่า "มหาบพิตร อาตมาจักกลับไปสำนักพระบรมศาสดาก่อนแล้วจึงจะฉัน" ตรัสถามว่า "พระบรมศาสดาเสด็จอยู่ที่ไหนเจ้าข้า" ทูลว่า "มหาบพิตร พระบรมศาสดาพร้อมด้วยภิกษุบริวาร ๒๐,๐๐๐ เสด็จจาริกออกมาเพื่อเฝ้ามหาบพิตรแล้ว" พระราชาทรงดีพระทัย ตรัสว่า "นิมนต์ท่านฉันโภชนะนี้ และขอให้ท่านนำบิณฑบาตจากที่นี่ไปถวายแก่บุตรของฉัน (ทุกวัน) จนกว่าบุตรของฉันจะเสด็จถึงพระนครนี้" พระเถระก็ทูลรับ พระราชาทรงอังคาสพระเถระแล้วทรงไล้ทาบาตรด้วยจุณเครื่องหอม ทรงบรรจุโภชนะอย่างดีเลิศ แล้วมีพระดำรัสสั่งไปว่า "โปรดถวายแด่พระตถาคตเจ้า" แล้วให้วางบาตรลงในมือพระเถระ ขณะที่คนทั้งหลายทั้งปวงกำลังดูกันอยู่นั่นแล พระเถระโยนบาตรขึ้นไปในอากาศแล้วท่านเองก็เหาะขึ้นสู่เวหาส นำบิณฑบาตไปวางถวายในพระหัตถ์ของพระบรมศาสดา พระบรมศาสดาก็เสวยบิณฑบาตนั้น พระเถระได้นำบิณฑบาตไปถวายทุก ๆ วัน โดยอุบายนี้แล ในระหว่างเสด็จดำเนินไปตามมรรคา พระบรมศาสดาเสวยแต่บิณฑบาตของพระราชาเท่านั้น ทุก ๆ วันในเวลาเสร็จภัตตกิจแล้ว พระเถระก็ทูล (พระราชา) ว่า "วันนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดำเนินมาสิ้นระยะทางเท่านี้แล้ว, วันนี้เสด็จมาสิ้นระยะทางเท่านี้แล้ว" และท่านได้ทำราชตระกูลให้เกิดความเลื่อมใสเป็นอย่างดีในพระบรมศาสดา ทั้ง ๆ ที่ยังมิได้เห็นพระบรมศาสดาเลย ด้วยธรรมกถาที่ประกอบเฉพาะด้วยพระพุทธคุณ เพราะเหตุนั้นแหละ (ต่อมาภายหลัง) พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตั้งพระกาฬุทายีเถระนั้นไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ โดยทรงปรารภว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระกาฬุทายีเป็นเอตทัคคะของบรรดาสาวกของเราผู้ทำให้ตระกูลเลื่อมใส"(๑)

ฝ่ายพวกเจ้าศากยะทั้งหลาย ขณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาถึงโดยลำดับ ต่างคิดกันว่า เราทั้งหลายจักได้เห็นพระญาติผู้ประเสริฐของเรา จึงประชุมพิจารณาจัดหาสถานที่เสด็จประทับสำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้าไว้ เห็นพ้องกันว่า "อารามของเจ้านิโครธศากยะเป็นรมณียสถาน" จึงให้จัดวิธีการตกแต่งทุกประการในอารามนั้น แล้วถือของหอมและดอกไม้ไปทำการต้อนรับส่งพวกทารกและทาริกาลูกชาวเมืองรุ่นเด็ก ๆ ซึ่งประดับด้วยเครื่องอลังการครบถ้วนนำหน้าไปก่อน จากนั้นก็จัดส่งราชกุมารและราชกุมารีทั้งหลายตามไป ต่อลำดับราชกุมารและราชกุมารีทั้งหลายเหล่านั้น พวกเจ้าศากยะเองบูชาด้วยเครื่องสักการะมีของหอมดอกไม้และจุณเป็นต้น นำพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปยังนิโครธารามโดยตรง ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าแวดล้อมด้วย

---

๑. อ. เอก. ๒๐/๑ และดู - มโนรถปูรณี, ปฐมภาค, น. ๓๒๖ - ๓๓๐

พระขีณาสพ ๒๐,๐๐๐ ประทับนั่งเหนือพระพุทธอาศน์อันประเสริฐที่ปูไว้แล้ว ขึ้นชื่อว่าเจ้าศากยะทั้งหลาย เป็นผู้มีเชื้อชาติถือมานะ กระด้างด้วยมานะ เจ้าศากยะเหล่านั้นคิดเห็นกันว่า สิทธัตถะกุมารเด็กกว่าเรา สิทธัตถะกุมารเป็นกนิฏฐาของเรา เป็นหลานของเรา เป็นบุตรของเรา เป็นนัดดาของเรา แล้วบอกพระราชกุมารทั้งหลายที่รุ่นเด็ก ๆ ว่า "เธอทั้งหลายจงถวายบังคมพระผู้มีพระ-ภาคเจ้า พวกฉันจักนั่งอยู่ข้างหลังของพวกเธอ"

เมื่อพวกเจ้าศากยะทั้งหลายไม่ถวายบังคมแล้วนั่งกันอยู่อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตรวจดูอัธยาศัยของพวกเจ้าศากยะเหล่านั้น ก็ทรงทราบว่า "พระญาติทั้งหลายไม่ถวายบังคมเรา ช่างเถอะ เราจักทำให้พระญาติทั้งหลายเหล่านั้นถวายบังคมจนได้" แล้วทรงเข้าจตุตถฌานมีอภิญญาเป็นบาทก์ ทรงออกจากจตุตถฌาน แล้วเสด็จเหาะขึ้นสู่อากาศ ทรงทำประหนึ่งโปรยฝุ่นที่พระบาทลงบนศีร์ษะของพระญาติเหล่านั้น แล้วทรงทำยมกปาฏิหาริย์เช่นเดียวกับยมกปฏิหาริย์ที่โคนต้นคัณฑามพะพฤกษ์ ครั้นพระราชาได้ทอดพระเนตรเห็นความอัศจรรย์นั้น จึงทรงมีพระดำรัสว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ในวันพระองค์ประสูติ เมื่อหม่อมฉันได้นำพระองค์เข้าไปเพื่อให้ทรงนมัสการพระฤษีกาฬเทวละ พระบาทของพระองค์หันกลับไปประดิษฐานอยู่ ณ ทางกระหม่อมของพราหมณ์ผู้เป็นฤษี หม่อมฉันเห็นแล้วจึงได้ถวายบังคมพระองค์ นั่นเป็นการถวายบังคมครั้งแรกของหม่อมฉัน ในวันพิธีวัปปมงคล เมื่อพระองค์เสด็จบรรทมอยู่บนพระที่บรรทมอันมีสิริภายใต้ร่มไม้หว้า แต่ร่มไม้หว้ามิได้ย้ายที่ไป หม่อมฉันเห็นแล้วก็ได้ถวายบังคมพระยุคลบาทของพระองค์ นั่นเป็นการถวายบังคมครั้งที่ ๒ ของหม่อมฉัน ณ บัดนี้หม่อมฉันได้เห็นปาฏิหาริย์นี้ที่มิเคยได้เห็นมาก่อน จึงขอถวายบังคมพระยุคลบาทของพระองค์ นี้เป็นการถวายบังคมครั้งที่ ๓ ของหม่อมฉัน" และเมื่อพระราชาทรงถวายบังคมแล้ว จึงไม่มีเจ้าศากยะแม้แต่องค์เดียวที่จะได้ชื่อว่าไม่ถวายบังคม ต่างถวายบังคมด้วยกันทั้งสิ้น ครั้นทรงทำให้พระญาติทั้งหลายถวายบังคมพระองค์ด้วยประการฉะนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเสด็จลงจากอากาศประทับนั่งบนอาสนะที่ปูไว้แล้ว เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งแล้ว การชุมนุมพระญาติก็เป็นอันถึงที่สุด บรรดาพระญาติทั้งปวงต่างนั่งมีความคิดสุดยอดเป็นอย่างเดียวกัน ในลำดับนั้นมหาเมฆก็โปรยฝนโบกขรพรรษลงมา น้ำฝนมีสีแดงส่งเสียงกึกก้องไหลลอดใต้ดินไป และท่านที่ต้องการให้เปียก ก็เปียก ท่านที่ไม่ต้องการให้เปียก น้ำฝนแม้แต่หยาดเดียวก็ไม่ตกถูกกาย พระญาติทั้งหลายทั้งปวงเห็นดังนั้นก็พากันประหลาดอัศจรรย์ใจ จึงพูดกันว่า "อัศจรรย์จริงหนอ ประหลาดจริงหนอ" พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า "มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้นที่มีฝนโบกขรพรรษตกลงมาในที่ชุมนุมพระญาติ แม้ในอดีตกาลก็ตกเหมือนกัน" แล้วทรงตรัสเวสสันดรชาดกเพื่อประกอบเนื้อความที่เกิดขึ้นนี้ พระญาติทุกคนสดับพระธรรมเทศนาแล้ว ก็ลุกขึ้นถวายบังคมแล้วพากันกลับไป พระราชาก็ดี ราชมหาอำมาตย์ก็ดี แม้แต่คนเดียวที่ได้กราบทูล (พระบรมศาสดา) ว่า "ขอพระองค์

จงทรงรับภิกษาของข้าพระองค์ทั้งหลายในวันพรุ่งนี้" แล้วจึงกลับไป มิได้มีเลย

ในวันรุ่งขึ้น พระบรมศาสดาพร้อมด้วยพระภิกษุ ๒๐,๐๐๐ แวดล้อมเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงกบิลพัสดุ์ ใคร ๆ ที่จะออกไปนิมนต์หรือรับบาตรก็ไม่มี พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับยืนอยู่ที่หลักอินทขีลแล้วทรงรำพึงว่า "พระพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อน เสด็จเที่ยวบิณฑบาตในพระนครของตระกูลอย่างไรหนอ? เสด็จไปยังเรือนของอิสสรชนโดยไม่ไปตามลำดับเรือน หรือว่าเสด็จจาริกไปตามลำดับเรือน?" ครั้นแล้ว ก็มิได้ทรงเห็นว่ามีพระพุทธเจ้าที่มิได้เสด็จไปตามลำดับเรือนแม้แต่พระองค์เดียว จึงทรงพระดำริ (ต่อไป) ว่า "แม้ในครั้งนี้ เราก็ควรประคองวงศ์อันนี้ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้นไว้เช่นกัน ควรประคองประเพณีอันนี้ของเราไว้ และทั้งพระสาวกทั้งหลายของเราผู้สำเหนียกตามเราโดยเฉพาะ ก็จักได้บำเพ็ญบิณฑจาริกวัตต์ให้บริบูรณ์สืบไป" ทรงพระดำริแล้วก็เสด็จบิณฑบาตไปตามลำดับเรือน เริ่มแรกแต่เรือนหลังที่เสด็จเข้าไปถึงในตอนท้ายสุด ประชาชนก็พูดกันว่า "เขาว่า ท่านสิทธัตถะกุมารเที่ยวบิณฑบาตอยู่" แล้วพากันเปิดสีหบัญชรในปราสาททั้งหลายมีปราสาทพื้น ๒ ชั้น และปราสาทพื้น ๓ ชั้นเป็นต้น แย่งกันมองดู

ฝ่ายพระเทวีผู้พระมารดาราหุล (ราหุลมาตา) ก็รำพึงอยู่ว่า "เขาว่าพระโอรสเจ้านาย ซึ่งเคยเสด็จประพาสไปในพระนครแห่งเดียวกันนี้ ด้วยพระราชยานมีพระวอทองเป็นต้น ด้วยพระราชานุภาพอันยิ่งใหญ่นั้น ณ บัดนี้ได้ทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงนุ่งห่มผ้ากาสายะ ทรงถือภาชนะกระเบื้องเสด็จเที่ยวบิณฑบาตอยู่ พระองค์ยังทรงงดงามอยู่ไหมหนอ" ครั้นแล้วพระนางก็ทรงเปิดสีหบัญชรทรงแลดูไป ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำให้ถนนในพระนครสว่างไสวด้วยพระรัศมีจากพระสรีรกายซึ่งรุ่งเรืองไร้ราคีสีต่าง ๆ ไพโรจน์ด้วยพระสิริของความเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งม้วนตัวอยู่ในกรอบแห่งพระรัศมี ๑ วา โอภาสด้วยพระอนุพยัญชนะ ๘๐ อย่าง ประดับด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการอย่างหาสิ่งเปรียบเทียบมิได้ พระนางจึงตรัสชมเชยตั้งแต่พระอุณหิศลงมาจนถึงพื้นพระบาท ด้วย**พระนรสีหคาถา** ๘ คาถา[๑] มีพระคาถาว่า ดังนี้เป็นต้น ;

สินิทฺธนีลมุทุกุญฺจิตเกโส
สุริยนิมฺมลตลาภินลาโฏ
ยุตฺตตุงฺคมุทุกายตนาโส
รสิชาลวิตโต นรสีโห.

---

๑. ดู - นรสีหคาถา ครบทั้ง ๘ พร้อมด้วยคำแปล ในภาคผนวก

แปลว่า

พระผู้เป็นสีหะในหมู่ชน มีพระเกศาหยิกอ่อนสลวย
ดำสนิท มีพื้นพระนลาตนูนสะอาดไร้มลทินดุจดวง
พระสุริยะ มีพระนาสิกนุ่มและโด่งยาวสมส่วน
มีพระรัศมีแผ่สร้านดุจตาข่าย (ที่กางออก)

แล้วพระนางได้กราบทูลแด่พระราชาว่า พระโอรสของพระองค์เสด็จเที่ยวบิณฑบาตอยู่ พระเจ้าข้า

[โปรดพระเจ้าสุทโธทนะมหาราช]

พระราชาทรงมีพระราชหฤทัยสังเวช ทรงจัดผ้าสาฎกที่ทรงอยู่ให้เรียบร้อยด้วยพระหัตถ์ เสด็จขมีขมันออกไปโดยด่วน ประทับยืนเบื้องหน้าพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วตรัสว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ ไฉนพระองค์จึงทรงทำให้หม่อมฉันได้รับความละอาย? พระองค์เสด็จออกบิณฑบาตเพื่ออะไร? พระองค์ทรงสำคัญว่า พระภิกษุประมาณเท่านี้จักไม่อาจได้รับภัตตาหารกระนั้นหรือ?" พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสว่า "มหาราชะ เรื่องนี้เป็นจารีตตามวงศ์ของเราทั้งหลาย" พระราชาตรัสว่า "พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ วงศ์ของเราทั้งหลายมีนามว่าวงศ์แห่งกษัตริย์มหาสมมตราช มิใช่หรือ? และในวงศ์กษัตริย์มหาสมมตราชนั้น ไม่เคยมีกษัตริย์แม้แต่พระองค์เดียวที่ระบุได้ว่าเสด็จเที่ยวภิกษาจาร" พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสว่า "มหาราชะ วงศ์ของพระองค์นั้นมีนามว่า ราชวงศ์ (วงศ์ของพระราชา) ส่วนวงศ์ของเราทั้งหลายมีนามว่า พุทธวงศ์ (วงศ์ของพระพุทธเจ้า) มีดังนี้ คือ พระพุทธทีปังกร พระพุทธโกณฑัญญะ ฯลฯ พระพุทธกัสสป พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านี้ก็ดี พระพุทธเจ้าทั้งหลายอื่น ๆ จำนวนหลายพันพระองค์ก็ดี ทรงดำรงพระชนมชีพอยู่ด้วยเสด็จเที่ยวภิกษาอย่างเดียวกัน" แล้วประทับยืนอยู่ ณ ระหว่างถนนนั่นเอง ได้ทรงตรัสพระคาถานี้ว่า

อุตฺติฏฺเฐ นปฺปมชฺเชยฺย, ธมฺมํ สุจริตํ จเร,
ธมฺมจารี สุขํ เสติ อสฺมึ โลเก ปรมฺหิ จ.[๑]

แปลว่า

ภิกษุไม่ควรประมาทในการหมั่นรับบิณฑบาต ควรประพฤติ
ธรรมให้สุจริต ผู้ประพฤติธรรมเป็นปรกติ อยู่เป็นสุข
ทั้งในโลกนี้ และในโลกหน้า

---

๑. ธมฺมปทฏฺฐกถา ๖/๓๓

ครั้นจบพระคาถา พระราชาทรงตั้งอยู่ในพระโสดาปัตติผล แต่เมื่อ (ต่อมา) ได้ทรงสดับพระคาถาว่า

ธมฺมญฺจเร สุจริตํ, น ตํ ทุจฺจริตํ จเร,
ธมฺมจารี สุขํ เสติ อสฺมึ โลเก ปรมฺหิ จ.[๑]

แปลว่า

ภิกษุควรประพฤติธรรมให้สุจริต ไม่ควรประพฤติธรรมนั้นเป็นทุจริต
ผู้ประพฤติธรรมเป็นปรกติ อยู่เป็นสุข ทั้งในโลกนี้ และในโลกหน้า

พระราชาก็ทรงตั้งอยู่ในพระสกทาคามิมรรค ครั้น (ต่อมา) ได้ทรงสดับธัมมปาลชาดก[๒] ก็ทรงตั้งอยู่ในพระอนาคามิผล (แล้ว ๔ ปีต่อมา) เมื่อถึงมรณสมัย (ใกล้สิ้นพระชนม์) ขณะบรรทมอยู่เหนือพระที่สิริไสยาภายใต้พระเศวตฉัตรนั่นเอง ได้ทรงบรรลุพระอรหัตต์ พระราชามิได้ทรงทำการประกอบความเพียรด้วยการอยู่ป่าเลย (ก็ทรงบรรลุอริยมรรคอริยผล)

[เสด็จเยี่ยมและโปรดพระเทวีราหุลมาตา]

แต่ (ขอย้อนกลับไปกล่าวความ) เมื่อพระราชาทรงเห็นแจ้งพระโสดาปัตติผลแล้วนั้น ได้ทรงรับบาตรของพระผู้มีพระภาคเจ้า (ขณะประทับยืนอยู่กลางถนน) แล้วตรัสนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมทั้งพระภิกษุบริษัทขึ้นพระมหาปราสาท ทรงอังคาสด้วยพระกระยาหารเคี้ยว (และ) พระกระยาหารบริโภค อย่างประณีต ครั้นเสร็จภัตตกิจแล้ว พวกฝ่ายใน (สตรีในวัง) ทุกคนพากันมาถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า เว้นแต่พระเทวีราหุลมาตา (พระนางพิมพามิได้เสด็จ) และแม้ว่า บริวารชนจะกราบทูลว่า "เชิญเสด็จไปถวายบังคมพระโอรสเจ้านายเถิด พะย่ะค่ะ" พระนางก็รับสั่งว่า "ถ้าคุณความดีของดิฉันยังมีอยู่ พระโอรสเจ้านายก็จักเสด็จมายังสำนักของดิฉันเอง เมื่อเสด็จมาแล้วนั่นแหละ ดิฉันจักถวายบังคมท่าน" รับสั่งแล้ว ก็มิได้เสด็จไป พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทานบาตรให้พระราชาทรงรับไป แล้วเสด็จดำเนินพร้อมด้วยพระอัครสาวกทั้งสองท่าน ไปยังห้องประทับอันทรงสิริของพระราชธิดา มีพระพุทธดำรัสว่า "เมื่อพระราชธิดาถวายบังคมตามพระอัธยาศัย ก็มิควรที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะว่ากล่าวอะไร ๆ" แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่ปูไว้แล้ว พระนางรีบเสด็จมาแล้วทรงจับที่ข้อพระบาททั้งสอง ทรงเกลือกลิ้งพระเศียรไปมาอยู่บนหลังพระบาท แล้วถวายบังคมตามพระอัธยาศัย พระราชาก็ตรัสเล่าถึงคุณสมบัติของพระราชธิดา เป็นต้นว่าทรงมีความรักและความนับถือมากในพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเล่าว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ พระธิดาของหม่อมฉัน ครั้นได้ทรงสดับข่าวว่า 'พระองค์ทรง

---

๑. ธมฺมปทฏฺฐกถา ๖/๓๓
๒. ชาตกฏฺฐกถา, ปญฺจมภาค, ๔๘๖

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ๕ ธ.ค.

ใบเสมาจำหลัก สมัยทวารวดี พุทธศตวรรษที่ ๑๒–๑๖

ภาพพระพุทธองค์เสด็จสู่กรุงกบิลพัสดุ์ พระนางพิมพา สยายพระเกศารองพระพุทธบาท พระราหุลอยู่เบื้องหลัง ได้จากเมืองฟ้าแดดสูงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ ขนาดสูง ๒๐๐ ซม. กว้าง ๘๓ ซม.

นุ่งห่มผ้ากาสายะ' แต่นั้นมาเธอก็ทรงนุ่งห่มผ้ากาสาวะด้วย ครั้นทรงทราบข่าวว่า 'พระองค์เสวยภัตตาหาร (วันละ) ครั้งเดียว' เธอก็เสวยครั้งเดียวด้วย ครั้นทรงสดับข่าวว่า 'พระองค์ทรงสละพระที่บรรทมใหญ่' พระธิดาก็ทรงบรรทมบนเตียงน้อยปูผ้า ครั้นทรงทราบว่า 'พระองค์ทรงงดเว้นจากดอกไม้และเครื่องหอมเป็นต้น' เธอก็ทรงงดเว้นจากดอกไม้และเครื่องหอมด้วย เมื่อพระญาติทั้งหลายของพระนางเองส่งข่าวสาส์นมาว่า 'หม่อมฉันทั้งหลายจักขอปฏิบัติรับใช้พระนาง' พระธิดาก็มิได้ทรงมุ่งหมายพระญาติแม้แต่พระองค์เดียว ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระธิดาของหม่อมฉันทรงเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติถึงเพียงนี้" พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสว่า "การที่พระราชธิดา ซึ่งพระองค์ทรงคุ้มครองรักษามาจนเธอมีญาณแก่กล้า ทรงคุ้มครองรักษาตนเองได้ในบัดนี้ ไม่เป็นสิ่งอัศจรรย์ ในกาลก่อนโน้น พระราชธิดานี้ ไม่มีผู้คุ้มครองรักษา เที่ยวอยู่ ณ เชิงภูเขา ญาณก็ยังไม่แก่กล้า แต่คุ้มครองรักษาตนเองได้" ครั้นทรงบันเทาความโศกเศร้าของพระนางแล้ว จึงทรงตรัสจันทกินนรีชาดก[๑] โปรดประทานพระโสดาปัตติผลแด่พระนางแล้วทรงลุกขึ้นจากอสานะเสด็จกลับ

[บวชพระนันทะกุมาร]

ในวันที่ ๒ ขณะที่งานวิวาหมงคลเนื่องในการอภิเษกสมรสและเสด็จเข้าพระมนเทียรของพระราชกุมารนันทะ[๒] กำลังดำเนินอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จไปยังพระมนเทียรของพระนนทะราชกุมารนั้น โปรดให้พระนนทะราชกุมารรับบาตรไปถือ มีพระประสงค์จะให้พระนนทะราชกุมารทรงผนวช ครั้นทรงตรัสมงคล (อนุโมทนา) แล้ว ทรงลุกจากอาสนะเสด็จกลับ ฝ่ายนางชนปทกัลยาณี (เจ้าสาวคู่อภิเษกสมรสของพระนนทะราชกุมาร)[๓] เห็นพระนนทะราชกุมารกำลัง (ตามเสด็จ) ไป ก็ทูลว่า "ข้าแต่พระโอรสเจ้านาย โปรดกลับมาโดยด่วนเจ้าข้า" แล้วชูคอแลดูไป ฝ่ายพระนนทะราชกุมารก็ไม่กล้ากราบทูลให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับบาตรคืนไป จึงตามเสด็จไปจนถึงพระวิหาร พระผู้มีพระภาคเจ้าได้โปรดให้นนทะราชกุมารนั้นทรงผนวช ทั้งที่พระกุมารไม่ทรงปรารถนาเลย พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์แล้วโปรดให้พระนนทะทรงผนวชในวันที่ ๓ (นับแต่วันเสด็จมา) ด้วยประการฉะนี้[๔]

---

๑. ชาตกฏฺฐกถา, ฉฏฺฐภาค, ๒๕๗ พระเทวีราหุลมาตา หรือ พิมพา นี้ มีอีกนามหนึ่งว่า "ภัททา กัจจานา" และดูเหมือนในพระคัมภีร์ต่าง ๆ จะใช้พระนามนี้ โปรดดูใน อ.เอก. ๒๐/๓๓ และมโนรถปูรณี, ปฐมภาค, น. ๔๐๖ - ๗

๒. พระนันทะราชกุมาร เป็นพระพุทธอนุชาร่วมพระราชบิดา ประสูติจากพระมหาปชาบดีโคตมี

๓. นางชนปทกัลยาณี ผู้นี้ มีชื่อว่า นันทา ดู - ปรมตฺถโชติกา นาม ขุทฺทกนิกายฏฺฐกถา, สุตฺตนิปาตวณฺณนา, ปฐมภาค, น. ๓๒๘

๔. เรื่องพระนนทรงผนวช โปรดดูใน นนฺทตฺเถรวตฺถุ, ธมฺมปทฏฺฐกถา, ๑/๑๑๐ - ๑๒๑

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ๕ รอบ

ใบเสมาจำหลัก สมัยทวารวดี

ภาพพระราหุลกุมารติดตามทูลขอทรัพย์มรดกจากพระบิดา ได้จากเมือง ฟ้าแดดสูงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์

[พระราหุลกุมารทรงผนวชสามเณร]

ในวันที่ ๗ พระราหุลมาตาทรงประดับตกแต่งพระกุมารราหุล แล้วทรงส่งไปยังสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย มีรับสั่งไปว่า “พ่อลูกรัก จงไปดูพระสมณะซึ่งมีเพศดุจรูปพรหม มีพระฉวีดุจสีทอง แวดล้อมด้วยพระสมณะ ๒๐,๐๐๐ องค์อย่างนั้น พระสมณะองค์นี้เป็นพระบิดาของลูก พระสมณะนี้ทรงมีขุมทรัพย์ใหญ่อยู่ ๔ ขุม ตั้งแต่พระสมณะนั้นเสด็จออกผนวชแล้ว แม่ก็มิได้เห็นขุมทรัพย์ ๔ ขุมนั้น ลูกจงไปทูลขอมรดกนั้นว่า พ่อจ๋า ลูกเป็นกุมาร เมื่อถึงเวลาอภิเศกแล้วจักได้เป็นพระจักรพรรดิ ลูกต้องการทรัพย์ พ่อจงให้ทรัพย์แก่ลูกเถิด, เพราะว่า ลูกเป็นเจ้าของทรัพย์มรดกที่บิดามีอยู่” พระกุมารจึงไปยังสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกลับมีความรักในบิดา เบิกบานใจมาก กราบทูลว่า “ข้าแต่พระสมณะ ร่มเงาของพระองค์ช่างสุขสบายดีจริง ๆ” แล้วยืนกล่าวคำที่พอเหมาะพอควรแก่ตนเองอย่างอื่นอีกมาก พระผู้มีพระภาคเจ้าเสร็จภัตตกิจแล้วก็ทรงทำอนุโมทนา เสด็จลุกจากอาสนะแล้วเสด็จกลับ แต่พระราหุลกุมารก็ยังติดตามทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ข้าแต่พระสมณะ โปรดประทานมรดกแก่ข้าเถิด, ข้าแต่พระสมณะ โปรดประทานมรดกแก่ข้าเถิด” พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ไม่ตรัสสั่งให้พระกุมารเสด็จกลับ ชนบริวารก็ไม่อาจทูลพระกุมารซึ่งกำลังเสด็จดำเนินไปกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้เสด็จกลับ ด้วยเหตุนี้ พระกุมารจึงเสด็จไปกับพระผู้มีพระภาคเจ้าจนถึงพระอารามด้วย ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า “พระกุมารนี้ปรารถนาทรัพย์ใดที่บิดามีอยู่ ทรัพย์นั้นเป็นของดำเนินไปตามสังสารวัฏ ประกอบด้วยความอาฆาตมาดร้าย เอาเถอะเราจะให้อริยทรัพย์ ๗ ประการที่เราได้มา ณ ควงไม้โพธิ แก่เธอ เราจะทำให้เธอเป็นเจ้าของมรดกที่เป็นโลกุตตระ” ทรงพระดำริแล้วก็ตรัสเรียกพระสารีบุตรมามีรับสั่งว่า “ถ้ากระนั้น สารีบุตรช่วยบวชให้ราหุลกุมารด้วยเถิด”

แต่เมื่อพระกุมารทรงบรรพชาแล้ว พระราชาก็เกิดทุกข์โทมนัสมากมาย เมื่อมิทรงสามารถจะอดกลั้นทุกข์โทมนัสนั้นได้ จึงทูลแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบ แล้วมีพระดำรัสขอพระพรไว้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ ขอประทานโอกาส พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย มิควรบวชให้บุตรที่มารดาบิดามิได้อนุญาต” พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงประทานพระพรนั้นแด่พระราชา ครั้นในวันรุ่งขึ้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยพระกระยาหารเช้าในพระราชนิเวศน์แล้ว พระราชาซึ่งประทับนั่งอยู่ ณ ด้านข้างหนึ่ง จึงทูลเล่าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ ในเวลาที่พระองค์ทรงทำทุกกรกิริยา มีเทวดาองค์หนึ่งมาหาหม่อมฉันแล้วบอกว่า “พระโอรสของพระองค์ทรงทำกาละแล้ว” หม่อมฉันไม่เชื่อคำบอกเล่าของเทวดานั้น จึงปฏิเสธกะเทวดานั้นว่า “โอรสของฉันยังไม่บรรลุพระโพธิญาณ จะไม่ทรงทำกาละ” พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสว่า “ในกาลบัดนี้ พระองค์จักทรงเชื่ออะไร แม้ในกาลก่อน ชนทั้งหลายใด นำเอากระดูกมาแสดงกะพระองค์

แล้วบอกว่า 'บุตรของท่านตายเสียแล้ว' พระองค์ก็ไม่ทรงเชื่อ" แล้วทรงตรัสมหาธัมมปาลชาดก[๑] เพื่อประกอบความที่เกิดขึ้นนี้ เมื่อจบพระคาถา พระราชาทรงตั้งอยู่ในพระอนาคามิผล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้โปรดให้บิดาทรงตั้งอยู่ในพระอริยผล ๓ ด้วยประการฉะนี้ แล้วทรงแวดล้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์เสด็จดำเนินกลับไปยังพระนครราชคฤห์อีกครั้งหนึ่ง ประทับอยู่ ณ สีตวัน

[อนาถบิณฑิกะเศรษฐีสร้างพระวิหารเชตวันถวาย]

ในสมัยนั้น ท่านอนาถบิณฑิกะคหบดีได้นำสินค้ามาด้วยเกวียน ๕๐๐ ไปยังเคหะของท่านเศรษฐีผู้เป็นปิยสหายของตน ในพระนครราชคฤห์ ได้ฟังข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอุบัติแล้ว ณ พระนครราชคฤห์นั้น เข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดาแต่เช้ามืด โดยทางประตูเมืองที่เปิดไว้แล้วด้วยเทวานุภาพ ได้ฟังพระธรรมแล้ว ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล ต่อมาในวันที่ ๒ ได้ถวายมหาทานแก่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข แล้วรับคำปฏิญญาของพระบรมศาสดาเพื่อเสด็จไปยังพระนครสาวัตถี ในระหว่างเดินทางกลับ ท่านคหบดีได้ให้ทรัพย์ไว้แห่งละ ๑๐๐,๐๐๐ ๆ ตลอดทาง ๔๕ โยชน์ ให้สร้างวิหารประจำไว้ทุก ๆ โยชน์ แล้วซื้อสวนเชตวันด้วยเงิน ๑๘ โกฏิ ด้วยการเอาเงินโกฏิวางลาด (บนพื้นดิน) แล้วให้เริ่มการก่อสร้าง ให้สร้างพระคันธกุฏีสำหรับพระทศพลไว้ในที่ตรงกลาง ให้สร้างเสนาสนะทั้งหลายขึ้นในอาวาสเป็นที่อยู่เฉพาะองค์หนึ่ง ๆ สำหรับพระมหาเถระ ๘๐ องค์ ล้อมรอบพระคันธกุฏี โดยสร้างเป็นกุฏีเดี่ยว กุฏีคู่ เป็นหังส-วัฏฏกะ สร้างเป็นโรงยาว และมณฑป เป็นต้น และให้สร้างสระโบกขรณี ที่จงกรม ที่พักกลางคืนและที่พักกลางวันด้วย[๒] ครั้นท่านคหบดีให้สร้างพระวิหารอันมโนรมขึ้นในภูมิภาคเป็นที่รื่นรมย์ด้วยบริจาคทรัพย์ค่าก่อสร้างอีก ๑๘ โกฏิ ดังนี้แล้ว จึงส่งทูตไปกราบทูลเชิญเสด็จพระทศพลมายังพระนครสาวัตถี พระบรมศาสดาได้ทรงฟังคำกราบทูลของทูตแล้ว พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เป็นบริวาร เสด็จออกจากพระนครราชคฤห์ แล้วเสด็จถึงพระนครสาวัตถีโดยลำดับ

ฝ่ายท่านมหาเศรษฐีก็ตระเตรียมการฉลองพระวิหาร ในวันที่พระตถาคตเจ้าจะเสด็จเข้าพระเชตวันนั้น ท่านเศรษฐีได้เอาบุตรชาย (ของท่าน) มาแต่งตัวประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง พร้อมด้วยพวกเด็ก ๆ ๕๐๐ คน แต่งตัวประดับประดาแล้วเหมือนกัน แล้วส่งล่วงหน้าไปก่อน บุตรชายท่านเศรษฐีพร้อมด้วยเด็ก ๆ บริวาร ถือธงชัย ๕๐๐ สดใสด้วยผ้า ๕ สี อยู่เบื้องพระพักตร์พระทศพล ข้างหลังพวกเด็ก ๆ เหล่านั้น ธิดา ๒ คนของท่านเศรษฐี คือ สุภัททา และจุลลสุภัททา

---

๑. ชาตกฏฺฐกถา, ปญฺจมภาค, น. ๔๘๖

๒. เสนาสนขนฺธก, วินย. จุลฺล. ทุติยภาค. ๗/๘๗-๘

พร้อมกุมารี ๕๐๐ นาง ถือหม้อบรรจุน้ำออกไป ข้างหลังธิดาของท่านเศรษฐีและกุมารีเหล่านั้น ภรรยาท่านเศรษฐี ประดับด้วยอลังการทุกอย่าง พร้อมมาตุคาม ๕๐๐ คน ถือถาดบรรจุสิ่งของออกไป ข้างหลังเขาทั้งหมด ท่านมหาเศรษฐีเองนุ่งห่มผ้าใหม่ พร้อมด้วยเศรษฐี ๕๐๐ นุ่งห่มผ้าใหม่เหมือนกัน พากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดให้บริษัทอุบาสกนี้นำขบวนไปข้างหน้า พระองค์แวดล้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ทรงกระทำราวป่าให้เหลืองอร่ามด้วยพระรัศมีจากพระสรีรกายของพระองค์ ปานประหนึ่งว่า (แนวป่านั้น) ราดรดไว้ด้วยน้ำทอง เสด็จดำเนินเข้าสู่พระเชตวันวิหารด้วยพระพุทธลีลาหาที่สุดมิได้ ด้วยพระพุทธสิริหาสิ่งเสมอเหมือนมิได้ ในครั้งนั้น ท่านอนาบิณฑิกะได้ทูลถามพระพุทธองค์ว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ ข้าพระองค์จะปฏิบัติในพระวิหารนี้อย่างไร?" ตรัสว่า "ท่านคหบดี ถ้าอย่างนั้น ท่านจงถวายวิหารนี้ไว้สำหรับพระภิกษุสงฆ์ที่มาแล้ว ๆ นั้นเถิด" ท่านมหาเศรษฐีกราบทูลรับว่า "ดี พระเจ้าข้า" แล้วยกเต้าน้ำทองคำเทลงบนพระหัตถ์ของพระทศพล กล่าวถวายว่า "ข้าพระองค์ขอถวายพระเชตวันวิหารนี้ไว้สำหรับพระสงฆ์ซึ่งมาแต่ทิศทั้ง ๔ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข" พระบรมศาสดาทรงรับพระวิหาร เมื่อจะทรงทำอนุโมทนา ได้ทรงตรัสอานิสงส์ของ (การถวาย) วิหารว่า

สีตๆ อุณฺหๆ ปฏิหนฺติ ตโต วาฬมิคานิ จ
สิรึสเป จ มกเส สิริเร จาปิ วุฏฺฐิโย
ตโต วาตาตโป โฆโร สญฺชาโต ปฏิหญฺญติ
เลณตฺถญฺจ สุขตฺถญฺจ ฌายิตุๆ จ วิปสฺสิตุๆ
วิหารทานๆ สงฺฆสฺส อคฺคๆ พุทฺเธหิ วณฺณิตๆ
ตสฺมา หิ ปณฺฑิโต โปโส สมฺปสฺสๆ อตฺถมตฺตโน
วิหาเร การเย รมฺเม วาสเยตฺถ พหุสฺสุเต
เตสๆ อนฺนญฺจ ปานญฺจ วตฺถเสนาสนานิ จ
ทเทยฺย อุชุภูเตสุ วิปฺปสนฺเนน เจตสา.
เต ตสฺส ธมฺมๆ เทเสนฺติ สพฺพทุกฺขาปนูทนๆ
ยๆ โส ธมฺมมิธญฺญาย ปรินิพฺพาติ อนาสโว.(๑)

---

๑. โปรดดูรายละเอียดในหนังสือเรื่อง เสนาสนะ ปัจจัยสำคัญในการปฏิบัติธรรมและอาศรม ของผู้แปลและเรียบเรียง ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๑๘ หน้า ๓๖ - ๓๗

แปลว่า

วิหาร ย่อมป้องกันเย็นและร้อน อีกทั้งสัตว์ร้ายทั้งหลายด้วย ป้องกันงูและยุง อีกทั้งฝนในฤดุสิริระด้วย ครั้นลมแรงและแสงแดดกล้าเกิดขึ้น ก็บรรเทาเบาบางได้ การถวายวิหารแก่สงฆ์สำหรับเป็นที่หลีกลี้และเป็นที่อยู่สุขสบาย สำหรับเป็นที่บำเพ็ญฌานและเจริญวิปัสสนา พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงตรัสสรรเสริญว่าเป็นยอดทาน เพราะเหตุนั้นแล เมื่อท่านผู้เป็นบัณฑิตพิจารณาเห็นประโยชน์แก่ตน พึงสร้างวิหารที่เป็นรมณียสถาน ถวายให้พระภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพหูสูตได้อยู่อาศัย ณ ที่นั้นเถิด อนึ่ง พึงถวายข้าวและน้ำ ผ้าและเสนาสนะทั้งหลาย แก่พระภิกษุผู้พหูสูตเหล่านั้น ด้วยน้ำใจเลื่อมใสในท่านผู้เที่ยงตรงทั้งหลาย พระภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นก็จะแสดงธรรมซึ่งชี้ทางบรรเทาทุกข์ทั้งปวงแก่ท่านผู้เป็นบัณฑิตนั้น ซึ่งเป็นธรรมที่เขารู้แล้ว จะเป็นผู้ไม่มีอาสวะ ปรินิพพานในโลกนี้

ถัดมาเป็นวันที่ ๒ ท่านอนาถบิณฑิกะเศรษฐีก็เริ่มงานฉลองพระวิหาร งานฉลองปราสาทของนางวิสาขาจบงานลงโดย ๔ เดือน แต่งานฉลองพระวิหาร (เชตวัน) ของท่านอนาถบิณฑิกะ สุดสิ้นลงใน ๙ เดือน สิ้นทรัพย์ (ในงานฉลอง) ไปอีก ๑๘ โกฏิเหมือนกัน พระวิหารแห่งเดียวกันนั้น ท่านอนาถบิณฑิกะเศรษฐีได้บริจาคทรัพย์นับรวมกันถึง ๕๔ โกฏิ ด้วยประการฉะนี้

[ลำดับนามผู้สร้างสังฆารามถวายพระพุทธเจ้า]

เมื่อสมัยพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ในอดีตกาล ท่านเศรษฐีชื่อว่า ปุนัพพะสุมิตต์ได้ซื้อที่ด้วยการเอาแผ่นอิฐทองปูลงบนพื้นที่แล้วให้สร้างสังฆาราม (กว้างยาว) ประมาณ ๑ โยชน์ ขึ้นในสถานที่แห่งนั้นแหละ ในสมัยพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า สิขี ท่านเศรษฐีชื่อว่า สิริวัฑฒะ ได้ซื้อที่ด้วยการเอาตาข่ายทอง[๑] ปูบนพื้นที่แล้วให้สร้างสังฆารามประมาณ ๓ คาวุต ในเนื้อที่นั้นเอง ในสมัยพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า เวสสภู ท่านเศรษฐี ชื่อว่า โสตถิยะ ได้ซื้อที่ด้วยเอาทองทำเป็นเท้าช้างปูลงบนพื้นที่ แล้วให้สร้างสังฆารามประมาณกึ่งโยชน์ลงในเนื้อที่แห่งนั้นนั่นเหมือนกัน ในสมัยพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ ท่านเศรษฐี ชื่อว่า อัจจุตะ ได้ซื้อที่ด้วยการเอาแผ่นอิฐทองปูลงบนพื้นที่นั้นเช่นกัน แล้วให้สร้างสังฆารามประมาณ

---

๑. "สุวณฺณชาล....ตาข่ายทอง" แต่ในฉบับอักษรโรมันและในอรรถกถาอปทาน ว่า "สุวณฺณผาล...ผาลทอง"

๑ คาวุต ลงในเนื้อที่แห่งนั้นแล ในสมัยพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า โกนาคมนะ ท่านเศรษฐี ชื่อว่า อุคคะ ได้ซื้อที่ด้วยการเอาทองทำเป็นเต่าทองปูลงบนพื้นที่ แล้วให้สร้างสังฆารามประมาณ กึ่งคาวุตลงในเนื้อที่แห่งเดียวกันนั้นนั่นเอง ในสมัยพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสปะ ท่านเศรษฐี ชื่อว่า สุมังคละ ได้ซื้อที่ด้วยเอาทองทำเป็นเต่า(๑) ปูลงบนพื้นที่แล้วให้สร้างสังฆาราม ประมาณ ๑๖ กรีสลงในเนื้อที่แห่งเดียวกันนั้นเอง แต่ทว่า ในสมัยพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ท่านเศรษฐี ชื่อว่า อนาถบิณฑิกะ ได้ซื้อที่ด้วยการปูเงินโกฏิกหาปณะ แล้วให้สร้างสังฆารามประมาณ ๘ กรีส ลงในเนื้อที่แห่งนั้นเหมือนกัน เล่ากันมาว่า สถานที่แห่งนี้ เป็นสถานที่ซึ่งพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์มิได้ทรงละเว้นเลย

ฐานะตั้งแต่เวลาทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ณ ควงไม้พระมหาโพธิ ตลอดจน (ประทับ ณ) เตียงที่เป็นที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ ณ สถานที่ใด ฐานะนี้ เรียกว่า **สันติเกนิทาน** ด้วยประการฉะนี้

จบนิทานกถาเพียงนี้

กรมศิลปากร หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ ตรัง

---

๑. สองฉบับที่อ้างถึง (ฟุตโน้ตข้างต้น) ว่า แผ่นอิฐทอง

ภาคผนวก

พุทธกิจ ๕ ประการ[๑]

อันว่า พระสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย เสด็จอยู่ ณ สถานที่ใด ๆ ในพระวิหาร พระสัมพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น ก็ทรงมีพระพุทธกิจ ๕ ประการเป็นประจำวัน ณ สถานที่นั้น ๆ มิได้ทรงทอดทิ้งกิจ ๕ ประการเลย ที่เรียกว่า พุทธกิจ ๕ ประการ คือ กิจก่อนเวลาภัตตาหาร (หมายถึงพุทธกิจที่ทรงทำตั้งแต่เสด็จตื่นบรรทมเวลาเช้าไปจนถึงเวลาภัตตาหารกลางวันก่อนเที่ยงวัน) ๑ กิจภายหลังเวลาภัตตาหาร (หมายถึงตั้งแต่เวลาหลังเที่ยงวันไปแล้ว) ๑ กิจในยามต้น ๑ กิจในยามกลาง ๑ กิจในยามหลัง ๑

ในกิจ ๕ อย่างนั้น ต่อไปนี้เป็นกิจก่อนทรงฉันภัตตาหาร

เพราะว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จลุกขึ้นแต่เช้าแล้วทรงบริหารพระสรีรกายมีการสรงพระพักตร์เป็นต้น เพื่อทรงอนุเคราะห์พระอุปัฏฐาก และเพื่อทรงสำราญพระวรกาย แล้วทรงประทับรอเวลาอยู่ในที่สงัดจนถึงเวลาเสด็จภิกษา ครั้นได้เวลาภิกษาจาร ก็ทรงนุ่งผ้าสบง ทรงผูกรัดประคต ทรงห่มจีวร ทรงถือบาตร บางคราวก็เสด็จองค์เดียว บางคราวก็มีพระภิกษุสงฆ์ตามเสด็จ ทรงพระดำเนินเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้านหรือในนิคม บางคราวก็เสด็จโดยปรกติ บางคราวก็มีปาฏิหาริย์หลายประการประกอบไปด้วย เช่น เมื่อพระโลกนาถเจ้าเสด็จดำเนินเข้าไปบิณฑบาต ก็มีสายลมอ่อนพัดพื้นปฐพีให้สะอาดนำไปข้างหน้า พลาหกก็โปรยเมล็ดฝนลงมาระงับฝุ่นละอองในหนทาง แล้วตั้งอยู่เป็นเพดาน ณ เบื้องบน (เหนือพระเศียร) สายลมอีกพวกหนึ่งก็พัดพาดอกไม้ทั้งหลายมาโปรยปรายลงในหนทาง ภูมิประเทศที่เป็นโคกเป็นดอนก็ยุบต่ำลง ที่ลุ่มที่ลาดก็นูนขึ้น เมื่อทรงวางพระบาทลง พื้นดินก็ราบเรียบสม่ำเสมอ หรือมีดอกปทุมทั้งหลายที่มีสัมผัสสบายรองรับพระบาททั้งสอง ครั้นเสด็จเข้าภายในเสาเขื่อนบ้าน พอทรงวางพระบาทขวาลง พระฉัพพรรณรังสี[๒] ก็พุ่งออกจากพระวรกายแล่นฉวัดเฉวียนไปมาทางโน้นทางนี้ ทำให้ปราสาทและเรือนยอดทั้งหลายคล้ายกับเหลืองอร่ามด้วยน้ำทองราดรด และดุจหุ้มด้วยแผ่นภาพจิตรกรรม สัตว์ทั้งหลายเช่น ช้าง ม้า และ นก เป็นต้น ซึ่งยืนจับเจ่าอยู่ในที่ของตน ๆ นั่นเอง ต่างพากันส่งเสียงด้วยอาการไพเราะ ดุริยดนตรีทั้งหลาย เช่น กลอง และพีณ (หรือบัณเฑาะ) เป็นต้น และบรรดาเครื่องประดับ ซึ่งประดับอยู่ที่ร่างกายของมนุษย์ทั้งหลายก็บรรเลง

---

๑. สารตฺถปฺปกาสินี, ปฐมภาค, น. ๒๘๕ - ๒๘๙ และดู มโนรถปูรณี, ปฐมภาค, น. ๖๖ - ๖๙

๒. ฉัพพรรณรังสี แปลว่า รัศมีมีสี ๖ ประการ ได้แก่ นีล เขียวเหมือนดอกอัญชัน ๑ ปีต เหลืองเหมือนหรดาล ๑ โลหิต แดงเหมือนตะวันอ่อน ๑ โอทาตะ ขาวเหมือนแผ่นเงิน ๑ มัญเชฏฐะ สีหงสบาทเหมือนดอกเช่งหรือหงอนไก่ ๑ ปภัสสระ เลื่อมพรายเหมือนแก้วผลึก ๑

บันลือเสียงเช่นกัน ด้วยสัญญาณนั้นประชาชนทั้งหลายก็รู้ได้ว่า วันนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดำเนินเข้ามาบิณฑบาตในหมู่บ้าน (ในนิคม) นี้แล้ว ประชาชนเหล่านั้นต่างก็นุ่งห่มเรียบร้อยดี ถือเครื่องสักการะมีของหอมและดอกไม้เป็นต้น ออกจากเรือน พากันเดินไปตามระหว่างถนน บูชาพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้นแล้วถวายบังคมโดยเคารพ กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ โปรดประทานพระภิกษุแก่พวกข้าพระองค์ ๑๐ รูป, ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ โปรดประทานพระภิกษุแก่พวกข้าพระองค์สัก ๒๐ รูป, โปรดประทานพระภิกษุแก่พวกข้าพระองค์ ๑๐๐ รูป" แล้วรับบาตรของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย จัดปูอาสนะ น้อมถวายบิณฑบาตด้วยความเคารพ พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงทำภัตตกิจ (ทรงฉันภัตตาหารเสร็จ) แล้วก็ทรงตรวจดูสันดานทั้งหลายของประชาชนเหล่านั้น แล้วทรงแสดงพระธรรมไปโดยประการที่ทำให้ประชาชนบางพวกตั้งอยู่ในสรณคมน์บ้าง บางพวกก็ตั้งอยู่ในศีล ๕ บ้าง บางพวกก็ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล ในสกทาคามิผล และในอนาคามิผล อย่างใดอย่างหนึ่ง บางพวกก็ออกบวช แล้วตั้งอยู่ในพระอรหัตต์อันเป็นผลสุดยอด ครั้นทรงอนุเคราะห์ประชาชนอย่างนี้แล้ว ก็ทรงลุกจากอาสนะเสด็จดำเนินกลับพระวิหาร ประทับนั่งบนพระพุทธาสนะอย่างดีที่เขาจัดปูไว้ในโรงกลมประจำพระคันธกุฏีในพระวิหารนั้น เสด็จรอจนพระภิกษุทั้งหลายเสร็จสิ้นภัตตกิจ แล้วพระภิกษุผู้เป็นอุปัฏฐากก็เข้าไปกราบทูลให้ทรงทราบในเวลาพระภิกษุทั้งหลายเสร็จภัตตกิจแล้ว ทันใดนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จเข้าพระคันธกุฏี

ที่กล่าวมานี้ เป็นกิจก่อนเวลาภัตตาหาร

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำกิจก่อนเวลาภัตตาหารอย่างนี้แล้ว ประทับนั่งในสถานที่หน้ามุขของพระคันธกุฏี ทรงชำระล้างพระบาทแล้วประทับยืนบนตั่งรองพระบาท โปรดทรงโอวาทพระภิกษุสงฆ์ว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงทำกิจทั้งปวงให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด การที่พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นในโลก เป็นของได้ด้วยยาก การที่จะได้เป็นมนุษย์โดยเฉพาะเป็นการได้ด้วยยาก การถึงพร้อมด้วยศรัทธาเป็นการได้ด้วยยาก การบรรพชา (ออกบวช) เป็นสิ่งที่ได้ด้วยยาก การได้ฟังพระธรรมเป็นการได้ด้วยยาก" ในหมู่พระภิกษุนั้น บางพวกก็ทูลขอกัมมัฏฐานกะพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าก็โปรดประทานกัมมัฏฐานตามสมควรแก่จริตของพระภิกษุเหล่านั้น จากนั้น พระภิกษุทั้งหมดก็พากันถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วไปยังที่พักกลางคืนและที่พักกลางวันของตน ๆ บางพวกก็เข้าป่า บางพวกก็ไปสู่โคนต้นไม้ บางพวกก็ไปยังเสนาสนะ มีภูเขาเป็นต้น แห่งใดแห่งหนึ่ง บางพวกก็ไปภพจาตุมหาราชิกา ฯลฯ บางพวกก็ไปภพสวัตดี ครั้นแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จเข้าพระคันธกุฏี ถ้าทรงพระประสงค์ (จะทรงพักผ่อน) ก็ทรงมีพระสติสัมปชัญญะสำเร็จสีหไสยาโดยพระปรัศว์ข้างขวาอยู่ครู่หนึ่ง

ครั้นทรงพักผ่อนพระวรกายแล้ว เสด็จลุกขึ้นทรงตรวจดูโลกในภาคที่ ๒ ครั้นในภาคที่ ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยหมู่บ้านหรือนิคมใดเสด็จอยู่ ประชาชนในหมู่บ้าน หรือนิคมนั้นก็ร่วมกันถวายทาน ครั้นภายหลังเวลาอาหารต่างก็นุ่งห่มกันอย่างเรียบร้อย ถือเครื่องสักการะมีของหอมและดอกไม้เป็นต้นไปประชุมกันอยู่ในพระวิหาร ครั้นแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จดำเนินด้วยปาฏิหาริย์อันสมควรแก่บริษัทที่ประชุมกันอยู่ ประทับนั่งบนพุทธาสนะอย่างดีที่เขาจัดปูไว้ในธรรมสภา แล้วทรงแสดงธรรมอันควรแก่กาลเหมาะแก่สมัย ครั้นทรงเห็นว่าสมควรแก่เวลาแล้วก็ทรงส่งบริษัทกลับ ประชาชนทั้งหลายถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วก็พากันกลับไป

ที่กล่าวมานี้ เป็นกิจภายหลังเวลาภัตตาหาร

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ครั้นเสร็จกิจภายหลังเวลาภัตตาหารดังกล่าวนี้แล้ว ถ้าทรงมีพระประสงค์จะโสรจสรงพระสรีรกาย ก็เสด็จลุกขึ้นจากพระพุทธาสนะ เสด็จเข้าซุ้มสรงสนาน ทรงทำพระวรกายให้เคยชินกับฤดูกาลด้วยน้ำที่พระอุปัฏฐากจัดถวายไว้ ฝ่ายพระอุปัฏฐากก็นำพระพุทธาสนะไปปูไว้ในบริเวณพระคันธกุฎี พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่งผ้าเนื้อ ๒ ชั้นสีแดงเข้ม ทรงผูกรัดประคด ทรงห่มอุตตราสงค์ ทรงดำเนินมาประทับนั่งเหนือพระพุทธาสนะ เสด็จวิเวกอยู่แต่พระองค์เดียวครู่หนึ่ง ลำดับนั้น พระภิกษุทั้งหลายก็ทะยอยกันมาจากที่พักนั้น ๆ พากันไปยังที่ทรงรับรองของพระผู้มีพระภาคเจ้า ในบรรดาพระภิกษุทั้งหลายนั้น บางพวกก็ทูลถามปัญหา บางพวกก็ทูลขอกัมมัฏฐาน บางพวกก็ทูลขอฟังธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าก็โปรดให้สำเร็จความประสงค์ของพระภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น จนผ่านยามต้นไป

ที่กล่าวมานี้ เป็นกิจในยามต้น

แต่เมื่อพระภิกษุทั้งหลายถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วพากันกลับไปในตอนสุดท้ายของกิจในยามต้นแล้ว บรรดาเทวดาทั้งหลายทั่วทั้ง ๑๐,๐๐๐ จักรวาฬ ก็ได้โอกาสเข้ามาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลถามปัญหาตามที่ได้เตรียมแต่งไว้โดยเฉพาะ โดยที่สุดเพียง ๔ อักษรก็มี เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงวิสัชชนาปัญหาของเทวดาทั้งหลายเหล่านั้นอยู่ ก็ทรงทำให้ยามกลางผ่านพ้นไป

ที่กล่าวมานี้ เป็นกิจในยามกลาง

แต่ยามหลังได้ทรงแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน แล้วทรงใช้เวลาส่วนหนึ่งให้ผ่านไปด้วยการเสด็จจงกรม เพื่อทรงปลดเปลื้องความเหน็ดเหนื่อยพระวรกายที่ถูกเบียดเบียนด้วยต้องประทับนั่งมาตั้งแต่เวลาก่อนภัตตาหาร ครั้นในเวลาส่วนที่สอง ได้เสด็จเข้าพระคันธกุฎี ทรงมีพระสติสัมปชัญญะสำเร็จสีหไสยา โดยพระปรัศว์ข้างขวา ในเวลาส่วนที่ ๓ เสด็จลุกขึ้นประทับนั่ง

ทรงตรวจดูสัตวโลกด้วยพระพุทธจักษุ เพื่อทอดพระเนตรดูบุคคลผู้มีอธิการที่ได้สร้างไว้ด้วยคุณธรรมมีทานและศีลเป็นต้นในสำนักของพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ

ที่กล่าวมานี้ เป็นกิจในยามหลัง

แล้วก็กลับไปทรงบำเพ็ญกิจก่อนเวลาภัตตาหารอย่างวันก่อนต่อไป

พระโบราณาจารย์ได้นิพนธ์พุทธกิจ ๕ ประการ ย่นย่อลงไว้เป็นคาถา เพื่อท่องจำง่าย ดังนี้

ปุพฺพณฺเห ปิณฺฑปาตญฺจ สายณฺเห ธมฺมเทสนํ
ปโทเส ภิกฺขุโอวาทํ อฑฺฒรตฺเต เทวปญฺหํ
ปจฺจุสฺเสว คเต กาเล ภพฺพาภพฺเพ วิโลกนํ
เอเต ปญฺจวิเธ กิจฺเจ วิโสเธติ มุนิปุงฺคโว.(๑)

พระมุนีผู้ประเสริฐสุด ทรงบำเพ็ญกิจ ๕ อย่างเหล่านี้ให้ลุล่วงไป คือ ; ในเวลาเช้า เสด็จบิณฑบาต ๑ ในเวลาเย็น ทรงแสดงธรรม ๑ ในเวลาพลบค่ำ ทรงประทานโอวาทแก่พระภิกษุ ๑ ในเวลาเที่ยงคืน ทรงแก้ปัญหาของพวกเทวดา ๑ ครั้นถึงเวลาใกล้รุ่ง ทรงตรวจดูเวไนยสัตว์ที่ควรจะได้ตรัสรู้และที่ไม่ควร ๑

---

๑. หนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง

สถานที่เสด็จอยู่จำพระพรรษา

ของ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

[ปฐมโพธิกาล]

ความจริง ตลอดเวลา ๒๐ ปี ในระยะแรกของกาลตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้วนั้น พระตถาคตเจ้ามิได้เสด็จอยู่ประจำสถานที่ประทับ มีผาสุกสะดวกสบาย ณ สถานที่ใด ๆ ก็เสด็จประทับอยู่ ณ สถานที่นั้น ๆ

(๑) ภายในพระพรรษาแรก (พรรษาที่ ๑) ทรงประกาศพระธรรมจักร (ปวัตติตนสูตร) ในอิสิปตนะมิคาทายวัน โปรดให้พรหมทั้งหลาย ๑๘ โกฏิดื่มน้ำอมฤต (นิพพาน) แล้วทรงอาศัยนครพาราณสี เสด็จอยู่อิสิปตนะมิคทายวัน

(๒) ภายในพระพรรษาที่ ๒ ทรงอาศัยพระนครราชคฤห์ เสด็จอยู่ในพระวิหารเวฬุวัน

(๓) - (๔) ภายในพระพรรษาที่ ๓ และที่ ๔ ก็เสด็จอยู่ในพระวิหารเวฬุวัน เช่นกัน

(๕) ภายในพระพรรษาที่ ๕ ทรงอาศัยนครเวสาลี เสด็จอยู่ในกูฏาคารสาลา ใกล้ป่ามหาวัน

(๖) ภายในพระพรรษาที่ ๖ เสด็จอยู่ ณ ภูเขามังกุละ

(๗) ภายในพระพรรษาที่ ๗ เสด็จอยู่ ณ ภพน์ดาวดึงส์

(๘) ภายในพระพรรษาที่ ๘ ทรงอาศัยเมืองสุงสุมารคิรี ในภัคคะชนบท เสด็จอยู่ในเภสกพาวัน

(๙) ภายในพระพรรษาที่ ๙ เสด็จอยู่ ณ พระนครโกสัมพี

(๑๐) ภายในพระพรรษาที่ ๑๐ เสด็จอยู่ ณ ปาปาลิไลยกะ

(๑๑) ภายในพระพรรษาที่ ๑๑ เสด็จอยู่ ณ บ้านพราหมณ์ ใกล้หมู่บ้าน นาลา (พุทธคยา)

(๑๒) ภายในพระพรรษาที่ ๑๒ เสด็จอยู่ ณ เมืองเวรัญชา

(๑๓) ภายในพระพรรษาที่ ๑๓ เสด็จอยู่ ณ จาลิยบรรพต

(๑๔) ภายในพระพรรษาที่ ๑๔ เสด็จอยู่ในพระวิหารเชตวัน

(๑๕) ภายในพระพรรษาที่ ๑๕ เสด็จอยู่ ณ พระนครกบิลพัสดุ์

(๑๖) ภายในพระพรรษาที่ ๑๖ ทรงทรมานอาฬวกะยักษ์ โปรดให้สรรพสัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้ดื่มน้ำอมฤตแล้วเสด็จอยู่ ณ เมืองอาฬวี

(๑๗) ภายในพระพรรษาที่ ๑๗ เสด็จอยู่ ณ พระนครราชคฤห์นั่นเอง

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ ตรัง

ใบเสมาจำหลัก สมัยทวารวดี พุทธศตวรรษที่ ๑๒–๑๖

ภาพพระพุทธองค์ ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ มีพระอินทร์ พระพรหมอยู่ ๒ ข้าง ได้จากเมืองฟ้าแดดสูงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ ขนาดสูง ๑๑๐ ซม. กว้าง ๕๘ ซม.

(๑๘) ภายในพระพรรษาที่ ๑๘ เสด็จอยู่ ณ จาลิยบรรพตเช่นกัน

(๑๙) ภายในพระพรรษาที่ ๑๙ ก็เสด็จอยู่ ณ จาลิยบรรพตอีกเหมือนกัน

(๒๐) แต่ทว่า ภายในพระพรรษาที่ ๒๐ เสด็จอยู่อาศัยพระนครราชคฤห์ เช่นเคย

ตลอดเวลา ๒๐ พระพรรษา พระผู้มีพระภาคเจ้า มิได้เสด็จอยู่ประจำ ทรงพระสำราญ ณ สถานที่ใด ๆ ก็เสด็จไปประทับ ณ สถานที่นั้น ๆ ดังกล่าวมานี้

[ปัจฉิมโพธิกาล]

แต่ทว่า ภายหลังจาก (พระพรรษาที่ ๒๐) นั้นมา พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงใช้สถานที่ ๒ แห่งเป็นเสนาสนะที่เสด็จอยู่ประจำ เสนาสนะ ๒ แห่งไหน? คือ ; พระเชตวันวิหาร ๑ และปุพพาราม ๑ เพราะเหตุไร? เพราะตระกูลใหญ่ ๒ ตระกูลมีอุปการคุณมาก เพราะว่าพระบรมศาสดาทรงอิงอาศัยอุปการคุณของท่านอนาถบิณฑิกะเศรษฐี และนางวิสาขามหาอุบาสิกา จึงทรงใช้เสนาสนะ ๒ แห่งนั้นเป็นที่เสด็จอยู่ประจำ แม้ว่าจะเสด็จจาริกไป (ที่อื่น) ตลอดปีในฤดูกาล แต่ภายในพระพรรษาจะเสด็จอยู่ ณ เสนาสนะ ๒ แห่งนี้ แต่ว่า เมื่อเสด็จอยู่ดังกล่าวนี้ (ถ้า) ในตอนราตรีกาลเสด็จอยู่ในพระวิหารเชตวัน (ท่านอนาถบิณฑิกะเศรษฐีสร้างถวาย) ครั้นรุ่งขึ้น ก็มีหมู่พระภิกษุแวดล้อม เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในพระนครสาวัตถี ทางประตูพระนครด้านทิศใต้แล้วเสด็จออกทางประตูพระนครด้านทิศตะวันออก เสด็จไปทรงพักผ่อนกลางวัน (ทิวาวิหาร) ในปุพพาราม (นางวิสาขามหาอุบาสิกาสร้างถวาย) (และถ้า) ในตอนราตรีกาลเสด็จอยู่ในปุพพาราม ครั้นรุ่งขึ้น เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในพระนครสาวัตถีทางประตูพระนครด้านทิศตะวันออก แล้วเสด็จออกทางประตูพระนครด้านทิศใต้ เสด็จไปทรงพักผ่อนกลางวันในพระวิหารเชตวัน

แปลจาก

มโนรถปูรณี, ทุติยภาค, น. ๓๘ - ๓๙ และมธุรัตถวิลาสินี, น. ๖

มีกล่าวถึงไว้ ในธัมมปทัฏฐกถา (๖/๑๘๐-๒) ว่าพระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ตลอดไตรมาส เมืองสาเกตุ แปลจาก มโนรถปูรณี, ทุติยภาค, น. ๓๘ - ๓๙ และมธุรัตถวิลาสินี, น. ๖ แต่มิได้ระบุว่าเสด็จอยู่จำพระพรรษา และกล่าวถึงไว้ในมหาปรินิพพานสูตร (ที.ม. ๑๐/๑๑๘) ว่า ในพระพรรษาที่ ๔๕ ซึ่งเป็นพระพรรษาสุดท้ายนั้น เสด็จอยู่ ณ หมู่บ้านเวฬุวคาม ใกล้นครเวสาลี และทรงพระประชวรหนัก

การสร้างปราสาท ๓ องค์และทรงประลองศิลป

กล่าวกันว่า เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงเจริญพระชันษาได้ ๑๖ พระพรรษา พระราชาสุทโธทนะทรงพระดำริว่า เราจักให้สร้างปราสาทเป็นที่ประทับของพระโอรส จึงโปรดให้ประชุมบรรดานายช่างทั้งหลาย แล้วโปรดให้ทำพิธีปราบพื้นที่ (ให้สามารถรองรับ) สำหรับปราสาท ๙ ชั้นได้ตามฤกษ์นักษัตรที่กำหนดว่าดี แล้วโปรดให้สร้างปราสาท (ประจำฤดู) ขึ้น ๓ องค์ คือ ; ปราสาทสำหรับอยู่สุขสบายในฤดูเหมันตะ (หนาว) ๑ ปราสาทสำหรับอยู่สุขสบายในฤดูคิมหะ (ร้อน) ๑ ปราสาทสำหรับอยู่สุขสบายในฤดูวัสสานะ (ฝน) ๑

ปราสาทสำหรับอยู่สุขสบายในฤดูเหมันตะ (ฤดูหนาว) สร้างเป็นปราสาทมีพื้น ๙ ชั้น แต่ละชั้นสร้างไว้เตี้ย ๆ เพื่อต้องการให้ฤดูกาลเกิดความอบอุ่น ช่องประตูและหน้าต่างในปราสาทนั้นก็ทำให้มีบานปิดสนิทดีมิให้มีช่องมีรู ทั้งเขียนภาพจิตรกรรม ทำกองไฟ (เตาผิง?) ให้ลุกสว่างไว้ ณ ที่นั้น ๆ ด้วย และบนพื้นปราสาทองค์นี้ก็ปูลาดด้วยผ้ากัมพล อีกทั้งกั้นม่านแขวนเพดานและมีผ้านุ่งผ้าห่มกับทั้งผ้าโพก (สำหรับผลัดเปลี่ยน?) ไว้ด้วย กลางวันก็เปิดหน้าต่างไว้รับความอุ่น กลางคืนหน้าต่างปิด

ปราสาทสำหรับฤดูคิมหะ (ฤดูร้อน) สร้างเป็นปราสาท ๕ ชั้น แต่ละชั้นทำสูงและกว้างเพื่อให้รับฤดูกาลเกิดความเย็น ประตูและหน้าต่างไม่สู้ปิดสนิทนัก มีช่อง มีตาข่าย ภาพจิตรกรรมก็ทำเป็นดอกอุบล ดอกปทุมและดอกบัวบุณฑริกโดยเฉพาะ และในปราสาทองค์นี้ลาดพื้นด้วยผ้าทุกูลพัสตร์พร้อมทั้งกั้นม่าน แขวนเพดานและมีผ้านุ่งห่มกับทั้งผ้าโพกไว้ด้วย และ ณ ที่ตรงใกล้หน้าต่างในปราสาทองค์นี้ ตั้งตุ่มน้ำบรรจุน้ำเต็ม ผิวน้ำปกคลุมด้วยบัวนิลุบลเป็นต้น ณ สถานที่นั้น ๆ ทำเครื่องไขน้ำให้เป็นทางสายน้ำไหลออกเหมือนอย่างเมื่อฝนตก ภายในปราสาท วางอ่างใส่โคลนไว้ ณ ที่นั้น ๆ แล้วปลูกบัวเบญจพรรณไว้ในอ่างนั้น ๆ ตอนเหนือหลังคาปราสาทก็ผูกหนังกระบือแห้งรัดไว้ด้วยสายยนตร์ดึงแผ่นหินขึ้นไปไว้ถึงระดับหลังคา ทำให้เป็นทางสายน้ำไหลออกเหมือนเวลามีฝนตก เสียง (สายน้ำไหล) ดุจดังฟ้าร้อง อนึ่ง ประตูและหน้าต่างในปราสาทองค์นี้ กลางวันปิดไว้ ต่อกลางคืนจึงเปิดออก

ปราสาทสำหรับฤดูวัสสานะ (ฤดูฝน) สร้างเป็นปราสาท ๗ ชั้น แต่พื้นในปราสาทองค์นี้ทำไว้มิให้สูงเกินไปและมิให้มีช่องเปิดได้กว้างนัก เพื่อต้องการให้รับฤดูอากาศได้ทั้งสองฤดู ประตูและหน้าต่างบางช่องก็ทำให้ปิดสนิท บางช่องก็ทำให้เปิดไว้ แม้จิตรกรรมในปราสาทองค์

นั้นในที่บางแห่งก็ทำเป็นรูปกองไฟลุกโชติช่วง ในที่บางแห่งก็ทำเป็นชาตะสระ (รูปสระน้ำเกิดเองโดยธรรมชาติ) อนึ่ง ในปราสาทองค์นี้ เครื่องตกแต่งภายในเป็นต้นว่า เครื่องลาดปูพื้นเป็นต้น ทำผสมกัน ทั้งปูด้วยผ้ากัมพลและผ้าทุกูลพัสตร์ ประตูและหน้าต่าง บางช่องก็เปิดกลางคืนปิดกลางวัน บางช่องก็เปิดกลางวันปิดกลางคืน

ปราสาททั้ง ๓ องค์นี้ มีระดับสูงเท่ากัน แต่ชั้นพื้นภายในต่างกัน

เมื่อการสร้างปราสาทเสร็จเรียบร้อยอย่างนี้แล้ว พระราชาก็ทรงพระดำริว่า โอรสของเราเจริญวัยแล้ว เราจะให้ยก (เศวต) ฉัตรมอบสิริราชสมบัติให้แก่โอรสของเรา ครั้นทรงพระดำริแล้วจึงทรงส่งสาส์นไปถึงบรรดาเจ้าศากยะทั้งหลายว่า "โอรสของเราทรงเจริญวัยแล้ว เราจักประดิษฐานโอรสนั้นในราชสมบัติ ขอให้เจ้าศากยะทั้งปวงจงส่งพระธิดาที่เจริญวัยในเคหะของตน ๆ มายังเคหะ (ของเรา) นี้" เจ้าศากยะทั้งหลายเหล่านั้นได้ฟังสาส์นแล้วก็พูดกันว่า "พระกุมารประกอบด้วยรูปสมบัติควรแก่การดูชมแต่อย่างเดียว ไม่รู้ศิลปไร ๆ คงจักไม่สามารถเลี้ยงดูพระชายาได้ พวกเราจักไม่ให้ธิดาของเรา" พระราชาได้ทรงสดับข่าวนั้นจึงเสด็จไปยังสำนักของพระโอรส แล้วตรัสแจ้งข่าวนั้นให้ทรงทราบ พระโพธิสัตว์จึงกราบทูลว่า "ข้าพระองค์จะควรแสดงศิลปอะไรพะย่ะค่ะ?" พระราชาตรัสว่า "ลูกควรจะยกสหัสสถามธนู (ธนูที่ต้องขึ้นสายด้วยกำลังของบุรุษหนึ่งพันคน)" พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า "ถ้ากระนั้น โปรดให้นำสหัสสถามธนูนั้นมาเถิดพะย่ะค่ะ" พระราชาก็โปรดให้นำมาพระราชทาน บุรุษหนึ่งพันคนก็ขึ้นสายธนู และบุรุษ (อีก) หนึ่งพันคนก็ลดสายธนู พระมหาบุรุษโปรดให้นำธนูมาแล้วประทับนั่งอยู่บนบัลลังก์อย่างนั้น ทรงสอดสายธนูไว้ในนิ้วพระบาท แล้วทรงโก่งธนูมาด้วยนิ้วพระบาทนั่นเอง พระหัตถ์ซ้ายทรงถือคันธนู พระหัตถ์ขวาก็ทรงดึงประลองสาย (ด้วยเสียงประลองสายนั้น) ทั่วทั้งพระนครมีอาการประดุจโลดลอยขึ้น เมื่อมีผู้ถามกันว่า "นั่นเสียงอะไร?" ชาวเมืองก็ตอบกันว่า "เสียงฟ้าร้อง" ครั้นแล้วชาวเมืองอีกพวกหนึ่งก็พูดขึ้นว่า "พวกท่านไม่รู้เรื่องหรอก นั่นมิใช่เสียงฟ้าร้อง นั่นเป็นเสียงประลองสายธนูของพระกุมารผู้อังคีรสซึ่งทรงโก่งสหัสสถามธนูประลองสาย" เพียงเท่านั้น บรรดาเจ้าศากยะทั้งหลายต่างก็ตื่นเต้นใจ พระมหาบุรุษจึงกราบทูลว่า "ข้าพระองค์ควรทำอะไรอีก?" พระราชาตรัสว่า "ควรยิงแผ่นเหล็กหนาประมาณ ๘ องคุลีให้ทะลุด้วยลูกธนู" พระมหาบุรุษก็ทรงยิงแผ่นเหล็กหนาประมาณ ๘ องคุลีนั้นทะลุ แล้วกราบทูลว่า "ข้าพระองค์ควรทำอะไรอีก?" พระราชาตรัสว่า "ควรยิงแผ่นกระดานไม้ประดู่หนา ๔ องคุลีให้ทะลุ" พระมหาบุรุษก็ทรงยิงแผ่นกระดานไม้ประดู่หนา ๔ องคุลีนั้นทะลุ แล้วกราบทูลว่า "ข้าพระองค์ควรทำอะไรอีก?" พระราชาตรัสว่า "ควรยิงแผ่นกระดานไม้มะเดื่อหนา ๑ คืบ" พระมหาบุรุษก็ทรงยิงแผ่นกระดานไม้มะเดื่อหนา ๑ คืบนั้นทะลุ แล้วกราบทูลว่า "ข้าพระองค์ควรทำอะไรอีก?" พระราชาตรัสว่า

"ควรยิงแผ่นกระดาน ๑๐๐ แผ่นที่ผูกติดกันไว้ในเครื่องยนตร์ (กำลังหมุน)" พระมหาบุรุษก็ทรงยิงแผ่นกระดานแม้ทั้ง ๑๐๐ แผ่นที่กำลังหมุนนั้นทะลุ แล้วกราบทูลว่า "ข้าพระองค์ควรทำอะไรอีก?" พระราชาตรัสว่า "ควรยิงแผ่นหนังกระบือตากแห้งที่ซ้อนกันไว้ ๖๐ แผ่น" พระมหาบุรุษก็ทรงยิงหนังกระบือตากแห้งที่ซ้อนกันไว้ ๖๐ แผ่นนั้นทะลุ แล้วกราบทูลว่า "ข้าพระองค์ควรทำอะไรอีก?" แต่นั้นประชาชนก็ทูลให้ทรงยิงเกวียนบรรทุกทรายเป็นต้น พระมหาสัตว์ก็ทรงยิงเกวียนบรรทุกทรายบ้าง เกวียนบรรทุกใบไม้บ้าง แล้วให้ลูกธนูแล่นเลยลงไปในน้ำประมาณ ๑ อุสภะ และแล่นขึ้นบนบกประมาณ ๘ อุสภะ ครั้นแล้วประชาชนก็พากันกราบทูลพระองค์ว่า "คราวนี้ ควรยิงขนเนื้อทรายโดยตั้งเป้าหมายด้วยผลมะเขือ" พระมหาสัตว์ก็ตรัสว่า "ถ้าเช่นนั้น ให้เขาเอาไปผูกไว้" พระราชาตรัสว่า "จงยิงตามเสียงเถิด" แล้วตรัสให้เลื่อน (เป้า) ห่างออกไปข้างหน้า รับสั่งว่า "จงยิงห่างออกไปกึ่งโยชน์" แล้วตรัสให้เลื่อน (เป้า) ออกไปข้างหน้า รับสั่งว่า "จงยิงออกไป ๑ โยชน์" พระมหาสัตว์ก็ตรัสสั่งให้ผูก (เป้า) ไว้ ครั้นให้เขาผูกเป้าไว้ไกล ณ ที่สุดโยชน์หนึ่ง โดยมีผลมะเขือเป็นที่หมายแล้ว ก็ทรงยิงลูกธนูไปในทิศทั้งหลายอันปกคลุมด้วยก้อนเมฆในท่ามกลางความมืดยามราตรีกาล ลูกศรก็แล่นไปผ่าขนทรายอยู่ไกลในที่สุดโยชน์หนึ่งแล้วแล่นลงดินไป และมิใช่แต่เพียงเท่านี้ แต่ในวันนั้น พระมหาสัตว์ได้ทรงแสดงศิลปทุกประการในโลกที่กำลังหมุนวนอยู่นี้ เจ้าศากยะทั้งหลาย (ได้เห็นแล้ว) ต่างพากันประดับตกแต่งธิดาของตน ๆ ส่งมาถวาย ได้ทำหน้าที่เป็นสตรีนาฏศิลป์ถึง ๔๐,๐๐๐ คน พระมหาบุรุษเสด็จประทับอยู่ในปราสาท ๓ องค์ ประดุจดังเทวดา

ชาวดุริยดนตรี (ทั้งหลายในปราสาททั้งสาม) ก็ล้วนแต่สตรี ไม่มีบุรุษเจือปน ทุกตำแหน่งหน้าที่ไม่มีบุรุษเลย แม้แต่พนักงานรักษาพระทวารก็เป็นผู้หญิงทั้งนั้น พนักงานสรงสนานเป็นต้นก็ล้วนแต่สตรี กล่าวกันว่า พระราชาทรงดำริว่า ผู้เสวยสุขสมบัติด้วยอิสริยยศเห็นปานนั้น ได้เห็นบุรุษแล้ว จะเกิดปริสงกา (ความรังเกียจ) ขออย่าให้ปริสงกานั้นมีแก่โอรสของเราเลย จึงทรงตั้งล้วนแต่สตรีทั้งนั้นทำหน้าที่ทุกอย่าง(๑)

---

(๑). อ. ติก. ๒๐/๑๘๔, มโนรถปูรณี, ทุติยภาค, น. ๑๖๒ - ๑๖๖

กาพฺทายิตฺเถรสฺส มคฺคคมนวณฺณนา คาถา[๑]
ในคัมภีร์ชินมหานิทานกถา

คาถาพรรณนาการเดินทางไปนครกบิลพัสดุ์
ของ
พระกาฬุทายีเถระ
คำแปลภาษาไทย ของ ธนิต อยู่โพธิ์

โส สาธุ เทวาติ รญฺโญ สาสนํ อาทาย ราชคหํ คนฺตฺวา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สทฺธึ ปุริสสหสฺเสน อรหตฺตํ ปตฺวา เอหิภิกฺขุภาเว ปพฺพชิ ฯ กาฬุทายิตฺเถรสฺส อาคตทิวสโต สตฺตฏฺฐทิวสา วีติวตฺตา ฯ โส อติกฺกนฺโต เหมนฺโต วสนฺตสมโย อนุปฺปตฺโต มนุสฺเสหิ สสฺสานิ อุทฺธริตฺวา สมฺมุขสมฺมุขฏฺฐาเน หิ มคฺคา ทินฺนา หิริตติณสญฺฉนฺนา ปถวี สุปุปฺผิตา วนสณฺฑา ปฏิปชฺชนกฺขโม มคฺโค กาโล ทสพลสฺส ญาติสงฺคหํ กาตุนฺติ จินฺเตตฺวา ผคฺคุณปุณฺณมาสิยํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ภควโต กุลนครํ คมนตฺถาย คมนวณฺณํ วณฺเณนฺโต จตุสฏฺฐิมตฺตา คาถาโย อภาสิ

กาฬุทายีอำมาตย์นั้น ทูลรับว่า "สาธุ เทวะ" แล้วจำทูลพระราชสาส์น พากันไปนครราชคฤห์ ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระบรมศาสดาแล้ว บรรลุพระอรหัตต์พร้อมทั้งบุรุษ (บริวาร) ๑,๐๐๐ คน แล้วบวชด้วยเอหิภิกขุภาวะ ตั้งแต่วันพระกาฬุทายีเถระมาถึง ล่วงไป 7-8 วันแล้ว ท่านพระกาฬุทายีเถระจึงดำริว่า ฤดูเหมันต์ก็ผ่านพ้นไปแล้ว วัสสันตสมัยกำลังมาถึง อันที่จริงพวกมนุษย์ทั้งหลายก็ถอนข้าวกล้าเปิดทางให้เดินไปได้ในที่จะผ่านไปเฉพาะหน้า ๆ อยู่แล้ว พื้นดินก็ปกคลุมด้วยต้นหญ้าเขียวชะอุ่ม ป่าไม้ก็ออกดอกบานงาม มรรคาก็เหมาะแก่การเดินทาง เป็นเวลาสมควรที่พระบรมทศพลจะทรงทำการสงเคราะห์พระญาติ ครั้นคิดแล้ว ก็เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าในวันเพ็ญเดือนผัคคุณ (เดือน ๔) เมื่อจะทูลพรรณนาคุณในการเสด็จดำเนินไปสู่นครแห่งราชตระกูลของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงกล่าวเป็นคาถาประมาณ ๖๔ คาถา (ดังต่อไปนี้) :-

(๑) องฺคาริโน" ทานิ ทุมา ภทนฺเต ผเลสิโน ฉทนํ วิปฺปหาย เต อจฺจิมนฺโตว ปภาสยนฺติ สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.	(๑) ณ กาลบัดนี้ ต้นไม้ทั้งหลายมีดอกและใบประดุจสีถ่านเพลิง กำลังทิ้งใบ จะผลิตผล ต้นไม้เหล่านั้นดูสว่างไสวปานประหนึ่งเปลวเพลิง ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส[๒] ถึงเวลาเสด็จดำเนินไปแล้ว พระเจ้าข้า[๓]

---

๑. ดู - มธุรัตฺถวิลาสินี, อรรถกถาพุทธวงศ์, ฉบับภูมิพโลภิกขุ, หน้า ๔๔ - ๕๙

๒. ปรมตฺถทีปนี เถรคาถาอฏฺฐกถา กล่าวแก้ว่า "ผู้มีส่วนแห่งอรรถรส เป็นต้น โดยหมายถึงธรรมรสด้วย" และว่าบาลี "ภคีรถานํ" ก็มี อธิบายว่า ราชาพระองค์แรก มีพระนามว่า ภคีรถ และพวกเจ้าสากิยะเกิดในวงศ์ของพระราชาภคีรถนั้น จึงมีพระนามว่า ภคีรถา

๓. ภทนฺเต มีในคาถาต้นแห่งเดียว แต่ผู้แปลได้เติมคำแปล "พระเจ้าข้า" ไว้ทุกคาถา

(๒) ทุมา วิจิตฺตา สุวิราชมานา
รตฺตงฺกุเรหิว ปลฺลเวหิ
รตนุชฺชลมณฺฑปสนฺนิภาสา
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๒) ต้นไม้ทั้งหลายงามวิจิตร สะพรั่งด้วยหน่อแดง ๆ และใบอ่อนทั้งหลาย คล้ายกับมณฑปที่แวววาวด้วยรัตนะ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๓) สุปุปฺผิตคฺคา กุสุเมหิ ภูสิตา
มนุญฺญภูตา สุจิ สาธุคนฺธา
รุกฺขา วิโรจนฺติ อุโภสุ ปสฺเสสุ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๓) ต้นไม้ทั้งหลาย ประดับด้วยดอก มียอดบานงาม ส่งกลิ่นหอมสะอาด เป็นที่เจริญใจ งามสะพรั่งอยู่ 2 ข้างทาง ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๔) ผเลหิ' เนเกหิ สมิทฺธิภูตา
วิจิตฺตรุกฺขา อุภโต วิกาเส
ขุทฺทํ ปิปาสปิ วิโนทยนฺติ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๔) ต้นไม้ที่งามวิจิตร ผลิตผลมากมาย กลาดเกลื่อนทั้งสองข้างทางจะช่วยบรรเทาความหิว อีกทั้งความกระหายได้ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๕) วิจิตฺตมาลา สุจิปลฺลเวหิ
สุสณฺฐิตา โมรกลาปสนฺนิภา
รุกฺขา วิโรจนฺติ อุโภสุ ปสฺเสสุ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๕) ต้นไม้ทั้งหลาย มีดอกงามวิจิตร ประกอบด้วยใบอ่อนสะอาด ตาระดาดเป็นอย่างดี ปานประหนึ่งกำหางนกยูง แพรวพราวทั้งสองข้างทาง ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๖) วิราชมานา ผลปลฺลเวหิ
สุสชฺชิตา วาสนิวาสภูตา
โตเสนฺติ อทฺธานกิลนฺตสตฺเต
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๖) ต้นไม้ทั้งหลายระย้าระยับด้วยลูกและใบ ธรรมชาติตกแต่งไว้เป็นอย่างดี เป็นที่พักและที่อยู่อาศัยได้ ช่วยให้ปวงสัตว์ที่เหน็ดเหนื่อยในการเดินทางไกลได้สดชื่น ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๗) สุปุปฺผิตคฺคา วนคุมฺพนิสฺสิตา
ลตา อเนกา สุวิราชมานา
โตเสนฺติ สตฺเต มณิมณฺฑปาว
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๗) บรรดาเครือเขาที่เกาะอยู่ตามพุ่มไม้ในป่า ต่างชูยอดบานงาม มีมากมาย งามแพรวพราย ดุจมณฑปแก้วมณี พาให้สัตว์ทั้งหลายเบิกบานใจ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๘) ลตา ปเนกา ทุมนิสฺสิตา ว
ปิเยหิ สทฺธึ สหิตาว ธุวํ
ปโลภยนฺติห สุคนฺธคนฺธา
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๘) อนึ่งเล่า เครือเขามากมายที่เกาะอยู่กับต้นไม้นั้นน่ะ ส่งกลิ่นหอมหวนเล้าโลมใจอยู่ในป่านั้นเป็นเนืองนิตย์ เสมือนผู้อยู่ร่วมกับคนรักทั้งหลาย ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๙) วิจิตฺตนีลาทิมนุญฺญวณฺณา
ทิชา สมนฺตามภิกูชฺชมานา
โตเสนฺติ มญฺชุสฺสรภารตีหิ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๙) มวลวิหคทั้งหลาย มีสีงามวิจิตรเป็นที่เจริญใจ เช่นสีเขียวเป็นต้น ต่างคูขันอยู่โดยรอบ ทำให้เบิกบานใจด้วยเสียงและภาษาอันไพเราะ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๑๐) มิคา จ นานา สุวิราชมานา
อุตุงฺคกณฺณา จ มนุญฺญเนตฺตา
ทิสา สมนฺตามภิธาวยนฺติ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๑๐) อนึ่ง, ฝูงเนื้อทั้งหลายนานาพรรณ หมดจดแจ่มใส ใบหูตั้ง หน่วยตางาม วิ่งโลดแล่นไปรอบ ๆ ในทิศทั้งหลาย ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๑๑) มนุญฺญภูตา จ มหี สมนฺตา
วิราชมานา หริตา จ สทฺทลา
สุปุปฺผรุกฺขา มาลินีวลงฺกตา
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๑๑) อีกทั้งพื้นดินโดยรอบ ๆ ก็เป็นที่พึงใจ สดใส และปกคลุมด้วยหญ้าเขียวขจี ต้นไม้ทั้งหลายมีดอกงาม ประดุจหญิงสาวที่ตกแต่งประดับประดาแล้ว ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๑๒) สุสชฺชิตา มุตฺตมยา ว วาลุกา
สุสณฺฐิตา จารุ สุผุสฺสทาตา
วิโรจยนฺเต วา ทิสา สมนฺตา
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๑๒) ทรายทั้งหลาย ประดุจทำด้วยแก้วมุกดาเกลี่ยไว้อย่างดี ลาดไว้อย่างดี งาม ให้สัมผัสสบาย แพรวพรายไปทั่วทิศโดยรอบ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๑๓) สมํ สุผุสฺสํ สุจิภูมิภาคํ
มนุญฺญปุปฺโผทยคนฺธวาสิตํ
วิราชมานํ สุจิมญฺชสํ สุภํ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๑๓) พื้นภูมิภาคสะอาดสะอ้าน ราบเรียบ สัมผัสสบาย อบอวลด้วยกลิ่นหอมเกิดจากดอกไม้ที่เจริญใจ วิถีทางเดินก็สะอาดเตียนโล่งงดงาม ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๑๔) สุสญฺชิตนนฺทนกานนวฺ
วิจิตฺตนานาทฺมสณฺฑมณฺฑิตํ
สุคนฺธภูตํ ปวนํ สุรมฺมํ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๑๔) ป่าใหญ่ ก็ประดับด้วยมวลไม้นานาพรรณตระการตา ป่านประหนึ่งป่านันทวันที่จัดสรรค์ไว้เป็นอย่างดี ส่งกลิ่นหอมเป็นที่รื่นรมย์ใจ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๑๕) สรา วิจิตฺตา วิวิธา มโนรมา
สุสชฺชิตา ปงฺกชปุณฺฑริกา
ปสนฺนสีโตทกจารุสุปุณฺณา
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๑๕) สระน้ำทั้งหลาย งามวิจิตร ต่างชนิด เป็นที่รื่นรมย์ใจ มีดอกบัวบุณฑริกที่ธรรมชาติแต่งไว้เป็นอย่างดี เต็มเปี่ยมด้วยน้ำเย็นใสสะอาด ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๑๖) สุผุลฺลนานาวิวิธปงฺกเชหิ
วิราชมานา สุจิสาธุคนฺธา
ปโมทยนฺเต วนรามวานํ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๑๖) สระน้ำทั้งหลาย งามสะพรั่งด้วยดอกบัวต่าง ๆ นานาพรรณบานงาม มีกลิ่นสะอาดดี ทำให้แนวป่าเกิดความบันเทิงใจแก่มวลมนุษย์และทวยเทพ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๑๗) สุผุลฺลปงฺเกรุหสนฺนิสฺสิตา
หิชา สมนฺตา อภินาทยนฺตา
โมทนฺติ ภริยาหิ สมงฺคิโน
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๑๗) นกผู้ทั้งหลาย พร้อมด้วยนกเมียทั้งมวล จับเจ่าอยู่บนดอกบัวที่กำลังบานงาม ต่างร่วมกันคูขัน บันเทิงใจ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๑๘) สุผุลฺลปุปฺเผหิ รชํ คเหตฺวา
อลิ วิธาวนฺติ วิกูชมานา
มธุมฺหิ คนฺโธ วิทิสํ ปวายติ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๑๘) แมลงภู่ผึ้งทั้งหลาย พากันมาเอาละอองจากดอกไม้ที่บานงาม ส่งเสียงกระหึ่มร้องแล้วบินไป กลิ่นหอมในน้ำหวานก็ฟุ้งไปทั่วทิศ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๑๙) ปภินฺทนาทา มทวารณา จ
คิริมฺหิ ธาวนฺติ วาริธารา
สวนฺติ นชฺโช สุวิราชิตา จ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๒๐) คิวํ สมนฺตา ว ปทิสฺสมานา
มยูรคีวา อินฺทนีลวณฺณา
ทิสา คชินฺทาว วิโรจยนฺติ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๒๑) มยูรสงฺฆา คิริมุทฺธนสฺมึ
นจฺจนฺติ นารีหิ สมงฺคิภูตา
กุชฺชนฺติ นานามธุรสฺสเรหิ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๒๒) สุวาทิกาเนกทิชา มนุญฺญา
วิจิตฺรปตฺเตหิ วิโรจมานา
คิริมฺหิ รตฺวา อภินาทยนฺติ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๒๓) สุผุลฺลปุปฺผกรมาภิกิณฺณา
สุคนฺธนานาทลสงฺกตา จ
คิรี วิโรจนฺติ ทิสํ สมนฺตา
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๒๔) ชลาสยาเนกสุคนฺธนานา
สุรนนฺทอุยฺยานชลาสยา ว
สวนฺติ นชฺโช สุวิราชมานา
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๒๕) วิจิตฺรติตฺเถหิ สมลงฺกตา
มนุญฺญนานามิคปกฺขิวาสา
นชฺโช วิโรจนฺติ สุสนฺทมานา
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๒๖) อุโภสุ ปสฺเสสุ ชลาสเยสุ
สุปุปฺผิตจารุสุคนฺธรุกฺขา
วิภูสิตคฺคา สุรสุนฺทรีว
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๒๗) สุคนฺธนานาทุมชาลกิณฺณํ
วนํ วิจิตฺรํ สุรนนฺทนว
มโนภิรามํ สตตํ ยตีนํ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๑๙) อนึ่ง ช้างที่ตกมันทั้งหลาย ก็ซับมันคำรนร้อง โลดแล่นอยู่บนภูเขา อีกทั้งกระแสน้ำทั้งหลายก็พรายพร่างหลั่งไหลลงสู่แม่น้ำทั้งหลาย ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๒๐) นกยูงซึ่งมีคอสีงามดุจแก้วอินทนิล ก็ชูคอไปรอบ ๆ ดุจพญาช้าง (ชูงวง) ทำให้ทิศทั้งหลาย งดงามไพโรจน์ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๒๑) ฝูงนกยูงผู้ พร้อมด้วยนกยูงเมียทั้งหลาย ฟ้อนรำกันอยู่บนยอดเขา คูขันด้วยสำเนียงไพเราะต่าง ๆ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๒๒) นกทั้งหลายมากมาย มีนกแขกเต้าเป็นต้น งดงามแพรวพราวด้วยขนปีกสีแปลก ๆ จับเจ่าคูขันก้องอยู่บนภูเขา ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๒๓) ภูเขาทั้งหลายเกลื่อนกลาดด้วยมวลไม้มีดอกบานงาม และประดับด้วยกลีบต่าง ๆ มีกลิ่นหอม รุ่งเรืองไปทั่วทิศ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๒๔) มีชลาลัย (ทะเลสาบ) ต่าง ๆ ส่งกลิ่นหอมอยู่มากมาย ปานประหนึ่งชลาลัยในอุทยานนันทวันของทวยเทพ ต่างไหลแพรวพร่างลงไปสู่แม่น้ำทั้งหลาย ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๒๕) แม่น้ำทั้งหลาย เป็นที่อยู่อาศัยของมฤคและปักษี ตกแต่งไว้อย่างดีด้วยท่าน้ำงามแปลก ๆ หลั่งไหลพรายพร่าง ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๒๖) ณ ที่ใกล้ชลาลัยทั้งสองข้างทาง มีต้นไม้ผลิตดอกบานงาม ส่งกลิ่นหอมฟุ้ง ยอดบานไสว ดุจนางเทพธิดาทั้งหลาย ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๒๗) ป่าไม้ก็ดาระดาดดุจตาข่าย ด้วยต้นไม้มีกลิ่นหอม ตระการตา เป็นสถานรื่นรมย์ใจยิ่งอยู่เป็นนิตย์ ของบรรดาท่านผู้มีความเพียร ดุจสวนนันทวันของทวยเทพ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๒๘) สมฺปนฺนนานาสุจิอนฺนปานา
สพฺยญฺชนา สาธุรเสน ยุตฺตา
ปเถสุ คาเม สุลภา มนุญฺญา
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๒๘) ข้าวและน้ำสะอาดต่าง ๆ มีอยู่พร้อม อีกทั้งกับข้าวประกอบด้วยรสอร่อย ถูกใจ ก็หาได้ง่ายในหนทางในหมู่บ้าน ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๒๙) วิสุทฺธรสทฺธาทิคุเณหิ ยุตฺตา
สมฺพุทฺธราชํ อภิปฏฺฐยนฺตา
พหู หิ สพฺเพว ชนา สมนฺตา
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๒๙) เป็นความจริง ประชาชนทั้งหลายมากมาย โดยทั่วไปทุกถ้วนหน้าเป็นผู้ประกอบด้วยคุณธรรม มีศรัทธา เป็นต้นอย่างบริสุทธิ์ ต่างมุ่งมาตรปรารถนาจะได้เห็นพระราชาผู้สัมพุทธะ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๓๐) วิจิตฺรอารามสุโปกฺขรณฺญา
วิจิตฺรนานาปทุเมหิ สญฺฉนฺนา
ภิเสหิ ขีรํว รสํ ปวายติ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๓๐) อุทยานตระการตาและสระโบกขรณีสวยงามปกคลุมด้วยปทุมงามวิจิตรนานาพรรณ รสก็ฟุ้งไปจากดอกบัวประดุจน้ำนม ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๓๑) วิราชิตา อาสิ มหี สมนฺตา
วิจิตฺตวณฺณา กุสุมาภิสญฺฉนฺนา
รตฺตินฺทิโคเปหิ อลงฺกตาว
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๓๑) พื้นแผ่นดินโดยรอบก็เตียนราบ มีสีสรรค์ตระการตาเกลื่อนกลาดด้วยดอกไม้ ประดุจประดับไว้ด้วยแมลงค่อมทองยามราตรี ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๓๒) วิจิตฺตนานาฉทเนนลงฺกตา
มนุญฺญรุกฺขา อุภโต วิกาเส
สมุคฺคตา ฉตฺตสมูหชาภูตา
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๓๒) ต้นไม้ที่เจริญใจ ประดับด้วยใบงามวิจิตรต่าง ๆ สี สูงระหง เป็นพุ่มฉัตร ดอกบานสะพรั่งทั้งสองข้างทาง ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๓๓) วิจิตฺตนีลพฺภมิวายตํ วนํ
สุรินฺทโลเก อิว นนฺทนํ วนํ
สพฺพุตุกํ สาธุสุคนฺธปุปฺผิ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๓๓) ป่ากว้างขวาง ดูดังก้อนเมฆสีนิลงามตระการตา มีดอกไม้ส่งกลิ่นหอมหวนทุกฤดูกาล ป่านประหนึ่งนันทวันในโลกของพระองค์ผู้จอมทวยเทพ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๓๔) สุฏฺฐมญฺชสา โยชนโยชเน กตา
สุภิกฺขคามา สุลภา มนุญฺญา
ชนาภิกิญฺญา สุลภนฺนปานา
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๓๔) หนทางก็ทำไว้เป็นอย่างดีทุก ๆ โยชน์ หมู่บ้านที่มีภิกษาดี ก็หาได้ง่าย เป็นที่เจริญใจ คลาคล่ำด้วยฝูงชน หาข้าวและน้ำได้ง่าย ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๓๕) ปหูตฉายุทกรมฺมภูตา
นิวาสนสพฺพสุขปฺปทาตา
วิสาลสาลา จ สภา พหู จ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๓๕) มีศาลา (ที่พัก) กว้างขวาง และมีสภา (ที่ประชุม) หลายแห่ง เป็นสถานที่รื่นรมย์มีร่มเงาและน้ำท่าเพียงพอ เป็นที่พักอาศัยและเพิ่มพูนความสุขสบายทุกอย่าง ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๓๖) วิจิตฺตนานาทุมสณฺฑมณฺฑิตา
มนุญฺญอุยฺยานสุโปกฺขรณฺญา
สุมาปิตา สาธุสุคนฺธคนฺธา
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๓๖) มีสระโบกขรณีงดงามในอุทยานสถานจำเริญใจ ประดับด้วยป่าไม้ต่าง ๆ ตระการตา สร้างสรรค์ไว้อย่างงาม ส่งกลิ่นหวลหอมเป็นอย่างดี ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๓๗) วาโต มุทุสีตลสาธุรูโป
นภา จ อพฺภวิคตา สมนฺตา
ทิสา จ สพฺพาปิ วิโรจยนฺติ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๓๗) ลมก็มีสภาพอ่อนเย็นสบายดี และท้องฟ้าก็ปราศจากเมฆโดยทั่วไป อีกทั้งทิศทั้งหลายก็ไพโรจน์ไปทั่วทุกทิศ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๓๘) ปเต รโชนุคฺคมนพฺภเมว
รตฺตี ปวสฺสนฺติ มนฺทวุฏฺฐิโย
นเภ จ สุริโย มุทุรสิตาโป
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๓๘) เมล็ดฝนอ่อน ๆ ก็ตกลงมาในยามราตรี (ระงับ) ฝุ่นธุลีในหนทางดุจเมฆมิให้ฟุ้งขึ้น อีกทั้งดวงสุริยะในท้องฟ้า ก็มีความร้อนจากรัศมีแต่เพียงอ่อน ๆ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๓๙) มทปฺปหาโหฺหา มทหตฺถิสงฺฆา
กเรณุสงฺเฆหิ สุมานสา ทีฆา
ทิสาสุ ธาวนฺติ จ ตหึ วิลิยนฺวา
(มหึ สมนฺตา กุสุเมหิ ลงฺกตา
วิโรจิ สพฺพงฺคสุมาลินีวา)[๑]
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๓๙) ฝูงช้างพลายที่ตกมัน เมามันมาก มีใจดีละเลิงเล่นอยู่กับหมู่ช้างพังโลดแล่นไปหลบซ่อน ณ ที่นั้น ๆ ในทิศทั้งหลาย (พื้นดินโดยรอบ ก็ประดับด้วยดอกไม้เรืองระยับดุจหญิงสาวทึ่งดงามทั่วสรรพางค์)[๑] ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๔๐) โกญฺจนฺติ หตฺถีปิ มเทน มตฺตา
วิจิตฺตมิว ทิชา สมนฺตา
กโรนฺติ นาทํ ปวเน สุรมฺเม
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๔๐) อนึ่ง ช้างทั้งหลายที่ตกมันด้วยความเมามัน ต่างคำรนร้องก้องโกญจนาท ปักษีชาติที่งามวิจิตร ก็ทำเสียงบันลือร้องอยู่โดยรอบในป่าใหญ่ เป็นสถานที่รื่นรมย์ใจเป็นอันดี ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๔๑) ปถญฺจ สพฺพํ ปฏิปชฺชนฺตุมฺหํ
อิทฺธญฺจ รฏฺฐํ สธนํ สโภคํ
สพฺพตฺถกํ สพฺพสุขปฺปทานํ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๔๑) อนึ่ง ทางเดินก็เหมาะที่จะเสด็จดำเนินได้ตลอดไป และแว่นแคว้น (ที่เสด็จผ่าน) ก็มั่งคั่ง มีทรัพย์มีโภคะเพิ่มพูนความสุขสบายทุกอย่าง ทุกฤดูกาล ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๔๒) วนญฺจ สพฺพํ สุวิจิตฺตรูปํ
สุมาปิตํ นนฺทนกานนว
ยตีน ปีติ สตตํ ชเนติ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๔๒) และป่าไม้ทุกแห่งก็มีสภาพงดงามตระการตา สร้างสรรค์ไว้อย่างดี ประดุจป่านันทนวัน ก่อให้เกิดปีติแก่ผู้มีความเพียรทั้งหลายเป็นเนืองนิตย์ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๔๓) อลงฺกตํ เทวปุรํ ว รมฺมํ
กปิลวตฺถุ อิตินามเธยฺยํ
ทุรูนิ นครํ อิว สสิรีกํ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๔๓) พระนครที่มีนามขนานว่า กบิลวัตถุ ก็ประดับตกแต่งไว้แล้ว เป็นที่น่ารื่นรมย์ปานประหนึ่งเทพนคร ประกอบด้วยสิริ ประดุจนครของชนชาวกุรุ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๔๔) มนุญฺญอุทฺธาลวิจิตฺตรูปี
สุผุลฺลปทุมุปฺปลสณฺฑมณฺฑิตา
วิจิตฺตปริกฺขาหิ ปุรํ สุรมฺมา
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๔๔) บุรี (กบิลวัตถุ) มีสภาพตระการตาด้วยป้อมอันงามสง่า เป็นที่รื่นรมย์ดี ด้วยคูเมืองงามตระการ ประดับด้วยป่าดอกปทุมและดอกอุบลบานงาม ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

---

๑. ความในวงเล็บนี้ เกินคาถา

(๔๕) วิจิตฺตปาการโตรณญฺจ
สุภงฺคณ์ เทวนิวาสภูต์
มนุญฺญวีถึ สุรโลกสนฺนิภ์
สมโย มหาวีร ภคี รสาน์.

(๔๕) อนึ่ง (พระนครกปิลวัตถุ) มีกำแพงและเสาระเนียดตระการตา มีพระลานงาม เป็นที่อยู่อาศัยของ (สมมติ) เทพ มีถนนเป็นที่จำเริญใจ งามคล้ายกับเทวโลก ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๔๖) อลงฺกตา สากิยราชปุตฺตา
วิราชมานา วรภูสเนหิ
สุรินฺทโลเก อิว เทวปุตฺตา
สมโย มหาวีร ภคี รสาน์.

(๔๖) บรรดาพระโอรสของสากิยราชทั้งหลาย ที่ประดับตกแต่งพระองค์แล้ว ต่างงามระยับด้วยเครื่องประดับอันประเสริฐ ประดุจดังเทพบุตรในโลกของพระองค์ผู้ทรงเป็นจอมทวยเทพ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๔๗) สุทฺโธทโน มุนิวร์ อภิทสฺสนาย
อมจฺจปุตฺเต ทสธา อเปสยิ
พเลน สทฺธึ มหตา มุนินฺท์
สมโย มหาวีร ภคี รสาน์.

(๔๗) พระราชาสุทโธทนะได้โปรดส่งบุตรอำมาตย์ทั้งหลาย พร้อมด้วยพลหมู่ใหญ่มาเฝ้าพระองค์ผู้ทรงเป็นจอมมุนีถึง ๑๐ ครั้ง ด้วยทรงมุ่งประสงค์จะทอดพระเนตรพระมุนีผู้ประเสริฐ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๔๘) เนวาคต์ ปสฺสติ เนว วาจ์
โสกาภิภูต์ นรวีรเสฏฺจ์
โตเสตุมิจฺฉามิ นราธิปนฺต์
สมโย มหาวีร ภคี รสาน์.

(๔๘) พระองค์ (พระราชาสุทโธทนะนั้น) มิได้ทอดพระเนตรเห็นคนที่ (ไปแล้วกลับ) มาเลย มิได้ทรงสดับคำบอกเล่าอีกด้วย ข้าพระองค์ปรารถนาจะให้พระผู้เป็นใหญ่ในหมู่ชน พระผู้มีความเพียรประเสริฐสุดในหมู่ชน ซึ่งถูกความโศกครอบงำ พระองค์นั้นทรงชื่นบานพระราชหฤทัย ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๔๙) ต์ ทสฺสเนนพฺภุตปีติวาสี
อุทิกฺขมาน์ ทิปทานมินฺท์
โตเสหิ มุนินฺทคุเณหิ เสฏฺฐ์
สมโย มหาวีร ภคี รสาน์.

(๔๙) พระราชาเสด็จอยู่ด้วยปีติอย่างไม่เคยมี ด้วยมีพระประสงค์จะได้พบ ทรงเฝ้าคอยทอดพระเนตรพระผู้เป็นจอมแห่งเทวดาและมนุษย์ พระผู้ประเสริฐสุดด้วยพระคุณของพระจอมมุนี ขอพระองค์ทรงโปรดให้พระราชานั้นทรงชื่นบานพระราชหฤทัยเถิด ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๕๐) อาสาย กสิเต เขตฺต์,
พีช์ อาสาย วปฺปติ,
อาสาย วาณิชา ยนฺติ
สมุทฺท์ ธนหารณา.[๑]

(๕๐) ชาวนาไถนา ด้วยมีความหวัง หว่านพืชด้วยมีความหวัง และพ่อค้าทั้งหลายผู้แสวงหาทรัพย์แล่นเรือไปในมหาสมุทร ด้วยมีความหวัง ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า[๑]

---

๑. คาถา ๕ บาทนี้ น่าจะสับสน เพราะตรงนี้เกินไป ๑ บาท และเป็นรูปฉันท์คนละชนิด พบในเถรคาถา ขุททกนิกาย ๒๖/๓๔๗ ไปอยู่หน้าคาถา (๖๓) และคำ "ธนหารณา" เป็น "ธนหารกา" ดูความเข้ากันดีกับ ๒ บาทต่อไป เพราะกล่าวถึงอาสา คือความหวังด้วยกัน และเป็นฉันท์ปัฐยาวัตต์ด้วยกัน

(๕๑) วนं สุนีลं อภิทสฺสนียं
นีลพฺภกูฏํ อิว รมฺมภูตं
วิโลกิตานं อติวิมฺหนียं
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๕๑) ป่าไม้สีนิลงาม น่าทอดทัศนาเป็นอย่างยิ่ง เหมือนก้อนเมฆสีนิล เป็นที่รื่นรมย์ใจ เป็นสิ่งน่าพิศวงเป็นอย่างยิ่งแก่ผู้ที่ได้ดูได้เห็น ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๕๒) วิสุทฺธมพฺภาคคณํ สุรมฺมํ
มหี มโหสิ สมลงฺกตาว
ทิสา จ สพฺพา อติโรจยนฺติ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๕๒) ท้องฟ้าก็มีเมฆบริสุทธิ์ น่ารื่นรมย์ใจเป็นอันดี พื้นปฐพีก็ได้ตกแต่งไว้สม่ำเสมอแล้ว และทิศทั้งหลายก็แจ่มใสไพโรจน์ทั่วไปหมด ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๕๓) คนฺธพฺพวิชฺชาธรกินฺนรานรี
สุคีตยนฺตา มธุรสฺสเรน
จรนฺติ ตสฺมึ ปวเน สุรมฺเม
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๕๓) บรรดาคนธรรพ์ วิชาธรและกินนรกินนรี ต่างพากันขับร้องไพเราะด้วยสำเนียงแสนเสนาะ ท่องเที่ยวอยู่ในป่าใหญ่อันเป็นสถานรื่นรมย์ใจเป็นอย่างดีนั้น ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๕๔) กิราตสงฺฆสฺส ปงฺเกหิ
ตปสฺสิสงฺเฆหิ นิเสวิตํ วนํ
วิหารอารามสมิทฺธภูตํ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๕๔) ป่าที่พวกเหล่าชาวป่า (และ) เหล่าผู้บำเพ็ญตบะทั้งหลายอยู่อาศัย เป็นสถานมีที่อยู่พำนักและมีที่มายินดีอยู่พรั่งพร้อม ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๕๕) สมิทฺธนานาผลิโน วนานิ
อนากุลา นิจฺจมโนภิรามา
ปีตึ อภิวฑฺเฒนฺติ ยตีนํ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๕๕) ป่าไม้ทั้งหลาย มีผลไม้ต่าง ๆ ดกดื่นมาก ไม่รกเรี้ยว เป็นสถานรื่นรมย์ใจมากอยู่เป็นนิตย์ ก่อให้เกิดปีติแก่ผู้บำเพ็ญความเพียรเป็นอย่างยิ่ง ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๕๖) นิเสวิตในกชเนหิ นิจฺจํ
คาเมน คามํ สตตํ วชนฺโต[๑]
ปุเร ปุเร คามวรา วสนฺติ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๕๖) เมื่อผ่านไปถึงหมู่บ้านที่มีประชาชนมากมายอยู่อาศัยต่อเนื่องกันไปกับหมู่บ้าน (อื่น) เป็นเนืองนิตย์ บ้านส่วยทั้งหลายก็มีอยู่ในทุก ๆ เมือง ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๕๗) วตฺถนฺนปานํ สยนาสนญฺจ
คนฺธญฺจ มาลญฺจ วิเลปนญฺจ
ตหึ สมิทฺธา ชนตา พหู จ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๕๗) ในเมืองนั้น (ๆ) มีผ้าและข้าว น้ำ มีที่นอนและที่นั่ง มีเครื่องหอม ดอกไม้ และเครื่องลูบไล้ มั่งคั่งสมบูรณ์และหมู่ชนก็มีมาก ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๕๘) ปุญฺญิทฺธิยา สพฺพตฺถ ยสมฺปตฺตา
ชนา จ ตสฺมึ สุขิตา สมิทฺธา
ปหูตโภคา วิวิธา วสนฺติ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๕๘) อนึ่ง ชนทั้งหลายที่ได้ยศด้วยบุญญฤทธิ์ในทุกสถาน ต่างมีความสุข มั่งคั่งสมบูรณ์ มีโภคะต่าง ๆ มากมาย อยู่กันในเมืองนั้น (ๆ) ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

---

๑. วชนฺตา?

(๕๙) นภา จ สพฺพา สุจิ สุทฺธวณฺณา
ทิสาว จนฺทา สุวิราชิตา ว
รตฺติญฺจ วาโต มุทุสีตโลว
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๕๙) อนึ่ง ท้องฟ้าก็สะอาด มีสีบริสุทธิ์ไปทั่ว ดวงจันทร์ก็สว่างสุกใส ไปทั่วทุกทิศ และในยามราตรีก็มีลมอ่อนพัดโชยเย็นสบาย ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๖๐) จนฺทุคฺคเม สพฺพชนา ปหฏฺฐา
สกงฺคเณ จิตฺรกพฺยํ วทนฺติ
ปิเยหิ สทฺธึ อภิโมทยนฺติ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๖๐) ในเวลาพระจันทร์ขึ้น ประชาชนทุกคนพากันรื่นเริง ต่างกล่าวถ้อยคำไพเราะอยู่ในลานบ้านของตน (และ) เพลิดเพลินยิ่งอยู่กับคนรักทั้งหลาย ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๖๑) จนฺทสฺส รสฺมี หิ นภํ วิโรจิ
มหีจยํ สุทฺธมนุญฺญวณฺณา
ทิสา จ สพฺพา ปริสุทฺธรูปา
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๖๑) ความจริง รัศมีพระจันทร์ ซึ่งมีสีบริสุทธิ์จำเริญใจ ได้สาดส่องท้องฟ้ากว้างเหมือนแผ่นดิน ให้สว่างไสว และทั่วทุกทิศก็มีสภาพบริสุทธิ์ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๖๒) ทูเร จ ทิสฺวา วรจนฺทรสฺมึ
ปุปฺผีสุ ปุปฺผานิ มหิตฺตลสฺมึ
สมนฺตโต คนฺธคุณา จีตานิ
สมโย มหาวีร ภคี รสานํ.

(๖๒) อนึ่ง บุปผชาติทั้งหลาย ณ ภาคพื้นดิน ได้เห็นรัศมีพระจันทร์ในที่ห่างไกล ก็เบ่งบาน ส่งกลิ่นอบอวลอยู่ทั่วทิศ ข้าแต่พระผู้ทรงความเพียรมาก พระผู้มีส่วนแห่งอรรถรส ถึงเวลาเสด็จดำเนินได้แล้ว พระเจ้าข้า

(๖๒) อาสาย กสเต เขตฺตํ, พีชํ อาสาย วปฺปติ
อาสาย วาณิชา ยนฺติ, สมุทฺทํ ธนหารกา[๑]

(๖๓) ยาย อาสาย ติฏฺฐามิ
สา เม อาสา สมิชฺฌตุ

(๖๓) ข้าพระองค์อยู่ด้วยความหวังใด ขอความหวังนั้นของข้าพระองค์จงสำเร็จเถิด

(๖๓) นาติสีตํ นาติอุณฺหํ
นาติทุพฺภิกฺขฉาตกํ
สทฺทลา หริตา ภูมิ
เอส กาโล มหามุนีติ.

(๖๓) ไม่หนาวเกินไป ไม่ร้อนเกินไป ไม่หิวโหยด้วยภิกษาที่หาได้ยากเกินไป พื้นแผ่นดินก็ปกคลุมด้วยหญ้าเขียวขจี ข้าแต่พระมหามุนีเจ้า นี้เป็นกาลควรเสด็จดำเนินได้แล้ว

---

๑. เถรคถา ขุททกนิกาย ๒๖/๓๔๗ คาถานี้อยู่หน้าคาถา (๖๓) คือ ตรงนี้ ดู-คาถา ๕๐ ข้างต้น

นรสีหคาถา
จาก
ชินมหานิทานกถา
คำแปลภาษาไทยของ ธนิต อยู่โพธิ์

ราหุลมาตาปิ เทวี อยฺยปุตฺโต กิร อิมสฺมึ เยว นคเร มหนฺเตน ราชานุภาเวน สุวณฺณสีวิกาทีหิ วิจริตฺวา อติวิย โสภติ อิทานิ เกสมสฺสุ โอหาเรตฺวา กาสายวตฺถนิวสโน กปาลหตฺโถ ปิณฺฑาย จรติ โสภติ นุ โข ติ สีหปญฺชรํ วิวเรตฺวา โอโลกิยมานา ภควนฺตํ นานาวิราคสมุชฺชลาย สรีรปฺปภาย นครวีถิโย โอภาเสตฺวา พฺยามปฺปภาปริกฺเขปสมุฏฺฐาย อสีตฺยานุพฺยญฺชนปภาสิตาย ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณปฏิมณฺฑิตาย อโนปมาย พุทฺธลีลาย อโนปเมน พุทฺธสิริวิลาเสน วิโรจมานํ ทิสฺวา อุณฺหิสโต ปฏฺฐาย ยาว ปาทตลา อภิตฺถวนฺตี อตฺตโน ปุตฺตํ ราหุลกุมารํ อามนฺเตตฺวา อฏฺฐนรสีหคาถํ อภาสิ ฯ

ฝ่ายพระเทวี ผู้เป็นราหุลมาตา (มารดาพระราหุล) ทรงรำพึงว่า เขาพูดกันว่า พระโอรสเจ้านาย (ซึ่งเคย) เสด็จท่องเที่ยวด้วยพระราชยาน เช่น พระวอทอง เป็นต้น อยู่ในพระนครนี้แล ทรงงดงามยิ่งนักด้วยพระราชานุภาพยิ่งใหญ่ ณ บัดนี้ ทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุเสียแล้ว ทรงนุ่งห่มผ้ากาสายะ พระหัตถ์ทรงถือกระเบื้อง (บาตรดิน) เสด็จเที่ยวบิณฑบาตอยู่ จะยังทรงงดงามอยู่หรือหาไม่หนอ? แล้วทรงเปิดพระสีหบัญชร ทรงแลดูไป ก็ทอดพระเนตรเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบันดาลให้ถนนในพระนครสว่างไสวด้วยพระรัศมีจากพระสรีรกาย สว่างไสวไร้ราคีสีต่าง ๆ รุ่งเรืองด้วยพระพุทธสิริวิลาสหาสิ่งเปรียบมิได้ ด้วยพระพุทธลีลาหาสิ่งอุปมามิได้ ประดับด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ แพรวพราวด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ เกิดพระรัศมีสว่างประมาณ ๑ วา เป็นแวดวง เมื่อ (พระนาง) จะตรัสชมตั้งแต่พระอุณหิสลงมาจนถึงพื้นพระบาท ได้ตรัสเรียกราหุลกุมาร พระโอรสของพระองค์เข้ามาหา แล้วได้ตรัส **นรสีหคาถา** ๘ พระคาถา (ดังต่อไปนี้)

(๑) สินิทฺธนีลมุทุกุณฺจิตเกโส
สุริยนิมฺมลตลาภินลาโฏ
อายตตุงฺคมุทุกายตนาโส
รสิชาลวิตฺตถโก นรสีโห ฯ

(๑) พระผู้เป็นสีหะในหมู่ชน ทรงมีพระเกศาหยิกอ่อนสลวยดำสนิท ทรงมีพระนลาตนูนสะอาดไร้มลทินดุจดวงพระสุริยะ ทรงมีพระนาสิกนุ่มและโด่งยาวสมส่วน ทรงมีพระรัศมีแผ่ซ่านดุจตาข่าย (ที่กางออก)

(๒) จกฺกวรกิรตรตฺตสุปาโท
ลกฺขณมณฺฑิตอายตปณฺหิ
จามรสตฺตวิภูสิตสุปาโท
เอส หิ ตุยฺหํ ปิตา นรสีโห ฯ

(๒) พระผู้เป็นสีหะในหมู่ชน ผู้มีพระบาทแดงงามเต็มไปด้วยจักรอันประเสริฐ ทรงมีพระปรัษณี (ส้นเท้า) ยาวประกอบด้วยลักษณะ ทรงมีพระบาทงามประดับด้วย (รูป) จามร ๗ คัน พระองค์นี้แหละคือ พระบิดาของเจ้า

(๓) สกฺยกุมารวโร สุขุมาโล
ลกฺขณจิตฺตปุณฺณสรีโร
โลกหิตาย คโต นรวโร
เอส หิ ตุยฺหํ ปิตา นรสีโห ฯ

(๓) พระผู้เป็นสีหะในหมู่ชน ทรงเป็นพระสักยกุมารผู้ประเสริฐ สุขุมาลชาติ ทรงมีพระสรีรกายสมบูรณ์ด้วยลักษณะวิจิตร ทรงเป็นนระประเสริฐ เสด็จดำเนินไปเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก พระองค์นี้แหละคือ พระบิดาของเจ้า

(๔) ปุณฺณสสาภินิโภ มุขวณฺโณ
เทวนรราชปิโย นรนาโถ
มิคราชินฺทวิลาสิตคามี
เอส หิ ตุยฺหํ ปิตา นรสีโห ฯ

(๔) พระผู้เป็นสีหะในหมู่ชน ทรงมีผิวพระพักตร์ผ่องใสดุจพระจันทร์เพ็ญ เป็นที่รักแห่งพระราชาของเทวดาและมนุษย์ ทรงเป็นที่พึ่งของประชาชน มีพระลีลาเสด็จเยื้องกรายดุจพญามฤคราช พระองค์นี้แหละคือ พระบิดาของเจ้า

(๕) สินิทฺธสุคมฺภีรมญฺชุรโฆโส
หิงฺคุลวณฺณสุรตฺต - สุโภฏฺโจ
วีสติ วีสติ เสตสุกฺกทนฺโต
เอส หิ ตุยฺหํ ปิตา นรสีโห ฯ

(๕) พระผู้เป็นสีหะในหมู่ชน ผู้มีพระสุรเสียงกังวานไพเราะลึกกลมกล่อมดี ทรงมีพระโอษฐ์งามแดงดีดุจสีชาด ทรงมีพระทนต์ขาวผ่องถ้วน ๔๐ ทัศ พระองค์นี้แหละคือ พระบิดาของเจ้า

(๖) ขตฺติยสมฺภวอตฺตกุลิโย
เทวมนุสฺสนมสฺสิตปาโท
สีลสมาธิปติฏฺฐิตจิตฺโต
เอส หิ ตุยฺหํ ปิตา นรสีโห ฯ

(๖) พระผู้เป็นสีหะในหมู่ชน พระองค์ผู้ทรงสมภพในตระกูลขัตติยะ ทั้งเทวดาและมนุษย์พากันนมัสการพระยุคลบาท พระผู้มีหทัยทรงตั้งมั่นอยู่ในศีลและสมาธิ พระองค์นี้แหละคือ พระบิดาของเจ้า

(๗) วฏฺฏสุวฏฺฏสุสณฺฐิตคีโว
สีหหนุ มิคราชสรีโร
กาญฺจนสุจฺฉวิอตฺตมวณฺโณ
เอส หิ ตุยฺหํ ปิตา นรสีโห ฯ

(๗) พระผู้เป็นสีหะในหมู่ชน ทรงมีพระศอกลมเป็นปล้องงามประดิษฐ์ฐานอยู่เป็นอย่างดี มีพระหนุงาม มีพระวรกายประดุจมฤคราช ทรงมีพระฉวีวรรณงามเลิศดุจสีทอง พระองค์นี้แหละคือ พระบิดาของเจ้า

(๘) โอสธิปณฺหรสุอุณฺโณ
ตารคณปริเวจิตรูโป
สาวกมชฺฌคโต สมณินฺโท
เอส หิ ตุยฺหํ ปิตา นรสีโห ฯ

(๘) พระผู้เป็นสีหะในหมู่ชน ทรงมีพระอุณาโลมงามขาวผ่องดุจดวงดาวประกายพรึก ทรงเป็นจอมแห่งพระสมณะ เสด็จดำเนินไปท่ามกลางหมู่พระสาวกประดุจห้อมล้อมด้วยหมู่ดาว พระองค์นี้แหละคือ พระบิดาของเจ้า

เอวํ สา อฏฺฐหิ นรสีหคาถาหิ ภควนฺตํ อภิตฺถวิตฺวา พุทฺธปิตรํ ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา ตสฺส อาจิกฺขนฺตี อิมํ คาถมาห ฯ

ครั้นพระนางตรัสชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วย **สีหนรคาถา** (คาถาพรรณนานรชนเปรียบเทียบด้วยสีหะ) ๘ พระคาถาอย่างนี้แล้ว เสด็จเข้าไปเฝ้าพระราชาผู้เป็นพระพุทธบิดา เมื่อจะทรงกราบทูลแด่พระองค์ ได้ตรัสพระคาถา (ต่อไป) นี้

ท่านผู้แต่งและผู้ชำระ
คัมภีร์อรรถกถาชาดก หรือ ชาตกัฏฐกถา

ธนิต อยู่โพธิ์
เรียบเรียง

เพื่อทราบเรื่องราวหรือความเป็นมาของคัมภีร์อรรถกถาชาดก หรือ ชาตกฏฺฐกถา โดยแจ่มแจ้งพอสมควร ขอย้อนไปกล่าวถึงบาลีคัมภีร์พระไตรปิฎกของคณะสงฆ์นิกายเถรวาท หรือหินยาน ซึ่งเป็นที่มาของอรรถกถาชาดก หรือ ชาตกฏฺฐกถา ไว้โดยสังเขป

คัมภีร์บาลีที่เรียกว่า พระไตรปิฎก นั้น แบ่งเป็น ๓ ปิฎก (ตามชื่อเรียก คือ ไตร = ๓ + ปิฎก) ได้แก่ (๑) วินัยปิฎก (๒) สุตตันตปิฎก หรือ สุตตปิฎก และ (๓) อภิธัมมปิฎก

(๑) วินัยปิฎก จำแนกออกได้เป็น สุตตวิภังค์ (คือ ภิกขุวิภังค์ และ ภิกขุนีวิภังค์) ๑ ขันธกะ (คือ มหาวัคค และ จุลลวัคค์) ๑ และ ปริวาร ๑

แต่ (๒) สุตตปิฎก จำแนกออกเป็น ๕ นิกาย คือ ทีฆนิกาย ๑ มัชฌิมนิกาย ๑ สังยุตตนิกาย ๑ อังคุตตรนิกาย ๑ และ ขุททกนิกาย ๑

ส่วน (๓) อภิธัมมปิฎก จำแนกออกเป็น ๗ ปกรณ์ คือ ธัมมสังคณี ๑ วิภังค ๑ ธาตุกถา ๑ ปุคคลปัญญัติ ๑ กถาวัตถุ ๑ ยมก ๑ และปัฏฐาน หรือ มหาปัฏฐาน ๑

ขุททกนิกาย (ในสุตตปิฎก) นั้น แบ่งออกไปเป็น ๑๕ คัมภีร์ คือ ๑. ขุททกปาฐ ๒. ธัมมปท ๓. อุทาน ๔. อิติวุตตก ๕. สุตตนิปาต ๖. วิมานวัตถุ ๗. เปตวัตถุ ๘. เถรคาถา ๙. เถรีคาถา ๑๐. **ชาตก** ๑๑. นิทเทส (จำแนกเป็น มหานิทเทส และ จูฬนิทเทส) ๑๒. ปฏิสัมภิทามัคค ๑๓. **อปทาน** ๑๔. พุทธวงส และ ๑๕. จริยาปิฎก

เพื่อดูง่ายเห็นได้ชัด ขอจัดเป็นตาราง ดังนี้ :-

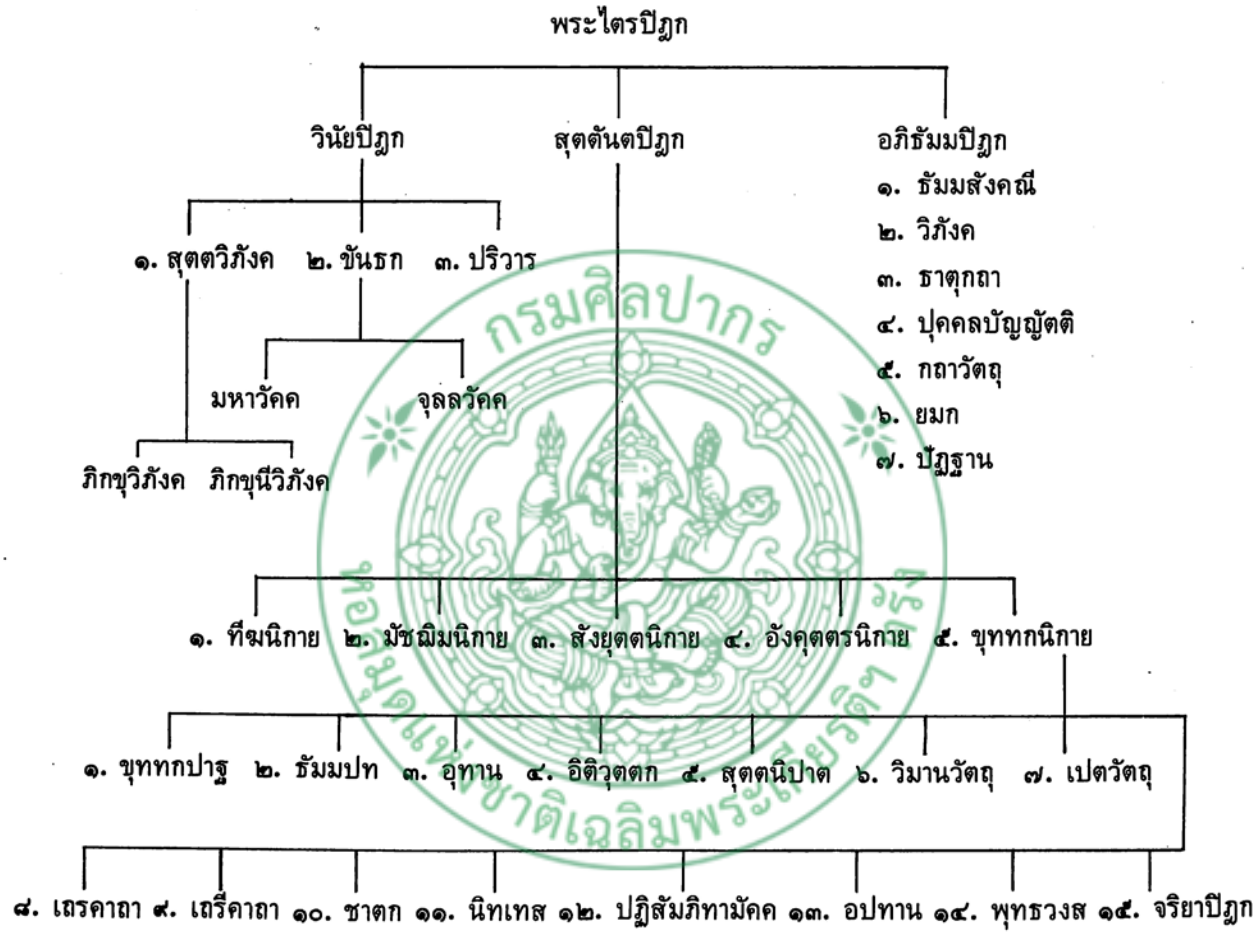
พระไตรปิฎก
วินัยปิฎก
สุตตันตปิฎก
อภิธัมมปิฎก
๑. ธัมมสังคณี
๒. วิภังค
๓. ธาตุกถา
๔. ปุคคลบัญญัติ
๕. กถาวัตถุ
๖. ยมก
๗. ปัฏฐาน
๑. สุตตวิภังค
๒. ขันธก
๓. ปริวาร
มหาวัคค
จุลลวัคค
ภิกขุวิภังค
ภิกขุนีวิภังค
๑. ทีฆนิกาย
๒. มัชฌิมนิกาย
๓. สังยุตตนิกาย
๔. อังคุตตรนิกาย
๕. ขุททกนิกาย
๑. ขุททกปาฐ
๒. ธัมมปท
๓. อุทาน
๔. อิติวุตตก
๕. สุตตนิปาต
๖. วิมานวัตถุ
๗. เปตวัตถุ
๘. เถรคาถา
๙. เถรีคาถา
๑๐. ชาตก
๑๑. นิทเทส
๑๒. ปฏิสัมภิทามัคค
๑๓. อปทาน
๑๔. พุทธวงส
๑๕. จริยาปิฎก

ตามชื่อที่ระบุถึงข้างต้นนี้ เป็นพระคัมภีร์บาลีรุ่นแรก เรียกว่า พระไตรปิฎก หรือ พระ-พุทธวจนะ หรือ ปาพจน์ มักเรียกรวมเป็นที่หมายรู้กันว่า **คัมภีร์บาลี** หรือ **พระบาลี** แต่คำ "บาลี" นั้นเป็นชื่อของภาษาที่บรรจุพระพุทธวจนะ หรือ พระไตรปิฎก เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มาคธี คือ ภาษาที่ใช้พูดกันในแคว้นมคธ เดี๋ยวนี้เป็นภาษาตาย ไม่มีชนชาติหนึ่งชาติใดใช้เป็นภาษาพูดกันแล้ว นอกจากใช้ติดต่อกันในกลุ่มบรรพชิต ผู้เรียนรู้พระคัมภีร์และพระอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท แต่ก่อน ได้นำเอาภาษาบาลีมาแต่งคัมภีร์อธิบายความพระพุทธวจนะ โดยแต่งอธิบายความเป็นเอกเทศก็มี เช่น คัมภีร์ มิลินทปัญหา, เปฏโกปเทส และ เนตติปกรณ เป็นต้น ใช้เป็นภาษาแต่งตำนานและพงศาวดารก็มี เช่น ทีปวงส์, โพธิวงส์, มหาวงส์, จุลลวงส์ และ ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นต้น แต่ที่สำคัญก็คือ ใช้ภาษาบาลีเป็นภาษาสำหรับแต่งคัมภีร์อธิบายเรื่องและความหมายของพระพุทธวจนะในพระไตรปิฎก เช่น คัมภีร์ **อรรถกถา** และต่อมาก็ใช้เป็นภาษาสำหรับแต่งอธิบายความในคัมภีร์อรรถกถาอีกต่อหนึ่ง เช่นที่เรียกว่า **ฎีกา** และ **อนุฎีกา** เป็นต้น ในที่นี้ ขอกล่าวถึงเฉพาะ **อรรถกถา** คัมภีร์ชั้นอรรถกถาที่แต่งอธิบายความในบาลีพระไตรปิฎกนั้น มีหลายคัมภีร์และมีชื่อคัมภีร์ต่าง ๆ กัน เช่น คัมภีร์อรรถกถาวินัยปิฎก ท่านเรียกชื่อว่า **สมันตปาสาทิกา** แต่คัมภีร์อรรถกถาสุตตปิฎก เรียกชื่อไว้หลายอย่างตามนิกายทั้ง ๕ คือ ๑. อรรถกถาทีฆนิกาย มีชื่อว่า **สุมังคลวิลาสินี**, ๒. อรรถกถามัชฌิมนิกาย มีชื่อว่า **ปปัญจสูทนี**, ๓. อรรถกถาสังยุตตนิกาย มีชื่อว่า **สารัตถัปปกาสินี**, ๔. อรรถกถาอังคุตตรนิกาย มีชื่อว่า **มโนรถปูรณี** ส่วนอรรถกถาของขุททกนิกาย มีหลายชื่อตามแต่ละคัมภีร์ เรียกชื่อเหมือนกันบ้าง ต่างกันบ้าง ดังนี้

๑. ขุททกปาฐ	อรรถกถาชื่อ	ปรมัตถโชติกา
๒. ธัมมปท	"	ธัมมปทัฏฐกถา
๓. อุทาน	"	ปรมัตถทีปนี
๔. อิติวุตตก	"	ปรมัตถทีปนี
๕. สุตตนิปาต	"	ปรมัตถโชติกา
๖. วิมานวัตถุ	"	ปรมัตถทีปนี
๗. เปตวัตถุ	"	ปรมัตถทีปนี
๘. เถรคาถา	"	ปรมัตถทีปนี
๙. เถรีคาถา	"	ปรมัตถทีปนี
๑๐. ชาตก	"	ชาตกัฏฐกถา
๑๑. นิทเทส	"	สัทธัมมัปปัชโชติกา
๑๒. ปฏิสัมภิทามัคค	"	สัทธัมมัปปกาสินี

๑๓. อปทาน	อรรถกถาชื่อ	วิสุทธชนวิลาสินี
๑๔. พุทธวงส	"	มธุรัตถวิลาสินี
๑๕. จริยาปิฎก	"	ปรมัตถทีปนี

ส่วนอภิธัมมปิฎก มีชื่ออรรถกถาตามปกรณ์ต่าง ๆ ดังนี้ :-

ธัมมสังคณี	อรรถกถาชื่อ	อัฏฐสาลินี
วิภังค	"	สัมโมหวิโนทนี
กถาวัตถุ ปุคคลปัญญัตติ ธาตุกถา ยมก ปัฏฐาน	อรรถกถาชื่อ	ปรมัตถทีปนี นาม ธาตุกถาทิปัญจปกรณัฏฐกถา

คัมภีร์อรรถกถาวินัยปิฎก ที่เรียกว่า สมันตปาสาทิกา ก็ดี คัมภีร์อรรถกถานิกายทั้ง ๔ ในสุตตปิฎก ที่เรียกว่า สุมังคลวิลาสินี, ปปัญจสูทนี, สารัตถัปปกาสินี และ มโนรถปูรณี ก็ดี และคัมภีร์อรรถกถาอภิธัมมปิฎก ที่เรียกว่า อัฏฐสาลินี, สัมโมหวิโนทนี และ ปรมัตถทีปนี ก็ดี เป็นที่รู้กันแน่นอนแล้วว่า **ท่านพระพุทธโฆสเถระ** ได้เก็บความจากคัมภีร์อรรถกถาเดิมในภาษาสิงหล มารจนาขึ้นเป็นภาษาบาลี เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๐ หรือระหว่าง พ.ศ. ๙๕๓ - ๙๗๕ ในรัชสมัยของพระเจ้ามหานาม ทรงครองประเทศศรีลังกา

แต่คัมภีร์อรรถกถาของขุททกนิกายทั้ง ๑๕ คัมภีร์นั้น ต่างคัมภีร์มีพระเถระผู้รจนาต่างกัน บางคัมภีร์ก็ทราบนามผู้รจนา บางคัมภีร์ก็ไม่ทราบนามผู้รจนา เช่น **คัมภีร์วิสุทธชนวิลาสินี อรรถกถาคัมภีร์อปทาน** ซึ่งในฉบับพิมพ์อักษรพม่าได้บอกไว้อย่างกว้าง ๆ ว่า "สุตฺตนฺตปิฏกเ ขุทฺทกนิกาเย อปทานปาฬิยา สวณฺณนาภูตา โปราณิเกน เกนจิ เถเรน วิรจิตา วิสุทฺธชนวิลาสินี นาม อปทานฏฺกถา" แปลว่า "อรรถกถาคัมภีร์อปทาน ชื่อว่า วิสุทธชนวิลาสินี เป็นกถาพรรณนาของบาลีคัมภีร์อปทานในขุททกนิกาย ในพระสุตตันตปิฎก ซึ่งพระเถระโบราณรูปใดรูปหนึ่งรจนาไว้" ส่วนอรรถกถาคัมภีร์อื่น พอมีทางรู้นามพระเถระผู้รจนา ขอนำมาเสนอเป็นที่ทราบไว้ ดังนี้ :-

๑. ปรมัตถโชติกา	อรรถกถาขุททกปาฐ	เชื่อกันว่า พระพุทธโฆสเถระ รจนา
๒. ธัมมปทัฏฐกถา	อรรถกถาธัมมปท	เชื่อกันว่า พระพุทธโฆสเถระ รจนา
๓. ปรมัตถทีปนี	อรรถกถาอุทาน	พระธัมมปาลเถระ รจนา

๔. ปรมัตถทีปนี	อรรถกถาอิติวุตตก	พระธัมมปาลเถระ รจนา
๕. ปรมัตถโชติกา	อรรถกถาสุตตนิปาต	เชื่อกันว่า พระพุทธโฆสเถระ รจนา
๖. ปรมัตถทีปนี	อรรถกถาวิมานวัตถุ	พระธัมมปาลเถระ รจนา
๗. ปรมัตถทีปนี	อรรถกถาเปตวัตถุ	พระธัมมปาลเถระ รจนา
๘. ปรมัตถทีปนี	อรรถกถาเถรคาถา	พระธัมมปาลเถระ รจนา
๙. ปรมัตถทีปนี	อรรถกถาเถรีคาถา	พระธัมมปาลเถระ รจนา
๑๐. ชาตกัฏฐกถา	อรรถกถาชาตก	เชื่อกันว่า พระพุทธโฆสเถระ รจนา
๑๑. สัทธัมมัปปัชโชติกา	อรรถกถานิทเทส	พระอุปเสนเถระ รจนา
๑๒. สัทธัมมัปปกาสินี	อรรถกถาปฏิสัมภิทามัคค	พระมหานามเถระ รจนา
๑๓. วิสุทธชนวิลาสินี	อรรถกถาอปทาน	ไม่ปรากฏนามผู้รจนา
๑๔. มธุรัตถวิลาสินี	อรรถกถาพุทธวงส	พระพุทธทัตตเถระ รจนา
๑๕. ปรมัตถทีปนี	อรรถกถาจริยาปิฎก	พระธัมมปาลเถระ รจนา

คัมภีร์หมายเลข ๑, ๒, ๕ และ ๑๐ ที่ว่า "เชื่อกันว่า พระพุทธโฆสเถระ รจนา" นั้น เพราะมีนักปราชญ์บางท่าน เช่น ท่านมาลาลาเสเกร่า เขียนโต้แย้งไว้ โดยเฉพาะคัมภีร์ชาตกัฏฐกถา (หมายเลข ๑๐) ว่าน่าจะมิใช่พระพุทธโฆสเถระเป็นผู้รจนา แต่อาจเป็นท่านธัมมรุจิ แห่งอภยคีรีวิหาร รจนา[๑] แต่ปรากฏในคันถวงส์และนักปราชญ์ส่วนมาก เชื่อกันว่า พระพุทธโฆสเถระเป็นผู้รจนา[๒] ในคัมภีร์ชาตกัฏฐกถา พิมพ์อักษรพม่า ฉบับฉัฏฐสังคายนาของรัฐบาลสหภาพพม่า ก็บอกไว้ว่า "ขุทฺทกนิกาเย ชาตกปาฬิยา สวณฺณนาภูตา ภทนฺตมหาพุทฺธโฆสตฺเถเรน กตา ชาตกฏฺฐกถา" แปลว่า "อรรถกถาชาดก เป็นกถาพรรณนาของพระบาลีคัมภีร์ชาดก ในขุททกนิกาย ท่านมหา-พุทธโฆสเถระกระทำไว้"

ชาตกัฏฐกถา หรือ อรรถกถาชาดกภาษาบาลี (หมายเลข ๑๐) นั้น เป็นคัมภีร์เล่าเรื่องนิทาน และอธิบายความของคาถาชาดกในพระไตรปิฎก ซึ่งกล่าวไว้เป็นคาถาตั้งแต่นิทานละ ๑ คาถา จนถึง ๑,๐๐๐ คาถา แบ่งเป็น **นิบาต** นิทานมีคาถากำกับ ๑ คาถา เรียกว่า เอกนิบาต, นิทาน มีคาถากำกับ ๒ คาถา เรียกว่า ทุกนิบาต, มี ๓ คาถา เรียกว่า ติกนิบาต, มี ๔ คาถา เรียกว่า จตุกกนิบาต ลำดับไปจนถึงมี ๑๓ คาถา เรียกว่า เตรสนิบาต แล้วปกิณณกนิบาต, ๒๐ คาถา

---

๑. ดู The Pali Literature of Ceylon by G.P. Malalasekera, pp. ๑๑๗ - ๑๒๖

๒. หนังสือ ท่านผู้สร้างคัมภีร์พระพุทธศาสนาในภาษาบาลี ของผู้แปลและเรียบเรียง, หน้า ๒๕ - ๒๖

เรียกว่า วีสตินิบาต, ๓๐ คาถา เรียกว่า ตึสตินิบาต, ๔๐ คาถา เรียกว่า จัตตาฬีสนิบาต, ๕๐ คาถา เรียกว่า ปัญญาสนิบาต, ๖๐ คาถา เรียกว่า สัฏฐินิบาต, ๗๐ คาถา เรียกว่า สัตตตินิบาต, ๘๐ คาถา เรียกว่า อสีตินิบาต มากกว่านั้นจนถึงนิทานหนึ่งมี ๑,๐๐๐ คาถา เรียกว่า มหานิบาต รวมทั้งหมดมี ๒๒ นิบาต นอกจาก **นิทานกถา** ซึ่งเป็นตอนนำเรื่องแล้ว คัมภีร์อรรถกถาชาดก หรือชาตกัฏฐกถาทั้ง ๒๒ นิบาต มีนิทานทั้งหมด (ตามจำนวนในหนังสือนิบาตชาดก ฉบับราชบัณฑิตยสภา) รวม ๕๔๖ นิทาน[๑]

นิทานเรื่องหนึ่ง ๆ มีหลักการเป็นส่วนประกอบนิทานละ ๕ ส่วน คือ ;

๑. **ปัจจุบันวัตถุ** เหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในปัจจุบัน อันเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงปรารภแล้วตรัสเล่าเรื่องในอดีต (ชา. ปฐม. ๒๐๘)

๒. **อตีตวัตถุ** เรื่องราวในอดีตที่ทรงนำมาตรัสเล่าและมีคาถามุ่งหมายสอนศีลธรรมจรรยากำกับไว้แต่ละนิทาน

๓. **คาถา** โดยทั่วไปเป็นคาถาในอตีตวัตถุ ซึ่งเป็นคาถากำกับชาดกแต่ละเรื่อง กล่าวกันว่าเป็นคาถามีมาเดิมบ้าง เป็นคาถาที่พระพุทธเจ้าตรัสขึ้นสอนในปัจจุบันบ้าง

๔. **ไวยากรณะ** เป็นอรรถกถาอธิบายเรื่องและอธิบายคำ และ

๕. **สโมธาน** ประชุมชาดกในตอนจบเรื่องในแต่ละนิทาน บอกตัวละคอนสำคัญในเรื่องว่า คนนั้น ๆ หรือสัตว์นั้น ๆ ตรงกับคนนั้น ๆ ในปัจจุบันชาติ (ชา. ปฐม. น.๒๖๓)

ขอให้สังเกตปัจจุบันวัตถุของนิทานชาดก ๑๓ เรื่องแรกที่ลงท้ายด้วยคำว่า "ภวนฺตเรน ปฏิจฺฉนฺนำ การณำ ปากฏำ อกาสิ - (พระผู้มีพระภาคเจ้า) ได้ทรงกระทำเหตุการณ์ที่ภพอื่นปกปิดไว้ให้ปรากฏ" แต่ชาดกเรื่องต่อ ๆ ไป จบลงด้วยคำว่า "อตีตำ อาหริ - ทรงนำเรื่องอดีตมาตรัส" ส่วนอตีตวัตถุ ขึ้นต้นด้วยคำว่า "อตีเต...ในอดีตกาล" แต่คำอธิบายความและอธิบายคำในคาถา เป็นเนื้อหาของอรรถกถาโดยตรง ความทั้ง **ไวยากรณะ** และ **สโมธาน** ก็เป็นปัจจุบันวัตถุเหมือนกัน ท่านผู้รู้ได้ศึกษาค้นคว้ากัน แล้วให้ข้อสังเกตไว้ว่า เรื่องชาดกตอนที่เป็น **อตีตวัตถุ** นั้น ส่วนมากเกิดขึ้นในดินแดนประเทศอินเดียภาคเหนือและภาคตะวันตก (ซึ่งบางส่วนอยู่ในประเทศปากีสถานทุกวันนี้) และมักอ้างถึงนครมหาวิทยาลัย คือ ตักกสิลาด้วย ส่วนเรื่องที่เป็น **ปัจจุบันวัตถุ** ส่วนใหญ่เกิดขึ้นในอินเดียภาคตะวันออก และมักอ้างถึงชายหนุ่มจากนครพาราณสีและเมืองอื่น ๆ เดินทางไปศึกษากับคณาจารย์ใหญ่ คือ ทิสาปาโมกข์ ที่นครตักกสิลา

---

๑. ใน THE JATAKA (บาลีอักษรโรมัน) และ The Stories of the Buddha's former Births ของ Pali Text Society มีจำนวน ๕๔๗ เรื่อง ส่วนท่านมาลาลาเสเกร่าว่า มี ๕๕๑ เรื่อง (ดู The Pali Literature of Ceylon, p.120) แต่อ้างอิงไว้ในคัมภีร์สัทธัมมัปปัชโชติกา, นิทเทสวัณณนา, ปฐมภาค, (น.๓๓๕) ว่า "ปณฺณาสาธิกานิ ปญฺจชาตกสตานิ - ชาดก ๕๕๐ เรื่อง"

คัมภีร์อรรถกถาชาดก คงจะรวบรวมเก็บรักษาไว้และมีอยู่ในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เช่น ลังกา พม่า ไทย ฯลฯ มาแต่โบราณ ในประเทศศรีลังกาก็มีฉบับใบลานจารอักษรสิงหฬ ในประเทศพม่าก็มีฉบับในลานจารอักษรพม่า และในประเทศไทยก็มีฉบับใบลานจารอักษรขอม (ตามที่นิยมใช้เป็นอักษรสำหรับจารึกพระธรรมของไทยมาแต่สมัยโบราณ) ท่านเฟาสโบลล์ (V. Fausboll) แห่งกรุงโคเปนเฮเกน ได้ต้นฉบับใบลานจากลังกาและพม่า แล้วไปชำระและจัดพิมพ์ไว้ในอักษรโรมัน (หรือลาติน) ในนามของสมาคมปาลีปกรณ์ (The Pali Text Society) ณ กรุงลอนดอน โดยมีโครงการชำระให้จบภายใน ๑๐ ปี รวมทั้งอินเด็กซ์ด้วย เป็นสมุดพิมพ์ ๗ เล่ม และได้จัดพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๐ เขาเรียกชื่อคัมภีร์ไว้ว่า JATAKATTHAVANNANA หรือเรียกสั้น ๆ ว่า JATAKA ท่านเฟาสโบลล์ได้หมายเหตุไว้ว่า "ข้าพเจ้าพยายามที่จะได้ฉบับคัมภีร์ชาดกจากประเทศสยาม แต่ไม่สำเร็จ กล่าวคือ ข้าพเจ้าได้ส่งหนังสือคัมภีร์พระพุทธศาสนา ซึ่งข้าพเจ้าได้พิมพ์ขึ้นแล้ว ไปถวายพระเจ้าแผ่นดินสยาม (พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง) โดยผ่านทางผู้สำเร็จราชการอินเดียทางหนึ่ง และส่งจดหมายกราบทูลพระเจ้าแผ่นดิน ทูลขอพระราชทานต้นฉบับคัมภีร์ชาดกมายังข้าพเจ้า อีกทางหนึ่ง ข้าพเจ้าเชื่อว่าพระองค์คงได้รับหนังสือคัมภีร์พระพุทธศาสนาของข้าพเจ้า แต่เกรงไปว่าจดหมายของข้าพเจ้าจะไม่ถึงพระองค์ท่าน นี่เป็นเหตุผลที่ข้าพเจ้ามิได้รับคำตอบและมิได้รับต้นฉบับคัมภีร์ชาดกที่ข้าพเจ้าต้องการ" ต่อมา ใน พ.ศ. ๒๔๒๘ ท่านเฟาสโบลล์ก็บอกไว้ว่า "ได้รับต้นฉบับบาลีจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทววงศ์วโรปการ เสนาบดีการต่างประเทศของพระเจ้าแผ่นดินแห่งสยาม" แต่ต้นฉบับนั้นบรรจุข้อความแต่บางตอนของคัมภีร์ชาดก คือมีส่งไปให้ไม่เกินมัจฉชาดก และคำเริ่มต้นของคัมภีร์ก็ต่างจากฉบับของลังกาและพม่า ดังจะกล่าวต่อไป

คัมภีร์ **ชาตกัตถวัณณนา** ฉบับอักษรโรมันนี้ได้จัดพิมพ์จบครบบริบูรณ์ใน พ.ศ. ๒๔๓๐ และนักปราชญ์ชาวตะวันตกได้ร่วมกันแปลเป็นภาษาอังกฤษและจัดพิมพ์จบบริบูรณ์แล้วแต่ พ.ศ. ๒๔๔๘

หลังจากนั้นอีกราว ๓๐ กว่าปี ในปลายรัชกาลที่ ๖ สมเด็จพระนางเจ้าสวางควัฒนาบรมราชเทวี (สมเด็จฯ พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า) ทรงมีศรัทธาได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ พระราชทานให้มหามกุฏราชวิทยาลัย จัดพิมพ์คัมภีร์บาลีอรรถกถาชาดก หรือ ชาตกัฏฐกถา ฉบับพิมพ์อักษรไทยขึ้นจบบริบูรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ เป็นหนังสือ ๑๐ เล่มสมุด หรือ ๑๐ ภาค มีความยาวราว ๔,๔๕๘ หน้ากระดาษพิมพ์ (ขนาดพับ ๘) โดยมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถทรงเป็นผู้อำนวยการจัดพิมพ์ และมีนักปราชญ์ผู้เชี่ยวชาญภาษาบาลี ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ รวม ๗ - ๘ ท่าน เป็นผู้ตรวจสอบชำระ มีรายนามดังต่อไปนี้

(ก) ฝ่ายบรรพชิต คือ ;

๑. พระญาณวราภรณ์ (สุจิตตเถระ ม.ร.ว.ชื่น นพวงศ์ ป. ๗) วัดบวรนิเวศวิหาร (ภายหลังเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์) ชำระภาคที่ ๓ (ตติยภาค)

๒. พระสาสนโสภณ (ญาณวรเถระ เจริญ ป.๗) วัดเทพศิรินทราวาส (ภายหลังเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์) ชำระภาคที่ ๑ และ ๒ (ปฐมภาคและทุติยภาค)

๓. พระธรรมโกศาจารย์ (อุตตมเถระ เซ่ง ป.๕) วัดราชาธิวาส (ภายหลังเป็นพระธรรม-วโรดม) ชำระภาคที่ ๕ (ปัญจมภาค)

๔. พระธรรมไตรโลกาจารย์ (เขมจารีเถระ เฮง ป.๙) วัดมหาธาตุ (ภายหลังเป็นสมเด็จพระวันรัต) ชำระภาคที่ ๔ (จตุตถภาค, ชำระเฉพาะติกนิบาต ส่วนจตุกกนิบาตและปัญจกนิบาต พระศรีสมโพธิ (ฐานทัตตเถระ ช้อย ป.๖) ซึ่งภายหลังเป็นพระพิมลธรรม ชำระ)

(ข) ฝ่ายคฤหัสถ์ คือ ;

๕. พระธรรมนิเทศทวยหาญ (อยู่ อุดมศิลป ป.๙) ชำระภาคที่ ๖ (ฉัฏฐภาค)

๖. หลวงเทพดรุณานุศิษฏ์ (ทวี ธรรมธัช ป.๙) ชำระภาคที่ ๗ และ ๘ (สัตตมภาค และอัฏฐมภาค)

๗. หลวงประเทียบคดี (พัน เพชรโปรี ป.๙) ชำระภาคที่ ๙ และ ๑๐ (นวมภาค และทสมภาค)

อรรถกถาชาดกภาษาบาลี หรือ ชาตกัฏฐกถานี้ ได้แปลและดำเนินการจัดพิมพ์มาแต่ปลายรัชกาลที่ ๕ แล้วราชบัณฑิตยสภาได้ดำเนินการติดต่อท่านผู้รู้ให้ช่วยแปลออกเป็นภาษาไทยและจัดพิมพ์ขึ้นในภาษาไทยต่อมา เรียกฉบับแปลภาษาไทยนี้ว่า **นิบาตชาดก** แปลและจัดพิมพ์จบทั้ง ๒๒ นิบาต ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๔ ในรัชกาลที่ ๗

ส่วน ชาตกัฏฐกถา ภาษาบาลีฉบับพิมพ์อักษรพม่า รัฐบาลพม่าได้จัดพิมพ์ร่วมกับคัมภีร์บาลีพระไตรปิฎก พร้อมทั้งคัมภีร์อรรถกถาและฎีกา เนื่องในการฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ เสร็จไปแต่ครั้งรัฐบาลสหภาพพม่าทำฉัฏฐสังคายนา ณ นครย่างกุ้งแล้ว (แต่ฉบับแปลในภาษาพม่าข้าพเจ้าไม่ทราบ)

ณ ที่นี้ ขอกล่าวถึงการชำระคัมภีร์บาลีอรรถกถาชาดก หรือ **ชาตกัฏฐกถา** ฉบับพิมพ์อักษรไทยไว้เป็นข้อสังเกต โดยเฉพาะภาคที่ ๑ คือ **ชาตกฏฺฐกถาย ปฐโม ภาโค เอกนิปาตวณฺณนา** ซึ่งเริ่มต้นด้วย **ปณามคาถา** ดังนี้

ทูเรนิทานं

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

ปณามคาถา

วนฺทิตฺวา สิรสา เสฏฺฐं พุทฺธมปฺปฏิปุคฺคลं
เญยฺยสาครมุตฺติณฺณं ติณฺณสํสารสาครं
ตเถว ปรมं สนฺตं คมฺภีรं ทุทฺทสं อณุ
ภวาภวกรं สุทฺธं ธมฺมं สทฺธมฺมปูชิตं
ตเถว ปน สงฺฆญจ อสงฺคं สงฺฆมุตฺตมं
อุตฺตมं ทกฺขิเณยฺยานं สนฺตินฺทริยมนาสวं
กเตน ตสฺส เอตสฺส ปณาเมน วิเสสโต
รตนตฺตเยวเสเส- น วิเสสาทเรน เม
ธีราติธีรธีเรหิ อาคมญฺญูหิ วิญฺญูหิ
อปทานฏฺฐกถं ภนฺเต กาตพฺพนฺติ วิเสสโต
ปุนปฺปุนาทเรนว ยาจิโตหं ยสสฺสิภิ
ตสฺมาหं สาปทานสฺส อปทานสฺสาเสสโต
(๑) ทีปิสฺสं ปีฏกตฺตเย
ยถา ปาลินเยเนว อตฺถสวณฺณนं สุภं
เกน กตฺถ กทา เจตं ภาสิตं ธมฺมมุตฺตมं
กิมตฺถ ภาสิตं เจต- เมตฺ วตฺวา วิธึ คโต (๒)
นิทานโกสลฺลตฺถญจ สุอุคฺคหณธารณา
ตสฺมา ตนฺตं วิธึ ปตฺวา ปุพฺพาปรวิเสสตं
ปุราณสีหฬภาสาย โปราณฏฺฐกถาย จ
จปิตं ตं น สาเธติ สาธูนं อิจฺฉิติจฺฉิตं
ตสฺมา ตมูปนิสฺสาย โปราณฏฺฐกถานยं
วิวชฺเชตฺวา วิรุทฺธตฺเถ วิเสสตฺถมฺปกาสยं
วิเสสวณฺณนं เสฏฺฐं กริสฺสามตฺถวณฺณนนฺติ ฯ

---

๑. คาถาย วิสมปาโท โปตฺถเกสุ น ทิสฺสติ ฯ บาทที่ตกไป คือ วิเสสนยทีปิสฺส - ดูต่อไป

๒. สองบาทนี้ ที่ถูกคือ "กิมตฺถ ภาสิตญฺเจตं เอวं วตฺวา วิธึ ตโต"

เกน กตฺถ กทา เจตํ ภาสิตํ ธมฺมมุตฺตมนฺติ จ กริสฺสามตฺถวณฺณนนฺติ จ
ปฏิญฺญาตตฺตา ฯ สา ปนายมปทานสฺสตฺถวณฺณนา ทูเรนิทานํ อวิทูเรนิทานํ
สนฺติเกนิทานนฺติ อิมานิ ตีณิ นิทานานิ ทสฺเสตฺวา วณฺณิยมานา เย ปน
สุณนฺติ เตหิ สมฺปาคมนโต ปฏฺจาย วิญฺญาตตฺตา ยสฺมา สุฏฺจุ วิญฺญาตา นาม
โหติ ตสฺมา นํ ตานิ นิทานานิ ทสฺเสตฺวา วณฺณยิสฺสามิ ฯ

ปรากฏว่า **ปณามคาถา** ที่นำมาพิมพ์ลงไว้ในชาตกัฏฐกถา ปฐมภาค ดังคัดมาลงไว้นี้ มิใช่ปณามคาถาของคัมภีร์อรรถกถาชาดก แต่เป็นปณามคาถาของคัมภีร์ **อปทานัฏฐกถา** ซึ่งในปณามคาถานั้นเอง ก็ระบุไว้ชัดแจ้งว่า "อปทานฏฺจกถา ภนฺเต กาตพฺพา[๑] - ข้าแต่ท่านผู้เจริญ โปรดรจนาอรรถกถาของคัมภีร์อปทาน เถิด" และเมื่อจบปณามคาถาแล้ว ยังมีพูดถึงไว้อีกว่า "สา ปนายมปทานสฺสตฺถวณฺณนา ทูเรนิทานํ อวิทูเรนิทานํ สนฺติเกนิทานนฺติ อิมานิ ตีณิ นิทานานิ ทสฺเสตฺวา วณฺณิยมานา - อันว่า อรรถกถาของ **คัมภีร์อปทาน** นี้นั้น ข้าพเจ้าจะพรรณนา (จำแนก) แสดงเป็น ๓ นิทาน คือ ทูเรนิทาน อวิทูเรนิทาน สันติเกนิทาน" ต่อแต่นั้นก็ปรากฏในฉบับพิมพ์อักษรไทย มีคำผิดพลาดและตกหล่นตลอดไป คำนาม (ซึ่งเป็นประธาน) กับกิริยา ก็ต่างวิภัตติกัน เช่น "ปณฺณสาลํ สุมาปิตา", "ถทฺธวิสมภูมิภาคตา เอโก โทโสติ เวทิตพฺโพ" คำ "ว" เป็น "อ" และคำ "ค" เป็น "ต" เช่น "วสมานาปิ สตฺเตสุ อสญฺญี น อุปฺปชฺชเร" (น.๗๒) ซึ่งควรจะเป็น "วสมานาปิ สคฺเคสุ อสญฺญี น อุปฺปชฺชเร - แม้จะอยู่ในสวรรค์ทั้งหลาย ก็ไม่พึงเข้าถึงอสัญญีภพ" และมีที่ผิดสำคัญอีกมากมายหลายแห่งและผิดจนเสียความ เช่นคาถาที่คัดมาจากคัมภีร์พุทธวงส์ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทีปังกรทรงบำเพ็ญความเพียรก่อนตรัสรู้ "อนูนทสสหสฺสานิ ปธานํ ปทหี ชิโน - พระชินเจ้าทรงตั้งความเพียรมั่นตลอดหมื่น (อะไร?) ไม่หย่อน" แต่ในคัมภีร์พุทธวงส์ว่า "อนูนทสมาสานิ ปธานํ ปทหิ ชิโน - พระชินเจ้าทรงตั้งความเพียรมั่นตลอด ๑๐ เดือนไม่หย่อน" การกล่าวถึงพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีผ่านมาในพุทธกาลก่อน ๆ ของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ ผ่านกัปป์ทั้งหลายมาเป็นโกฏิเป็นแสน **ชาตกัฏฐกถา** ฉบับพิมพ์อักษรไทยก็ตกคำสำคัญไป เช่น "อฏฺจารสกปฺปมตฺถเก - ณ ปลายกัปป์ ๑๘" ตกคำ "สต" ซึ่งที่ถูกควรเป็น "อฏฺจารสกปฺปสตมตฺถเก - ณ ปลายกัปป์ ๑๘๐" และ "นวุติกปฺปมตฺถเก - ณ ปลายกัปป์ ๙๐" ซึ่งที่ถูกเป็น "จตุนวุติกปฺปมตฺถเก - ณ ปลายกัปป์ ๙๔" เมื่อชาตกัฏฐกถาฉบับบาลีพิมพ์อักษรไทยขาดตกผิดพลาดเช่นกล่าวนี้ การที่จะใช้เป็นหลักในการแปลเป็นภาษาไทยก็ยากที่จะแปลให้ถูกต้องตามความหมายและท้องเรื่อง เช่นในตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จนครกบิลพัสดุ์ แล้วรุ่งเช้าเสด็จไปบิณฑบาต พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบจึงรีบเสด็จไปพบพระพุทธเจ้า ณ กลางถนน แล้วทูล

---

๑. ชาตฏฺจกถา, ปฐมภาค, ฉบับพิมพ์อักษรไทยเป็น "กาตพฺพนฺติ" และคาถาขาดหายไป ๑ บาท ซึ่งท่านก็อุตส่าห์ทำฟุตโน้ตไว้ว่า "คาถาย วิสมปาโท โปตฺถเกสุ น ทิสฺสติ - บาทขอนของคาถาไม่ปรากฏในคัมภีร์" ส่วนฉบับพิมพ์อักษรโรมันและอักษรพม่าไม่ขาด แต่เป็นอรรถกถาของคัมภีร์อปทาน โปรดดูต่อไป

ต่อว่าต่อขานโต้ตอบกัน คำบาลีในคัมภีร์ชาตกัฏฐกถาฉบับพิมพ์อักษรไทย กล่าวความตอนนี้ไว้ว่า "กึ ภนฺเต อมฺเห ลชฺชาเปถ, กิมตฺถํ ปิณฺฑาย จรถ, กึ เอตฺตกานํ ภิกฺขูนํ น สกฺกา ภตฺตํ ลทฺธุนฺติ สญฺญํ กริตฺถาติ. วัสฺ จาริตฺตเมตฺ มหาราช อมฺหากนฺติ. นนุ ภนฺเต อมฺหากํ มหาสมฺมตขตฺติยวโส ตตฺถ จ เอกขตฺติโย ภิกฺขาจาโร นาม นตฺถีติ? อยํ มหาราช วโส นาม ตว วโส, อมฺหากํ ปน ทีปงฺกโร โกณฺฑญฺโญ กสฺสโปติ อยฺ พุทฺธวโส นาม อญฺเญ จ อเนกสหสฺสสงฺขา พุทฺธา ภิกฺขาจาเรเนว ชีวิตฺ กปฺเปสุนฺติ" ซึ่งถ้าแปลเป็นไทยตามคำบาลีข้างต้นนี้ เกรงจะได้ความไม่ชัด แต่ฉบับพิมพ์อักษรโรมันของสมาคมปาลีปกรณ์ (The Pali Text Society) พิมพ์ไว้ว่า "กึ ภนฺเต อมฺเห ลชฺชาเปถ, กิมตฺถํ ปิณฺฑาย จรถ, กึ เอตฺตานํ ภิกฺขูนํ น สกฺกา ลทฺธุนฺติ สญฺญ กริตฺถาติ. จาริตฺตฺ เอตฺ มหาราช อมฺหากนฺติ. นนุ ภนฺเต อมฺหากํ มหาสมฺมตขตฺติยวโส นาม วโส, ตตฺถ จ เอกขตฺติโยปิ ภิกฺขาจาโร นาม นตฺถีติ? อยฺ มหาราช ราชวโส นาม ตว วโส, อมฺหากฺ ปน ทีปงฺกโร โกณฺฑญฺโญ ฯเปฯ กสฺสโปติ อยฺ พุทฺธวโส นาม, เอเต จ อญฺเญ อเนกสหสฺสสงฺขา พุทฺธา ภิกฺขาจารา ภิกฺขาจาเรเนว ชีวิกฺ กปฺเปสุนฺติ" ซึ่งตรงนี้ คำแปลของข้าพเจ้าใช้ฉบับพิมพ์อักษรโรมันเป็นหลัก แต่เพื่อใช้ฉบับพิมพ์อักษรไทยให้ได้ประโยชน์บ้าง จึงเก็บเอาคำบางคำมาแปลและเรียบเรียงไว้ด้วย (โปรดดูคำแปลในเรื่องข้างต้น) ขอนำข้อบกพร่องในคัมภีร์ชาตกัฏฐกถาฉบับพิมพ์อักษรไทย มากล่าวถึงไว้พอเป็นข้อสังเกตเพียงนี้

ได้กล่าวถึงไว้ข้างต้นแล้วว่า ชาตกัฏฐกถา ภาคที่ ๑ คือ ปฐมภาคนี้ ระบุไว้ว่าท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดเทพศิรินทราวาส เป็นผู้ชำระ ในฐานะที่ผู้เรียบเรียงถือตนเสมือนเป็นศิษย์ของท่านด้วยผู้หนึ่ง เพราะสอบบาลีประโยคสุดท้ายได้ในสมัยท่านเป็นแม่กองบาลีสนามหลวง จึงทำให้สงสัยและแคลงใจตลอดมา เพราะตามที่ปรากฏ ท่านเจ้าประคุณองค์นี้เป็นพระมหาเถระที่เปรื่องปราชญ์เชี่ยวชาญในภาษาบาลีมีความสุขุมคัมภีรภาพมาก เคยดำรงตำแหน่งเป็นแม่กองสอบบาลีตั้งแต่ประโยค ๓ ถึงประโยค ๙ มาหลายปี ท่านได้พากเพียรชำระคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาและมงคลัตถทีปนีแล้ว ๆ เล่า ๆ จนถูกถ้วนเป็นอย่างดี จึงเข้าใจว่าการชำระคัมภีร์ชาตกัฏฐกถานี้ ท่านคงจะมอบให้ศิษย์คนใดคนหนึ่งชำระแทนในนามของท่าน และศิษย์ผู้นั้นไม่ละเอียดถี่ถ้วนพอ ถึงเป็นเหตุให้ท่านต้องรับคำตำหนิในเรื่องนี้ไปตลอดกาลนาน

เมื่อคัมภีร์ชาตกัฏฐกถา หรืออรรถกถาชาดกฉบับบาลีตีพิมพ์อักษรไทยของเรา ผิดพลาดบกพร่องดังกล่าว ก็ย่อมเป็นทางให้ฉบับคำแปลภาษาไทยที่มุ่งหน้าแปลกันมาจากฉบับบาลีนั้นผิดพลาดบกพร่องไปด้วย เช่น พระคัมภีร์ชาดกแปล ฉบับ ส.อ.ส. เล่ม ๑ ซึ่งตีพิมพ์ไว้เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ และ "พุทธประวัติในนิบาต" ฉบับแปลของท่านเจ้าคุณพระธรรมสิริชัย เจ้าอาวาสวัดพระปฐมเจดีย์ เท่าที่อ่านดู คำแปลทั้งสองสำนวนนี้ ดูเหมือนจะมุ่งความอย่างที่เรียกกันมาแต่โบราณว่า "เผด็จโดยประสงค์"

ที่จริง การเข้าใจผิดที่ไปนำเอา **ปณามคาถา** และข้อความขึ้นต้นของอรรถกถา **คัมภีร์อปทาน** มาใช้เป็น **ปณามคาถา** และความขึ้นต้นของ **อรรถกถาชาดก** นั้น ได้เคยมีมาในวงการผู้รู้ภาษาบาลีของไทยนานแล้ว เช่นต้นฉบับคัมภีร์อรรถกถชาดกที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทววงศ์วโรปการ ทรงส่งไปให้ท่านเฟาสโบลล์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ ในรัชกาลที่ ๕ ดังกล่าวมาข้างต้น ก็ทรงจัดส่งฉบับที่มีปณามคาถาของอรรถกถาคัมภีร์อปทานไปให้[๑] เสียดายที่ในการชำระจัดพิมพ์คัมภีร์ชาตกัฏฐกถาขึ้นเป็นอักษรไทยของเราเมื่อปลายรัชกาลที่ ๖ นั้น ถ้าได้ใช้ความละเอียดถี่ถ้วนให้มาก และได้ติดต่อกับนักปราชญ์บาลีชาวตะวันตก โดยเฉพาะติดต่อกับสมาคมบาลีปกรณ์ด้วย ทางเราอาจได้ฉบับบาลีพิมพ์อักษรโรมันมาตรวจสอบ ซึ่งคงจะช่วยให้การชำระฉบับพิมพ์อักษรไทยของเราถูกถ้วนสมบูรณ์ หรือมีความผิดพลาดบกพร่องน้อยกว่าที่เป็นอยู่ในบัดนี้ เพราะฉบับอักษรโรมันนั้นเขาชำระและจัดพิมพ์ขึ้นก่อนหน้าเราหลายสิบปีแล้ว

ขอนำปณามคาถา (ฉบับพิมพ์อักษรพม่า ซึ่งใช้ว่า "คนฺถารมฺภกถา") และข้อความขึ้นต้นของคัมภีร์ชาตกัฏฐกถาและอปทานัฏฐกถา พร้อมทั้งคำแปลของข้าพเจ้ามาลงไว้ เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นความคล้ายคลึงและแตกต่างกันดังนี้ :-

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ ตรัง

---

๑. ดู Preliminary Remarks 5 ใน THE JATAKA, P.T.S. Vol. IV.

ปณามคาถาของคัมภีร์ชาตกัฏฐกถา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ชาติโกฏิสหสฺเสหิ ปมาณรหิตํ หิตํ
โลกสฺส โลกนาเถน กตํ เยน มเหสินา
ตสฺส ปาเท นมสฺสิตฺวา กตฺวา ธมฺมสฺส จญฺชลึ
สงฺฆญฺจ ปฏิมาเนตฺวา สพฺพสมฺมานภาชนํ
นมสฺสนาทิโต อสฺส ปุญฺญสฺส รตนตฺตเย
ปวตฺตสฺสานุภาเวน เภตฺวา สพฺเพ อุปทฺทเว
ตํ ตํ การณํ อาคมฺม เทสิตานิ ชุตีมตา
อปณฺณกาทีนิ ปุรา ชาตกานิ มเหสินา
ยานิ เยสุ จิรํ สตฺถา โลกนิตฺถรณตฺถิโก
อนนฺเต โพธิสมฺภาเร ปริปาเจสิ นายโก
ตานิ สพฺพานิ เอกชฺฌํ อาโรเปนฺเตหิ สงฺคหํ
ชาตกํ นาม สงฺคีตึ ธมฺมสงฺคาหเกหิ ยํ,
พุทฺธวํสสฺส เอตสฺส อิจฺฉนฺเตน จิรฏฺฐิตึ
ยาจิโต อภิคนฺตฺวาน เถเรน อตฺถทสฺสินา
อสํสฏฺฐวิหาเรน สทา สทฺธิวิหารินา
ตเถว พุทฺธมิตฺเตน สนฺตจิตฺเตน วิญฺญุนา
มหีสาสกวํสมฺหิ สมฺภูเตน นยญฺญุนา
พุทฺธเทเวน จ ตถา ภิกฺขุนา สุทฺธพุทฺธินา
มหาปุริสจริยานํ อานุภาวํ อจินฺติยํ
ตสฺส วิชฺโชตยนฺตสฺส ชาตกสฺสตฺถวณฺณนํ
มหาวิหารวาสีนํ วาจนามคฺคนิสฺสิตํ
ภาสิสฺสํ, ภาสโต ตํ เม สาธุ คณฺหนฺตุ สาธโว.

สา ปนายํ ชาตกสฺส อตฺถวณฺณนา ทูเรนิทานํ อวิทูเรนิทานํ สนฺติเกนิทานนฺติ อิมานิ ตีณิ นิทานานิ ทสฺเสตฺวา วณฺณิยมานา.....

คำแปล

ขอความนอบน้อม

จงมี

แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธะพระองค์นั้น

พระผู้เป็นที่พึ่งของโลก ผู้เป็นพระมหาฤษี พระองค์ใด ได้ทรงทำประโยชน์เกื้อกูลหาประมาณมิได้แก่ชาวโลก ด้วยทรงเสวยพระชาติมานับด้วยหลายพันโกฏิพระชาติ ข้าพเจ้าขอนมัสการพระยุคลบาทของพระผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลกพระองค์นั้น และขอทำอัญชลีแด่พระธรรมกับทั้งขอนอบน้อมเฉพาะซึ่งพระสงฆ์ผู้เป็นภาชนะแห่งความนับถือทุกประการ ขออุปัททวะทั้งหลายทั้งปวงจงสลายไปด้วยอานุภาพแห่งบุญที่เป็นไป (ได้กระทำ) ในพระรัตนตรัย ตั้งแต่เริ่มต้นนมัสการนั้น

(เรื่อง) ชาดกทั้งหลายเหล่าใด มีปัณณกะชาดกเป็นต้น ที่พระมหาฤษี ผู้มีพระปัญญารุ่งเรือง ได้ทรงอาศัยเหตุ (ที่เกิดของเรื่อง) นั้น ๆ แล้วทรงแสดงไว้แต่ก่อน (ก็ดี) พระบรมศาสดา ผู้เป็นนายก ผู้มีพระประสงค์ในการปลดเปลื้องชาวโลก (จากทุกข์) ได้ทรงสั่งสมอบรมพระบรมโพธิสัมภารหาที่สุดมิได้ มาตลอดกาลนานในชาดกทั้งหลายเหล่าใด (ก็ดี) ชาดกทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้น ท่านพระธรรมสังคาหกาจารย์ทั้งหลาย ได้ยกขึ้นรวบรวมเป็นหมวดเดียวกัน ร้อยกรองไว้ ชื่อว่า (คัมภีร์) ชาดก

พระเถระ (ชื่อว่า) อัตถทัสสี ผู้อยู่ไม่คลุกคลี เคยอยู่ร่วมกันมาตลอดกาล อีกทั้งท่านพุทธมิตตะ วิญญูผู้มีจิตสงบ และท่านพุทธเทวะ ผู้มีพุทธิ (ปัญญา) ผ่องใส ผู้รู้นัย เป็นพระภิกษุอยู่ในวงศ์ (นิกาย) มหิงสาสกะ อีกด้วย (ทั้ง ๓ ท่าน) ต่างปรารถนาที่จะให้วงศ์ (ตำนาน) ของพระพุทธเจ้า (คือ คัมภีร์ชาดก) นี้ ดำรงอยู่ตลอดกาลนาน ได้มุ่งหน้ากันมาอาราธนาไว้

ข้าพเจ้าจึงจักกล่าวคำพรรณนาเนื้อความของ (คัมภีร์) ชาดกนั้น ซึ่งส่องแสดงอานุภาพอันเป็นอจินไตยแห่งจริยาทั้งหลายของพระมหาบุรุษ (โดย) อาศัยแนวทางตามคำบอกกล่าวของบรรดาพระเถระผู้สถิตย์อยู่ ณ มหาวิหาร (สำนักของคณะ หรือนิกาย มหาวิหาร ในกรุงอนุราธปุระ ประเทศศรีลังกา)

ขอท่านสาธุชนทั้งหลาย จงรับเอาคำพรรณนาเนื้อความ (ชาดก) ของข้าพเจ้าตามที่กล่าวนั้นด้วยดี เทอญ

แต่การพรรณนาเนื้อความของชาดกนี้นั้น ข้าพเจ้าจะพรรณนา (จำแนก) แสดงเป็น ๓ นิทาน (หรือ ๓ ตอน) เหล่านี้ คือ ทูเรนิทาน อวิทูเรนิทาน (และ) สันติเกนิทาน.....

ปณามคาถาของคัมภีร์วิสุทธชนวิลาสินี อัฏฐกถาอปทาน

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมา สมฺพุทฺธสฺส

คนฺถารมฺภกถา

วนฺทิตฺวา สิรสา เสฏฺฐํ พุทฺธมปฺปฏิปุคฺคลํ
เญยฺยสาครมุตฺติณฺณํ ติณฺณํ สํสารสาครํ
ตเถว ปรมํ สนฺตํ คมฺภีรํ ทุทฺทสํ อณุ
ภวาภวกรํ สุทฺธํ ธมฺมํ สมฺพุทฺธปูชิตํ
ตเถว อนฆํ สงฺฆํ อสงฺขฺยํ สงฺฆมุตฺตมํ
อุตฺตมํ ทกฺขิเณยฺยานํ สนฺตินฺทฺริยมนาสวํ
กเตน ตสฺส เอตสฺส ปณาเมน วิเสสโต
รตนตฺตเย วิเสเสน วิเสสสฺสาทเรน เม,
เถเรหิ วีรวีเรหิ อาคมญฺญูหิ วิญฺญูภิ
"อปาทานฏฺฐกถา ภนฺเต กาตพฺพา" ติ วิเสสโต
ปุนปฺปุนาทเรนาว ยาจิโตหํ ยสสฺสิภิ
ตสฺมาหํ สาปทานสฺส อปทานสฺส เสสโต
วิเสสนยทีปสฺส ทีปิสฺสํ ปิฏกกตฺตเย
ยถาปาลินเยเนว อตฺถสวณฺณนํ สุภ.
เกน กตฺถ กทา เจตํ ภาสิตํ ธมฺมมุตฺตมํ
กิมตฺถํ ภาสิตญฺเจตํ เอวํ วตฺวา วิธึ ตโต
นิทาเนสุ โกสลฺลตฺถํ สุขคฺคหณธารณ
ตสฺมา ตํ ตํ วิธึ วตฺวา ปุพฺพาปรวิเสสิตฺ,
ปุรา สีหพภาสาย โปราณฏฺฐกถาย จ
จปิตํ ตํ น สาเธติ สาธูนํ อิจฺฉิติจฺฉิตฺ,
ตสฺมา ตมุปนิสฺสาย โปราณฏฺฐกถานยํ
วิวชฺเชตฺวา วิรุทฺธตฺถํ วิเสสตฺถํ ปกาสยํ
วิเสสวณฺณนํ เสฏฺฐํ กริสฺสาม' ตฺถวณฺณนนฺติ.

"เกน กตฺถ กทา เจตํ ภาสิตํ ธมฺมํ อุตฺตมนฺ" ติ จ "กริสฺสาม' ตฺถวณฺณนนฺ" ติ จ ปฏิญฺญาตา สา ปนายํ อปทานสฺสตฺถวณฺณนา ทูเรนิทานํ อวิทูเรนิทานํ สนฺติเกนิทานนฺติ อิทานิ ตีณิ นิทานานิ ทสฺเสตฺวา วณฺณียมานา.....(๑)

---

๑. ปณามคาถา ของคัมภีร์วิสุทธชนวิลาสินี อัฏฐกถาอปทาน จากฉบับ The Pali Text Society.

ขอความนอบน้อมจงมี
แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

กถาเริ่มต้นคัมภีร์

ข้าพเจ้าขอกราบด้วยเศียรเกล้า ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด หาบุคคลเปรียบมิได้ พระผู้ทรงข้ามพ้นไญยสาครแล้ว ทรงข้ามสังสารสาครแล้ว อนึ่ง ขอกราบด้วยเศียรเกล้า ซึ่งพระธรรมอันประเสริฐ สงบ ลึกซึ้ง หยั่งเห็นได้ยาก ละเอียด ทำภพมิให้เป็นภพ บริสุทธิ์ ซึ่งพระสัมพุทธเจ้าก็ทรงบูชา กับอนึ่ง ขอกราบด้วยเศียรเกล้า ซึ่งพระสงฆ์ ผู้ไม่มีบาป ไม่มีความเกาะเกี่ยว เป็นอุตตมะสงฆ์ ผู้มีอินทรีย์สงบ ไม่มีอาสวะ ผู้เป็นยอดของทักขิไณยบุคคล ด้วยการนอบน้อมอย่างวิเศษ โดยความเอื้อเฟื้อพิเศษในพระรัตนตรัย ที่ข้าพเจ้าได้ทำแล้ว แด่พระรัตนตรัยอันวิเศษนี้นั้น

ข้าพเจ้าผู้ซึ่งพระเถระทั้งหลาย ผู้มีความเพียรกล้า ผู้มียศ เป็นวิญญู ผู้รู้คัมภีร์นิกาย ได้อาราธนาด้วยความเอื้อเฟื้อเนือง ๆ โดยพิเศษว่า "ท่านผู้เจริญ โปรดรจนาอรรถกถาของคัมภีร์อปทานเถิด" เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจักแสดงอรรถกถาอันงดงามของคัมภีร์อปทาน พร้อมทั้งคัมภีร์อปทานอันส่องนัยเป็นพิเศษ โดยตลอด ตามนัยแห่งพระบาลีในพระไตรปิฎกโดยเฉพาะ

และข้าพเจ้าจักกล่าว (ไปตาม) วิธีอย่างนี้ คือ "เกน กตฺถ กทา เจตํ ภาสิตํ ธมฺมมุตฺตมํ กิมตฺถ ภาสิตญฺเจตํ -คำซึ่งเป็นธรรมอันอุดมนี้ ใครกล่าว? กล่าวที่ไหน? กล่าวไว้เมื่อไร? และเพื่อประโยชน์อะไรจึงกล่าวคำนี้ไว้?" ครั้นแล้ว เพื่อความเป็นผู้ฉลาดในนิทานทั้งหลาย (และ) เพื่อเล่าเรียนทรงจำได้สะดวกสบาย ข้าพเจ้าจักกล่าววิธีนั้น ๆ เป็นพิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย เพราะคัมภีร์ (เดิม) นั้น แต่ก่อนท่านเรียบเรียงไว้ด้วยภาษาสิงหฬและเรียบเรียงไว้ในคัมภีร์โปราณัฏฐกถา ไม่อำนวยประโยชน์ที่มุ่งมาตรปรารถนา แก่ท่านสาธุชนทั้งหลาย เพราะฉะนั้น เมื่อข้าพเจ้าจะประกาศเนื้อความพิเศษ โดยอาศัยนัยคัมภีร์โปราณัฏฐกถานั้น จักงดเว้นข้อความที่ผิดพลาดเสีย แล้วกระทำคำพรรณนาเนื้อความให้เป็นคัมภีร์อรรถกถาอันวิเศษ อย่างประเสริฐ

แต่ข้าพเจ้าได้ปฏิญญาไว้แล้วว่า "คำซึ่งเป็นธรรมอันอุดมนี้ ใครกล่าว? กล่าวที่ไหน? กล่าวไว้เมื่อไร?" ดังนี้อย่างหนึ่ง และว่า "จัก...กระทำคำพรรณนาเนื้อความ" ดังนี้ อย่างหนึ่ง จึง ณ บัดนี้จะพรรณนา (จำแนก) แสดงอรรถกถาของคัมภีร์อปทานนี้นั้นเป็น ๓ นิทาน คือ ทูเรนิทาน อวิทูเรนิทาน สันติเกนิทาน....

การที่ชาตกัฏฐกถาฉบับพิมพ์อักษรไทยนำเอา **ปณามคาถา** หรือ **คันถารัมภกถา** มาลงผิดพระคัมภีร์ นอกจากทำให้เกิดความสับสนโดยประการทั้งปวงแล้ว ที่มองเห็นได้ชัดก็คือ ทำให้เกิดความเข้าใจผิดในทางตำนานหรือประวัติศาสตร์ของวรรณคดีบาลี เพราะ **ปณามคาถา** ของ

แต่ละพระคัมภีร์นั้น ท่านอาจารย์ผู้รจนามักกล่าวปรารภเหตุไว้ อย่างน้อยก็ปรารภถึงความเป็นมา ปรารภถึงบุคคลผู้อาราธนาให้ท่านรจนา และวิธีการเรียบเรียง ไว้ในคัมภีร์นั้น ๆ โดยเฉพาะผู้อาราธนา เช่น ใน **ปณามคาถา** ของคัมภีร์ **ธัมมปทัฏฐกถา** ท่านก็บอกไว้ว่า

กุมารกสฺสเปนาหํ เถเรน ถิรเจตสา
สทฺธมฺมฏฺฐิติกาเมน สกฺกจฺจํ อภิยาจิโต

ข้าพเจ้า อันพระกุมารกัสสปเถระ[๑] ผู้มีจิตมั่นคง ผู้ปรารถนา
ความดำรงอยู่ของพระสัทธรรม ได้อาราธนาโดยเคารพ

หรือใน **อารัมภกถา** ของคัมภีร์ **สมันตปาสาทิกา** ท่านก็ระบุไว้ว่า

ตสฺมา อิมํ ปาลินยานุรูปํ
สวณฺณนํ ทานิ สมารภิสฺสํ
อชฺเฌสนํ พุทฺธสิริวฺหยสฺส
เถรสฺส สมฺมาสมนุสฺสรนฺโต

เพราะฉะนั้น เมื่อข้าพเจ้าระลึกด้วยดีโดยชอบถึงคำ
เชื้อเชิญของพระเถระผู้มีนามว่า "พุทธสิริ"[๒] จึงจักเริ่ม
แต่งอรรถกถาอันสมควรแก่นัยแห่งพระบาลี ณ บัดนี้

หรือใน **อารัมภกถา** ของคัมภีร์ **อัฏฐสาลินี** ท่านก็กล่าวถึงไว้ว่า

วิสุทฺธาจารสีเลน นิปุณามลพุทฺธินา
ภิกฺขุนา พุทฺธโฆเสน สกฺกจฺจํ อภิยาจิโต

ข้าพเจ้า อันพระภิกษุชื่อพุทธโฆส (อีกรูปหนึ่ง) ผู้มีอาจาระและ
ศีลบริสุทธิ์ มีความรู้สุขุมแจ่มใส ได้อาราธนาแล้วโดยเคารพ

ในคัมภีร์ **อรรถกถาชาดก** หรือ **ชาตกัฏฐกถา** นี้ก็เช่นกัน ท่านระบุนามพระเถระ ๓ ท่านที่ร่วมกันอาราธนาให้แต่งคัมภีร์ชาตกัฏฐกถา ว่า

พุทฺธวสฺสสฺส เอตสฺส อิจฺฉนฺเตน จิรฏฺฐิตึ
ยาจิโต อภิคนฺตวาน เถเรน อตฺถทสฺสินา
อสฺสฏฺฐวิหาเรน สทา สทฺธิวิหารินา

๑-๒. พระเถระชาวลังกา

ตเถว พุทฺธมิตฺเตน สนฺตจิตฺเตน วิญฺญุนา
มหีสาสกวสมฺหิ สมฺภูเตน นยญฺญุนา
พุทฺธเทเวน จ ตถา ภิกฺขุนา สุทฺธพุทฺธินา

พระเถระ (ชื่อว่า) อัตถทัสสี ผู้อยู่ไม่คลุกคลี เคยอยู่ร่วมกันมาตลอดกาล อีกทั้งท่านพุทธมิตตะ วิญญูผู้มีจิตสงบ และท่านพุทธเทวะ ผู้มีพุทธิ (ปัญญา) ผ่องใส ผู้รู้นัย เป็นพระภิกษุอยู่ในวงศ์ (นิกาย) มหิงสาสกะ (ทั้ง ๓ ท่าน) ต่างปรารถนาจะให้วงศ์ (คือตำนาน) ของพระพุทธเจ้า (คือ คัมภีร์ชาดก) นี้ ดำรงอยู่ตลอดกาลนาน ได้มุ่งหน้ากันมาอาราธนาไว้

เป็นที่รู้กันว่า ท่านพุทธมิตตะนั้น เป็นสหายของท่านพุทธโฆสเถระ และเคยอยู่ด้วยกันกับพระพุทธโฆสเถระ ณ มยูรสุตตปัฏฏนะในอินเดียใต้ ได้เป็นผู้อาราธนาให้พระพุทธโฆสเถระหรือพระพุทธโฆสาจารย์แต่งคัมภีร์ **ปปัญจสูทนี** ด้วย ปรากฏกล่าวถึงไว้ ณ ตอนท้ายของคัมภีร์ปปัญจสูทนี ส่วนท่านพุทธเทวะนั้น บอกไว้ชัดในปณามคาถาว่า ท่านเป็นพระเถระใน **นิกาย-มหีศาสกะ** จึงเป็นการแสดงให้เห็นว่า ในระหว่างนิกายเถรวาทกับนิกายมหีศาสกะ[๑] สมัยนั้นมิได้มีความคิดเห็นเป็นปฏิปักษ์ต่อกันเลย

ปณามคาถา หรือ อารัมภกถา ของแต่ละคัมภีร์ อย่างน้อยก็มีความสำคัญเป็นประโยชน์แก่การศึกษาในทางประวัติศาสตร์ของวรรณคดี ดังกล่าวนี้ หากผิดพลาดสับสนไป ก็เป็นเรื่องน่าเสียดาย เช่นเรื่องที่กำลังกล่าวถึงนี้

---

๑. ดูในเรื่อง นิยายสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ของผู้แปลและเรียบเรียง

ประวัติผู้แปล

นายธนิต อยู่โพธิ์ เกิดวันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ ที่จังหวัดนครสวรรค์ วุฒิเปรียญธรรม ๙ ประโยค เริ่มเข้ารับราชการในกรมศิลปากรครั้งแรก เมื่อวันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๗๗ เคยดำรงตำแหน่งหัวหน้าแผนกกลาง หัวหน้าแผนกค้นคว้า ของกองวรรณคดี พ.ศ.๒๔๙๙ ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการกองการสังคีต และในเดือนตุลาคม ๒๔๙๙ - กันยายน ๒๕๑๑ ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากรจนเกษียณอายุราชการ ขณะดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร พ.ศ. ๒๕๐๓ ได้รับเชิญจากกระทรวงการต่างประเทศสหรัฐอเมริกาให้ไปเยี่ยมสหรัฐอเมริกา และร่วมในการเปิดแสดงศิลปกรรมไทยในสหรัฐอเมริกา พ.ศ. ๒๕๐๖ ได้รับเชิญจากรัฐบาลเยอรมันตะวันตกให้ไปร่วมในพิธีเปิดการแสดงศิลปกรรมไทย ที่เมืองโคโลญจ์ แล้วดูงานเกี่ยวกับการจัดพิพิธภัณฑ์ หอสมุด และหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ในเยอรมันตะวันตก ฝรั่งเศส อังกฤษ เบลเยี่ยม และอิตาลี เป็นหัวหน้าคณะทูตวัฒนธรรมไทย นำคณะนาฏศิลปและวัตถุทางวัฒนธรรมไปแสดงที่ สิงคโปร์ อินโดนีเซีย และญี่ปุ่น ฯลฯ

งานนิพนธ์ของท่านที่ออกเผยแพร่เกี่ยวกับศาสนา ศิลปะ วรรณคดี ประวัติศาสตร์ ชีวประวัติและเบ็ดเตล็ด รวม ๑๕๘ เรื่อง งานแปลและชำระวรรณคดี ๑๖ เรื่อง งานต้นฉบับพิมพ์และลายมือเขียนที่เก็บรักษาไว้ที่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์เกี่ยวกับบทความออกวิทยุ-กระจายเสียง บทนาฏกรรม โต้วาที และอื่น ๆ อีก ๒๗ เรื่อง

สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ๕๐ พรรษา

ภาพประวัติศาสตร์ขณะที่ผู้แปลดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร

(ก่อนลงนามในสัญญา)

สมเด็จพระราชินีนาถ มาเกรเธอร์ที่ ๒ แห่งเดนมาร์ก
(ขณะดำรงพระอิสริยยศ เป็น เจ้าฟ้าหญิงมาเกรเธอร์ องค์มกุฎราชกุมารี แห่งเดนมาร์ก)
เสด็จประทับเป็นองค์ประธาน
ในพิธีลงนามความตกลงทางวัฒนธรรมระหว่างรัฐบาลไทยและเดนมาร์ก
ระหว่าง
ฯพณฯ เอกอัครราชทูตเดนมาร์ก และผู้แปลและเรียบเรียง (อธิบดีกรมศิลปากร)
โดยอนุมัติจากรัฐบาลไทย
ในพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
เมื่อวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๖

(ดื่มฉลองเมื่อลงนามในสัญญาแล้ว)

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ ตรัง